

VILNIAUS UNIVERSITETAS

Jurgita Jaroslavienė

RYTINIŲ KAUNIŠKIŲ PRIENŲ ŠNEKTOS FONOLOGIJA

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, filologija (04 H)

Vilnius, 2010

Disertacija rengta 2003–2006, 2009 ir 2010 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas

prof. habil. dr. **Aleksas Girdenis**, Lietuvos MA narys korespondentas

(Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, filologija – 04 H)

TURINYS

1. ĮVADAS	5
1.1. <i>Medžiaga ir jos tyrimo metodika</i>	8
1.2. <i>Pagrindiniai transkripcijos ženklai</i>	12
1.3. <i>Ankstesni kauniškių patarmės tyrimai, plotas ir savitumas</i>	13
1.4. <i>Prienu šnektos plotas ir būdingesnės ypatybės</i>	16
2. PROZODIJA	23
2.1. KIRTIS	23
2.1.1. <i>Pagrindinis kirtis</i>	23
2.1.2. <i>Akustiniai pagrindinio kirčio požymiai</i>	29
2.1.3. <i>Instrumentiniai pagrindinio kirčio tyrimai</i>	30
2.1.3.1. <i>Trumpieji kirčiuoti skiemenys</i>	30
2.1.3.2. <i>Ilgieji kirčiuoti skiemenys</i>	42
2.1.4. <i>Šalutiniai kirčiai</i>	55
2.2. PRIEGAIDĖ	64
2.2.1. <i>Pagrindinio kirčio priegaidės</i>	64
2.2.2. <i>Priegaidžių akustiniai požymiai</i>	71
2.2.3. <i>Instrumentiniai priegaidžių tyrimai</i>	74
2.2.3.1. <i>Ilgųjų balsių akūtas ir cirkumfleksas</i>	75
2.2.3.2. <i>Dvibalsių akustinių požymių tyrimas</i>	85
2.2.3.3. <i>Kai kurių dvibalsinių galūnių priegaidės</i>	97
2.3. PROZODIJOS IŠVADOS	102
3. VOKALIZMAS	108
3.1. FONOLOGINĖ BALSIŲ SISTEMA	108
3.1.1. <i>Balsinių fonemų inventorius</i>	108
3.1.2. <i>Balsinių fonemų klasifikacija ir diferenciniai požymiai</i>	116
3.1.3. <i>Balsinės fonemos ir jų alofonai</i>	125

3.1.3.1. Kiekybiniai balsinių fonemų variantai, jų vartojimas	127
3.1.3.2. Kokybiniai balsių alofonai ir jų vartojimas	133
3.2. INSTRUMENTINIAI VOKALIZMO TYRIMAI	138
3.2.1. Akustiniai ir artikuliaciniai balsių požymiai	138
3.2.1.1. Izoliuotųjų balsių spektrų tyrimas	139
3.2.1.2. Izoliuotųjų ir rišliosios kalbos spektrų lyginimas	152
3.2.2. Diftongoidų [ie], [uo] kokybinės ir kiekybinės charakteristikos	158
3.2.3. Žemutinių netrumpųjų balsių skiriamųjų požymių apžvalga	173
3.3. VOKALIZMO IŠVADOS	188
4. KONSONANTIZMAS	193
4.1. FONOLOGINĖ PRIEBALSIŲ SISTEMA	193
4.1.1. Priebalsinių fonemų inventoriūs	193
4.1.2. Sintagminė priebalsių analizė	205
4.1.3. Priebalsių junginių struktūros apžvalga	227
4.1.4. Priebalsinių fonemų opozicijos ir diferenciniai požymiai	231
4.2. INSTRUMENTINIAI KONSONANTIZMO TYRIMAI	238
4.2.1. Trankiųjų priebalsių spektrai ir skiriamosios ypatybės	240
4.2.1.1. Sprogstamųjų priebalsių spektrinė analizė	240
4.2.1.2. Pučiamųjų priebalsių spektrų apžvalga	251
4.2.2. Atskirų priebalsių ir T-S tipo junginių kokybė ir kiekybė	256
4.2.3. Kai kurių balsingųjų priebalsių spektrinė charakteristika	261
4.3. KONSONANTIZMO IŠVADOS	267
5. BAIGIAMOSIOS IŠVADOS	271
6. PRIEDAI	278
6.1. Literatūra	278
6.2. Prienų šnektos tekstai	288

1. ĮVADAS

1.a. Darbo objektas. Darbe aprašomas vienas iš vakarų aukštaičių kauniškių rytinės dalies arealų – centrinė Priėnų rajono¹ dalis kairiajame Nėmuno krante, pagal didžiausią vietovę autorės pavadinta Priėnų šnektą. Šis iki šiol dialektologų menkai tirtas plotas priklauso tai vakarų aukštaičių kauniškių daliai, kuri ribojasi su pietų aukštaičiais ir turi šiai tarmei būdingų ypatybių.

1.b. Darbo tikslas – remiantis empirine medžiaga, eksperimentinės analizės duomenimis ir statistiniais tyrimais nuosekliai sinchroniškai aprašyti Priėnų šnektos fonologinę sistemą: vokalizmą, konsonantizmą ir svarbiausius prozodijos reiškinius. Tikslui įgyvendinti atlikti šie **uždaviniai**:

1) ištirtas šnektos kirtis ir jo įtaka prozodinei žodžių struktūrai, aptartas šalutinių kirčių vartojimas, ištirti ir aprašyti pagrindinio kirčio akustiniai požymiai;

2) aptartos šnektos priegaidės, ištirti ir aprašyti ilgųjų balsių ir dvibalsių priegaidžių akustiniai požymiai;

3) nustatytas šnektos balsinių fonemų inventoriųs, aptarti kiekybinių ir kokybinių jų alofonų vartojimo ypatumai, pateiktos būdingosios balsių akustinės ir artikuliacinės charakteristikos;

4) nustatytas šnektos priebalsinių fonemų inventoriųs, aptarta priebalsių junginių struktūra; aprašyti akustiniai ir artikuliaciniai bei kai kurie kiti priebalsinių fonemų skiriamieji bruožai.

---

¹ Priėnų rajonas yra Kaūno apskrities pietinėje dalyje. Administracinis rajono centras Priėnai yra 39 km į pietus nuo Kaūno, 100 km į vakarus nuo Vėlniaus, 30 km į šiaurę nuo Alytaūs ir 40 km į rytus nuo Marijampolės. Didžioji Priėnų dalis išsidėsčiusi kairiajame Nėmuno krante – dešiniajame yra tik Papriėnės mikrorajonas, kuriame yra centrinė ligoninė ir senelių globos namai. Priėnų pietvakariniame pakraštyje plyti Priėnų šilas, šiaurinėje ir vakarinėje dalyje nemaža kolektyvinių sodų. Miesto pakraščiai prie Nėmuno priklauso Nėmuno kilpų regioniniam parkui.

1.c. Darbo aktualumas ir naujumas. Vakarų aukštaičių rytinės kauniškių² šnėktos iki šiol kalbininkų buvo paliekamos tyrimų nuošalyje. Ši disertacija – pirmasis sisteminis Priėnų rajono centrinės dalies fonologinės sistemos (konsonantizmo, vokalizmo ir prozodijos) aprašas. Be subjektyviųjų metodų (empirinių stebėjimų ir šnėktos tekstų bei tiriamosios medžiagos įrašų klausymo), rašant darbą pasitelkti ir objektyvieji – instrumentiniai ir statistiniai metodai. Be to, kai kurie tiriamosios šnėktos reiškiniai lyginti su kitų, daugiausia kaimyninių, tarmių ar patarmių bei bendrinės lietuvių kalbos faktais. Šio aprašo duomenys ir išvados turėtų būti aktualūs lietuvių kalbos dialektologijai, bendrinės lietuvių kalbos reikalams, sociolingvistiniams ir lyginamiesiems tarmių bei kitų kalbotyros mokslo šakų tyrimams, nes šnėkta, kaip ir kitos bendrinei kalbai artimos šnėktos, turi tendenciją sparčiai kisti.

1.d. Darbo struktūra. Disertaciją sudaro:

1. *Įvadas*, kuriame aprašoma medžiaga ir jos tyrimo metodika, pateikiami pagrindiniai transkripcijos ženklai, trumpai apžvelgiami ankstesni kauniškių patarmės tyrimai, plotas ir savitumas, apibrėžiamas Priėnų šnėktos plotas, pateikiamos tiriamosios šnėktos būdingesnės ypatybės.

2. Trys pagrindiniai skyriai: antrasis – *Prozodija*, trečiasis – *Vokalizmas* ir ketvirtasis – *Konsonantizmas*. Juose išsamiai aprašomi svarbiausi šnėktos prozodijos reiškiniai, balsių ir priebalsių fonologinė sistema ir instrumentinių

---

² Vakarų aukštaičiai kauniškiai – artimiausia bendrinei kalbai tarmė. Paprastai manoma, kad ši tarmė mažai kuo nuo bendrinės kalbos ir skiriasi, tačiau kad ir negausūs instrumentiniai tyrimai ir empiriniai stebėjimai rodo, kad taip toli gražu nėra (plg. [Kazlauskienė, 1996; 1998; Bacevičiūtė, 2001; 2004; 2006; Paulauskaitė, 2001 ir kt.]).

Verta pastebėti, kad lietuvių bendrinės kalbos vokalizmo, konsonantizmo ir prozodijos ypatumai tirti ir aprašyti įvairiais aspektais (žr., pvz.: [Ekblom, 1925; Vaitkevičiūtė, 1960, 207–217; 1961, 19–39; 1965, 72–90; LKT, 1970; Plakunova, 1966; 1968; Pupkis, 1966; Girdenis, 1970, 6–20 (= 2000a, 194–203); 2003a; 2009; Pakerys, 1974, 37–48; 1975; 1982; 2003; Grinaveckis, 1972, 111–118; Mikalauskaitė, 1975; Strimaitienė, Girdenis, 1978 (= Girdenis, 2000b, 121–129); LKA 2; Anusienė, 1983, 5–13; DLKG, 21–26, 37–49; Kliukienė, 2004, 81–91; Kazlauskienė, 2006, 148–154; Kazlauskienė, Raškinis, 2006, 64–69 ir kt.]).

tyrimų rezultatai (rezultatai pateikti 57 lentelėse ir 131 paveiksle). Skyriai baigiami svarbiausiomis išvadomis (smulkesnį skyrių skirstymą žr. *Turinyje*).

3. Penktajame skyriuje *Baigiamosios išvados* apibendrinami tyrimo rezultatai.

4. Šeštąjį darbo skyrių *Priedai* sudaro naudotos literatūros sąrašas (283 pozicijos) ir pluoštelis transkribuotų Priėnų šnektos tekstų.

1.e. Ginamieji teiginiai:

1. Kaip ir kitose vakarų aukštaičių šnektose, tiriamajame plote pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo [a], [e] tipo balsiai esti ne ilgieji, bet pusilgiai ir yra kirčiuojami su vidurine arba tam tikrais atvejais (greta dusliųjų priebalsių) – su tvirtaprade priegaide, pvz.: *gá.ras* ~ gāras, *gǎ.ras* ~ gēras, *ká.pas* ~ kāpas, *kǎ.pa* ~ kēpa. Prozodijos atžvilgiu vadinamoji vidurinė priegaidė laikytina pusilgių skiemenų kirčiu, o greta dusliųjų priebalsių tariama tvirtapradė kalbamųjų pusilgių balsių priegaidė – šalutiniu vidurinės priegaidės alotonu.

2. Priėnų šnekte esama ilgųjų balsių priegaidžių niveliacijos polinkio, tik jis ne toks ryškus kaip pietų ir rytų aukštaičių tarmėse. Esmingiausiai ilgųjų balsių priegaidžių prozodiniais požymiais aprašomajame plote laikytini pagrindinio tono judėjimas, ypač aukščiausių viršūnių pasirodymo laikas bei diapazonas, ir trukmė.

Dvibalsinių skiemenų priegaidės labiausiai diferencijuoja bendroji dvibalsių trukmė ir pirmojo dėmens kokybė ir kiekybė.

3. Kintamo vidutinio pakilimo balsinės fonemos /ie/ ir /uo/ laikytinos diftongoidais – ilgaisiais balsiais (atitinkamai [i] ir [u]) su glaidiniu elementu, kuris savarankiškų atitikmenų šnektos balsių sistemoje neturi. Šių diftongoidų kokybiniai požymiai labai priklauso nuo koartikuliacijos su gretimais garsais: pavyzdžiui, prieš minkštąjį priebalsį [ie] visą tarimo laiką kokybė kinta mažiau ir tolygiau, jis aukštesnio tembro ir priešakesnės artikuliacijos negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį; diftongoidui [uo] kietojo ar minkštojo priebalsio poveikis

tuo stipresnis, kuo garsas arčiau pabaigos.

4. Eksperimentinės analizės duomenimis, afrikatos savo spektrinėmis savybėmis nesutampa su *T–S* tipo junginiais: joms būdingi akustiškai ir artikuliaciškai glaudesni dėmenų santykiai, sklandus perėjimas nuo vieno elemento prie kito. Tarp afrikatų ir *T–S* tipo junginių esama ir statistiškai reikšmingų kiekybės skirtumų: *T–S* tipo junginiai 1,14 karto ilgesni už atitinkamas afrikatas.

1.1. Medžiaga ir jos tyrimo metodika

Dabartinės situacijos analizei šio darbo autorė naudoja individualiai nuo 1996 m. kauptais Priėnų šnektos faktais. Medžiagą sudaro šnektos atstovų pasakojimų įrašai, smulkia transkripcija sukaupiti įvairūs užrašai ir specialiai eksperimentiniams tyrimams įrašyti žodžiai ir sakiniai. Renkant empirinę medžiagą labiausiai orientuotasi į nuolat Priėnų šnektos plote gyvenančius vyresnės kartos informantus. Šnektos plotui nustatyti duomenys kaupiti ir iš aplinkinių kaimų ir vienkiemų, pvz., Škėvonių k., Nemajūnų, Birstono Vėnkiemio ir kitų.

Eksperimentinių tyrimų dalyvių skaičius nedidelis³ – svyruoja nuo 2 iki 4. Iš viso eksperimentuose dalyvavo 6 kalbos defektų neturintys vyresnės kartos informantai vyrai⁴: K. K. (g. 1933 m. Ašmintės k., Priėnuose gyvena nuo vaikystės), A. S. (g. 1939 m., gyvena Šaltiniškių k.), P. K. (g. 1936 m. Birstono Vėnkiemy, Priėnuose gyvena nuo vaikystės), E. R. (g. 1948 m., Priėnai), A. J. (g. 1942 m., Priėnlaukis), J. Š. (g. 1932 m., Narėvai).

Tyrimams buvo sugalvoti trumpi konstatuojamojo pobūdžio sakiniai, kuriuose tiriamieji žodžiai būdavo pateikiami sakinio viduryje. Stengtasi, kad

---

³ Manoma, kad jau du vienos kalbos atmainos vartotojai garsus modeliuoja tais pačiais principais [Ladefoged, 1967, 57]. Kai kurie garsų tyrėjai remiasi vieno diktoriaus tartimi (žr. [Girdenis, 2009, 217, 22 išn. ir ten min. lit.]).

⁴ Vyrų balsai tinkamesni spektrinei analizei [Girdenis, 2003a, 62, 15 išn. ir ten min. lit.].

tiriamųjų garsų⁵ aplinka būtų kuo panašesnė (sakiniai pateikti pusiau fonetine rašyba), pvz.: *Baigė kast tą duobę, Baigė skust tais būlbes, Mano tėtė tę dyrbo, Mano dėdė tę dyrbo, Vaikai pyko an tėtės, Dažai tiko an sienos* ir t. t. Sakiniai ir atskiri žodžiai į lapus surašyti pagal atsitiktinių skaičių lentelę, kad diktoriaus nebūtų aiškus tyrimo tikslas. Tiriamaoji medžiaga į kasetinį diktofoną *SONY* ar tiesiai į kompiuterį (abiem atvejais naudotasi tuo pačiu kryptiniu mikrofonu) buvo įrašoma uždaroje patalpose, nenatūraliai išstarti sakiniai ir žodžiai tyrimui nepanaudoti. Kiekvienas sakinytis ar žodis normaliu kalbėjimo tempu buvo įskaitytas po 3–5 kartus⁶. Izoliuotus balsius diktoriai tęsdavo maždaug iki 1 s (plačiau žr. §§ 69–77). Prieš įrašant šnektos atstovai visą sąrašą persiskaitydavo, kad kalba būtų kuo natūralesnė.

Sakiniai ir žodžiai buvo perkelti į kompiuterio atmintį. Medžiaga išsaugota *.wav tipo failais. Karpant tiriamuosius elementus⁷ naudotasi kompiuterine Amsterdamo universiteto mokslininkų Paulio Boersmos ir Davido Weeninko sukurta garsų apdorojimo ir analizės programa PRAAT 4.0 ir naujesnėmis jos versijomis. Šia programa matuoti ir skaičiuoti tokie iškirptų segmentų parametrai⁸: trukmė milisekundėmis (ms), F_1 , F_2 , F_3 ... – formančių reikšmės hercais (Hz), H – pagrindinis tonas pustoniais (ht), H_{max} – pagrindinio tono maksimumas pustoniais (ht), I – intensyvumas decibelais (dB), I_{max} –

---

⁵ Minimaliosios poros pateikiamos kiekvieno eksperimento pradžioje.

⁶ Eksperimentų imtys nebuvo didelės – norėta tik patikimiau nustatyti ar patikslinti aprašomų reiškinių ypatybes ir pan.

⁷ Karpant tiriamuosius segmentus daugiausia orientuotasi pagal jų audicinį įspūdį.

⁸ TRUKMĖ nustatyta pasirinkus opcijas *Query*, vėliau – *Get duration*. Trukmės rodmenys suapvalinti 1 ms tikslumu.

FORMANČIŲ REIKŠMĖS nustatytos pasirinkus *Formants & LPC*, vėliau – *To Formant*. Pasirinkus opciją *Down to TableOfReal* šios reikšmės paverstos skaitmenimis, kurie užrašyti *.xls tipo failais. Užpakalinių aukštutinių balsių spektras prieš nustatant formančių reikšmes buvo filtruojamas – pašalinami aukštesni negu 3500 Hz dažniai.

Tiriant vokalizmą, didžiausias dėmesys skirtas pirmosioms dviem formančių reikšmėms, tiriant konsonantizmą dažnai svarbios ir aukštesnių formančių reikšmės (plačiau žr. *Instrumentinių konsonantizmo tyrimų* ir *Instrumentinių vokalizmo tyrimų* skyriuose, taip pat plg. [Girdenis, 2003a, 220–221 ir ten min. lit.; Urbanavičienė, 2005, 8 ir ten min. lit. ir kt.]).

Garso PAGRINDINIS TONAS ir pagrindinio tono maksimumas apskaičiuojamas taip: pasižymėjus spektrogramos piešinį, jo viršuje pasirenkamos opcijos *Pitch: Get Pitch*, *Pitch: Get Maximum Pitch* ir pan. Gauti duomenys užrašyti *.xls tipo failais. Analogiškai gaunami ir tiriamojo garso INTENSIVUMO duomenys (pasirenkant opcijas *Intensity: Get Intensity*).

intensyvumo maksimumas decibelais (dB).

Atliekant spektrinę analizę, pirmiausia iškirptų tiriamųjų segmentų buvo nustatyta ir nupiešta natūrali įvairaus pilkumo laipsnio garso ar žodžio *Visible Speech* tipo spektrograma, aukščiausiu pasirenkant 3500 Hz dažnį. Tada automatiškai išmatuotos ir, jei reikia, nubraižytos formančių trajektorijos, aukščiausiu taip pat pasirenkant 3500 Hz dažnį. Dažnai natūrali spektrograma ir formančių dinamikos piešiniai buvo jungiami į vieną vaizdą, tiksliai juos suderinant dažnio ir trukmės atžvilgiu. Buvo braižomi ir spektriniai garsų pjūviai (kairiajame programos PRAAT panelyje pasirenkant opcijas *Spectrum: To Spectrum (OK)*, *Cepstral Smoothing* ir *Draw*).

Išsamesnė garsų spektrinės analizės metodika tokia pati, kokią yra aprašęs A. Girdenis [2005b, 47–50] (taip pat plg. [Urbanavičienė, 2005, 8]. Diftongoidų [ie], [uo] tyrimo metodiką žr. [Girdenis, 2009, 217–218] ir *Instrumentinių vokalizmo tyrimų* skyriuje (§§ 83–92).

Formantės reikšme rašant disertaciją laikytos 10 Hz tikslumu suapvalintos garso vidurio formantės. Eksperimentai rodo, kad vidurinę garso dalį mažiausiai veikia koartikuliacija su gretimais garsais (taip pat plg. [Girdenis, 2005b, 50; 2009, 218; Jaroslavienė, Kaukėnienė, 2004, 26; Urbanavičienė, 2004, 67; 2005, 8–9; Jaroslavienė, 2006, 249; Meiliūnaitė, 2009, 9])⁹.

Be garsų analizės programos PRAAT, eksperimentų duomenims įvertinti pasitelktos A. Girdenio sudarytos programos STUDENT.PAS¹⁰ ir FORMANT2.PAS¹¹, audicinio eksperimento rezultatai vertinti programa UKR.PAS.

Rūpimų segmentų trukmė, formantės, tonas ar intensyvumas lyginti programa STUDENT.PAS. Ji automatiškai apskaičiuoja: n – matavimų skaičių (imties tūr), $\bar{x}$ – aritmetinį trukmės (ms), formantės (Hz), tono (ht) ar

---

⁹ Daugumoje ankstesnių lietuvių kalbos ar tarmių eksperimentinių darbų formantės reikšme laikomas visų formantės reikšmių vidurkis (žr., pvz., [Kliukienė, 2003; Kaukėnienė, 2004; Atkočaitytė, 2002; Kazlauskaitė, 2002a; Bacevičiūtė, 2004; Leskauskaitė, 2004; Trumpa, 2005; Murinienė, 2007 ir kt.]).

¹⁰ Programa sukurta naudojantis V. J. Urbacho [1964] formulėmis.

intensyvumo (dB) vidurkį, s – standartinį nuokrypį, v – variacijos koeficientą, pasikl. int. – pasikliaujamąjį intervalą, t_p – apskaičiuotą Studento kriterijaus reikšmę, t_α – kritinę to kriterijaus reikšmę (α – rezultatų reikšmingumo lygmuo).

Programa FORMANT2.PAS, įvertinusi pirmųjų trijų formančių (F_1, F_2, F_3) reikšmes, apskaičiuoja šiuos akustinius tiriamojo garso parametrus: C – kompaktiškumą, b – bemoliškumą, T – tonalumą, it – įtempimą.

Programa UKR.PAS, įvertinusi audicinio eksperimento duomenis, apskaičiuoja: n_1 – teisingų atsakymų skaičių, n – bendrą atsakymų skaičių, p – teisingų atsakymų procentą, 95% p . int. – 95% patikimumo intervalą, u_α – u kriterijaus kritinę reikšmę, P – 50 % ribos viršijimo tikimybę¹².

Grafiškai pagrindinio tono, intensyvumo kitimo dinamika, taip pat įvairūs akustines ir artikuliacines ypatybes iliustruojantys grafikai ir kt. brėžiniai piešti programa EXCEL.

Audiciniam eksperimentui su rūpimomis poromis ($sak\langle a\tilde{a} \rangle \sim saka\tilde{a}$ (daiktav. dgs. vard.) : $sak\langle a\tilde{a} \rangle \sim saka\tilde{a}$ (veiksmaž. es. 1. 2 a.) ir $laik\langle a\tilde{a} \rangle \sim laika\tilde{a}$ (daiktav. dgs. vard.) : $laik\langle a\tilde{a} \rangle \sim laika\tilde{a}$ (veiksmaž. es. 1. 2 a.) sudaryti aiškios reikšmės sakiniai, kurie atsitiktine tvarka surašyti į lapus. Tiriamieji žodžiai sakiniuose buvo pabraukti, pvz.: *Medžio jau sakai padžiūvo, Negražiai sakai an tētės* ir pan. Sudarytus sakinius tiesiai į kompiuterį įskaitė vyresnės kartos atstovas J. N. (g. 1931 m.) iš Narāvų kaimo. Iš sakinių iškirpti rūpimi žodžiai taip pat buvo sudėlioti atsitiktine tvarka. Tyrimo auditoriams – 7 jaunesnės kartos Priėnų šnektos atstovams (amžiaus vidurkis – 25 metai) – pirmiausia duota pasiklausyti sakinių. Vėliau reikėjo išklaudyti pateikiamas žodžių poras ir nustatyti, kuriam sakiniui išdalytuose lapuose girdimas žodis priklauso. Audicinio eksperimento rezultatai paprastai būna gana subjektyvūs, todėl jie įvertinti statistiškai.

---

¹¹ Programa sukurta pagal R. Piotrovskio [1960] metodiką.

¹² Plačiau apie audicinius eksperimentus žr. [Girdenis, 2003a, 63–64].

1.2. Pagrindiniai transkripcijos ženklai¹³

Balsiai ir priebalsiai

- a* – atviras nepriešakinis žemutinis balsis.
ą – labializuotas užpakalinis žemutinis balsis (pvz., *laũ.ka.* ~ laũką).
α – redukuotas (supriešakėjęs ir kiek aukštesnio pakilimo) žemutinis balsis (pvz., *dá.ktaras* ~ dąktaras, *ai.gulũ* ~ aiğuliu „eiguliui“, *vaikaĩ.* ~ vaikaĩ).
æ – labai atviras priešakinis žemutinis balsis (pvz., *pafrãš* ~ patrẽš, *sá.nas* ~ sėnas).
e – gana uždaras priešakinis žemutinis balsis (pvz., *seseř.s* ~ seseřs).
ę – už [e] uždaresnis balsis (pvz., *àfręmi* ~ àtremi, *anęle.* ~ Anèlè).
ę̇ – įtemptas priešakinis aukštutinis balsis (pvz., *tęte.* ~ tětè).
ē – už [e] atviresnis balsis (pvz., *á.žerus* ~ ažerus „ežerus“, *pěšk* ~ pèšk).
ε – suužpakalėjusi *e* arba *ę* tipo balsių atmaina (pvz., *galę̇i* ~ galėj „galėjo“).
i – daugiau ar mažiau įtemptas priešakinis aukštutinis balsis.
ĩ – už [i] atviresnis balsis (pvz., *lĩpa* ~ lĩpa).
ĩ̇ – neskiemeninis [i].
o – uždaras įtemptas lūpinis užpakalinis vidutinio pakilimo balsis.
ɔ – nežymiai labializuotas gana atviras užpakalinis vidutinio pakilimo balsis.
u – daugiau ar mažiau įtemptas lūpinis užpakalinis aukštutinis balsis.
ũ – už [u] atviresnis balsis (pvz., *bũvo.* ~ bùvo).
ũ̇ – neskiemeninis [u].
ò ù ... – supriešakėję užpakaliniai balsiai (pvz., *žuvũkũ.* ~ žuvũkių „žuvelių“).
p b m – abilūpiai priebalsiai.
f v – lūpų dantiniai priebalsiai.
j – palatalinis priebalsis.
t d s z c ʒ n l – liežuvio priešakiniai dantiniai priebalsiai.
ʧ ʤ š ž č ʒ r – liežuvio priešakiniai alveoliniai priebalsiai.
ŋ g k x – liežuvio užpakaliniai priebalsiai.
ł – veliarizuotas [l].
ʔ – glotalinis sproginimas.
ɸ ɥ ɦ ... – palatalizacija (darbe žymimas tik tų priebalsių minkštumas, kurie esti prieš užpakalinės eilės balsį, žodžio gale ar junginyje tiesiogiai prieš minkštąjį

¹³ Ženklų paaiškinimai daugiausia paimti iš P. Skirmanto ir A. Girdenio straipsnio „Naujesni tarmių fonetinės transkripcijos rašmenys“ [1998, 107–121 (= Girdenis, 2001, 335–351)].

priebalsį).

$p\ t\ k$ ... – suskardėjimas.

$b\ d\ g$ ... – suduslėjimas.

$p' t' k'$ – aspiracija.

Balsių kiekybė, kirtis ir priegaidės

· – ilgasis balsis.

. – vidutinio ilgumo balsis ar pusbalsis.

˘ – akūtas.

˜ – cirkumfleksas.

˙ – vidurinė priegaidė.

˘ – gravis.

' – šalutinis ir pagrindinis kirtis.

Intonacija ir teksto sintagminė sklaida

↗ ↘ ↙ – ryškus tono kilimas, kritimas, kilimas–kritimas.

r ↘ – nežymus tono kilimas ar kritimas.

↗ ↘ – tęsiamas tono kilimas ar kritimas.

ˆ – tono kilimas su kritimo tendencija intonuojamo segmento pabaigoje.

˜ – tono kritimas su kilimo tendencija intonuojamo segmento pabaigoje.

˘ – klitiko ir ortotoninio žodžio jungtis.

ˆ – proklizė su skiemens ribos pokyčiu.

//, /, ; – frazės pabaigos, sintagmos ribų, neryški sintagmos vidaus pauzės.

⋈ – netikėtas kalbėjimo srauto pertrūkis arba staigus intonacijos posūkis.

– – atviroji sandūra.

-- – netikėtas kalbėjimo srauto pertrūkis.

[ ] – autoriaus intarpas bendrine kalba.

( ) – išnykęs garsas ar skiemuo.

1.3. Ankstesni kauniškių patarmės tyrimai, plotas ir savitumas

Tiek pietiniams, tiek šiauriniams kauniškiams skirtų fonetikos ir fonologijos tyrimų¹⁴ nėra daug. Plačiau ištirta ir aprašyta tik balsių kiekybė

---

¹⁴ Ankstesni vakarų aukštaičių kauniškių tyrimai apžvelgiami ir R. Bacevičiūtės monografijoje „Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas“ [2004, 14–18] (taip pat žr. [Pupkis, 2008, IX–XII] ir kt.).

[Kazlauskienė, 1996; 1997; 1998] ir kai kurie kiti vokalizmo ir prozodijos reiškiniai [Girdenis, Pupkis, 1974, 107–125 (= Girdenis, 2000a, 272–283); Girdenis, 1978, 75–76 (= 2000b, 95–96); 1992; 2002b; Stundžia, 1986; Snabaitytė, 1972; Pocius, 1991; Paulauskaitė, 2001 ir kt.]. Svarbių faktų apie pietinių kauniškių šnektas galima rasti neseniai išleistame „Kazlų Rūdos šnektos žodyne“ [Pupkis, 2008; 2009]. Iš šiaurinės kauniškių dalies nuosekliai aprašyta Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas [Bacevičiūtė, 2001; 2004], išleisti Šakių šnektos [Bacevičiūtė, 2006] ir Griškabūdžio apylinkių tekstai [Bacevičiūtė, Sakalauskiene, 2008]. Dar minėtinas šiaurinės veliuoniškių dalies – Mituvos upyno tarmės fonetikos aprašas [Grinaveckienė 1957, 119–180] ir kai kurie šiaurinėms kauniškių šnektoms skirti straipsniai ir diplominiai darbai [Jonikas, 1978; Janušauskaitė–Simanavičienė, 1981; Simanavičienė, 1993; Prūsaitytė, 1999 ir kt.].

Reikšmingų faktų apie pietinių ir šiaurinių kauniškių fonetikos ypatybes ir fonologijos reiškinius pateikta kapitaliniuose lietuvių fonologijos ir dialektologijos veikaluose [Zinkevičius, 1966; 1994; 2006; LKT; LKA 1; LKA 2; LKA 3; Salys, 1992; Urbanavičiūtė–Markevičienė, Grinaveckis, 1992, 1993; Markevičienė, 2001; Girdenis, 2003a; LKTCh]¹⁵. Svarbių fonetikos pastabų gausu ir XX a. antrosios pusės kalbininko J. Senkaus disertacijoje „Pazanavykio kapsų tarmė“ ir kai kuriuose kituose jo kalbotyros darbuose [1955, 1958; 1960a; 1960b; 1961; 1962; 1968; 1972; 2006]. Pastebėtina, kad J. Senkus daugiausia dėmesio skyrė Vilkaviškio, Kybartų, Kazlų Rūdos ir Marijampolės rajonų šnektų morfologijai, leksikai ir sintaksei. Iš ankstesnių aprašomojo pobūdžio darbų svarbių faktų apie vakarų aukštaičius kauniškių vokalizmą nemaža A. Baranausko [1898], K. Jaunius [1891; 1911]¹⁶, K. Būgos [1961], A. Salio¹⁷ [1946; 1992] ir kitų kalbininkų darbuose.

---

¹⁵ Atskirų pastabų apie pietinių vakarų aukštaičių tarmę randama ir kitoms tarmėms skirtuose straipsniuose [Kosienė, Girdenis, 1979, 48–56 (= Girdenis, 2000b, 141–152); Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 17 (= Girdenis, 2001, 276) 39 išn.; Girdenis, 2008 ir kt.].

¹⁶ K. Jaunius „Lietuvių kalbos gramatikoje“ [1911] aukštaičius pagal *an*, *am* tipo dvigarsių išlaikymą ir *l* prieš priešakinės eilės balsius kietinimą skirstė į tris patarmes: vakariečius (*an*, *am* išlaikyti, *l*

Pietinių vakarų aukštaičių patarmės plotas dialektologų jau senokai patikslintas (žr. [Girdenis, Zinkevičius, 1966, 139–147, žemėl.; Zinkevičius, 1966, 446, žemėl. Nr. 1; Zinkevičius, 1994, 24–26, 3 pav.; Girdenis, 2000a, 55, žemėl.; LKA 1, žemėl. Nr. 1; LKTCh, 37, žemėl.])¹⁸. Šia vakarų aukštaičių patarme kalbama Marijampolės, Prienų, Vilkaviškio, Kaūno, Šakių, Jurbarko apylinkėse, taip pat apie Balbiėriškį, Birstoną, Stakliškes, Kaišiadoris. Tai artimiausia bendrinei kalbai tarmė, ypač vadinamieji zanavykai apie Griškabūdį, Jankū, Barzdū, Bajoraičius, Žvirgždaičius, Kudirkos Naumiestį (dar žr. [Salys, 1946, 51; Senkus, 1955, 20; LKT, 29; LKA 1, žemėl. Nr. 1; Zinkevičius, 1994; LKTCh, 37, žemėl., 38; GAT ir kt.]). Svarbiausia kauniškių fonetikos ypatybė – iš visų dabartinių lietuvių kalbos patarmių jie geriausiai skiria ilguosius ir trumpuosius balsius.

Vakarų aukštaičiai kauniškiai smulkiau skiriami į šiaurinę ir pietinę dalis [Zinkevičius, 1966, 118; 143; 1994, 25 tt.; 2006, 166 tt.; Girdenis, Zinkevičius, 1966 (= Girdenis, 2000a, 50–52); LKT, 28–29; LKA 2, 63–66; Salys, 1992, 102; Markevičienė, 2001, 32, 35; Bacevičiūtė, 2004, 14; 2006, 13–15; LKTCh, 37 tt.; VAK, 114 tt.]. Visa kauniškių¹⁹ pietinė dalis dar vadinama kapsais, o šiaurinė –

---

nekietinamas), viduriečius (*an*, *am* išlaikyti, bet kietinamas *l*) ir rytiečius (dvigarsiai susiaurėję ir kietinamas *l*). Dar K. Jaunius pastebėjo trijų ilgumų *a*, *e* sistemą [Javnis', 1891, 108]. Plačiau apie K. Jaunius dialektologijos darbus žr. [Girdenis, 2005a, 13–48; Mikulėnienė, Trumpa, 2008, 128–146].

¹⁷ J. Senkus vakarų aukštaičius skirstė į „pirmuosius, kurie ribojasi su zanavykais ir todėl kartais vadinami pazanavykio, arba šiaurės vakarų kapsais, ir antruosius, kurie ribojasi su dzūkais, priedzūkiu ir viduriečiais (pastebėtina, kad atskira aukštaičių viduriečių tarme A. Salys laikė rytinę dabartinės pietinės vakarų aukštaičių tarmės dalį nuo Nevėžio, Kaūno, Prienų). Svarbiausioji skiriamoji šių patarmių ypatybė yra tvirtapradžių dvigarsių *il*, *im*, *in*, *ir*, *ul*, *um*, *un*, *ur* ir dvigarsių nevienodas tarimas. Be to, kapsų ir zanavykų dėl kai kurių ypatybių skirtinos į vakarines ir rytines šnektas“ [Senkus, 1958, 127]. A. Girdenis ir Z. Zinkevičius [1966, 144 (= Girdenis, 2000a, 50–51), 26 išn.] siūlė sujungti J. Senkaus išskirtus „pirmuosius kapsus“ ir „zanavykus“ į vieną šnektą, „kuri nuo vad. „antrųjų kapsų“ skirtųsi ne tik dvigarsių *il*, *ul* ir t. t. pirmojo sando trumpumu, bet ir fonemų *a* : *e* resp. *ā* : *ē* skyrimu („antrieji kapsai“ turi tik dvi žemutinio pakilimo fonemas – *a* ir *ā*)“.

¹⁸ Pati rytinė kauniškių riba dialektologų darbuose brėžiama ne visai vienodai. Pagal Z. Zinkevičiaus kapitaliniuose dialektologijos veikaluose [1966; 1994] pateiktus žemėlapius Butrimónys, Žiežmāriai ir Aukštāvaris priklauso pietų aukštaičiams, o šalia Butrimónių esanti Punià priskiriama vakarų aukštaičių kauniškių plotui, nors Žagarių šnekteje prie Puniōs 1953 m. žodžio kamiene užfiksuotas tik pietų aukštaičiams būdingas vokalizmas (plačiau žr. [Markevičienė, 2001, 33]). Ž. Markevičienės nuomone [2001, 33], patikimiausia pasikliauti „Lietuvių kalbos atlaso“ [LKA II, žemėl. Nr. 44] medžiagos rinkėjų duomenimis, kai dar buvo gerai išlaikytos tradicinės tarmės, ir minėtąsias šnektas laikyti mišraus tipo, t. y. tarpinėmis vakarų–pietų aukštaičių šnektomis (dar plg. [LKTCh, 2004, 37, žemėl.]).

¹⁹ Kauniškiai kartais vadinami suvalkiečiais, nes didžioji ploto dalis prieš Pirmąjį pasaulinį karą priklausė Suvalkų gubernijai. Tačiau šis terminas netikslus, nes Suvalkų gubernijai seniau priklausė ir

zanavykais. Pagrindinės ypatybės, skiriančios pietinę kauniškių dalį nuo šiaurinės, yra šios: šiauriniai kauniškiai (vadinamieji zanavykai) trumpina nekirčiuotus ilguosius žodžio galo balsius, tvirtagalę priegaidę tęsia per abu dvibalsio ar mišriojo dvigarsio dėmenis, o balsio [e] kokybė labai priklauso nuo pozicijos (pvz., *gá.ras* : *g^é.r^e*) [Senkus, 1955, 16–17; Zinkevičius, 1966, 516; 1994, 30–32; LKT, 29; LKA 2, 21 žemėl., Bacevičiūtė, 2001, 5; 2004, 10]. Pietinė kauniškių dalis (kapsai) žodžio pradžioje neturi balsio [e] (taria *āžeras*, *aglýnas*), jis išskirtiniais atvejais gali būti pavartojamas tik naujuose iš bendrinės kalbos atėjusiuose žodžiuose.

Dar išskiriamas rytinis ir pietrytinis pietinių kauniškių pakraštys, kuriam priklauso ir Priėnų šnektos, kur tvirtapradžiai *ir*, *il*, *im*, *in*, *ur*, *ul*, *um*, *un* stipriai ilginami, pvz.: *tíltas* ~ tiltas, *kúr̃mis* ~ kùrmis (daugiau tiriamosios šnektos pavyzdžių žr. *Priede* pateiktuose *Priėnų šnektos tekstuose*) [LKA 2, 1982, 38–39, žemėl. Nr. 20; LKTCh, 40].

1.4. Priėnų šnektos plotas ir būdingesnės ypatybės

Disertacijoje aprašomas centrinis Priėnų rajono arealas, kuriam priklauso dalis Balbiėriškio (Giraĩtiškės, Narāvai, Išmanaĩ, Paprūdžiaĩ, Vartaĩ), Naujōsios Ūtos (Dūmìškės, dalis Vartū²⁰), Šilavoto (Priėnlaukis, Klebiškis), Įslaužo (Šiauliškiai, Šaltiniškiai ir kt.) ir Ašmintōs (Ignacavà, Sriėlčiai, Bagrėnas) apylinkių bei Priėnų miestas (žr. 1, 2 žemėl.) kairiajame Nėmuno krante²¹.

Priėnų krašto sudėtis pagal tautybę vienalytė – daugumos gyventojų gimtoji kalba yra lietuvių, ji beveik nepatiria svetimų kalbų įtakos. 2001 m. vykusio visuotinio gyventojų ir jų būstų surašymo duomenimis aprašomame

---

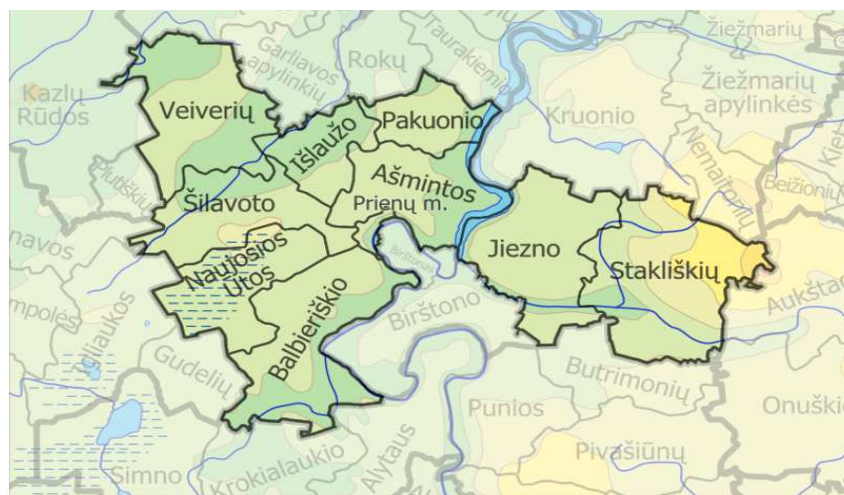
dalis pietų aukštaičių (plačiau žr. [Zinkevičius, 1994, 27–28; 2006, 167; LKTCh, 2004, 37 ir kt.]).

²⁰ Šalia Vartū esantis Žemaitkiemio kaimas nepainiotinas su kitais tą patį pavadinimą turinčiais Lietuvos kaimais. Pavyzdžiui, dešiniajame Nėmuno krante, 5 km į pietvakarius nuo Birstono Vėnkiemio taip pat yra Žemaitkiemio kaimas.

²¹ Plačiau žr. internete adresu www.std.lt (Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos

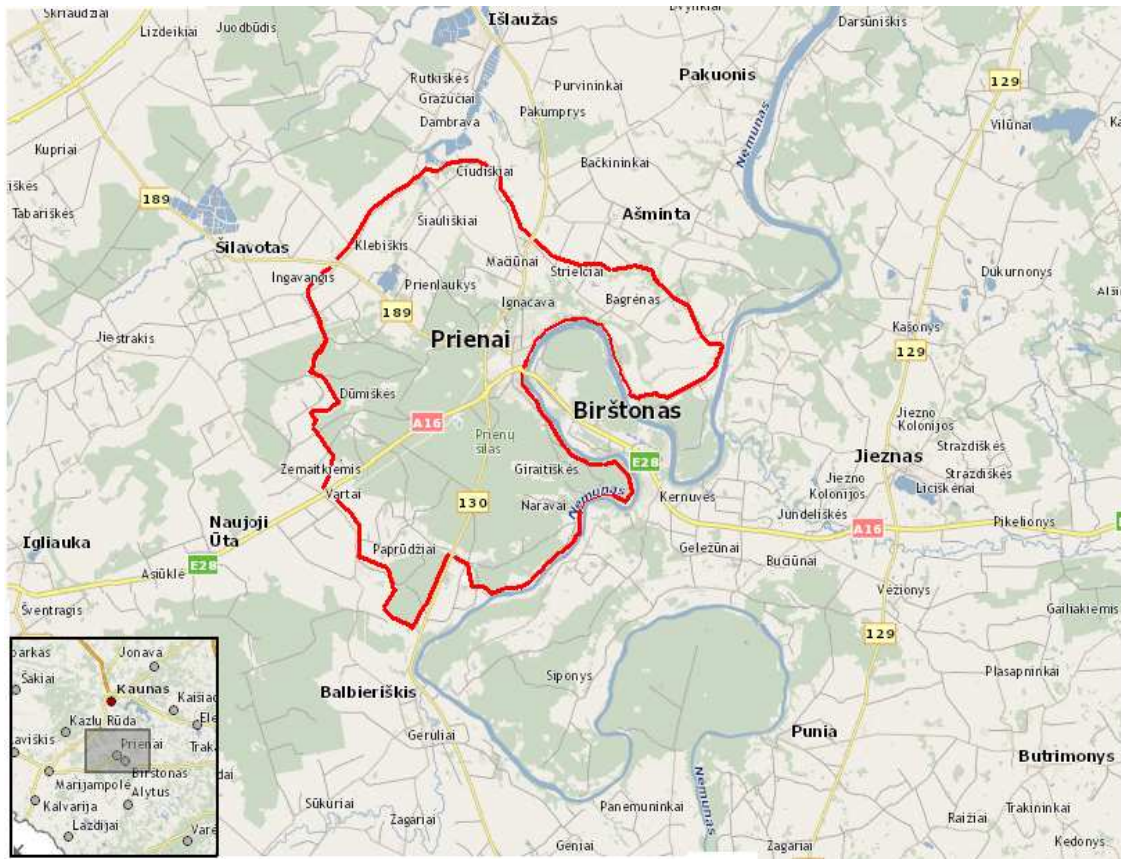

šnektos plote iš viso gyveno apie 13 000 gyventojų, visame Priėnų rajone visuotinio gyventojų surašymo metu gyveno 35 713 gyventojų, iš kurių apie 30% sudarė pensinio amžiaus žmonės.

1 žemėl. Priėnų rajono savivaldybės seniūnijos

Skiriamosios Priėnų ir aplinkinių šnektų fonetikos reiškinių ypatybės daugiausia buvo nustatytos pagal darbo autorės iš tiriamojo ploto ir aplinkinių vietų nuo 1996 m. kauptus tarminius faktus, A. Girdenio 1968–1989 m. ir 1991–1992 m. transkribuotus vakarų aukštaičių tekstus, Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve esančius tiriamojo ploto ir aplinkinių šnektų įvairių laikotarpių (daugiausia XX a. antrosios pusės) duomenis, Ž. Markevičienės knygą „Vakarų aukštaičių tekstai“ (II dalis). Taip pat pasinaudota Z. Zinkevičiaus knygos „Lietuvių dialektologija“, „Lietuvių kalbos atlaso“ 2-ojo tomo žemėlapiais, „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija“ [2004], A. Pupkio „Kazlų Rūdos šnektos žodynu“ [2008, 2009], J. Senkaus „Kalbotyros darbai“ [2006]. Šiek tiek remtasi „Lietuvių kalbos tarmių“ chrestomatija [LKT] bei Ž. Urbanavičiūtės–Markevičienės ir V. Grinaveckio knyga „Lietuvių tarmės II: Fonetika, morfologija. Vakarų, pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tekstai“ [1992].

2 žemėl. Prienų šnektos plotas

Šiaurės rytuose, rytuose ir pietryčiuose tiriamoji šnektą aprašoma iki Nėmuno (žr. 2 žemėl.). Dešiniojoje Nėmuno pusėje grėtimos šnektos taip pat priklauso rytiniams kauniškiams, tik jose daugiau pietų aukštaičiams būdingų ypatybių negu Prienų šnektos plote, tačiau vienoms tiksliai skiriamosios šnektų izofonos nėra. Pastebėtos svarbiausios priešingose Nėmuno pusėse esančių šnektų skirtybės būtų tokios:

1) [ɑ] [e] ir [u] [i] pakitimai: Birstono Vienkiemy ir ypač Nemajūnuose ir kitose Birstono apylinkėse užfiksuota vartojant *tĩ* „ten“, *kũ* „ką“, *pasikóri.s* „pasikoręs“, *nebaĩ.gi.* „nebaigę“ ir pan. Šie balsių pakitimai nuoseklesni arčiau pietų aukštaičių esančiose šnektose (plg. [Markevičienė, 2001, 32–33]). Tokių pakitimų esama ir šiaurės Nėmuno apie Balbiėriškį Sūkurių link (plg. [Markevičienė, 2001, 256]).

2) priebalsio [l] kietinimas prieš [e] tipo vokalizmą. LKA 2 (žemėl.: 15,

27)²² nurodoma, kad junginiai *le*, *lė* tariami kietai Balbiėriškio ir Priėnų punktuose. Dabartinės situacijos analizė rodo, kad Priėnų šnektos plote keletas [l] kietinimo atvejų užrašyta tik miškų izoliuotame, prie pat Nėmuno esančiame Narāvų kaime (plg.: *pasilaŋki* „pasilenki“, *galėji* „galėjo“), kurio senieji gyventojai pasakoja ypač daug bendravę su gyventojais anapus upės, kur kalbamasis reiškiny s daug nuoseklesnis. Matyt, čia, už Priėnų palei Nemuną, ir brėžtina [l] kietinimo prieš [e] tipo vokalizmą riba, nes visuose kituose aprašomojo ploto kaimuose kairiajame upės krante junginiai *le*, *lė* tariami minkšti. Minkšti *le*, *lė* tariami ir šalia Balbiėriškio esančiose šnektose: *sáulė*. ~ *sáulė*, *mi.lėji* ~ *mylėjo* ir kt. [Markevičienė, 2001, 42, 235].

Kitoje Nėmuno pusėje – Birstono Vėnkiemyje, Škėvonysė ir kitur kalbamasis priebalsis kietinamas sporadiškai (*slaŋ.kštis* „slenkstis“, *lá.ido*. „leido“, *gelažinis* „geležinis“, taip pat plg. *graĩ.t* „greitai“), o Nemajūnų, Jiėzno, ypač Krúonio, Vilūnų apylinkėse [l] kietinimas gana reguliarus, pvz.: *išlárido*. „išleido“, *iškėlė*. „iškėlė“, *pėřsikė.lė*. „persikėlė“, *užlárido*. „užleido“, *dienė.la*. „dienelė“, *naktė.la*. „naktelė“ ir pan. (plg. [Markevičienė, 2001, 214–217, 222–227, 243–245, 252–255]).

3) [o], [e] ir [uo] pakitimai: apie Birstoną, Mišiškes, Šaltinėnus, Nemajūnus ir Jiėzną vietoj [uo] tariamas junginys [ua], pvz.: *vanduā* „vanduo“, *ruduā* „ruduo“ ir t. t. [Zinkevičius, 1994, 31; Markevičienė, 2001, 235, 243–244, 252–255].

Apie Nemajūnus ir Jiėzną [o], [e] dvibalsinami (ne tik kirčiuoti, bet ir nekirčiuoti): *atjuojo*. „atjojo“, *bajuōras* „bajoras“, *tal̄k"os* „talkos“, *stá"o* „stalo“, *duktiė* „duktė“, *prad'ėjo*. „pradėjo“, *suklāup'e* „suklaupė“ ir kt. [Markevičienė, 2001, 36–37, 243–245 ir kt.].

4) Apie Birstoną, Nemajūnus, Jiėzną ir kitur dažniau vartojamas platesnis balsio [e] variantas negu Priėnų šnektos plote, plg.: *pasisvėiki.t* „pasisveikinti“, *gi.vė'nimo*. „gyvenimo“ ir kt. (plg. [Markevičienė, 2001, 34, 235 tt.]). Šiapus

---

²² Taip pat žr. [Zinkevičius, 1994, 26, 3 pav.].

Nėmuno maždaug nuo Igliaukos Marijampolės kryptimi balsis [e] tariamas siauriau nei Prienu šnekoje ir apskritai rytinėje dalyje (žr. [Girdenis, 1968–1989; 1991–1992; Markevičienė, 2001, 34 tt.; LKTCh, 39]).

Dauguma minėtų reiškinių, t. y. [a] [e] ir [u] [i] pakitimai, [l] kietinimas prieš [e] tipo vokalizmą, vietoj [uo] tariamas [ua] ir pan., gali būti paaiškinti pirmiausia kaimynų pietų aukštaičių, mažiau – rytų aukštaičių įtaka (plg. [Zinkevičius, 1966; 1994; 2006; Leskauskaitė, 2001; 2004; 2006; Urbanavičienė, 2005; Kardelis, 2006 ir kt.]).

Šiapus Nėmuno (pietuose, vakaruose, šiaurėje ir šiaurės rytuose) Prienu šneka ribojasi su tomis Balbiėriškio, Naujėsios Ūtos, Šilavoto, Išlaugo ir Ašmintos apylinkių šnektomis, kurios aprašomajam plotui nepriskirtos dėl tokių svarbesnių skirtybių (žr. 1, 2 žemėl.):

1) Nuo Paprūdžių, Išmanų, Vartų link Balbiėriškio ir tolimesnėse apylinkėse vartojami atviresni balsių [o] ir [e] variantai, pvz.: *jieškóť* „ieškoti“, *galvõ's* „galvos“, *súřv.* „sūrio“ *mėnesi.* „mėnesį“, *išėjõ.m* „išėjome“, *sė.dėjõ.m* „sėdėjome“ (plg. [Markevičienė, 2001, 40, 256–258]). Kalbamoji ypatybė pastebėta ir apie Nemajūnus [2001, 252–255].

2) Nuo Balbiėriškio pietų kryptimi užfiksuota [e] ir [i] pakitimų kaip ir anapus Nėmuno esančiose šnektose, pvz.: *pasikiñki.* „pasikinę“, *parėji.* „paręję“ (plg. [Markevičienė, 2001, 256–258]). Pietuose ir dešiniojoje Nėmuno pusėje šis reiškinys vis nuoseklesnis.

3) Naujėsios Ūtos apylinkėse Igliaukos kryptimi vienaskaitos galininko linksnyje ir vyriškosios giminės veikiamųjų dalyvių vardininkuose vietoj -q, -ę labai dažnai tariami trumpieji balsiai, plg.: *o.dá.va pasakíšu ir apie_tęte sàvo // insikúre bìo. // o.ríta nuvėjo. pas_petrùte / jau_pas žmóna jau_jõjo.* (Asiūklė, Naujėsios Ūtos parapija), *pagal̃ màno. prõta tai_čè niėkas nekal̃.tas // gá.li manè so.dít i.kalėjima // tik_váikščõ.je isipùste panė.lė.s ir_põño.s* (Šakališkiai, Igliaukos parapija) [Markevičienė, 2001, 240–243; 246–250].

4) Už Naujėsios Ūtos ir Šilavoto Sasnavos link ir maždaug nuo Išlaugo

apie Veiverius dėl šiaurinių kauniškių įtakos antrinis dvigarsis [om] nekirčiuotose galūnėse dažnai tariamas [um], o apie Veiverius (kaip ir apie Krúonį), rečiau – apie Sasnāvą galūnėje svyruoja nekirčiuotų ilgųjų balsių [o], [e] tarimas – čia jie dažnai virsta trumpaisiais ir paplatėja, plg.: *gi.vė.num* ↘ *šep_tèp* // *mēs̄ užáugum* ↗ / *šeši brólei* ↘ // *aš̄* ↗ *ĩ(š̄)_šeimõ(s) sawu* / *vienūr vienà* ↘ *jau* (Sasnāvà), *ko.kūr* ↗ *šúlu* † *nóri* ↘ // *tai_jám* ↗ *nebūs* / *rá.štū* ↘ // *kap_jì* ↗ *burdau vėrda* / *ta(i)_ir aš̄* ↘ *tep* // *tai_suwėĩnam* ↗ / *paválgum* ↗ // *dainúodauum* ↘ // *su_stáklim* ↗ † *išáusta* ↗ (Veiveriaĩ) [Girdenis, 1968–1989, 243, 377–421; Markevičienė, 2001, 227–229]²³.

Pagal fonetikos ypatybes šiapus Nėmuno mažiausiai nuo aprašomosios šnektos skiriasi Naujōsios Ūtos, Šilavoto ir Įšlaužo apylinkių šnektos. Didžiojoje Balbiėriškio ir Ašmintōs (ypač rytuose arčiau Nėmuno) apylinkių dalyje, kaip ir anapus Nėmuno esančiose gretimose šnektose, gausiau pietų aukštaičiams būdingų skirtybių²⁴.

Teritoriškai nedidelis Priėnų šnektos plotas gana vienalytis, jis išsiskiria šiomis pietiniams kauniškiams būdingomis ypatybėmis: a) priebalsis [l] prieš [e] tipo vokalizmą nėra kietinamas; b) žodžio pradžioje vietoj [e], [ei] dažniausiai (t. y. išskyrus kai kuriuos naujai iš bendrinės kalbos atėjusius žodžius) vartojama [a], [ai]²⁵, pvz.: *á.žeras* ~ *ãžeras* „ežeras“, *aĩ.guli.* ~ *aĩgulĩ* „eigulĩ“ (žr. ir [LKA 2, žemėl.: 9, 10]); c) tvirtapradžių *ir, il, im, in, ur, ul, um, un* pirmieji dėmenys stipriai ilginami, pvz.: *tĩltas* ~ *tiltas*, *kūr̄mis* ~ *kūrmis* (plg. ir LKA 2, žemėl. Nr. 20)]; d) vietoj veiksmažodžių priešdėlio *ĩ-* ir prielinksnio *ĩ* gana reguliariai vartojama [in], [im], pvz.: *in_lãũ.ka.* ~ in laũkã „ĩ laukã“, *im_bã.la.* ~ im bãlã „ĩ

²³ Plg. ir [Bacevičiūtė, 2001, 5; 2004, 13; Pupkis, 2008, XVII].

²⁴ Taigi pagal fonetikos ypatybes Priėnų rajonas nėra vienalytis, jis veikiamas kitų tarmių ir patarmių: kaimyninių pietų aukštaičių ypatybių gausiausia pietinėse (nuo Paprūdžių Balbiėriškio, Sūkurių link), rytinėse (apie Jiėznã ir Stãkliškes) ir šiaurinėse (nuo Striėlčių, Bagrėno Ašmintōs ir Pakúonio link) Priėnų rajono apylinkių šnektose, o šiaurės vakaruose nuo Šilavoto Sasnavōs link ir apie Veiverius esama šiauriniams kauniškiams būdingų skirtybių.

²⁵ Bendrinės kalbos žodžio *erelis* reikšmė šnektose vartojama *paukštvanagis* arba *suopis*, vietoj bk *esu* vyresnės ir senosios kartos informantų vartojama *būvu*. Formos *būnu, būvu*, be pagrindinės reikšmės, turi ir reikšmę *gyventi* (plg. [Senkus, 2006, 356]). Plačiau apie [e], [a] tipo balsių vartojimą žr. *Vokalizmo* skyriuje (§ 51 ir toliau).

balą“, *insùko* ~ *insùko* „įsuko“, *in̄pīlē.* ~ *impýlē* „įpylė“ (plg. ir [Senkus, 1955, 18–19; LKA 2, žemėl.: 53, 54]); e) veiksmazodžių formų priesagoje vietoj [*in*] vartojamas balsis [*i*], pvz.: *skōli.t* „skolinti“, *skōli.s* „skolins“, *skōli.da-o.* „skolindavo“, *paskōli.tu.* „paskolintų“, *paskōli.k* „paskolink“; f) vietoj bendrinės kalbos daiktavardžių priesagos *-inink* vartojama priesaga *-inyk*, pvz.: *šėiminīkė.* „šeimininkė“, *darbinīku.* „darbininkų“; g) priesagos *-ýbė, -ýtis, -ýtė, -áitis, -áité* tariamos su tvirtagale priegaide ir žodžiai su šiomis priesagomis kirčiuojami pagal II kirčiuotę, pvz.: *mažítė* „mažytes“, *mamītė.* „mamytė“, *aglaitės* „eglaities“; h) vietoj *kaip, taip* vartojama *kap, tep*; i) dažnai pavartojama senoji bendraties forma, pvz.: *aī.tie* ~ *aitie* „eiti“, *kiř.štie* ~ *kiřstie*, arba vartojama *aī.t* ~ *ait* „eiti“, *kiř.st* ~ *kiřst*; j) vartojamos kitokios negu bendrinėje kalboje vienaskaitos įnagininko ir daugiskaitos galininko moteriškosios giminės įvardžių formos, pvz.: *táis mergaitės* ~ *táis* („tas“) *mergaitės*, *šī.tá.i gatvė paaĩ.k* ~ *šitai* („šita“) *gatvė paaĩk* („paeik“); k) šnekoje pavartojama dviskaita (*dù litrù píeno.* „du litrus pieno“, *dù kilometrù* „du kilometrus“); l) esama archajiškų konstrukcijų, pvz.: *tai_rėĩ.k štiklas in̄dėt* „tai reikia stiklą įdėti (įstatyti)“, *tai_ta_pupàr ÷ užáugo. iki_dañ.gui* „tai ta pupa užaugo iki dangaus“ (daugiau pavyzdžių žr. *Prienu šnektos tekstuose*) ir kt.

Taip pat Prienu šneka gausi deminutyvų, plg.: *žuvùkė* „žuvelė“, *vištùkės* „vištelės“, *kaimi'nùkas* „kaimynėlis“, *tvartù.kĩ* „tvartuke“, *sabalâus'kùtis* „pav. Sabaliauskas“, *šėimini'kùtė.* „šeimininkėlė“, *kruvùkė.* „krūvelė“ ir kt. (žr. *Prienu šnektos tekstus*, taip pat plg. [Markevičienė, 2001, 48]). Kaip minėta, šnekoje esama ir pietų aukštaičiams būdingų ypatybių (žr. *Prienu šnektos tekstus*), pvz., vartojamos tariamosios nuosakos vienaskaitos I ir II asmens formos su *-tau, -tai* (*búrtâu / bú.tá.u* „būčiau“, *rašítai / rašítá.i* „rašytum“); bendrinės kalbos pirmosios ir ketvirtosios linksniuotės daiktavardžiai turi vienaskaitos naudininko galūnę *-u*, o ne *-ui* (*vaĩ.ku* ~ *vaikui*) ir kt.

2. PROZODIJA

2.1. Kirtis

2.1.1. Pagrindinis kirtis

§ 1. Šio darbo *Konsonantizmo* ir *Vokalizmo* skyriuose, atsižvelgiant į sintagminius ir paradigminius santykius, kiekviena aprašomosios šnektos priebalsinė ir balsinė fonema skaidoma į pačius mažiausius simultanius elementus – distinktyvinę funkciją atliekančius diferencinius požymius. Šiame skyriuje glaustai aptariami supersegmentiniai, arba prozodiniai, elementai – kirčiai ir jų tipai bei priegaidės su alotonais, nes „tik jie negyvus fonemų, skiemenų ir žodžių junginius paverčia tikrais sakiniais ir pasakymais“ [Girdenis, 2003a, 239].

§ 2. Pirmiausia bus kalbama apie mažiausią žodžio savarankišką prozodinį vienetą – kirtį, kurio esmė – vieno skiemens paryškimas kitų skiemenų atžvilgiu: ryškiau tariami skiemenys vadinami kirčiuotais, arba centriniais, o kiti, blankesni, – nekirčiuotais, arba periferiniais (plačiau apie žodžių, žodžių junginių, skiemenų ir t. t. centrinių ir periferinių elementų santykius žr. [Girdenis, Žulys, 1967, 114 (= Girdenis, 2000a, 162); DLKG, 36; Girdenis, 2003a, 120–121; 250]). Būtent kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kontrastas Priėnų šnekte, kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje bei kitose tarmėse, sudaro prozodinę žodžių struktūrą (plg., pvz.: [Girdenis, 2003a, 251–252; Kačiuškienė, 2006, 21; Murinienė, 2007, 155; Atkočaitytė, 2002, 13–25; Bacevičiūtė, 2004, 25; Leskauskaitė, 2004, 117–123; Urbanavičienė, 2005, 103 ir kt.]). Kirtis yra laisvas (jis fonologijoje dar vadinamas distinktyviniu [Girdenis, 2003a, 254]) – šnekte gali būti kirčiuotas bet kuris žodžio skiemo: a) paskutinis, pvz.: *šuvà* ~ šuvà „šuo“, *làu.kùs* ~ laukùs²⁶, *suprañ'tì* ~ suprantì, *prasadé* ~ prasadé „prasadėjo“, *gė.lě* ~ gėlė, *šveč'ĩr* ~ svečių, *užlipãũ.* ~ užlipaũ, *bu.rĩs* ~ būrỹs, *tvark'ít* ~ tvarkýt; b) priešpaskutinis, pvz.: *šluotùkæ.* ~ šluotùkę, *màno.* ~ mào, *ĩjkrìto.* ~ inkrito

²⁶ Į šalutinius kirčius čia neatsižvelgiama (apie juos žr. §§ 21–26).

„įkrito“, *vá.ška*. ~ *vāška*, *márġi.t* ~ *márgyt* „marginti“, *darí.tie* ~ *darýtie* „daryti“, *aguř.ka*. ~ *aguřka*, *parvažá.vo*. ~ *parvažiavo*, *kaimínu* ~ *kaimýnu* „kaimynui“; c) trečias ir tolesnis nuo galo, pvz.: *àflę.ke*. ~ *atlėkė*, *prìgime*. ~ *prìgimė* „gimė (ne pirmas vaikas šeimoje)“, *pàję.me*. ~ *pàjėmė* „paėmė“, *dá.ktaras* ~ *dāktaras*, *skíršti.k* ~ *skirstyk*, *móteri.s* ~ *móterys*, *aĩ.gulū* ~ *aĩguliu* „eiguliui“, *senóviškas* ~ *senóviškas*, *móki.to.jæ*. ~ *mókytoją*, *úkini.kai* ~ *úkinykai* „úkininkai“.

Kirčiuoti gali būti ne tik daugiaskiemeniai (žr. pirmiau pateiktus pavyzdžius), bet ir vienskiemeniai²⁷ (jeigu jie neužima enklitiko ir proklitiko pozicijų) žodžiai, plg.: *kàs* ~ *kàs*, *pìks* ~ *pìgs*, *sùs* ~ *siùs*, *dù* ~ *dù*, *kás* ~ *kàs*, *přks* ~ *přks*, *třsk* ~ *třsk*, *těst* ~ *těst*, *aĩ.t* ~ *aĩt* „eiti“, *dúok* ~ *dúok*, *piěšk* ~ *piěšk*, *veř.sk* ~ *veřsk*, *láu.ks* ~ *laùks*. Enklitikai ir proklitikai įeina į fonologinių žodžių sudėtį, t. y. rišioje kalboje šlyja prie kirčiuotų žodžių ir yra vertinami kaip nekirčiuoti skiemenys (plg. [Mikaluskaitė, 1975, 75; Laigonaitė, 1978, 10, Zinder, 1979, 250–251; Zinkevičius, 1980, 54–55; Stundžia, 1995, 25–26; Girdenis, 2003a, 251 ir ten min. lit. ir kt.]), pvz.: *nu_gi_žino.t* \ *dę.l_kõ_tie_vaiķaĩ*. *ne-áuga* \ (Vartaĩ), *o_jier* † *an_añ.tro*. *áu.kšto*. *gi.vá.no*. \ / *kíek_te*. *reikę* *užnėšt* *máلكu*. \ / *i_váñdeņó*. \ / *i_visko*. \ // *tai_kàp_tu_če_tiek_pada'reĩ*. \ *sakí-da-o*. (Vartaĩ), *tai_išęjo*. *in_láu.ka*. † *abudu* / *ii(r)_ręke* \ / *ka_viso.s_višto.s* \ *ižgul'dító.s* (Príenai).

Kirčiuoti vienskiemeniai žodžiai funkcionuoja kaip kirčiuotieji skiemenys; jiems būdingas realizuoto kirčiuoto skiemens ir nerealizuotų nekirčiuotų skiemenų kontrastas (žr. [Girdenis, Žulys, 1967, 114 (= Girdenis, 2000a, 162), 5 išn.; Ščerba, 1974, 176–177; Girdenis, 2003a, 251 ir ten min. lit.; Pakerys, 1982, 107; Bukantis, 1984, 45; Kačiuškienė, 1984, 29; Kačiuškienė, 2006, 21, 8 išn. ir ten min. lit. ir kt.]. Daugiaskiemeniuose žodžiuose kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų kontrastas realizuojamas: kaip minėta, centriniu laikomas kirčiuotas skienuo, o periferiniu – kirčiuotam skiemeniui kontrastuojantys nekirčiuotieji skiemenys.

Iš pirmiau pateiktų pavyzdžių matyti, kad kirčiuotų vienskiemenių žodžių

²⁷ Kai kurie kalbininkai teigia, kad vienskiemeniai žodžiai kirčio neturį [Laigonaitė, 1959, 5, 9–10;

skiemens gali būti skirstomi į trumpuosius (juos sudaro trumposios fonemos) ir ilguosius (juos sudaro ilgieji balsiai, taip pat dvibalsiai ir mišrieji dvigarsiai). Trumpieji skiemens neturi priegaidžių, be to, nuo ilgųjų skiriasi įvairiais požymiais: kiekybe, intensyvumu, tonu ir kokybiniais požymiais (žr. §§ 8–13). Ir ilgieji, ir trumpieji skiemens atlieka kulminatyvinę funkciją – rodo reikšminių frazės elementų skaičių. Kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje ir kitose tarmėse (plg. [Kazlauskas, 1966, 119; 1968, 6; Girdenis, Žulys, 1967, 113–116 (= Girdenis, 2000a, 161–165; Pakerys, 1982, 166 tt.; Girdenis, 1967; 1971 (= 2000a, 212–215); Kačiuškienė, 2006, 23; Murinienė, 2007, 155; Kazlauskaitė, 2002a, 92–93; Atkočaitytė, 2002, 16–19; Mažiulienė, 1996, 38–39, 106–107; Leskauskaitė, 2004, 118–119; Bacevičiūtė, 2004, 27–28; Urbanavičienė, 2005, 103 tt. ir kt.]), Priėnų šnekte vienskiemeniuose žodžiuose galimos tokios opozicijos: 1) kiekybinė (nedistinktyvinė²⁸), pvz.: *kàs* ~ *kàs* : *kàs* ~ *kàs*, *pìks* ~ *pìks* : *pìks* ~ *pìks* ~ *pìks*, *šùs* ~ *siùs* : *šùs* ~ *siùs*, *nuskúosi* ~ *nuskúosi* : *nuskùsi* ~ *nuskùsi* ir kt.; 2) ilgųjų skiemens priegaidžių opozicija (distinktyvinė, plačiau apie šią opoziciją žr. §§ 00), plg.: *r<û>ksta* ~ *rūksta* : *r<ú>ksta* ~ *rūgsta*, *mãũ.k* ~ *maũk* : *máuk* ~ *máuk*.

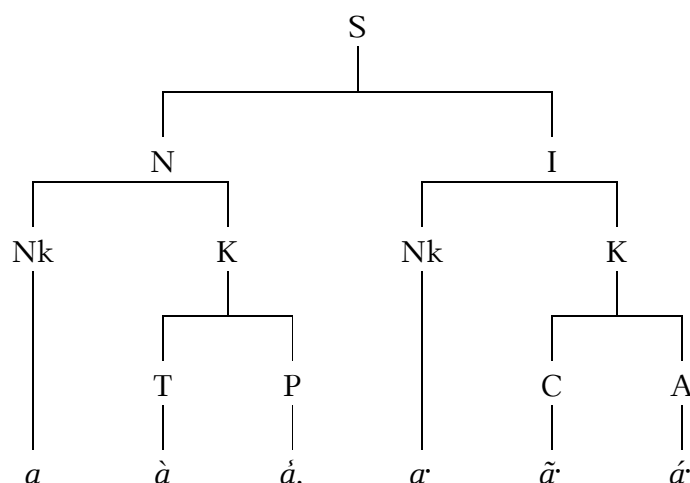
Daugiaskiemens žodžių prozodiniai požymiai yra ne tik kiekybė ir priegaidės, bet ir kirtis. Atkreiptinas dėmesys, kad tiriamojoje šnekte daugiaskiemens žodžių kirčiuoti skiemens būna ne tik trumpi ir ilgi, bet tam tikrais atvejais ir pusilgiai. Pastarųjų centrą gali sudaryti pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo balsiai ar kokybiniai jų alofonai (jie nepainiotini su nekirčiuotų ilgųjų fonemų alofonais!), kurie tiriamojoje šnekte yra pusilgiai ir yra tariami su vadinamąja vidurine priegaide, plg.: *gá.las* ~ *gãlas*, *bá.das* ~ *bãdas*, *dã.da* ~ *dãda*, *pafrã.šus* ~ *patrẽsus* (plačiau žr. *Žemutinių netrumpųjų balsių skiriamųjų požymių apžvalgą*, §§ 93–102). Tačiau šiuo atveju vidurinė priegaidė

Reformatskij, 1970, 40–42; taip pat plg. Būga, 1961, 19 tt.].

²⁸ Ši opozicija nelaikytina distinktyvine, nes skiemens trumpumą ar ilgumą lemia ne prozodiniai požymiai, o foneminė sudėtis. Ilgųjų skiemens priegaidžių opozicija yra distinktyvinė, nes nepriklauso nuo skiemens foneminės sudėties ir gali keisti žodžio reikšmę (plg. [Girdenis, 1967a, 73; 1971a, 22 (= 2000a, 212–213)]).

yra ne kas kita, kaip grynas pusilgių skiemenų (ir balsių) kirtis – tai pagrįstai yra motyvavęs A. Girdenis [2002b, 211–213] (plačiau žr. § 27). Atsižvelgiant į tai, kirčiuotus pusilgius skiemenis reikia jungti su kirčiuotais trumpaisiais į vieną neilgųjų skiemenų grupę ir prozodinę skiemens struktūrą su pusilgiais Priėnų šnektos balsiais pavaizduoti taip²⁹:

1 pav. Priėnų šnektos prozodinė skiemens struktūra

§ 3. Kaip ir kitose tarmėse, daugiaskiemeniai žodžiai šnektoje gana dažnai gali turėti nuo pagrindinio kirčio priklausančių šalutinių fonologinių ir nefonologinių kirčių, plg.: *o. bù-o. bá.lta(s) šuvà* ↘ / 'lè.sẽ ↗ ∷ *ne.'lè.sẽ* ↘ // *tai.ta(s) šuvà* ↗ ∷ *neklãũ.sę. šėimi'nĩko.* ↘ (Priėnai), *tã* ↗ / *jo.tvartũ.ki* ↗ / *vištũkę.s* ↘ , *nera'kĩto.s* (Priėnai), *alẽ.'bã.so.s* ↘ *ęjo.m* / *i.dã nu'sinë.šę.m* ↘ / *par'sinë.šę.m* ↘ // *tik.bãžnĩčo.i* ↘ , *pasto.'vęjo.m* / *kat.ne-isi'duĩ.ki.tũ* ↘ / *ne-isi'puĩ.vi.tũ* ↘ / *nũ* ↘ (Giraĩtiškės). Šalutinį nefonologinį kirtį, arba kirčio atgarsį³⁰, turintys skiemenys jokios savarankiškos funkcijos neatlieka, todėl yra priskiriami žodžio periferijai, kaip ir nekirčiuoti skiemenys (plačiau žr. §§ 21–

²⁹ Schemos simbolių reikšmės: *S* – skienuo, *I* – ilgasis, *N* – neilgasis, *K* – kirčiuotas, *Nk* – nekirčiuotas, *T* – trumpasis, *P* – pusilgis, *C* – cirkumflexinis (tvirtagalis), *A* – akūtinis (tvirtapradis) (plg. [Girdenis, 2002b, 212; Urbanavičienė, 2005, 148]). Pastebėtina, kad šioje schemoje nėra nekirčiuotų pusilgių balsių, nes aprašomojoje šnektoje tokie balsiai gali būti tik nekirčiuoti ilgųjų balsių alofonai (plačiau apie tai žr. *Vokalizmo skyriuje Kiekybiniai balsinių fonemų variantai, jų vartojimas*, §§ 62–65).

³⁰ Dėl termino žr. [Martinet, 1960, 207; Girdenis, 2003a, 263 ir ten min. lit.].

26). Jie automatiškai priklauso nuo pagrindinio kirčio, ritmo, morfologijos ir kitų veiksnių (plg. [Girdenis, 2003a, 262 ir ten min. lit.]). Pagrindinis kirtis ir šalutinis fonologinis kirtis aprašomojoje šnektoje gali atlikti pagrindinę kulminatyvinę funkciją (rodo, kiek kalbos sraute yra reikšminių elementų, pvz., žodžių frazėje, plg.: *kā rās ~ kã ràs* ir *ká.ras ~ kãras*), taip pat distinktyvinę (skiria žodžius ir jų formas, pvz.: *kàsi ~ kasi : kasì ~ kasì*, *nupèštu. ~ nupèštũ : nupèštũr ~ nupeštũ*) ir tam tikrais atvejais netiesioginę delimitatyvinę (signalizuoja reikšminių elementų ribas, kai viename, dažniausia triskiemeniame, žodyje atsiranda ir pagrindinis, ir chorėjinio tipo šalutinis kirtis, plg.: *vaistu'kùs ~ vaistukùs*, *nema'taũ. ~ nemataũ*, *pasa'keĩ. ~ pasakeĩ*, *suprañ'tì ~ suprantì*) (plačiau apie kirčiavimo tipus ir funkcijas žr. [Girdenis, 2003a, 254–268 ir ten min. lit.; taip pat plg. Pakerys, 1982, 107; 2003, 222–223; Martinet, 1960, 201 tt.; Trubeckoj, 1960, 230–231; Jakobson, Challe, 1962, 249–252 ir kt.]).

§ 4. Tiriamojoje šnektoje yra kitaip nei bendrinėje lietuvių kalboje kirčiuojamų žodžių, kai kurie pavyzdžiai vartojami ir gretimose vakarų aukštaičių šnektose (žr. [Markevičienė, 2001; Pupkis, 2008; 2009]), pvz.: *kelnai'tès ~ kelnaitès* „kelnaitės“, *kučins'kaĩ.tę. ~ Kučinskaĩtė* „pav. Kučinskaitė“, *mažitès ~ mažytès* „mažytės“, *mamĩtę. ~ mamỹtė* „mamytė“, *bjaurĩbę. ~ bjaurỹbė* „bjaurybė“, *tęĩ.sũ. ~ teĩsiũ „téisiũ“*, *traũ.kini. ~ traũkinĩ* „traukinĩ“, *vęĩ.dro.dis ~ veĩdrodis* „veĩdrodis“, *pá.danga ~ pãdanga* „padangà“, *taĩ.do. ~ taĩdo* „tãrdo“ *taĩ.di.mas ~ taĩdymas* „tãrdymas“, *ĩsi-'aũ.klę.tu. ~ išsiaũklëtũ „išsiaũklëtũ“³¹*, *o.kiečęĩ. / vo.kiečęĩ.* „vokiečiai“, *lietuvis* „lietuvis, lietuviai“ ir kt. Pastebėtina, kad dalis išvardytų atvejų lietuvių kalbos tarmėse gali būti laikomi ne tik senovinio kirčiavimo reliktais, bet ir interpretuojami kaip naujų kirčiavimo tipų formavimosi rezultatas (plg. [Mikulėnienė, 1996–1997, 60–61; Mikulėnienė, Morkūnas, 1997, 16; Kuzavinis, Girdenis, 1997, 76–78 (= Girdenis, 2001, 396–397) ir kt.]).

Būdvardžių bevardės giminės formos *suñ.ku ~ suñku* „sunkũ“, *i.dõmu ~*

³¹ Su metatonija beveik nuosekliai tariamos tariamosios nuosakos formos ir Kazlų Rūdojė, žr.

įdomu „įdomù“ kirčiuojamos kamiene – jos, matyt, išlaikiusios senąją baritoninio kirčiavimo vietą. Taip kirčiuojamų būdvardžių bevardės giminės formų esama ir kitose lietuvių kalbos tarmėse, pvz.: vakarų aukštaičių kauniškių Šakių šnektoje [Bacevičiūtė, 2004, 27], pietų aukštaičių tarmėje [Naktinienė, Paulauskienė, Vitkauskas, 1988, 357], rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnektoje [Urbanavičienė, 2005, 107], Zieteloje ir Gervėčiuose [Vidugiris, 2004, 191–192; Kardelytė, 1975, 11 ir kt.].

Įvardžių *to.ksaĩ.*, *to'kĩs*, *tóks* „toks“, *ko.ksaĩ.*, *ko'kĩs*, *kóks* „koks“ paradigma šnektoje gali būti ir oksitoninio, ir baritoninio, ir mišraus kirčiavimo, pvz.: *tai_búda-o. tik_in_rùdėni.* ↗ / *tai_vìsas vėidasv* † *usidėda to.kėĩ.s spuogaĩ.s* ↗ // *paskuĩ. sùka* ↗ / *baĩ.su.s šašaĩ.* ↘ *to'kì* (Príenlaukis), *to'kì šì'vì arklėĩ.* ↗ / *arklėĩ.s paĩ.vėžė.* ↗ (Príenlaukis), *tai_tenuĩ.s iĩ.dėda to.kĩ knatùka* ↗ / *iĩ.pila ko.kõ_tai bìški. žiba_lo* ↗ (Príenai), *to'kė nėdìdė_lė.* ↘ / *to'kė nėdìdė_lė. karvù.kė.* ↘ *ža'la bù-o.* (Príenai), *iĩ_žinãũ.* ↗ / *tadà_va nešójãur kãp_va* / *to'kì spórbačėĩ* ↘ *bù-o.* / *ir_basa'nòškė.s* ↘ *to.kõs* (Príenai), *tai_pasiė.mėi gal_kóki. gaba'ùka* ↗ / *lašì'nù_ku. kó'kũ.* / *arba_nė* ↗ (Príenai), *o. žiėmo.s* ↘ † *taigi_nė_tóko.s kai_dabaĩ.* (Príenai), *aì'nì* ↗ / *tai_nė_su_kókéis bá.tais* ↘ / *nė_su_kúo* ↘ / *bėt_su_klúrmė.m* ↘ (Príenai). Kitaip gali būti kirčiuojami ir skaitvardžiai, plg.: *dvíe* / *dvíēju.* ~ *dvíe*, *dvíēju* „dviejų“, *triju.* ~ *trijų* „trijų“, *šiĩ.tai* ~ *šiĩtai* „šimtai“. Kaip Príenų šnektoje šie skaitvardžiai kirčiuojami ir Šakių patarmėje, tačiau pastebėtina, kad įvardžių *kóks*, *tóks* paradigmą šiauriniai kauniškiai visada kirčiuoja šaknyje (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 27, 22 išn.]; dėl senojo oksitoninio įvardžių kirčiavimo plg. [Mikulėnienė, 1996, 149; 2005; Skardžius, 1999, 225; Rosinas, 2001, 69–72; 127–131 ir kt.]).

§ 5. Tiriamajai šnektai nebūdingas kirčio atitraukimo reiškiny. Labai retai pasitaiko tik dažniausia su intonacija ar dimocija³² (sakinio ritmika gali būti derinama maždaug pagal chorėjo ritmą) sietinų atvejų, pvz.: *tìktais àš* ↘ *vìska. matídaũũ* (Príenai), *tìktai šítie* ↘ *gi.vė.no. kambaũ'kí* (Príenai). Gana retas ir

---

[Pupkis, 2008, XVII].

sporadiškas kirčio atitraukimo reiškinys ir gretimose pietų ir vakarų aukštaičių patarmėse (plg. [Leskauskaitė, 2004, 120–121; Bacevičiūtė, 2004, 26]). Sistemingo kirčio atitraukimo nėra ir rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnekte (žr. [Urbanavičienė, 2005, 106]). Dėl ritminių priešasčių kirtis kartais gali būti atitraukiamas ir pačiose pietinėse raseiniškių [Atkočaitytė, 2002, 67–68], rytinių šiaurės žemaičių [Murinienė, 2007, 161–162], vakarų aukštaičių šiauliškių [Kazlauskaitė, 2002a, 97] ir kt. šnektose.

2.1.2. Akustiniai pagrindinio kirčio požymiai

§ 6. Pagrindinį kirtį turintys skiemenys nuo nekirčiuotų skiriasi įvairių prozodinių požymių kompleksu [Pakerys, 1982, 134–144 ir ten min. lit.], svarbiausiais laikytini pagrindinis tonas (dažnis), intensyvumas (santykinis skiemens centro garsumas) ir trukmė (žr. [Zinder, 1979, 263–267; Bondarko, 1981, 59; DLKG, 38; Fox, 2002, 1–11, 114–138 ir ten min. lit.; Girdenis, 2003a, 252 ir ten min. lit.; Vaitkevičiūtė, 2004, 12] ir kt.). Vienodomis fonetinėmis sąlygomis stipresne bendra artikuliacine energija tariamas centrinis – kirčiuotasis skiemuo (plg. [Ladefoged, 1975, 223; Girdenis, 2003a, 252 ir ten min. lit.]). Nekirčiuoti skiemenys tiriamojoje šnekte (ir apskritai lietuvių kalboje) būna žemesnio tono, tariami ne taip intensyviai kaip kirčiuotieji, ne tokio ryškaus tembro ir trumpesni; be to, nuo kirčiuotųjų jie dar skiriasi ir balso stiprumu (stipriau tariamas kirčiuotas skiemuo ir ypač jo centras), kartais prozodinių požymių deriniai bei moduliacijos lemia ar yra susijusios ir su skiemens centru sudarančių fonemų kokybe (plg., pvz., [Bondarko, 1981, 117–118; Pakerys, 1982, 132–134, 183–185; Girdenis, 2003a, 241 ir ten min. lit. ir kt.]), tačiau fonologiniu požiūriu svarbiausia, kad skirtingai tariami skiemenys sudaro kontrastą, kuris gali diferencijuoti žodžius (plg. [Girdenis, Žulys, 1967, 113–116 (= Girdenis, 2000a, 161–165); Girdenis, 2003a, 248–252]). Tiesa, kaip šalutinis

---

³² Dėl dimocijos bendrinėje lietuvių kalboje žr. [Stundžia, 1996, 24–25 ir ten min. lit.].

veiksny, kirtį gali signalizuoti ir tam tikros prozodinės priebalsių savybės, ypač jų trukmė [Tankevičiūtė, 1982, 96–105; Girdenis, 2003a, 252, 12 išn. ir ten min. lit.].

Atsižvelgiant į tai, kad kirčio suvokimui svarbus visas požymių kompleksas (svarbiausia – pagrindinis tonas, intensyvumas ir trukmė), lietuvių kalbos kirtis laikytinas esąs mišraus, o ne vien tik dinaminio (svarbiausias požymis – intensyvumas), muzikinio (svarbiausias požymis – balso tono aukštis) ar kiekybinio (svarbiausias požymis – kirčiuoto skiemens trukmė) tipo³³.

2.1.3. Instrumentiniai pagrindinio kirčio tyrimai

§ 7. Šiame skyriuje apžvelgiami instrumentinių Priėnų šnektos pagrindinio kirčio akustinių požymių tyrimų rezultatai, kurie lyginami su gretimų ir kitų šnektų atitinkamais tyrimais, taip pat su bendrinės lietuvių kalbos tyrimų duomenimis.

2.1.3.1. Trumpieji kirčiuoti skiemenys

§ 8. Instrumentiniu būdu analizuojant, kokią įtaką kirtis turi garso ilgumui aprašomojoje šnekte, kirčiuoti ir nekirčiuoti trumpieji balsiai lyginti šiose pozicijose:

1) žodžio viduje: $k\langle i \rangle tas \sim k\grave{t}as : k\langle i \rangle t\grave{a}s \sim kit\grave{a}s$, $sk\langle u \rangle ta \sim sk\grave{u}ta :$
 $sk\langle u \rangle t\grave{u} \sim skut\grave{u}$, $k\langle a \rangle si \sim k\grave{a}si : k\langle a \rangle s\grave{i} \sim kas\grave{i}$, $t\langle e \rangle \grave{p}si \sim t\grave{e}psi : t\langle e \rangle p\grave{i} \sim tep\grave{i}$;

---

³³ Plačiau apie kirčio tipus žr. [Pakerys, 1982, 134–144 ir ten min. lit.; Girdenis, 2003a, 252 ir ten min. lit. ir kt.]. Kaip manoma, bendrinėje lietuvių kalboje yra sąsaja tarp skiemens ilgumo ir kirčio [Pakerys, 1982, 111; Girdenis, 1983, 117–118 (= 2000b, 353–355); Kazlauskas, 2000, 9]: atlikti skiemens prozodinių tipų dažnumų statistiniai tyrimai rodo, kad bendrinės lietuvių kalbos kirčiuoti ilgieji skiemenys su kirčiuotais trumpaisiais susiję santykiu 2,63 : 1, be to, apskaičiuota, kad kirčiuoti skiemenys bendrinėje kalboje dažniausiai būna ilgi [Karosienė, Girdenis, 1990 (= Girdenis, 2001, 25, 29)]. Tiesa, yra ir kitokių nuomonių dėl lietuvių kalbos kirčio tipų: V. Vaitkevičiūtės manymu, trumpųjų skiemenų kirtis esąs dinaminis, o ilgieji skiemenys, kurių pagrindą sudaro ilgasis balsis ar dvibalsis, turį muzikinį kirtį [Vaitkevičiūtė, 1995, 9]. A. Girdenis [2008, 381–404], atlikęs akustinę Frydricho Kuršaičio priegaidžių rekonstrukciją, pritaria Vaitkevičiūtei ir kitiems mokslininkams, išvelgusiems priegaidžių muzikinę prigimtį. Plačiau apie priegaidžių akustinius požymius šiame darbe žr. §§ 30–32.

suk<i>ši ~ sukīši : suk<i>štī ~ sukīšti : sùk<i>ši ~ sùkiši, nusk<ù>si ~ nuskùsi : nusk<u>štī ~ nuskustī : nùsk<u>ti ~ nùskuti, nuk<à>si ~ nukàsi : nuk<a>štī ~ nukastī : nùk<a>si ~ nùkasi, nup<è>ši ~ nupèši : nup<e>štī ~ nupeštī : nùp<e>ši ~ nùpeši;

2) atvirajame žodžio gale: *plåuk<i> ~ plaukī : låruk<i> ~ låruki, vilk<ù> ~ vilkù : vil̃.k<u> ~ vil̃ku „vilku“, rank<à> ~ rankà : aŋ̃.k<a> ~ aŋ̃ka, rit<è> ~ rytè : rīt<e> ~ Rỹte (vardo Rytè šauksm. l.);*

3) uždaražame žodžio gale: *ak<i>s ~ akis : aĩ.k<i>s ~ alkis, låruk<ù>s ~ laukùs : plåruk<u>s ~ plårukus, åuk<à>s ~ aukas : låũ.k<a>s ~ laukas, šak<è>s ~ kates : pélk<e>s ~ pelkes.*

Su kiekvienu žodžiu buvo sudaryti trumpi konstatuojamieji sakinukai, kuriuos, sumaišius atsitiktine tvarka, po 3–5 kartus į diktofono juostą įskaitė tarmiškai kalbantys, visą gyvenimą aprašomame plote gyvenantys keturi šnektos atstovai (amžiaus vidurkis 65 metai). Vėliau įrašas perkeltas į kompiuterio atmintį, nenatūraliai skambantys pavyzdžiai tyrimui nepanaudoti. Iškirpti rūpimi balsiai matuoti kalbos garsų analizės programa PRAAT4.0 ir naujesnėmis versijomis. Gauti duomenys apdoroti programomis STUDENT.PAS, FORMANT.PAS, taip pat kompiuterine programa EXCEL2000 (plačiau apie programas žr. *Įvade*). Trukmės rezultatų lentelėse simbolių reikšmės tokios: n – matavimų skaičius (imties tūris), $\bar{x}$ – trukmės (formantės, tono, intensyvumo) reikšmės vidurkis, s – standartinis nuokrypis, v – variacijos koeficientas, pasikl. int. – pasikliaujamasis intervalas, t_p – apskaičiuota Studento kriterijaus reikšmė, t_α – kritinė to kriterijaus reikšmė (α – rezultatų reikšmingumo lygmuo).

§ 9. **Trukmė.** Kaip minėta, trukmė laikoma svarbiu kirčio prozodiniu požymiu ir bendrinėje lietuvių kalboje [Pakerys, 1982, 112; Vaitkevičiūtė, 1960, 207; Kaukėnienė, 2004, 22–64] ir kitose tarmėse [Kazlauskienė, 1998a, 64–76; Bacevičiūtė, 2004, 30–32, 39–41; Leskauskaitė, 2004, 124–128, 135–138; Atkočaitytė, 2002, 83–88, 116–117; Urbanavičienė, 2005, 110–112; 119–121 ir kt.]. A. Pakerys [1982, 111–116] ištyrė, kad kirčiuoti balsiai bendrinėje kalboje

maždaug 1,16 karto ilgesni už atitinkamus nekirčiuotus. Kaip rodo gautieji aprašomojo ploto duomenys ir statistinis jų vertinimas, ir Priėnų šnekte neabejotinai egzistuoja sąsaja tarp kirčio ir trumpųjų skiemenų centrų trukmės: trumpieji kirčiuoti balsiai visais atvejais reikšmingai skiriasi nuo atitinkamų nekirčiuotų, pasikliaujamieji intervalai beveik visais atvejais nesusikerta, o Studento kriterijus viršija kritinę reikšmę (žr. 1–3 lent.). Kaip matysime toliau, trumpieji kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai žodžio viduje skiriasi santykiu 1,26 : 1. Pietų aukštaičių tarmėje [Leskauskaitė, 2004, 125–126] ir rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnekte [Urbanavičienė, 2005, 111] šis santykis atitinkamai yra 1,4 : 1, o vakarų aukštaičių Šakių šnekte [Bacevičiūtė, 2004, 30–31] – 1,24 : 1.

1 lentelė. Kirčiuotų ir nekirčiuotų trumpųjų balsių trukmė žodžio viduje³⁴

Balsis	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[i̇]	17	89±6	1,37 : 1	6,3	85÷93	6,20 > $t_{0,001} = 3,62$
[i]	17	65±5		7,0	61÷69	
[ū̇]	15	92±7	1,26 : 1	8,1	87÷97	5,35 > $t_{0,001} = 3,92$
[u]	12	73±8		10,4	66÷80	
[ė̇]	17	108±9	1,23 : 1	8,6	102÷114	4,82 > $t_{0,001} = 3,62$
[e]	17	88±8		9,1	81÷95	
[ą̇]	18	106±7	1,16 : 1	8,1	101÷111	3,64 > $t_{0,005} = 3,07$
[a]	12	91±5		7,2	87÷95	

Išmatavus ir statistiškai įvertinus tiriamosios šnektos vidinių kirčiuotų (bendras trukmės vidurkis – 99 ms) ir nekirčiuotų (bendras trukmės vidurkis – 78,5 ms) balsių kiekybę (žr. 1 lent.), paaiškėjo, kad didžiausias balsių [i̇] ir [i] bei [ū̇] ir [u] trukmės skirtumas: tai patvirtina ir gerokai nutolę pasikliaujamieji intervalai, ir Studento kriterijaus reikšmės, daug didesnės už kritinę. Kaip matyti iš 1 lentelės, kirčiuotų [ė̇], [ą̇] ir atitinkamų nekirčiuotų [e], [a] trukmės skirtumai mažesni, tačiau ir jų pasikliaujamieji intervalai nesusiliečia, o Studento kriterijaus reikšmės viršija kritines to kriterijaus reikšmes.

³⁴ Tiriamieji segmentai kirpti iš dviskiemenių žodžių.

§ 10. Statistiniai skaičiavimai rodo, kad bendrinės lietuvių kalbos [Pakerys, 1982, 43, 53–55; 2003, 216; Vaitkevičiūtė, 1960, 216] ir kitų tarmių [Bacevičiūtė, 2004, 30; Leskauskaitė, 2004, 128; Urbanavičienė, 2005, 112 ir kt.] balsių trukmės santyčiai daugiau ar mažiau priklauso ir nuo savaiminės prozodijos: trumpiausi dažniausiai esti aukštesnio pakilimo balsiai. Tokią tendenciją, kaip matyti, patvirtina ir Priėnų šnektos balsių trukmės rodikliai: aukštutinio pakilimo balsiai ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje trumpesni už atitinkamus žemutinio pakilimo balsius. Apibendrintais duomenimis, kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų vidinių trumpųjų aukštutinio pakilimo balsių santykis yra 1,31 : 1, o žemutinio pakilimo kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų santykis – 1,2 : 1. Panašūs šių balsių kiekybės santykiai ir žodžio gale (žr. toliau, 2, 3 lent.).

§ 11. Uždarųjų ir atvirųjų galinių skiemenų trumpųjų balsių kiekybės tyrimo rezultatai rodo (žr. 2, 3 lent.), kad šiose pozicijose taip pat išlaikomas panašus kirčiuotų (bendras trukmės vidurkis uždarosiose galūnėse – 97 ms, atvirosiose galūnėse – 92,5 ms) ir nekirčiuotų (bendras trukmės vidurkis uždarosiose galūnėse – 79 ms, atvirosiose galūnėse – 74 ms) trumpųjų balsių trukmės skirtumas, kaip ir žodžio viduje: kirčiuotieji galinių skiemenų centriniai elementai už atitinkamus nekirčiuotus ilgesni 1,24 karto. Kiek didesnis šis skirtumas pietinių vakarų aukštaičių [Kazlauskienė, 1998b, 50] ir pietų aukštaičių [Leskauskaitė, 2004, 126–127] ir rytų aukštaičių vilniškių [Urbanavičienė, 2005, 112] tarmėse: vidutiniškai trumpieji kirčiuoti galinių skiemenų balsiai šiose tarmėse atitinkamai 1,4, 1,33 ir 1,3 karto ilgesni už nekirčiuotus. Iš 2 ir 3 lentelių matyti, kad bendras uždarųjų ir atvirųjų galinių skiemenų trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų aukštutinio pakilimo balsių trukmės santykis nesiskiria – jis lygus 1,27 : 1. Tačiau pastebėtina, kad atvirajame žodžio gale [i̇] ir [i], [ù] ir [u] pasikliaujamieji intervalai šiek tiek susiliečia (plg. pasikl. intervalus: [i̇] 71÷95 ms, [i] 52÷72 ms, [ù] 71÷97 ms, [u] 67÷73 ms), taip pat didesnis šių balsių (ypač kirčiuotų) trukmės variacijos koeficientas (plg. variacijos koeficientus: [i̇] $v =$

15,5%, [i] $v = 12,1\%$, [ù] $v = 13,3\%$, [u] $v = 11,2\%$), o Studento kriterijaus reikšmės tik nedaug didesnės už kritines to kriterijaus reikšmes (płg.: [i] ir [i] $t=2,12 > t_{0,05} = 2,06$, [ù] ir [u] $t=2,10 > t_{0,05} = 2,06$). Tokius rezultatus galėjo lemti nelengvas atvirojo žodžio galo balsių segmentavimas: gana sunku rasti tikrą ribą tarp garso pabaigos ir toliau einančios pauzės. Dėl to galimà didesnė ar mažesnė tirtųjų balsių trukmės paklaida.

2 lentelė. Kirčiuotų ir nekirčiuotų trumpųjų uždaryjū galinių skiemenų centrinių elementū trukmė

Balsis	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[i]	14	85±12	1,23 : 1	9,5	76÷94	2,91 > $t_{0,01} = 2,78$
[i]	14	69±8		5,1	63÷75	
[ù]	14	88±11	1,31 : 1	8,3	79÷97	3,93 > $t_{0,001} = 3,71$
[u]	14	67±10		9,2	58÷76	
[è]	14	110±10	1,21 : 1	6,0	103÷117	4,58 > $t_{0,001} = 3,71$
[e]	14	91±8		7,3	85÷97	
[à]	14	105±11	1,18 : 1	9,6	96÷114	3,43 > $t_{0,005} = 3,07$
[a]	14	89±7		7,7	84÷94	

3 lentelė. Kirčiuotų ir nekirčiuotų trumpųjų atvirųjų galinių skiemenų centrinių elementū trukmė

Balsis	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[i]	14	83±14	1,34 : 1	15,5	71÷95	2,12 > $t_{0,05} = 2,06$
[i]	14	62±11		12,1	52÷72	
[ù]	14	84±15	1,2 : 1	13,3	71÷97	2,10 > $t_{0,05} = 2,06$
[u]	14	70±10		11,2	67÷73	
[è]	16	106±12	1,25 : 1	11,0	97÷115	4,20 > $t_{0,001} = 3,69$
[e]	14	85±10		10,3	77÷93	
[à]	16	97±16	1,21 : 1	15,6	87÷107	4,07 > $t_{0,001} = 3,65$
[a]	13	80±14		12,7	74÷86	

Kirčiuotų ir nekirčiuotų žemutinio pakilimo balsių bendras trukmės santykis uždariosiose galūnėse – 1,2 : 1, atitinkamai atviroiose galūnėse – 1,23 : 1. Kaip matyti, [à] ir [a], [è] ir [e] skirtumas truputį ryškesnis atviroiose galiniuose

skiemenyse, taip pat pastebėtina, kad šioje pozicijoje kiek labiau linkusi varijuoti kirčiuotųjų [à], [è] trukmė, plg.: [à] *v* = 15,6%, [a] *v* = 12,7%, [è] *v* = 11,3%, [e] *v* = 10,0%. Ir šiuo atveju reikėtų atsižvelgti į tai, kad atvirajame žodžio gale sunku nustatyti tikrą ribą tarp balsio pabaigos ir pauzės.

Apibendrinant eksperimento rezultatus reikia pasakyti, kad silpnesnė kirčio įtaka atvirųjų žodžio galo skiemenų centriniams elementams – ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti jie trumpesni³⁵ ir už atitinkamus negalinių, ir už uždarytųjų galūnių skiemenų centrinius elementus (plg. ir kitų patarmių tyrimus, žr. šiame skyriuje minėtą literatūrą). Tačiau prisimintina, kad visose pozicijose išlaikomas panašus trumpųjų kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų balsių kontrastas.

§ 12. **Pagrindinis tonas.** Toliau eksperimentiniu būdu analizuojamas labai svarbus kirčio prozodinis požymis – pagrindinis balso tonas³⁶. Kaip rodo bendrinės lietuvių kalbos [Pakerys, 1982, 117; 2003, 216] ir tarmių faktai ([Leskauskaitė, 2004, 128–131; Bacevičiūtė, 2004, 32–34; Urbanavičienė, 2005, 113–115], taip pat plg. [Atkočaitytė, 2002, 118 tt.; Kazlauskaitė, 2002a, 133–137; Murinienė, 2007, 175–180 ir kt.]), pagal šį požymį galima atskirti kirčiuotus ir nekirčiuotus skiemenis: kirčiuoti garsai ištariami aukštesniu tonu negu atitinkami nekirčiuoti (dar plg. [Javnis', 1908–1916, 44]). Kaip žinoma, tiriant pagrindinio tono ir kirčio sąsają būtina atsižvelgti į tiriamųjų žodžių intonaciją: pavyzdžiui, klausiamąja intonacija ištartų žodžių nekirčiuoti skiemenys visada ištariami aukštesniu tonu negu atitinkami kirčiuoti [Pakerys, 1982, 117; 2003, 216]. Todėl aprašomosios šnektos žodžiai, kaip minėta, tyrimui įrašyti tvirtinamąja intonacija. Tiriant pagrindinio tono ir kirčio sąsają šnekteje, pagal 7–11 p. aprašytą tyrimo metodiką buvo apskaičiuoti visų tirtųjų pozicijų balsių pagrindinio tono maksimumų (*H max*) vidurkiai (pustoniais – ht). Gauti

---

³⁵ Kaip manoma, silpnesnė kirčio įtaka balsiams gali priklausyti nuo intonacijos ir frazės kirčio, žodžio vietos frazėje ir pan. [Pakerys, 1982, 114–115]. Taip pat nepamirština, kad atvirajame žodžio gale balsių redukcijos laipsnis paprastai būna didesnis nei uždarojoje galūnėje. Žinoma, nereikėtų pamiršti ir savaiminės balsių prozodijos (žr. § 10 ir ten min. lit.).

³⁶ Kaip jau buvo užsiminta, dėl kirčio ir pagrindinio tono ryšio lingvistiniuose darbuose esama įvairių nuomonių, jos gana išsamiai aptartos bendrinės kalbos ir kitų patarmių prozodijos aprašuose (žr., pvz., [Pakerys, 1982, 117; Leskauskaitė, 2004, 128 ir ten min. lit.; Bacevičiūtė, 2004, 32 ir ten min. lit.;

duomenys apdoroti statistiškai programa STUDENT.PAS.

4 lentelė. **Trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių pagrindinio tono maksimumų vidurkiai ir jų vertinimas Studento kriterijumi**

Balsis	<i>H max</i> (ht)	95% pasikl. int. (ht)	$t_p \geq t_\alpha$
[ī]	7,3	6,8÷7,8	$5,37 > t_{0,001} = 3,51$
[i]	5,7	5,3÷6,1	
[ū]	8,0	7,2÷8,8	$5,84 > t_{0,001} = 3,48$
[u]	6,1	5,8÷6,4	
[ė]	8,1	7,7÷8,5	$6,26 > t_{0,001} = 3,50$
[e]	6,8	5,9÷6,7	
[à]	8,6	7,5÷9,7	$5,02 > t_{0,001} = 3,52$
[a]	6,2	5,4÷7,0	

Tvirtinamąja intonacija išartuose žodžiuose bendrinės kalbos kirčiuotų balsių tono maksimumų vidurkiai 3 ht aukštesni už atitinkamų nekirčiuotų (žr. [Pakerys, 1982, 117]), vakarų aukštaičių Šakių ir rytų aukštaičių Svirkų šnektose *H max* skirtumas dar didesnis – atitinkamai 3,7 ht ir 4,1 ht (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 32; Urbanavičienė, 2005, 113]), pietų aukštaičių tarmėje šis skirtumas mažesnis – siekia tik 1,4 ht (žr. [Leskauskaitė, 2004, 130]). Kad ir tiriamojoje šnektoje pagrindinis balso tonas yra svarbus kirčio požymis, rodo už trumpuosius nekirčiuotus aukštesni atitinkamų kirčiuotų balsių *H max*: nors vidutinis kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių pagrindinio tono maksimumų skirtumas gana nedidelis – tik 2,1 ht, pasikliaujamieji intervalai visais atvejais nesusikerta, o Studento kriterijaus reikšmės viršija kritines to kriterijaus reikšmes tikimybe, didesne negu 99,9 % ($P < 0,001$). Kaip matyti 4 lentelėje, mažesnis atotrūkis tarp kirčiuotų ir nekirčiuotų aukštutinio pakilimo balsių, plg.: *H max* skirtumas tarp [ī] ir [i] lygus 1,6 ht, tarp [ū] ir [u] – 1,9 ht. Didesnis pagrindinio tono požiūriu žemutinio pakilimo kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų balsių atotrūkis, plg.: *H max* skirtumas tarp [ė] ir [e] lygus 2,3 ht, tarp [à] ir [a] – 2,4 ht.

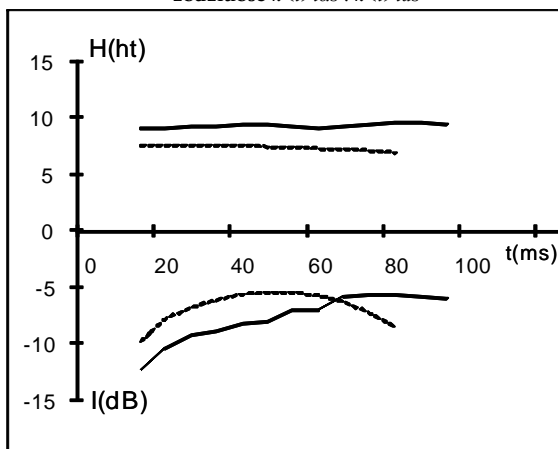
Apskaičiuota, kad vidutinis *H max* vidurkių skirtumas didžiausias tarp kirčiuotų ir nekirčiuotų vidinių trumpųjų skiemenų balsių (2,3 ht), šiek tiek

---

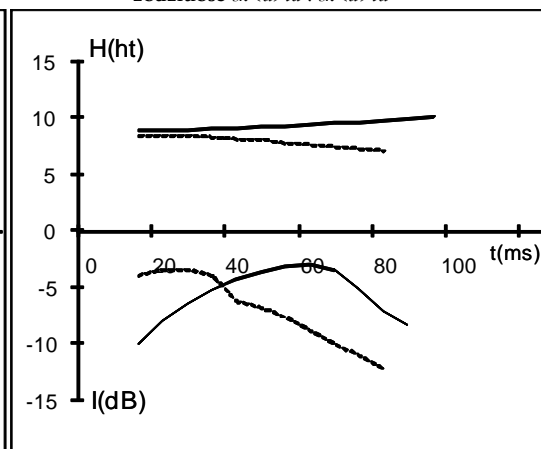
Urbanavičienė, 2005, 113 ir ten min. lit.]. Dar plg. *Prozodijos* skyriaus 33 išn. ir ten min. lit.

mažesnis atvirajame žodžio gale (2,2 ht), mažiausias – uždrajame žodžio gale (1,9 ht). Apskritai reikia pasakyti, kad pagrindinio tono analizės duomenys iš esmės remia trukmės tyrimo rezultatus: ryškiausiu tonu dažniausiai tariami vidinių kirčiuotų skiemenų centriniai elementai; mažiau trumpieji kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai pagrindinio tono aukštumu skiriasi uždrajame žodžio gale.

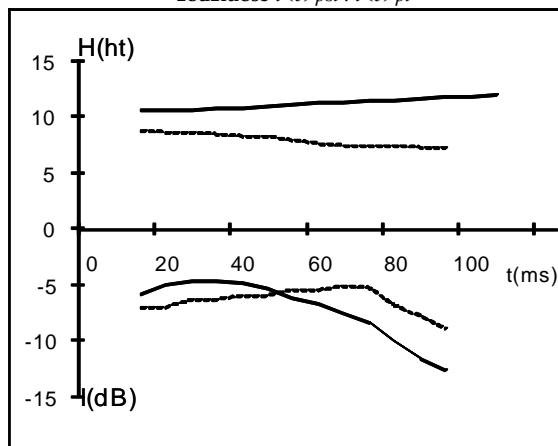
2 pav. Balsių [i] (—) ir [i] (---)
pagrindinis tonas ir intensyvumas
žodžiuose k<i>tas : k<i>tàs

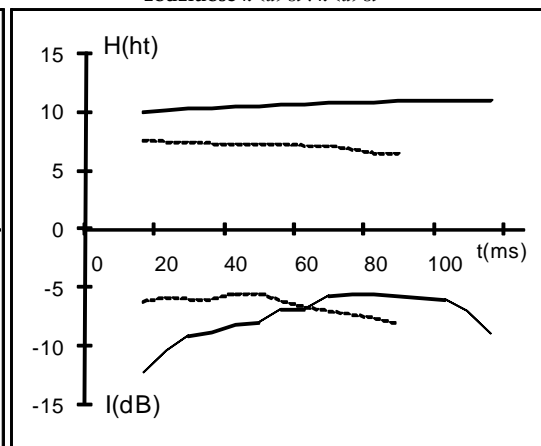
3 pav. Balsių [ù] (—) ir [u] (---)
pagrindinis tonas ir intensyvumas
žodžiuose sk<ù>ta : sk<u>tù

4 pav. Balsių [è] (—) ir [e] (---)
pagrindinis tonas ir intensyvumas
žodžiuose t<è>p̂si : t<e>p̂i

5 pav. Balsių [à] (—) ir [a] (---)
pagrindinis tonas ir intensyvumas
žodžiuose k<à>si : k<a>sì

Skirtingose žodžio pozicijose kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų balsių tono skirtumų variacijos panašios, tačiau pastebėta tendencija Priėnų šnekoje aukštesniu tonu ištarti žodžio kamieno balsius (plg. panašias tendencijas rytų

aukštaičių vilniškių Svirkų šnekte, žr. [Urbanavičienė, 2005, 114]), išskyrus aukštutinio pakilimo [i̇] ir [i]: šie balsiai aukščiausiu tonu tariami atvirosiose galūnėse. Visų kitų balsių pagrindinis balso tonas žemiausias atvirajame žodžio gale.

Pagrindinio tono kreivių moduliacijos rodo, kad nekirčiuotų garsų tono kreivės tolygiai žemėja, o kirčiuotų balsių jos įvairuoja – vis dėlto pastebėta tendencija, kad kalbamųjų balsių tono kreivės dažniau būna kylančio pobūdžio (plg. 2–5 pav.). Aukštutinio pakilimo balsių tono kreivių kitimo diapazonas mažesnis. Tai, matyt, būtų galima sieti su skiemens centrinių elementų trukme: kaip minėta, [i̇] ir [i], [u̇] ir [u] trumpesni už žemutinio pakilimo balsius. Apibendrinant dar reikia pasakyti, kad Priėnų šnekte kirčiuotų balsių pagrindinis tonas aukštesnis visą tarimo laiką (ypač garso pabaigoje).

§ 13. **Intensyvumas**, kaip manoma, yra vienas svarbiausių akustinių kirčio požymių [Pakerys, 1982, 114]. Kaip pastebėta, o ir instrumentiniai tyrimai patvirtina, kad lietuvių kalbos kirčiuoti skiemenys tariami ne tik aukštesniu, bet ir stipresniu balsu, t. y. didesnėmis artikuliacinėmis pastangomis, intensyviau negu atitinkami nekirčiuoti [Javnis', 1908–1916, 44; Būga, 1961, 19; Mikalauskaitė, 1975, 77; Pakerys, 1982, 124–132; DLKG, 38; Girdenis, 2003a, 248 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 34–36; Leskauskaitė, 2004, 131–132; Urbanavičienė, 2005, 115–117 ir kt.]: bendrinėje kalboje kirčiuoti ir atitinkami nekirčiuoti skiriasi 1,8 dB, tarmėse šių balsių intensyvumo skirtumas įvairuoja. Tiesa, yra nuomonių, kad intensyvumas vis dėlto gali priklausyti nuo frazės intonacijos, taip pat savaiminės prozodijos ir kirčiuoto skiemens padėties žodyje (žr. [Urbanavičienė, 2005, 116 ir ten min. lit.; Pakerys, 1982, 126]), todėl tiriant ir lyginant Priėnų šnektos kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių intensyvumą (decibelais) į tai atsižvelgta: tirti tik tvirtinamąją intonaciją išstarti žodžiai, o kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai analizuoti tokioje pačioje ar labai artimoje pozicijoje.

Kaip rodo tyrimo rezultatai, aprašomojoje šnekte trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių intensyvumas (*I max*) vidutiniškai skiriasi 2 dB – 0,2 dB

daugiau nei bendrinėje kalboje. Didesnis kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių intensyvumo maksimumų atotrūkis pastebėtas uždaražame ir ypač atviražame žodžio gale (bendras žodžio galo *I max* vidurkis – 2,4 dB): pasitaikė atvejų, kai kirčiuotas galinis [à] net 4 dB stipresniu balsu buvo išstartas už atitinkamą nekirčiuotą. Be to, pastebėta, kad kirčiuotų [è], [à] uždaražame, ir ypač atviražame žodžio gale intensyvumo maksimumų vidurkiai aukštesni negu atitinkamai žodžio viduje; aukštutinio pakilimo [ì] *I max* vidurkis aukščiausias uždaruosiuose žodžio galo skiemenyse, kiek mažesnis žodžio viduje, mažiausias – atviražame žodžio gale; kirčiuoto [ù] *I max* vidurkis, kaip ir [ì] atveju, aukščiausias uždaruosiuose žodžio galo skiemenyse, tačiau mažiausias – žodžio viduje. Visų nekirčiuotų balsių intensyvumo maksimumų vidurkis aukščiausias žodžio viduje, kiek žemesnis – uždaražame, dar žemesnis – atviražame žodžio gale.

4a lentelė. **Trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių intensyvumo maksimumų vidurkiai ir jų vertinimas Studento kriterijumi**

Balsis	<i>I max</i> (dB)	95% pasikl. int. (dB)	$t_p \geq t_\alpha$
[ì]	74	73,6÷74,4	3,99 > $t_{0,001} = 3,62$
[i]	73	72,7÷73,3	
[ù]	76,9	76,4÷77,4	7,16 > $t_{0,001} = 3,44$
[u]	75	74,7÷75,3	
[è]	78	77,3÷78,7	6,21 > $t_{0,001} = 3,55$
[e]	75,9	75,6÷76,2	
[à]	80,2	79,3÷81,1	7,01 > $t_{0,001} = 3,49$
[a]	77,2	76,3÷78,1	

Pastebėtina, kad visais atvejais gautas mažiausias aukštutinio pakilimo balsių [ì] ir [i] intensyvumo kontrastas (*I max* vidurkis – 1 dB), kitų kirčiuotų ir nekirčiuotų garsų vidutinis intensyvumo maksimumų vidurkių skirtumas toks: [ù] ir [u] – 1,9 dB, [è] ir [e] – 2,1 dB, [à] ir [a] – 3 dB. Atsižvelgiant į tai, galima daryti prielaidą, kad kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje, šnektoje skiemenų centrinių elementų intensyvumo kontrastingumas šiek tiek susijęs su savaiminiu garsų intensyvumu ir garsų kokybe (plg. [Pakerys, 1982, 126]): kiek didesnis

kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų žemutinio pakilimo balsių *I max* vidurkių skirtumas.

Kaip matyti (žr. 4a lent.), Studento kriterijumi įvertinti intesyvumo rodikliai rodo nedidelius, bet reikšmingus skirtumus. Visais atvejais kirčiuotų balsių intesyvumas didesnis už nekirčiuotų tikimybe, didesne už 99,9 % ($P < 0,001$). Tai labai patikimi duomenys.

Atsižvelgus į tono ir intesyvumo kreivių moduliacijas (plg. 2–5 pav.), nesunku pastebėti tendenciją, kad visą tarimo laiką labiau atitrūkusios trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių tono kreivės, – taigi pagrindinis balso tonas šnektoje šiuo atveju turėtų būti laikomas bent jau ne mažiau svarbiu požymiu negu intesyvumas. Intesyvumo kreivių kitimo diapazonas platesnis (ypač kirčiuotų balsių), pastebėta, kad dažniausiai intesyviau už nekirčiuotų ištariama kirčiuotų garsų pabaiga (plg. panašias tono kreivių skirtumų tendencijas garsų pabaigoje, žr. § 12).

§ 14. **Kokybė.** Garsų kokybės ir kirčio sąsaja instrumentiniu būdu daugiausia tirta naujausiuose lietuvių kalbos tarmių³⁷ aprašuose (plg. [Atkočaitytė, 2002, 95–101; Bacevičiūtė, 2004, 36–38, 43–45; Leskauskaitė, 2004, 132–135, 142–145; Urbanavičienė, 2005, 117–119, 125–127]). Nustatyta, kad kirtis neabejotinai turi įtakos garsų kokybei; pastebėta, kad kirčiuoti balsiai nuo nekirčiuotų dažniausiai skiriasi tonalumu, difuziškumu, būna įtemptesni. Tačiau sunku pasakyti, kurie būtent balsių kokybiniai parametrai labiau priklauso nuo akcentinės pozicijos. Dar pasakytina, kad nekirčiuotų balsių stipresnė koartikuliacija su gretimais garsais, jie pasižymi menkesne kalbos padargų veikla ir mažesniu fizinės trukmės išlaikymu negu atitinkami kirčiuoti (plg. pirmiau min. lit., taip pat žr. [Zinder, 1979, 264; Pakerys, 1982, 132–134 ir kt.]).

Ištyrus Priėnų šnektos trumpųjų balsių kokybę³⁸ žodžio viduje ir

---

³⁷ Plg. šiuo klausimu ir kitus darbus [Urbelene, 1967; Pakerys, 1974, 142–155; 1982, 132–143; Kaukėnienė, 2004 ir kt.].

³⁸ Prisimintina, kad trumpųjų (ir ilgųjų) kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių kokybiniai požymiai (kompaktiškumas (*C*) bemoliškumas (*b*), tonalumas (*T*) ir įtempimas (*it*)) skaičiuoti programa FORMANT2.PAS. Balsių formantės reikšmė laikyta garso vidurio formantės reikšmė. Lentelėse pateikiami

uždarajame bei atvirajame žodžio gale, paaiškėjo, kad visais atvejais šiek tiek ryškesni atitinkami kirčiuotų balsių kokybiniai parametrai, ypač tonalumo, kompaktiškumo (išskyrus [ù] ir [u] – jų kompaktiškumo rodiklis visose pozicijose vienodas arba labai panašus) ir įtempimo rodikliai (plg. garsų įtempimo rodiklius žodžio viduje, 5 lent.).

5 lentelė. **Žodžio vidurio trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių formančių vertinimai**

Balsis	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	įt
[i̇]	390	2210	2730	766	107	662	1050
[i]	400	2190	2660	771	107	654	950
[ù̇]	440	980	2290	861	111	-21	790
[u]	450	1010	2320	861	111	-10	720
[è̇]	520	1780	2630	821	107	365	430
[e]	510	1760	2650	819	107	360	420
[à̇]	720	1360	2540	894	106	5	400
[a]	700	1380	2480	889	107	40	340

Palyginus visų pozicijų balsių gautus spektro parametrus, galima manyti, kad kirtis labiau paryškina vidinių žodžio skiemenų balsių kokybę (žr. 5 lent.). Pastebėta, kad aukštutinio pakilimo [i̇] kokybės parametrai žodžio viduje ir atvirajame žodžio gale labai panašūs, beveik nesiskiria ir vidinių bei atvirojo žodžio galo [à̇] akustinės ir artkuliacinės savybės. Apibendrintais visų pozicijų duomenimis, antrosios formantės reikšmės rodo, kad priešakinės eilės kirčiuoti balsiai šiek tiek priešakesni, užpakalinės eilės – užpakalesni; iš pirmosios formantės pokyčių galima spręsti, kad atitinkamai atvirieji kirčiuoti balsiai šnektoje atviresni, o uždarieji – uždaresni. Mažiau skiriasi kirčiuotų ir nekirčiuotų uždarojo žodžio galo balsių kokybiniai parametrai.

Kaip matyti iš 5 lentelės, vidinių kirčiuotų balsių įtempimo indeksai visais atvejais daugiau ar mažiau didesni už atitinkamų nekirčiuotų, – vadinasi, kirčiuoti balsiai artikuluojami labiau įtemptais kalbos padargais. Tokias tendencijas atitinka ir kompaktiškumo ar (ir) tonalumo rodikliai: kirčiuoti priešakinės eilės balsiai yra truputį priešakesnės artikuliacijos, aukštesnio tembro

---

iki dešimties suapvalinti vidurinių formančių reikšmių vidurkiai.

garsai negu atitinkami nekirčiuoti; kirčiuoti užpakalinės eilės balsiai tariami žemesniu tembru, žemutinio pakilimo [à] linkęs būti atviresnis negu atitinkamai nekirčiuotas [a].

Trumpai apibendrinant galima teigti, kad visais atvejais kirtis paryškina kirčiuotų balsių akustines ir artikuliacines savybes. Kaip pastebėta, kirčio įtaka silpnesnė uždaryjū galūnių balsiams – tai neabejotinai patvirtina ir trukmės tyrimai: uždarajame žodžio gale vidutinis kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų balsių kiekybės skirtumas mažesnis negu atitinkamai žodžio viduje ir atvirajame žodžio gale.

2.1.3.2. Ilgieji kirčiuoti skiemenys

§ 15. Ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų akustiniams požymiams nustatyti ir palyginti parinkti žodžiai, kuriuose tiriamieji garsai būtų tokioje pačioje ar labai panašioje fonetinėje aplinkoje (dėl kirčiuotų ir nekirčiuotų [ie] [uo] kiekybės ir kokybės žr. skyriuje *Instrumentiniai vokalizmo tyrimai*), pvz.:

a) žodžio viduje: *đr<ĩ>so*. ~ *drĩso* : *đr<i.>sãũ*. ~ *drĩsaũ*, *p<ũ>sta*. ~ *pũstã* : *p<u.>stãm* ~ *pũstãm*, *v<õ>ktu*. ~ *võgtũ* : *v<o.>ktũ* ~ *vogtũ*, *k<ẽ>dę.s* ~ *kẽdės* : *k<ę.>dęs* ~ *kėdės*;

b) atvirajame žodžio gale: *to.k<ĩ>* ~ *tokĩ* : *šõk<i.>* ~ *šõkĩ*; *pu.st<ũ>* ~ *pũstũ* : *pũst<u.>* ~ *pũstũ*; *kalt<ẽ>* ~ *kaltẽ* : *vař.t<ę.>* ~ *vařtẽ*, *kařk<õ>* ~ *kařkõ* : *tã.řk<o.>* ~ *tãřko*³⁹.

§ 16. **Trukmė.** Gauti rezultatai rodo, kad trukmė tiriamojoje šnektoje yra labai svarbus skiriamasis ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų centrų kirčio požymis (taip pat plg. bendrinės kalbos ir kitų tarmių atitinkamus rezultatus [Pakerys, 1982, 112; Kaukėnienė, 2004, 52 tt.; Kazlauskienė, 1998b, 44;

---

³⁹ Su šiais žodžiais buvo sudaryti trijų žodžių konstatuojamojo pobūdžio sakiniai, kuriuose tiriamieji žodžiai užėmė centrinę poziciją. Juos į diktofono juostelę ar tiesiai į kompiuterio atmintį po 3–5 kartus įskaitė tie patys keturi šnektos atstovai, kaip ir tiriant trumpuosius skiemenų centrinius elementus. Plačiau tiriamosios medžiagos įrašymo ir tyrimo metodiką žr. *Įvade*.

Atkočaitytė, 2002, 85–88; Bacevičiūtė, 2004, 40–41; Leskauskaitė, 2004, 136–138; Urbanavičienė, 2005, 119–121 ir kt.)). Lyginant trumpųjų ir ilgųjų skiemenų trukmės tendencijas žodžio viduje ir atvirajame žodžio gale, pastebėta, kad kaip ir trumpųjų balsių atveju, ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti ilgieji balsiai ilgėliau tariami žodžio viduje (plg. 6, 7 lent.). Bendras tirtų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių trukmės santykis žodžio viduje yra 1,38 : 1, atvirajame žodžio gale – 1,27 : 1. Tokie skirtumų rodikliai leidžia pritarti bendrai tendencijai, kad kirčio įtaka didesnė ilgųjų skiemenų centrinių elementų trukmei negu atitinkamai trumpųjų (plg. [Pakerys, 1982, 111–116] ir pirmiau min. lit.).

6 lentelė. Kirčiuotų ir nekirčiuotų ilgųjų vidinių skiemenų centrinių elementų trukmė

Balsis	<i>n</i>	$\bar{x} \pm s$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[ĩ]	12	201±19	1,25 : 1	8,7	186÷216	5,14 > $t_{0,001} = 3,75$
[i]	14	161±15		9,0	148÷174	
[ũ]	15	209±17	1,33 : 1	7,5	195÷223	5,47 > $t_{0,001} = 3,71$
[u]	13	157±18		10,9	141÷173	
[ẽ]	14	279±24	1,5 : 1	11,6	261÷297	7,48 > $t_{0,001} = 3,79$
[e]	10	186±21		13,0	166÷206	
[õ]	14	255±25	1,42 : 1	9,2	238÷272	6,19 > $t_{0,001} = 3,67$
[o]	16	179±20		11,5	158÷200	

7 lentelė. Kirčiuotų ir nekirčiuotų ilgųjų atvirųjų galinių skiemenų centrinių elementų trukmė

Balsis	<i>n</i>	$\bar{x}$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[ĩ]	12	185±13	1,16 : 1	8,1	174÷197	2,48 > $t_{0,05} = 2,07$
[i]	12	159±14		10,3	143÷175	
[ũ]	20	190±15	1,12 : 1	9,5	177÷203	2,13 > $t_{0,05} = 2,03$
[u]	18	169±13		9,7	157÷181	
[ẽ]	15	227±22	1,29 : 1	10,1	215÷239	5,37 > $t_{0,001} = 3,75$
[e]	11	176±19		11,7	161÷191	
[õ]	14	211±24	1,5 : 1	11,6	200÷222	7,32 > $t_{0,001} = 3,71$
[o]	14	141±20		12,7	129÷153	

Visais atvejais reikšmingą kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių trukmės skirtumą

rodo nesusikertantys ar tik šiek tiek persidengiantys pasikliaujamieji intervalai ir aukštas reikšmingumo lygmuo ($P < 0,05$, $P < 0,001$). Žodžio viduje prieš ilgą kirčiuotą skiemenį didžiausias kiekybinis skirtumas užfiksuotas tarp ilgųjų skiemenų balsių [ẽ] ir [ę] bei [õ] ir [o], plg.: [ẽ] – 279 ms, [ę] – 186 ms; [õ] – 255 ms, [o] – 179 ms. Atkreiptinas dėmesys, kad prieš trumpą galinį kirčiuotą skiemenį nekirčiuoti balsiai, taigi ir [ę] bei [o], dėl dviviršūnio kirčio gali išlaikyti savo prigimtinių ilgumą (plačiau žr. § 22). Matyt, dėl šalutinio morfemos kirčio įtakos atvirajame žodžio gale toks nedidelis (ir statistiškai nereikšmingas) balsių [ũ] ir [u] skirtumas, plg.: [ũ] ir [u] trukmės skirtumą žodžio viduje ir atvirajame žodžio gale – atitinkamai 1,33 ir 1,12 (taip pat plg. šių balsių intensyvumo ir pagrindinio tono skirtumus, §§ 16–17).

Apskritai pastebėtina, kad atvirajame žodžio gale (žr. 7 lent.) mažesnis trukmės skirtumas tarp ilgųjų skiemenų, kurių pagrindą sudaro aukštutinio pakilimo balsiai [ĩ] ir [i] bei [ũ] ir [u] – jų pasikliaujamieji intervalai šiek tiek persidengę ir nedaug, bet didesnės už kritines Studento kriterijaus reikšmės, plg. pasikliaujamuosius intervalus žodžio viduje ir gale: [ĩ] ir [i] – 186÷216 ms ir 148÷174 ms, $t=5,14 > t_{0,001} = 3,75$; 174÷196 ms ir 143÷175 ms, $t=2,48 > t_{0,05} = 2,07$; [ũ] ir [u] – 195÷223 ms ir 141÷173 ms, $t=5,47 > t_{0,001} = 3,71$; 178÷202 ms ir 158÷180 ms, $t=2,13 > t_{0,05} = 2,03$. Kaip matyti, ilgųjų skiemenų centrinių elementų trukmei šiek tiek įtakos turi ir garsų kokybė: aukštutinio pakilimo [ĩ] ir [i] bei [ũ] ir [u] linkę būti trumpesni. Pastebėtina, kad žodžio gale tiriamosios šnektos nekirčiuotų ilgųjų skiemenų centriniai elementai trumpėja ne visais atvejais: daugiau ar mažiau jie išlaiko savo prigimtinių ilgumą, kai eina po trumpo kirčiuoto ar nekirčiuoto skiemens, ypač kai galūnė gauna šalutinį morfemos kirtį, kylant intonacijai arba prieš pauzę (bet ne visuomet) (žr. §§ 62–68, 21–26).

Vidinių skiemenų, kurių pagrindą sudaro diftongoidai [ie] ir [uo] (plg.: *apšviestu*. ~ šviestų : *apšviestũ* ~ šviestũ, *papuõštu*. ~ papuõštų : *papuõštũ* ~

papuoštų), trukmė taip pat ryškiai priklauso nuo akcentinės pozicijos: nustatyta⁴⁰, kad Priėnų šnektoje kirčiuotas [iē] už nekirčiuotą [ie] ilgesnis maždaug 1,35 karto, jų pasikliaujamieji intervalai gerokai nutolę vienas nuo kito ([iē] – 249÷271 ms; [ie] – 170÷214 ms), o Studento kriterijaus reikšmės gerokai viršija kritinę to kriterijaus reikšmę tikimybe, didesne nei 99,9% ($P < 0,001$) ($t = 6,63 > t_{0,001} = 3,51$). Kirčiuotas [uō] už nekirčiuotą ilgesnis net 1,4 karto, jų pasikliaujamieji intervalai taip pat nutolę vienas nuo kito ([uō] – 281÷310 ms; [uo] – 191÷231 ms) ir Studento kriterijaus reikšmė dar daugiau negu [iē] ir [ie] atveju viršija kritinę to kriterijaus reikšmę ($t = 32,68 > t_{0,001} = 3,57$). Vadinasi, nekirčiuoti diftongoidai žodžio viduje trumpėja daugmaž panašiai kaip ir pastovios artikuliacijos balsiai [i̇], [u̇], [ɛ̇] ir [ȯ].

Apibendrinant reikia pasakyti, kad trukmė šnektoje laikytina svarbiu ilgųjų skiemenų kirčio požymiu kaip ir bendrinėje kalboje. Ir žodžio viduje, ir žodžio gale kirčiuotų ilgųjų skiemenų centriniai elementai šnektoje reikšmingai skiriasi nuo atitinkamų nekirčiuotų. Nekirčiuoti ilgieji balsiai žodžio viduje prieš kitą ilgą kirčiuotą skiemenį ištariamai trumpiau (dar plg.: *i.dōmu.s* ~ įdōmūs, *kę.dēs* ~ kėdēs, *plu.gúot* ~ plūgúoti), tačiau tyrinėjant pastebėta, kad jeigu ilgasis skienuo turi šalutinį ritminį ar morfemos kirtį, jo kiekybė gali išlikti beveik nepakitusi (plačiau žr. §§ 21–26). Taip pat, kaip minėta, žodžio viduje nekirčiuoti ilgieji skiemenys dažniausiai netrumpėja ar mažai trumpėja prieš trumpą kirčiuotą galinį skiemenį, plg.: *givi* ~ gyvi, *blogùs* ~ blogus (plg. ir kitų tarmių faktus [Markevičienė, 2001; Bacevičiūtė, 2004, 67 tt.; Leskauskaitė, 2004, 161 tt.; Urbanavičienė, 2005, 129–130 ir kt.]). Tai aiškintina dviviršūnio kirčio įtaka (plačiau žr. § 22 ir ten min. lit.).

§ 17. **Pagrindinis tonas.** Palyginus ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų balsių pagrindinio tono maksimumų vidurkius, paaiškėjo, kad pagrindinis tonas kinta panašiai kaip ir trumpųjų: aukštesniu tonu visais atvejais

---

⁴⁰ Plačiau dėl kirčiuotų ir nekirčiuotų polifongų [ie], [uo] kiekybės žodžio viduje žr. skyriuje *Instrumentiniai vokalizmo tyrimai*, § 91; dėl žemutinio pakilimo netrumpųjų balsių kiekybės žr. § 94).

tariami kirčiuoti garsai. Taip pat pastebėta tendencija aukštesniu tonu tarti vidinius skiemenis.

8 lentelė. Ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų garsų pagrindinio tono maksimumų vidurkiai ir jų vertinimas Studento kriterijumi

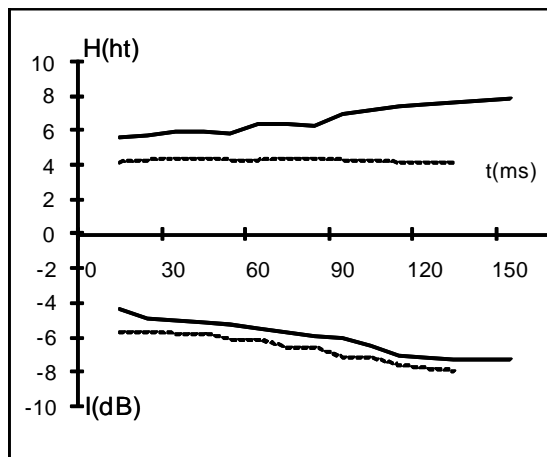
Balsis	<i>H max</i> (ht)	95% pasikl. int. (ht)	$t_p \geq t_\alpha$
[ĩ]	7,5	6,9÷8,1	8,36 > $t_{0,001} = 3,04$
[i]	4,2	3,7÷4,7	
[ũ]	6,9	6,2÷7,6	8,51 > $t_{0,001} = 3,52$
[u]	4,0	3,5÷4,5	
[ẽ]	6,7	6,1÷7,3	6,94 > $t_{0,001} = 3,62$
[e]	4,4	3,9÷4,8	
[õ]	6,0	5,4÷6,6	7,24 > $t_{0,001} = 3,62$
[o]	3,6	3,0÷4,2	
[iẽ]	5,8	4,7÷6,9	7,59 > $t_{0,001} = 3,04$
[ie]	3,5	2,6÷4,4	
[uõ]	5,4	4,5÷6,3	8,07 > $t_{0,001} = 3,52$
[uo]	3,3	2,3÷4,3	

Iš apibendrintų duomenų matyti (plg. 8 lent.), kad didžiausias *H max* skirtumas yra tarp kirčiuotų ir nekirčiuotų aukštutinio pakilimo balsių, plg.: [ĩ] ir [i] skiriasi 3,3 ht, [ũ] ir [u] – 2,9 ht. Kitų garsų pagrindinio tono maksimumų vidurkių skirtumai mažesni, plg.: [ẽ] ir [e] *H max* skirtumas – 2,3 ht, [õ] ir [o] – 2,4 ht, [iẽ] ir [ie] – 2,3, [uõ] ir [uo] – 2,1. Bendrinėje lietuvių kalboje bendras [ĩ] ir [i], [ũ] ir [u], [ẽ] ir [e] bei [õ] ir [o] *H max* vidurkių skirtumas – 2,9 ht [Pakerys, 1982, 119] – tik 0,2 ht mažiau negu atitinkamai Prėnų šnektoje (bendras *H max* vidurkių skirtumas tiriamojame šnektoje – 2,7 ht). Bendrinėje kalboje [iẽ] ir [uõ] tariami 2,4 ht aukštesniu balsu negu atitinkamai nekirčiuoti [ie], [uo]. Prėnų šnektoje [iẽ] ir [ie], [uõ] ir [uo] *H max* vidurkių skirtumas tik truputį mažesnis – 2,2 ht. Vadinasi, tiriamosios šnektos kirčiuotų ir nekirčiuotų ilgųjų skiemenų centrinių elementų pagrindinio tono maksimumų vidurkių santykiai mažai kuo skiriasi nuo atitinkamų santykių bendrinėje lietuvių kalboje. Kitose tarmėse šie santykiai įvairuoja labiau: pavyzdžiui, pietinių vakarų

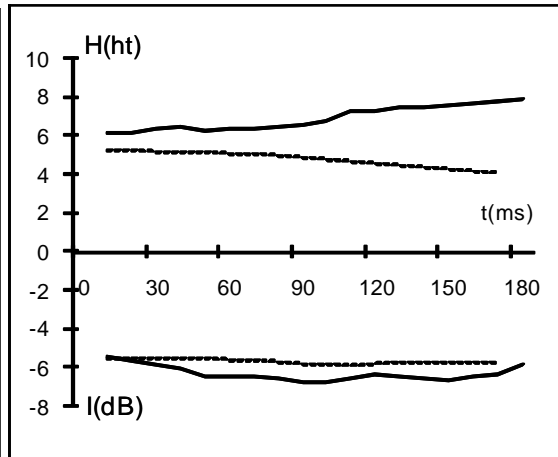
aukštaičių Šakių šnektoje ilgieji kirčiuoti skiemenys aukštesni vidutiniškai 3,14 ht [Bacevičiūtė, 2004, 41–42], rytų aukštaičių vilniškių Svirkių šnektoje – 3,1 ht [Urbanavičienė, 2005, 121–122].

Ilgųjų skiemenų centrinių elementų pagrindinio tono maksimumų vidurkius įvertinus Studento kriterijumi, gauti labai patikimi duomenys (reikšmingumo lygmuo – $P < 0,001$): balsių *H max* pasikliaujamieji intervalai nesusiliečia, o Studento kriterijaus reikšmės gerokai viršija kritines (žr. 8 lent.).

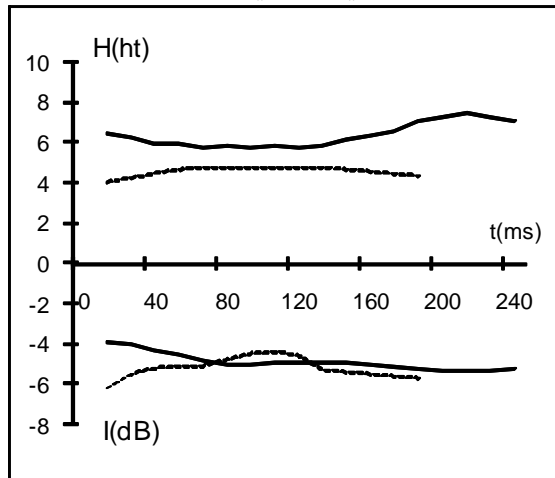
6 pav. Balsių [ĩ] (–) ir [i] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *đr<ĩ>so. : đr<i.>sâũ.*

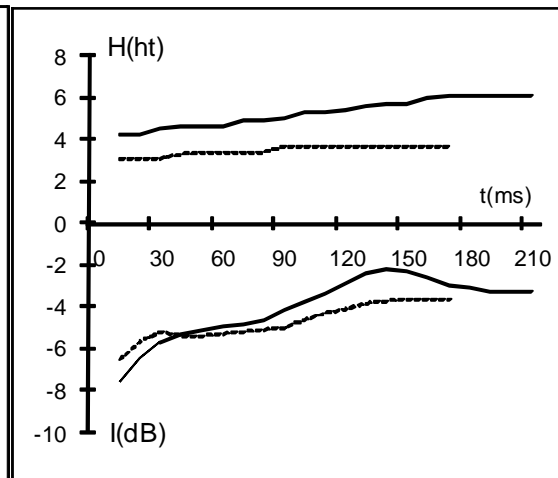
7 pav. Balsių [ũ] (–) ir [u] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *pu.st<ũ> : pũst<u.>*

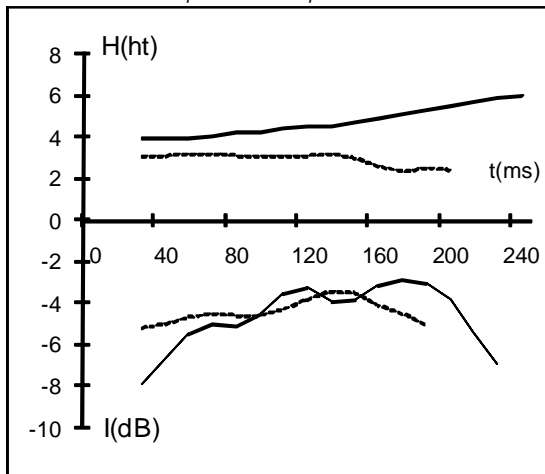
8 pav. Balsių [ė] (–) ir [e] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *kalt<ė> : vaĩ.t<e.>*

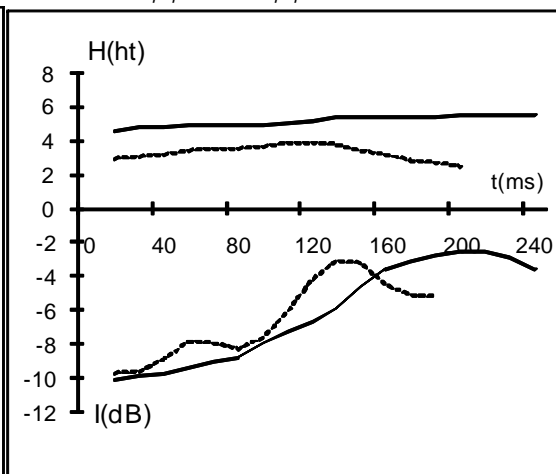
9 pav. Balsių [õ] (–) ir [o] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *v<õ>ktu. : v<o.>ktũ*

10 pav. Diftongoidų [iē] (—) ir [ie] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose apšv<iē>stu. : apšv<ie>stūr

11 pav. Diftongoidų [uō] (—) ir [uo] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose pap<uō>štu. : pap<uo>štūr

Kaip matyti iš pagrindinio balso tono paveikslų (6–11 pav.), visą tarimo laiką, ypač garsų pabaigoje, aukštesnis kirčiuotų ilgųjų balsių tonas (plg. atitinkamas trumpųjų balsių tonų trajektorijų moduliacijas). Nekirčiuotų aukštutinio pakilimo balsių tonų trajektorijos daugiau ar mažiau tolygesnės, jos dažniau yra krintančio pobūdžio (žr. 6, 7 pav.), kitų nekirčiuotų balsių jos gali būti nestipriai kylančio–krintančio pobūdžio (plg. 11, 8 pav.). Arčiau garso pabaigos labiausiai pažemėja nekirčiuotų kintamojo pakilimo balsių tonas (10, 11 pav.). Taip pat pastebėta, kad didesnis dažniausiai kirčiuotų balsių pagrindinio tonų trajektorijų kitimo diapazonas.

§ 18. **Intensyvumas.** Ilgųjų skiemenų centrinių elementų intensyvumo duomenys rodo, kad yra ryški tendencija truputį stipresniu balsu tarti kirčiuotus skiemenis, tačiau ne visada. Silpniausiai iš tirtųjų garsų visais atvejais girdimas aukštutinio pakilimo kirčiuotas ir nekirčiuotas [ĩ], ryškiausiai – diftongoidai [iē], [ie] ir [uō], [uo] (žr. 9 lent.). Kaip pastebėta, intensyviau ilgieji kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys tariami žodžio viduje.

Apibendrinti žvalgomojo tyrimo duomenys rodo (plg. 9 lent.), kad didžiausias intensyvumo maksimumų vidurkių kontrastas yra tarp aukštutinio pakilimo [ĩ] ir [ĩ]: jų *I max* vidurkiai skiriasi 2,1 dB (plg. ir didžiausią šių balsių pagrindinio tonų skirtumą – 3,3 ht). Kitų garsų *I max* vidurkių kontrastas

mažesnis arba visai mažas, plg.: [*ĩ*] ir [*u*] – 0,3 dB, [*ẽ*] ir [*ę*] – 1,1 dB, [*õ*] ir [*o*] – 1,1 dB, [*iẽ*] ir [*ie*] – 0,9 dB, [*uõ*] ir [*uo*]⁴¹ – 0,4 dB. Bendrinėje lietuvių kalboje atitinkamų ilgųjų garsų bendras *I max* vidurkių skirtumas – 1,47 ht (žr. [Pakerys, 1982, 125]) – 0,47 dB daugiau negu atitinkamai Priėnų šnektoje (bendras *H max* vidurkių skirtumas – 1 ht).

9 lentelė. **Ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų garsų intensyvumo maksimumų vidurkiai ir jų vertinimas Studento kriterijumi**

Balsis	<i>I max</i> (dB)	95% pasikl. int. (dB)	$t_p \geq t_\alpha$
[<i>ĩ</i>]	64,3	64,0÷64,6	6,82 > $t_{0,001} = 3,57$
[<i>i</i>]	62,2	61,9÷62,5	
[<i>ũ</i>]	66,8	66,3÷67,3	1,49 < $t_{0,05} = 2,02$
[<i>u</i>]	66,5	66,1÷66,9	
[<i>ẽ</i>]	68,1	67,8÷68,4	4,00 > $t_{0,001} = 3,48$
[<i>ę</i>]	67,0	66,6÷67,4	
[<i>õ</i>]	69,1	68,8÷69,4	3,14 > $t_{0,005} = 2,99$
[<i>o</i>]	68,0	67,6÷68,4	
[<i>iẽ</i>]	71,2	70,8÷71,6	2,76 > $t_{0,01} = 2,71$
[<i>ie</i>]	70,3	69,8÷70,8	
[<i>uõ</i>]	71,4	71÷71,8	1,49 < $t_{0,05} = 2,00$
[<i>uo</i>]	71,0	70,7÷71,3	

Atsižvelgiant į statistinį *I max* vidurkių vertinimą, taip pat intensyvumo kitimo trajektorijas tvirtai teigti, kad tiriamosios šnektos ilgųjų skiemenų centrinių elementų intensyvumui kirtis turi tokią pat didelę įtaką kaip bendrinėje lietuvių kalboje, negalima, nes šnektoje kirčiuotų balsių intensyvumo maksimumų vidurkiai kai kuriais atvejais būna net truputį aukštesni negu atitinkamai kirčiuotų (nors pagrindinis tonas visais atvejais aukštesnis kirčiuotų ilgųjų skiemenų) – ypač tai pasakytina apie tiriamosios šnektos aukštutinio pakilimo [*ũ*] ir [*u*] bei kintamojo pakilimo [*uõ*] ir [*uo*] (plg. 7, 11 pav.). Apibendrintais duomenimis šie garsai nekirčiuotoje pozicijoje dažniausiai tariami panašiu balso stiprumu kaip ir kirčiuotieji atitikmenys ir žodžio viduje, o [*ũ*] ir

⁴¹ Diftongoidų [*iẽ*], [*ie*] ir [*uõ*], [*uo*] intensyvumas, kaip ir pagrindinis tonas, tirtas žodžiuose *apšviestu*. ~ šviestų : *apšviestūr* ~ šviestų, *papuõštu*. ~ papuõštų : *papuõštūr* ~ papuõštų.

[u] atveju – dar ir atvirajame žodžio gale, nors fizinės trukmės išlaikymu nekirčiuoti balsiai trumpesni ir žemesnio tono negu atitinkami kirčiuoti. Kaip matyti 9 lentelėje, [ũ] ir [u] bei [uõ] ir [uo] *I max* vidurkių pasikliaujamieji intervalai persidengia, o kritinės reikšmės mažesnės už Studento kriterijaus reikšmę (reikšmingumo lygmuo – $P > 0,05$).

Kaip matyti iš balsių pagrindinio tono ir intensyvumo grafikų (6–11 pav.), labiausiai varijuoja kintamojo pakilimo balsių, t. y. diftongoidų ir kirčiuoto ir nekirčiuoto [o] intensyvumo lygis: jis ryškiai kylančio pobūdžio, ypač [uõ] ir [uo] bei [õ] ir [o] atveju (žr. 9, 11 pav.). Kaip ir trumpųjų balsių atveju, platesnis kirčiuotų ilgųjų balsių intensyvumo kreivių diapazonas. Be to, ne visais atvejais kirčiuotų ilgųjų balsių intensyvumo lygis didesnis negu atitinkamai nekirčiuotų (plg. 7 pav.), nors pagrindinio tono kreivės kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių atitrūkusios: jos aukštesnės kirčiuotų balsių. Pastebėta, kad aukštinio pakilimo garsų ir balsio [ẽ] intensyvumas aukštesnis garso pradžioje, toliau kreivės tolydžiai leidžiasi. Kintamo pakilimo balsių, taip pat kirčiuoto ir nekirčiuoto [o] intensyvumo kreivės yra kylančio pobūdžio, aukščiausią intensyvumo viršūnę šie balsiai pasiekia arčiau garso pabaigos.

Intensyvumu kirčiuotąjį [ũ] pranokstančio nekirčiuoto [u] atvejis (plg. 7 pav.), manytina, patvirtina pastebėtą tendenciją dėl šalutinio morfemos kirčio ilguosius skiemenis ištarti ne mažesniu ar bent panašiu balso stiprumu kaip ir atitinkamus pagrindiniu kirčiu kirčiuotus skiemenis (dar žr. §§ 21–26). Tačiau, kaip rodo statistiniai skaičiavimai, nekirčiuoti ilgieji balsiai nuo atitinkamų kirčiuotų visais atvejais kad ir nedaug, bet patikimai skiriasi kiekybės atžvilgiu.

Atsižvelgiant į intensyvumo maksimumų vidurkius ir jo kitimo kreives galima apibendrintai teigti, kad Priėnų šnektoje ilgųjų kirčiuotų skiemenų centrinių elementų intensyvumas dauguma atvejų (t. y. išskyrus minėtą [ũ]–[u] ir [uõ]–[uo] atvejį) nedaug, bet patikimai viršija nekirčiuotų garsų *I max* vidurkius. Vadinas, garsų stiprumas laikytinas akustiniu kirčio požymiu, tik mažiau reikšmingu nei bendrinėje lietuvių kalboje. Panašios tendencijos

užfiksuotos ir, pvz., rytų aukštaičių Svirkų šnektoje (žr. [Urbanavičienė, 2005, 125]).

§ 19. **Kokybė.** Kaip ir trumpųjų balsių atveju, apskaičiuoti ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių kokybiniai parametrai (žr. 38 išn.). Dėl kintamojo pakilimo balsių kokybės ir dėl netrumpųjų žemutinio pakilimo balsių kokybinių požymių žr. skyriuje *Instrumentiniai vokalizmo tyrimai* (§§ 83–102).

10 lentelė. **Žodžio vidurio ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių formančių vertinimai**

Balsis	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	įt
[ĩ]	300	2360	2950	726	107	799	1510
[i]	320	2290	2890	737	107	754	1360
[ĩ̃]	350	730	2180	864	114	-156	1240
[u]	380	760	2160	872	114	-153	1200
[ẽ]	390	2210	2840	765	107	644	1160
[e]	410	2160	2790	773	106	611	1040
[õ]	400	740	2270	884	113	-220	1090
[o]	430	770	2230	890	113	-209	1070

Ilgųjų balsių kokybės tyrimo rezultatai tokie. Žodžio vidurio kirčiuotų skiemenų priešakinės eilės balsių [ĩ] ir [ẽ] antroji formantė apytiksliai 50–70 Hz aukštesnė negu atitinkamų nekirčiuotų, vadinasi, kirtis priešakinių balsių formantę dar labiau paaukština. Kirčiuotų užpakalinės eilės balsių antrąją formantę kirtis pažemina: jų F_2 30 Hz žemesnė negu atitinkamų nekirčiuotų balsių. Visų kirčiuotų balsių pirmoji formantė yra iki 30 Hz žemesnių dažnių srityje. Tokios formančių reikšmės, kaip matyti (žr. 10 lent.), lemia ryškesnes akustines savybes: kirčiuotų priešakinės eilės balsių aukštesnį tonalumą ir difuziškumo laipsnį, o užpakalinės eilės balsių – žemesnį tonalumą ir mažesnę kompaktiškumą. Kitaip tariant, uždaresnės artikuliacijos yra kirčiuoti garsai, tik kirčiuotų priešakinės eilės balsių tembras aukštesnis, o užpakalinės eilės – kiek žemesnis negu atitinkamų nekirčiuotų. Visais atvejais daugiau ar mažiau aukštesnis [ĩ], [ẽ], [ĩ̃] ir [õ] įtempimo rodiklis patvirtina, kad įtemptesniais kalbos padargais ir didesnėmis artikuliacinėmis pastangomis ištariamais kirčiuotų skiemenų centriniai elementai. Pastebėtina, kad kiek mažiau skiriasi kirčiuotų ir

nekirčiuotų užpakalinės eilės balsių įtempimo, tonalumo ir kompaktiškumo rodikliai, plg.: $[\tilde{u}] \text{ } \dot{it} = 1240, T = -156, C = 864, [u] \text{ } \dot{it} = 1200, T = -153, C = 872; [\tilde{o}] \text{ } \dot{it} = 1090, T = -220, C = 884, [o] \text{ } \dot{it} = 1070, T = -209, C = 890$. Atitinkamai didesnis šiuo požiūriu skirtumas tarp ilgųjų priešakinės eilės balsių, plg.: $[\tilde{i}] \text{ } \dot{it} = 1510, T = 799, C = 726, [i] \text{ } \dot{it} = 1360, T = 754, C = 737; [\tilde{e}] \text{ } \dot{it} = 1160, T = 644, C = 773, [e] \text{ } \dot{it} = 1040, T = 611, C = 765$.

Kaip matyti, bemoliškumo laipsnis tiek kirčiuotoje, tiek nekirčiuotoje pozicijoje nekinta, išskyrus $[\tilde{e}]$ ir $[e]$: didesnis $[\tilde{e}]$ bemoliškumo rodiklis ($[\tilde{e}] b = 107, [e] b = 106$).

Kokybiniais požymiais labai skiriasi kirčiuoti ir nekirčiuoti kintamojo pakilimo garsai: daug ryškėsnės kirčiuotų variantų akustinės ir artikuliacinės savybės. Spektrų skirtumas akivaizdžiai matyti iš paveikslų (žr. 12–13 pav.): nekirčiuotoje žodžio pozicijoje $[uo]$ daug trumpesnis, jo pirmosios dvi formantės garso pradžioje ir ypač pabaigoje labiau nutolusios viena nuo kitos negu cirkumfleksinio $[u\tilde{o}]$.

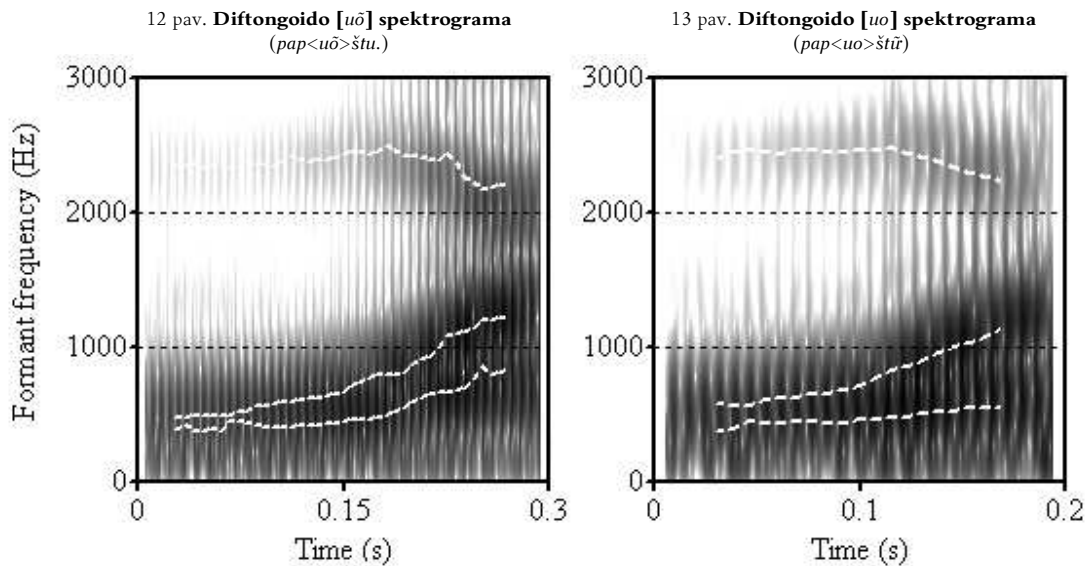
Ypač kintamojo pakilimo garsai skiriasi pirmosios formantės dinamika: kirčiuoto balsio F_1 maždaug antroje garso dalyje ryškiai kyla. Kintamiausioji $[uo]$ (ir atitinkamai $[ie]$) dalis (maždaug nuo garso vidurio) gali būti ištariama įvairiai – tai rodo ir pirmiau minėtas instrumentinis Priėnų šnektos kintamojo pakilimo balsių $[ie]$ ir $[uo]$ tyrimas⁴²: tai priklauso nuo akcentinės pozicijos ir koartikuliacijos su gretimais garsais.

Tiksliu tariant, diftongoido $[uo]$ pradžia labai primena įtemptą balsį $[u]$ (atitinkamai $[ie]$ pradžia – balsį $[i]$), o maždaug nuo garso vidurio kalbos padargai ima atsipalaiduoti ir, tiek, kiek leidžia garsinė aplinka ir akcentinė pozicija, slinkti neutralesnės artikuliacinės padėties link: kirčiuotas $[u\tilde{o}]$ gale daug žemesnio tembro, kompaktiškesnis ir įtemptesnis garsas negu atitinkamai nekirčiuotas. Panašiai kinta ir kintamojo pakilimo $[i\tilde{e}]$ ir $[ie]$ kokybė: kirčiuoto balsio akustinės ir artikuliacinės savybės visą tarimo laiką ryškėsnės. Garsų pabaiga, kaip ir $[u\tilde{o}]$,

---

⁴² Taip pat plg. bendrinės lietuvių kalbos $[ie]$, $[uo]$ garsinės ir fonologinės sudėties tyrimo rezultatus

[uo] atveju, labai atvira: [iẽ] pabaigoje kompaktiškesnis ir žemesnio tembro garsas negu atitinkamai [ie].

Atvirajame žodžio gale ilgieji kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai kokybinėmis charakteristikomis skiriasi panašiai kaip žodžio viduje (plg. 11 lent.): aukštesnes antrąsias formantes turi kirčiuoti priešakinės eilės balsiai, truputį žemesnes – užpakaliniai. Iki 40 Hz aukštesnę pirmąją formantę visais atvejais turi nekirčiuoti balsiai. Tonalumo skaičiai leidžia daryti išvadą, kad aukštesniu tembru tariami kirčiuoti balsiai, išskyrus [ũ] – aukštesnis tonalumo rodiklis, kaip matyti, yra nekirčiuoto [u], be to, [ũ] ir [u] panašus atvirumo laipsnis, plg. [ũ] $C = 867$, $T = -162$, [u] $C = 864$, $T = -134$. Bemoliškumas atvirajame žodžio gale nevienodas [ẽ] ir [ę] bei [õ] ir [o] atveju, plg. atitinkamai $b = 107$ ir 106 , 113 ir 112 (taip pat plg. šių balsei tonalumą ir kompaktiškumą: [ẽ] $C = 762$, $T = 654$, [ę] $C = 782$, $T = 577$; [õ] $C = 875$, $T = -167$, [o] $C = 887$, $T = -192$). Vadinasi, lūpų veikla aktyvesnė tariant šiuos garsus kirčiuotoje pozicijoje. Pastebėtina, kad visų nekirčiuotų balsei įtempimo rodikliai labai aukšti, t. y. tik nedaug mažesni negu atitinkamų kirčiuotų garsų. Palyginus ilgųjų balsei įtempimą žodžio viduje ir gale, didelių skirtumų neužfiksuota, tačiau pastebėta tendencija kiek mažiau

(žr. [Girdenis, 2009, 213–242]).

įtemptais kalbos padargais tarti atvirojo žodžio galo balsius.

11 lentelė. **Atvirojo žodžio galo ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių formančių vertinimai**

Balsis	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	įt
[ĩ]	310	2320	2900	732	107	777	1410
[i̇]	330	2280	2870	741	107	739	1320
[ĩ̃]	360	740	2190	867	114	-162	1190
[ũ]	370	780	2240	864	114	-134	1110
[ė̃]	380	2190	2800	762	107	654	1110
[ẽ]	440	2160	2810	782	106	577	1030
[õ̃]	400	790	2290	875	113	-167	1070
[õ]	440	810	2320	887	112	-192	930

Apibendrinant reikia pasakyti, kad atvirojo žodžio galo balsių akustinės ir artikuliacinės savybės paprastai ryškesnės negu atitinkamai žodžio viduje. Dėl jų ne tik didelio įtempimo, bet ir gana aukšto intesyvumo lygio galūnėse jie atrodo beveik netrumpinami, nors pagrindiniu tonu ir fizinės trukmės išlaikymu aiškiai skiriasi nuo atitinkamų kirčiuotų balsių.

§ 20. Trumpos ilgųjų ir trumpųjų balsių kirčio akustinių požymių tyrimo **išvados** būtų tokios:

1. Pagrindinis tonas, intesyvumas ir ypač trukmė – neabejotinai svarbūs kirčio akustiniai požymiai. Pastebėtina, kad intesyvumo vaidmuo kirčio suvokimui kiek mažesnis negu bendrinėje lietuvių kalboje. Eksperimentinis tyrimas rodo, kad kirčio suvokimui svarbi ir balsių kokybė, tik kuris kokybinis parametras šiuo požiūriu svarbesnis, reikėtų išsiaiškinti išsamesniais instrumentiniais tyrimais. Išsamiau santykinė trukmės, pagrindinio tono, intesyvumo ir kokybės reikšmė kirčio suvokimui nebuvo tirta.

2. Kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių intesyvumo ir ypač pagrindinio tono maksimumų vidurkių rodikliai atitinka bendrąją tendenciją: kirčiuoti balsiai ištariamai aukštesniu ir dažnai stipresniu balsu negu atitinkami nekirčiuoti. Tas pats pasakytina ir dėl balsių kiekybės: daugiau ar mažiau ilgesni kirčiuotų skiemenų centriniai elementai, didesnis kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių trukmės skirtumas užfiksuotas žodžio viduje (ypač ilgųjų balsių).

3. Kirtis paryškina ilgųjų ir trumpųjų balsių prigimtines akustines ir artikuliacines savybes, pvz., kirčiuoti priešakinės eilės balsiai būna kiek priešakesni ir uždaresni, užpakalinės eilės – užpakalesni ir dažniau žemesnio tembro garsai negu atitinkami nekirčiuoti. Dėl nekirčiuotų ilgųjų balsių didelio ne tik įtempimo, bet ir gana aukšto intesyvumo lygio, galūnėse jie atrodo beveik netrumpinami, nors pagrindinio tono, trukmės ir kokybinių parametrų rodikliai daugiau ar mažiau skiriasi nuo atitinkamų kirčiuotų balsių. Pastebėtina, kad ilgųjų ir trumpųjų kirčiuotų balsių akustiniai požymiai ryškesni žodžio viduje.

2.1.4. Šalutiniai kirčiai

§ 21. **Įvadinės pastabos.** Kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje, pagrindinio kirčio atžvilgiu daugiaskiemenių žodžių skiemenys skiriami į prieškirtinius, kirčiuotus pagrindiniu kirčiu ir pokirtinius. Prieškirtiniai ir pokirtiniai skiemenys gali turėti šalutinį kirtį – pagrindinį kirtį paryškinantį prozodinį komponentą. Daugiaskiemenių žodžių akcentinėje struktūroje tokių fakultatyviai realizuojamų pagalbinių prozodinių komponentų gali būti net keli, jie sudaro periferinę žodžio akcentinės struktūros dalį.

Tarmių tyrėjų ne kartą pastebėta, o ir gausūs instrumentiniai ir audiciniai tyrimai patvirtina, kad šalutiniai kirčiai būdingi vakarų ir pietų aukštaičių šnektoms (plg. [Girdenis, 1978, 75–76 (= 2000b, 95–96); Girdenis, Rosinas, 1974, 195 (= Girdenis, 2000a, 397) 17 išn.; Leskauskaitė, 2003, 87–100; 2004, 146–169; Kazlauskaitė, 2002a, 98–107; Bacevičiūtė, 2004, 45–74 ir kt.]), taip pat rytų aukštaičiams ir žemaičiams (plg. [Zinkevičius, 1966, 42–45; Girdenis, 1971 (= 2003, 211–215); 2003a, 261–268; Girdenis, Rosinas, 1974, 193 (= Girdenis, 2000a, 395); Kosienė, Girdenis, 1979, 48–56 (= Girdenis, 2000b, 141–152); Bukantis, 1983, 14–23; Mažiulienė, 1996, 39; Atkočaitytė, 2002, 115–123; Urbanavičienė, 2005, 128–145; Kačiuškienė, 2006, 24–25, 52–55; Murinienė, 2007, 162–166 ir kt.]).

Šalutiniai kirčiai, kaip žinoma, gali atlikti distinktyvinę funkciją. Šiuo požiūriu skiriamas: 1) šalutinis fonologinis, arba distinktyvinis (morfemos) kirtis, kuris savarankiškai atlieka distinktyvinę funkciją, ir 2) šalutinis nefonologinis, arba nedistinktyvinis (ritminis ir morfemos) kirtis, kuris priklauso nuo pagrindinio kirčio. Pastaruosius, kaip rodo A. Girdenio ir A. Pupkio [1994, 88–89 (=Girdenis, 2001, 387–388)] audicinis eksperimentas, turi ir lietuvių bendrinė kalba: čia šalutinis nefonologinis kirtis pagrindinio kirčio atžvilgiu galimas antrajame prieškirtniame ar pokirtiniame skiemenyje (dar plg. [DLKG, 38]. Reikia pasakyti, kad tiriamojoje šnekte nuosekliau realizuojamas tik šalutinis morfemos kirtis. Pastebėtina, kad visų tipų šalutinių kirčių buvimas ar nebuvimas visose šnektose gali priklausyti nuo kalbėjimo tempo, teksto ekspresyvumo, intonacijos ir kitų veiksnių.

Atskirai dar reikėtų apibūdinti šnekte gana plačiai vartojamą dviviršūnį kirtį: jo pirmasis dėmuo skirtinas prie šalutinių kirčių, o antrasis – prie pagrindinių. Šis šalutinio kirčio tipas, kaip ir kitose lietuvių kalbo patarmėse, realizuojamas ilgajame prieškirtniame skiemenyje, esančiame prieš trumpą kirčiuotą galūnę, ir laikytinas „silpnuoju“ – sudarančiu opoziciją pagrindiniam – t. y. „stipriajam“ kirčiui. Ilgajame prieškirtniame skiemenyje kirčio atgarsį (ritminį atspindį) jau buvo pastebėjęs A. Baranauskas [1898, 32–33].

§ 22. **Šalutinis fonologinis kirtis** realizuojamas akcentogeninėse morfemose, t. y. tose, kurios kitų žodžių tose pačiose formose gali būti kirčiuotos. Šis kirčio tipas dar vadinamas morfemos kirčiu. Kaip minėta, jis sudaro opoziciją kirčio nebuvimui ir todėl diferencijuoja iš pažiūros homonimiškas žodžių formas, padeda suvokti jų dalykinį turinį (plg. [Girdenis, 2003a, 266–267 ir ten min. lit.]). Priėnų šnekte šalutinį distinktyvinį kirtį dažniausiai gali gauti šios vardažodžių ir veiksmažodžių formų galūnės:

a) moteriškosios giminės vienaskaitos vardininko: *tai_sá.ko.ɾ* ∷
če_juoč'úno.↘ / *tõ↗* / *kur_á.řkli.↘* *tùri* // *o_bù-o. bá.lta(s) šuvà↘* / *'lè,sě↗* ∷
ne_ 'lè,sě↘ (Priėnai), *o_ 'lè,sě↗* / *pakrá. ,to.↘* / *paguĩ. ,do.↘* / *pažũ. ,ro.↘* / *pakrá. ,to.↘*

/ paguĩ,do. ↘ / pažũ,ro. ↘ / ,kap_mę_žõklinis ↘ (Priėnai)⁴³, o. ,toj mo.čũ,te ↗ † pradę ,neri'maut ↘ (Priėnlaukis);

b) moteriškosios ir vyriškosios giminės vienaskaitos kilmininko: tai_mė.s atėĩ.nam iki_mũ,su. 'pũ,sęs ↗ / tai_no. ,kreñ.to.† † jũu_vanduõ ↘ / ,to'li† † ,to'li† // o. ,kàp kitė(p) ,pri-ai.†? (Narėvai); tik_ĩũdnα bùuo. be_ 'tę,te.š ↘ gi.vė.nt⁴⁴ / ba_màno. 'tę,te. ↗ vienúolika. mė.tu. / dírbo. rùsijo.ĩ ↘ / šá.xto.ĩ ↘ (Priėnlaukis), ,die'dũkas ↗ á.mžina. á.tĩsi. grójo. / dù ↘ diedũkai / mamõs ↗ 'pũ,sę.s / ,ĩĩ_tę.'vũ,ko. ↘ 'pũ,sę.s (Šaltiniškiai), an_vienõs 'raĩ. ,ko.s ↘ ,atsi'sėdũu / i_ne,supra'tũ.† † kàs_če mañ_ĩ ↗ (Striėlčiai);

c) moteriškosios ir vyriškosios giminės vienaskaitos įnagininko: o. ,vĩruu („vyrii“) iĩ.gi ↘ / gę.lę ↗ ,če_su_ 'ká.špinu bál_tu (Narėvai), iĩ_jũ. gali 'mář_gĩt kárš_tu vaškũ (Narėvai), aš_no. ,ma'ži,kę.š ↘ bijũ. --- / búda-o. gi_labaĩ. gřáužõ.da-o. ↘ / tai_aš_gálva. po. ,pá.duš_ka paki_šũ ↗ (Priėnai);

d) moteriškosios ir vyriškosios giminės daugiskaitos kilmininko: vainĩkas ↗ rĩ_tu. uždėtas (Narėvai), knĩ.gu. ↗ † tai_búda-o. visuĩ. ↘ (Priėnai), no. ,kė.turėž'dė.šimt šeštũ 'mė. ,tu ↗ † pas_mũmi namũ,ki. ↗ † slępe.si seĩ.bento. bu.rĩs ↘ (Priėnai), kiek_ 'mė. ,tu ↗ / tiek_ 'li_tu. ↘ sumo.kėjo. / vã (Priėnai), pas_kuni'gĩš_ũ. ↘ móki.to.jė. tarnavũ. žinókit (Vartaĩ), nē ↘ sá.ko. // reĩ.ks vaistũ_ku ↗ ,para'sĩt // žinaĩ. ↘ † jie_móka ↘ šņėkėt (Narėvai),

e) moteriškosios giminės daugiskaitos galininko: nũ_ir kėl_nes ↘ visó_kes / iĩ_ ,mėkšti'nũs ↘ / ir_ ,sukņė'lės ↘ / nũ_ir ke_purai'tės ↘ (Priėnai), pijõ.kai 'bũl_bes ↘ võgę. (Priėnlaukis);

f) esamojo laiko veiksmažodžių vienaskaitos 2 asmens: tu_nó,ri ↘ ,pama'tĩt / o. ,jĩ ,papas'tà ↘ káimo. ,mo.te'rę_lę. (Giraĩtiškės).

Kaip rodo empiriniai stebėjimai, distinktyvinio morfemos kirčio realizacija fakultatyvi, bet palyginti nuoseklesnė negu kitų šalutinių kirčių. Iš klausos

⁴³ Pateikėja iš Priėnų apie šunį pasakojo labai aiškiai, ekspresyviai, intonaciškai pabrėždama ir sustodama kone prie kiekvieno žodžio, todėl tiek daug šiame sakinyje šalutinių kirčių ir intonacijos bei teksto sintagminės sklaidos ženklų.

⁴⁴ Kauniškių plote bendratyse su priesagomis *-enti* paprastai vartojamas ilgasis [e], pvz., *gi.vė.t* „gyventi“ (plačiau žr. [Zinkevičius, 1994, 29; 2006, 168–169; LKTCh, 40; Pupkis, 2008, XVIII ir kt.]).

šalutinį distinktyvinį kirtį gavę ilgieji galūnės balsiai skamba kiek ryškiau, yra įtemptesni, geriau išlaikę savo prigimtines kokybines savybes. Be to, jie atrodo ir ilgėlesni negu atitinkamai niekada nekirčiuojami ilgieji galūnės balsiai. Šalutiniu kirčiu kirčiuotų ir niekada nekirčiuojamų trumpųjų galūnės balsių kokybė ir kiekybė iš klausos skiriasi mažiau, labiau išblėšę, blankesni atrodo atitinkami niekada nekirčiuojami balsiai. Atsižvelgiant į tai, kad šalutinių kirčių stiprumas gali priklausyti nuo kalbėjimo tempo, teksto ekspresyvumo, frazės intonacijos ir pan., be to, klausantis tekstus šalia labai retai pasitaiko išgirsti to paties žodžio homonimiškų formų, žvalgomajam instrumentiniam tyrimui sugalvotos tokios minimaliosios poros: *tár.ko.s* ~ *tárkos* (vns. kilm.) : *tárko.s* ~ *tárkos* (dgs. vard.), *šár.ko.s* ~ *šárkos* (vns. kilm.) : *šárko.s* ~ *šárkos* (dgs. vard.), *lá.pę.s* ~ *lāpės* (vns. kilm.) : *lá.pę.s* ~ *lāpės* (dgs. vard.), *šá.kę.s* ~ *šākės* (vns. kilm.) : *šá.kę.s* ~ *šākės* (dgs. vard.), *kós.ṭi* ~ *kósti* (2 a.) : *kóṣti* ~ *kósti* (3 a.), *stó.vi* ~ *stóvi* (2 a.) : *stóvi* ~ *stóvi* (3 a.).

Eksperimentiškai patyrinėjus šių žodžių trukmę, pagrindinį toną, intensyvumą ir kokybinius požymius, nekilo abejonių, kad šios žodžių formos nėra homonimiškos. Labiausiai žodžiai skiriasi pagrindiniu tonu⁴⁵: visais atvejais akcentogeninių morfemų tonas aukštesnis negu nekirčiuotų, o *I max* vidurkių skirtumo tikimybė didesnė negu 99,9% ($P < 0,001$). Akcentogeninės ir niekada nekirčiuojamos morfemos skiriasi ir kiekybe, tačiau tik ilgųjų balsių atveju gauti statistiškai patikimi duomenys: žodžiuose *lá.pę.s* ~ *lāpės* (vns. kilm.) ir *šá.kę.s* ~ *šākės* (vns. kilm.) galūnės balsis 1,24 karto ilgesnis negu žodžiuose *lá.pę.s* ~ *lāpės* (dgs. vard.) ir *šá.kę.s* ~ *šākės* (dgs. vard.), o žodžiuose *tár.ko.s* ~ *tárkos* (vns. kilm.) ir *šár.ko.s* ~ *šárkos* (vns. kilm.) galūnės balsis 1,2 karto ilgesnis negu žodžiuose *tárko.s* ~ *tárkos* (dgs. vard.), *šárko.s* ~ *šárkos* (dgs. vard.). Vadinasi, ilgųjų galūnių balsių trukmės skirtumas – patikimas šalutinio distinktyvinio

⁴⁵ Kitose šnektose, kurių šalutiniai fonologiniai kirčiai ištirti instrumentiniu būdu, pagrindinis tonas yra svarbesnis šalutinio kirčio rodiklis negu intensyvumas (plg. [Atkočaitytė, 2002, 118–; Kazlauskaitė, 2002a, 112–115; Bacevičiūtė, 2004, 56–60; Leskauskaitė, 2004, 157 tt.; Urbanavičienė, 2005, 139–141]). Be to, atkreiptas dėmesys į kamieno balsių pakitimus, susijusius su toliau esančiu šalutiniu kirčiu (plg. [Urbanavičienė, 2005, 139–141; Kazlauskaitė, 2002a, 112–115], ypač plg. [Kosienė, Girdenis, 1979 (=

kirčio rodiklis⁴⁶.

Patyrinėjus kokybę, paaiškėjo, kad iš tikrųjų visų akcentogeninių galūnių balsiai (t. y. net ir trumpųjų balsių, kurių kiekybės skirtumai statistiškai nereikšmingi) linkę būti ryškesni, labiau išlaikę savo prigimtinę kokybę: priešakinės eilės ilgieji ir trumpieji balsiai uždarėlesni, aukštesnio tembro garsai ir įtemptesni, o užpakalinės eilės – šiek tiek žemesnio tembro ir įtemptesni. Reikšmingų skirtumų nerodo tirtųjų balsių *H max* vidurkių rodikliai⁴⁷: visais atvejais *H max* vidurkių skirtumas statistiškai nereikšmingas, tačiau iš intensyvumo kreivių moduliacijų pastebėta tendencija intensyviau tarti šalutinį distinktyvinį kirtį turinčias morfemas. Panašias tendencijas, atliktus šalutinio fonologinio kirčio akustinių požymių tyrimus, rodo ir kitų lietuvių kalbos šnektų duomenys, įrodyta, kad, pvz., iš aukštaičių patarmių⁴⁸ šalutinis fonologinis kirtis tikrai egzistuoja vakarų aukštaičių Pāšūsvio ir Šakių [Kazlauskaitė, 2002a, 112–115; Bacevičiūtė, 2004, 56–60], pietų aukštaičių Kučiūnų [Leskauskaitė, 2003, 89 tt.; 2004, 153–160] ir rytų aukštaičių Svirkų [Urbanavičienė, 2005, 138–145] šnektose. Gauti šalutinio fonologinio kirčio akustinių požymių žvalgomojo tyrimo rezultatai patvirtina šalutinio distinktyvinio kirčio egzistavimą ir Priėnų šnekteje, vadinasi *šár.ko.s* (vns. kilm.) ≠ *šárko.s* (dgs. vard.), *šá.kę.s* ~ *šākės* (vns. kilm.) ≠ *šá.kę.s* ~ *šākės* (dgs. vard.), *stó.vi* (2 a.) ≠ *stóvi* (3 a.) ir pan.

§ 23. **Dviviršūnis kirtis**, kaip minėta, yra ilgojo žodžio kamieno skiemens ir trumpos kirčiuotos galūnės derinys, vadinamojo „silpnojo“ ir „stipriojo“ kirčio opozicija⁴⁹, plg.: *to'kì šì'vì ařklėĩ.ĩ / ařklėĩ.s pař.vėžę.↗ / juo'dà to'kè kariėta↗* (Priėnlaukis), *tai_mė.š bùuo.m 'krùvi,nos↗ ðĩ pušáu kójes↘ // dař.*

Girdenis, 2000b, 148]).

⁴⁶ Šalutinį kirtį gaunančios galūnės ilgesnės už niekada nekirčiuojamas ir kitose vakarų aukštaičių šnektose, žr. [Kazlauskienė, 1998b, 97 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 55 ir kt.], bet plg. pietų aukštaičių ir pietų žemaičių raseiniškių duomenis [Leskauskaitė, 2004, 154–155; Atkočaitytė, 2002, 116–117].

⁴⁷ Pastebėti intensyvumo kreivių svyravimai sietini su savaimine prozodija, jie yra susiję su konkrečiu žodžiu (taip pat plg. [Bacevičiūtė, 2004, 58–60]).

⁴⁸ Jis ypač būdingas žemaičių tarnei (plg., pvz., [Girdenis, 1967a, 72–132; 1971a, 23 (= 2000a, 213–214); 2003a, 266; Girdenis, Rosinas, 1976, 193 (= Girdenis, 2000b, 18–19); Kosienė, Girdenis, 1979 (= Girdenis, 2000b, 150); Bukantis, 1983, 20; Mažiulienė, 1996, 39; Atkočaitytė, 2002, 115–123 ir kt.]).

⁴⁹ Dėl terminų žr. [Girdenis, 1978, 75–76 (= 2000b, 95–96); 2003a, 276, 51 išn.; Jasiūnaitė,

ne-atlai'kĩ,tái ↘ *žmo'gùs* (Priėnai), *i_dá kap_sĩkisi* / *jo_žmo'nà* ↗ / *daugãũ*. ↘
tu_vĩštu. *ĩrisi'piř.ko*. (Priėnai). Pirmiausia nesunku pastebėti, o ir žvalgomieji instrumentiniai tyrimai patvirtina, kad prieš trumpą kirčiuotą galūnę (ypač tuomet, kai žodžiai aiškiai pabrėžiami intonaciškai) labai gerai išlaikoma ilgojo balsio (taip pat ir kintamos artikuliacijos [ie], [uo]) etimologinė kiekybė, kartais silpnojo kirčio pozicijoje balsiai būna net papildomai ilgesni. Panašiai balsio ilgumas šioje pozicijoje išlaikomas ir, pvz., šiaurinių vakarų aukštaičių Šakių šnekte [Bacevičiūtė, 2004, 65–74]⁵⁰.

Tiriamojame šnekte prieš trumpą kirčiuotą galūnę labai nenuosekliai gali pailgėti ir ilgieji prieškirtiniai skiemenys, kurių pagrindą sudaro dvibalsiai ar mišrieji dvigarsiai, plg.: *o_má.s pėĩ.'kì* ↘ *šėimino.š bìvo.m* (Priėnlaukis) *o_kar.tais kai_inšá.la* ↘ *ta(s)_šniėgas* / *tai_viř.sum šniėgo.* ↘ *ai.'ni* (Priėnai), *ir_vai'kùs* ↘ *sũbda-o.* / *tĩkraĩ.* ↘ (Vartaĩ). Dažniausiai tokių skiemenų ilgumas labai priklauso nuo frazės intonacijos ir loginio kirčio. Be to, dažniau pailgėja tik antrasis dvibalsių ir dvigarsių dėmuo. Kaip ir aprašomame plote, vakarų aukštaičių Šakių šnekte dvigarsiai kartais pailgėja ne tik prieš trumpą kirčiuotą galūnę, bet ir prieš kitą galinį skiemenį [Bacevičiūtė, 2004, 66–67]⁵¹. Pietiniams vakarų aukštaičiams artimame pietų žemaičių raseiniškių plote tokiuose prieškirtiniuose skiemenyse prieš trumpuosius kirčiuotus skiemenis gali pailgėti arba kuris nors vienas, arba abu dvibalsių ir dvigarsių dėmenys [Atkočaitytė, 2004, 28–31; Girdenis, 1978, 75–76 (= Girdenis, 2000b, 95–96)]. Šis reiškinys būdingas ir šiaurės žemaičių šnektoms (plg. [Girdenis, 1996b, 127, 2 išn.; Mažiulienė, 1996, 80]). Fakultatyviai dvibalsių ir dvigarsių ilgumas prieš trumpą kirčiuotą galūnę išlaikomas pietų aukštaičių tarmėje [Leskauskaitė, 2004, 163–

Girdenis, 1996, 186 (= Girdenis, 2001, 264) ir kt.].

⁵⁰ Pietų aukštaičių tarmėje [Leskauskaitė, 2004, 165] dviviršūnio kirčio atveju vadinamąjį „silpnąjį“ kirtį gaunančių skiemenų centrinių elementų savybės yra kitokios negu atitinkamai kirčiuotų pagrindiniu kirtiu: pirmiausia pastebėtina, kad, pavyzdžiui, tokiuose žodžiuose kaip *ėsta* ~ *ėsta* : *ėstà* ~ *ėstà* maždaug 1,2 karto ilgesnis pagrindinį kirtį gavęs ilgasis balsis, šis trukmės skirtumas statistiškai reikšmingas (reikšmingumo lygmuo $P < 0,005$).

⁵¹ Bet plg. rytų aukštaičių uteniškių šnektos faktus: „Jei galinis trumpas pridera ne galūnei, o kamienui“, ilgo priešpaskutinio skiemens balsis sutrumpėja [Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 184 (= Girdenis, 2001, 261)].

164]. Be to, minėtos tarmės tyrėja A. Leskauskaitė [2004, 164], palyginusi naujausius tarmės įrašus su senesniais (1965–1967 m.), pastebėjo, kad anksčiau pateikėjai prieš trumpus kamieno ar galo skiemenis ilgųjų prieškirtinių skiemenų kiekybę išlaikydavo kur kas dėsningiau ir geriau: „Kai kuriais atvejais, kai nekirčiuoto skiemens pagrindą sudarydavo balsinis elementas, net tekdavo po kelis kartus itin atidžiai klausyti, norint rasti pagrindinį žodžio kirtį“. Galimas dalykas, kad dviviršūnio kirčio nykimo tendencijų esama ir kitose lietuvių kalbos patarmėse.

Baigiant reikėtų apibendrinti, kad dviviršūnis kirtis būdingas ne tik vakarų bei pietų aukštaičių [Girdenis, 1978, 75–76 (= 2000b, 95–96); Bacevičiūtė, 2004, 66–68; Leskauskaitė, 2004, 161–169; Markevičienė, 1999; 2001 ir kt.], bet ir įvairioms rytų aukštaičių [Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 184 (= Girdenis, 2001, 261); Markevičienė, 1999; Urbanavičienė, 2005, 129–130 ir kt.], pietų ir šiaurės žemaičių [Atkočaitytė, 2002, 26–31; Mažiulienė, 1996, 80 ir kt.] ir periferinėms Dievėniškių [Mikulėnienė, Morkūnas, 1997, 16] bei Zietelos [Vidugiris, 2004, 63] šnektoms.

§ 24. **Šalutiniai nefonologiniai kirčiai** yra silpnesni už šalutinį fonologinį kirtį⁵², jie priklauso nuo pagrindinio kirčio ir yra vadinami kirčio atgarsiais⁵³. Smulkiau šalutiniai nefonologiniai kirčiai skiriami į ritminius ir nefonologinius morfemos kirčius. Kaip minėta, jie būdingi ne tik bendrinei kalbai⁵⁴, bet ir lietuvių kalbos šnektoms (žr. § 21 minėtą literatūrą, dar žr. [Vaitkevičiūtė, 1961, 132; Mikalauskaitė, 1975, 76–77, 139; Markevičienė, 1999; 2001 ir kt.]. Dar primintina, kad šio tipo kirčiai lietuvių kalbos tarmėse nesistemiški ir nenuoseklūs, nes labai priklauso nuo loginio frazės kirčio, intonacijos, kalbėjimo tempo ir kt. veiksnių.

§ 25. **Šalutinis ritminis kirtis** gali atsirasti žodyje dėl lietuvių kalbai

---

⁵² Pavyzdžiui, kai kuriais atvejais šiaurės žemaičių ir dalies pietų žemaičių šnektose šio tipo kirtis gali būti ryškesnis už fonologinį kirtį (plačiau žr. [Girdenis, 2003a, 263 ir ten min. lit.]).

⁵³ Dėl termino žr. [Martinet, 1960, 207; Girdenis, 2003a, 263 ir ten min. lit.].

⁵⁴ Pavyzdžiui, ritminio šalutinio kirčio pavyzdžių galima rasti įvairiose dabartinėse kalbose, ypač turinčiose fiksuoto kirčio sistemas (plačiau žr. [Girdenis, 2003a, 262 ir ten min. lit.; Leskauskaitė, 2003,

būdingo vadinamojo chorėjo ritmo, ypač lėtesnio tempo kalboje, jo vieta priklauso nuo pagrindinio kirčio pozicijos ir skiemeninės žodžio sandaros (plg. [Trubeckoj, 1960, 239; Zinder, 1979, 246; Girdenis, Pupkis, 1994, 88–89 (= Girdenis, 2001, 387–388); Girdenis, 2003a, 262–263 ir ten min. lit.; Atkočaitytė, 2002, 19 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 46–50; Leskauskaitė, 2004, 146–149; Urbanavičienė, 2005, 131–132; Kačiuškienė, 2006, 24 ir kt.]). Šio tipo šalutinis kirtis, kaip ir kitose tarmėse, tik paryškina pagrindinį fonologinį kirtį bei jo atliekamą funkciją, ypač delimitatyvinę.

Taigi šalutinis ritminis kirtis tiriamojoje šnektoje gali būti realizuojamas ne trumpesniuose negu triskiemeniuose žodžiuose (pvz.: *parei'nù* ~ pareinù, *nuveĩ'nì* ~ nuveinì „nueini“, *nepa'dúošù* ~ nepadúosiu, *cibu'lùku*. ~ cibilùkų „svogūnų“, *nepa'žĩstu* ~ nepažĩstu, *dakta'rùkė*. ~ daktariùkė, *kaĩmi.'nùkas* ~ kaimynùkas, *pàsa'kr̥sù* ~ pasakýsiu ir kt.), tačiau jeigu triskiemenis žodis kirčiuojamas antrajame nuo galo skiemenyje, jis ritminio kirčio turėti negali (plg.: *pareĩ.si* ~ pareĩsi, *nuveĩ.si* ~ nuveĩsi „nueisi“). Kaip rodo stebėjimai, ritminis kirtis gali atsirasti ir prieš, ir po pagrindinio kirčio, ilgesniuose negu keturskiemeniuose žodžiuose ritminis kirtis (ar kirčiai) gali būti bet kuriame neporiniame skiemenyje, skaičiuojant nuo kirčiuotojo pagrindiniu kirčiu, plg.: *tai_parei'nù namõ ↗ jãu_aš_và / jãu_iñ_čė* *parę.'jãũ*. ↗ (Narāvai), *jãu_jie* *isis'klaĩ.dæ.ʃ* / *išmìræ.ʃ dãũ.k* (Príenlaukis), *tai_tadà ↗ gi.væ.no.m* † *kambã'rù.kí.* ↘ / *pas_màno. diedùka.* ↘ (Príenlaukis), *bùyo. to'kìs kaĩmi.'nùkas* ↘ *jé.unas / i_dá gimì'ně* ↘ (Príenlaukis), *alē.'bá.so.s* ↘ *ęjo.m / i_dá nu'sìņę.šė.m* ↘ / *par'sìņę.šė.m* ↘ (Giraĩtiškės), *tai_o.kiečėĩ. tai_bó specjã.lėĩ* ↘ *atęjæ. žũ.rét //* *vo.kie'tĩs* ↗ / *iř_lietu'vĩs* ↘ / *ba_má.s nesu'sikalbėda-o.m* ↘ *vókiškai* (Príenai). Kaip matyti iš pavyzdžių, šalutinį kirtį gali gauti ir prie pagrindinį kirtį turinčio žodžio prisišliejęs enklitikas, dar plg.: *tai_da'baĩ.tė.s* ↗ † *sęĩ.bento.* ↗ *žmóna. surá.do. / remùnæ. sebas'tejãus'kaĩ.tæ.* ↘ / *iĩr_da.tóĩ* ↘ / *ju.rá.tę. kazlãuskai.tę.* ↘ *bùyo. ra'stà* (Príenai), *tai_má.s per.ta.'lã.da* ↗ / *vìso.s nuvęjo.m in_šõkùs* ↘

---

87 ir ten min. lit.]).

(Narāvai), o. *stigàs* † † *iš_kaš'kókù. žarnũ* ↘ *sùgda-o. darí-da-o.* (Šaltiniškiai). Tokiais atvejais enklitikai vertinami kaip pirmasis fonologinio žodžio skiemuo (plg. ir [Girdenis, Žulys, 1967, 113 (= Girdenis, 2000a, 162); Leskauskaitė, 2003, 89; Bacevičiūtė, 2004, 48 ir kt.]). Pastebėtina, kad visais atvejais ritminis kirtis ryškesnis tuomet, kai pabrėžiamas loginiu kirčiu.

§ 26. Fakultatyvinis **šalutinis morfemos kirtis** susijęs su morfologine žodžio struktūra: jį, kaip ir fonologinį morfemos kirtį, gali gauti tos morfemos, kurios gali būti kirčiuojamos pagrindiniu kirčiu, pvz.: *tai_užli'páu. in_lóva* ↗ / *nu_iř_in_ğrėĩ.ta.jæ. jáu_skaĩ.bi.nù* ↗ (Priėnai). Tokiais atvejais šalutinis kirtis atlieka delimitatyvinę ir kulminatyvinę funkcijas. Pastebėtina, kad labai dažnai šalutinis morfemos kirtis gali sutapti su ritminiu, nes sutampa jų realizacijos vieta, tačiau kirtis, kuris atsiranda dėl morfologinių priešasčių, girdimas stipriau.

Šalutinis nedistinktyvinis morfemos kirtis dažnas dūrinuose, jis atlieka kulminatyvinę funkciją, plg.: o. *ižgi.'vė.no.m* † † *peñkež'dė.řim peñkĩs metùs* ↘ (Priėnai), *no_kė.turėž'dė.řimt šėštũ 'mė.tu* ↗ † † *pas_mùmi namù.ki.* ↗ † † *slėpė.si seĩ.bento. bu.rĩs* ↘ (Priėnai), *tai_kazi'kóks_tæ. úki.nĩkas* ↗ † † *iñsúlıno. piř.kt žemù.kę.s* ↘ (Priėnlaukis). Skaitvardžiuose (nuo 30 iki 90) paprastai girdimos šalutinio kirčio priegaidės. Greičiausiai tai bus susiję su dvejomis tų žodžių kirčiavimu. Reikia pasakyti, kad kartais tikrai sunku nustatyti, kuris kirtis yra pagrindinis, o kuris – šalutinis (plg. [Leskauskaitė, 2003, 97; Markevičienė, 2001, 34 tt.]).

Kaip rodo stebėjimai, šalutinio morfemos kirčio vieta gali nesutapti su chorėjo ritmu. Toks šalutinis kirtis fakultatyviai realizuojamas pokirtiniuose skiemenyse (dažniausiai ilgosiose galūnėse):

a) senosiose bendraties formose, plg.: *tai_žino.t* ↘ / *kiek_šú.tie* ↘ / *kiek_mėkš.tie* ↘ *reikė* (Priėnai), o. *kadà ká.ras* ↗ *prasiđė* / *tai_mùmi išvá.rę. iñ_mĩška.* ↘ / *liėpė. pasi'tráuk.tie* ↘ (Vartaĩ), *kàp* ↗ *če reĩ.k(s) sakáu. usibėĩ.k.tie?* (Narāvai);

b) tariamosios nuosakos vienaskaitos 1 ir 2 asmens formose (jos

vartojamos pietų aukštaičių ir kai kur vakarų aukštaičių plote, žr. [Leskauskaitė, 2003, 98; 2004, 152; Zinkevičius, 1994, 47; Markevičienė, 1999; 2001, 55 ir kt.]), plg.: *o. kat pavá'lgí. tá. i' / tai maĩ. sto. † † v'rdá-o. m bařš'ç'ùs \ / ko. pu. stùs \ kai vadí-da-o.* (Príenai), *kat lai'kù padarĩ. tá. u \ / tai reiké pasiskù. bít * (Príenai);

c) sutrumpėjusio vienaskaitos vietininko formose, plg.: *vajé'ì / tai p'riénláu. k'ĩ \ gá. vo. m † † neđidelæ. úrkæ. * (Príenlaukis), *tæ. mēl. zdaųo. si \ suvęjæ. / tæ. púoždaųo. m pavé'iksla. \ tam kambá' rù. kí.* (Narāvai). Šiuo atveju sutrumpėjusios vietininko galūnės šalutinį kirtį būtų galima laikyti kompensaciniu, nes juo, kaip manoma, tarsi pakeičiamos ilgosios vietininko galūnės (plg. [Girdenis, 1967a, 77–85; Bacevičiūtė, 2004, 50; Urbanavičienė, 2005, 133; Kačiuškienė, 2006, 25]);

d) kai kuriose kitose žodžių formose, plg.: *iř. jáũ. galì 'már. gít \ kárř. tu vaškù* (Narāvai), *ir. kō. læ. i sto. véjio. ta. karúomę. nę. \ / bùųo. blo' gáĩ. * (Príenlaukis), *tai. da' bař. tés \ † † jisáĩ su. mùmi \ gi. vė. no. paskuĩ* (Príenlaukis), *alę. òt \ nušnekęjáu / dukrà \ da' bař. tés tvář. ko.* (Narāvai).

Ilguosiuose pokirtiniuose skiemenyse gali būti girdima priegaidė, vienais atvejais ji būna tokia, kokią gautų kirčiuota morfema, kitais atvejais sunkiau nustatyti, ar ji panašesnė į akūtą, ar į cirkumfleksą. Vis dėlto pokirtiniuose skiemenyse dažniau girdima akūtinė priegaidė. Kaip rodo pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnektos pokirtinių skiemenų tyrimas, ilgųjų pokirtinių skiemenų priegaidės taip pat labiau primena akūtinę, ypač galiniuose skiemenyse, susidariusiuose dėl morfologinio ar fonetinio trumpėjimo, patyrusiuose metatonijos procesus ir pan. (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 49; 125–129]).

2.2. Priegaidė

2.2.1. Pagrindinio kirčio priegaidės

§ 27. Pirmiausia reikia prisiminti, kad Príenų šnektos skiemens prozodinę

struktūrą sudaro ilgieji ir neilgieji skiemenys: nekirčiuoti skiemenys būna tik ilgieji ir trumpieji, o kirčiuoti – dar ir pusilgiai (žr. 1 pav.). Kirčiuotų neilgųjų trumpųjų skiemenų centrą gali sudaryti trumpasis balsis, o pusilgių – pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo balsis, pvz.: *sá.ko.* ~ sáko, *krá.što.* ~ krášto, *sé.nei* ~ sėniai, *gi.vė.no.* ~ gyvėno ir pan. Nei trumpieji, nei pusilgiai skiemenys fonologiniu požiūriu priegaidės neturi, jie gali būti tik kirčiuoti arba nekirčiuoti (plg. [Girdenis, 2003a, 274]). Trumpųjų skiemenų kirtis žymimas kairiniu kirčio ženklų (^)⁵⁵. Vadinamoji vidurinė priegaidė (°) fonologiškai yra tiesiog pusilgių balsių ir skiemenų kirtis (žr. [Garšva, 2001, 148 tt.; Girdenis, 2002b, 211–213]). Pusilgiai žemutinio pakilimo balsiai šiuo atveju nepainiotini su nekirčiuotų ilgųjų fonemų alofonais. Kaip patvirtina instrumentiniai tyrimai [Simanavičienė, 1993, 46–53], kalbamoji pozicinio ilgumo žemutinių balsių vidurinė priegaidė vakarų aukštaičių šnektose greta (ir ypač tarp) dusliųjų priebalsių tariama kaip tvirtapradė (dar plg. [Bacevičiūtė, 2004, 77–76]). Tvirtapradė priegaidė tokiuose žodžiuose kaip *tė.ka* (t. y. *tė.ka*) ~ tėka, *kė.pa* (t. y. *kė.pa*) ~ kėpa, *ká.pas* (t. y. *ká.pas*) ~ kãpas girdima ir tiriamojoje šnektose (transkribuojant šiame darbe vietoj girdimos tvirtapradės gali būti žymima apibendrinta vidurinė priegaidė). Tačiau šis tvirtapradžiškumas funkcinio požiūriu nesutampa su tikruoju dėl to, kad netrukdo kirčiui nušokti į atrakcines galūnes pagal Saussure'o ir Fortunatovo dėsnį, plg.: *tė.ka* ~ tėka, bet *tekù* ~ tekù, *kė.pa* ~ kėpa, bet *kepù* ~ kepù, *ká.pas* ~ kãpas, bet *kapùs* ~ kapùs (žr. [Girdenis, 2002b, 211]). Todėl tvirtapradė tokių pusilgių balsių priegaidė ir Príenų šnektose laikytina šalutiniu vidurinės priegaidės, kuri, kaip minėta, yra pusilgių balsių ir skiemenų kirtis, alotonu⁵⁶.

§ 28. Priegaidės – akūtą (^) ir cirkumfleksą (~) – gali turėti tikrai ilgieji skiemenys [Girdenis, 2003a, 274] tiek žodžio pradžioje, tiek viduryje ir gale,

⁵⁵ Dėl termino „trumpinė priegaidė“ nepagrįstumo ir tokios priegaidės nebuvimo plačiau žr. [Girdenis, Žulys, 1967, 113–116 (= Girdenis, 2000a, 161–165); Laigonaitė, 1978, 16 tt.; Girdenis, 2003a, 275].

⁵⁶ Dėl tų pačių priežasčių pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo balsių vidurinė priegaidė funkcinio požiūriu turėtų būti laikoma pusilgių balsių (ir skiemenų) kirčiu, o tvirtapradė pusilgių balsių priegaidė – šalutiniu to kirčio alotonu ir vakarų aukštaičių kauniškių Šakių šnektose (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 77–78]). Kitaip tariant, derėtų „pamatiniu dalyku laikyti skiemens pusilgumą ir vidurinę priegaidę traktuoti kaip

pvz.: *jáu_rítas* ↗ *atė* / *jáu_rėĩ.kę_pareĩ.t* ↗ / *o_labaĩ.lá.da* ↘ *atlárido*. (Narāvai), *cimbõlai_ĩĩr* ↘ *mėdĩnei* / *tik_štĩginėi* ↘ *jė* / *stĩgo.(s)* ↘ *su'stĩgi.ta* (Šaltiniškiai), *nu_ĩr_ĩšėĩ.nam_paskuĩ*. *balevót* ↗ / *aĩ_tæ.dĩrpt* ↗ / *aĩ_im_bažnĩčæ*. ↗ *ĩn_priėnus* / *tai_nėrėikėdauo*. ↘ *namĩr_ũžrã'kĩt* // *ar_pãdėdam_kĩbira*. ↗ *pĩrę.'dũ_rur* / *ar_šluotũkæ* ↗ *ãfremem* / *i_kàs_atėĩ.s* ↗ / *jáu_niėkas* ↘ *nėĩ.na* // *o_dabaĩ.?* // *kat_ãš_ãi'nũ_ĩn_tæ.nãis* ↗ / *aš_turũ_durĩs* ↘ *ũžrã'kĩt* // *nes_ĩtėĩ.na_tikraĩ*. ↘ / *dabaĩ.visãi* ↘ *kĩtas_laĩ.kas* (Narāvai), *tai_mũmi_dũoda-o.visa*. *plõšćũ*. ↘ *sũ_tie* (Priėnai), *gĩrĩna.mėsa.ĩšvĩrda-o*. ↗ / *da_šřũbõs* ↗ *pavãlgai* (Priėnai).

Kaip matyti iš pavyzdžių, kirčiuotų ilgųjų skiemenų centrinę dalį gali sudaryti: a) ilgosios balsinės fonemos, dar plg: *gĩvas* ~ gývas, *ĩkini.ka*. ~ úkinykã „úkininkã“, *žvĩrũ*. ~ žvỹriũ „žvyrã“, *bu.rĩs* ~ bũrỹs, *žarnũ* ~ žarnũ, *nėjo.m* ~ nėjom, *mėšla*. ~ mėšlã, *prasi'dė* ~ prasidė „prasidėjo“, *gę.lę* ~ gėlė, *žmõnę.s* ~ žmõnės, *õži*. ~ õžĩ, *šõkis* ~ šõkis, *šřũbõs* ~ sriubõs, *rãsto*. ~ rėsto, *kãsi* ~ kãsi, *dė.dĩnė*. ~ dėdĩenė, *šniėgo*. ~ sniėgo, *ũžva'žũot* ~ užvažiũot, *paruõš* ~ paruõš; b) dviejų fonemų junginiai, toliau bendrai vadinami dvigarsiais, dar plg.: *kãime* ~ kãime, *meĩ.go.s* ~ meĩgos, *ĩm.tie* ~ imtie „imti“, *atėĩ.s* ~ atėis, *vajãi* ~ vajėi „vajeĩ, vaje“, *šašãi*. ~ šašãi.

Ilguosiuose kirčiuotuose skiemenyse priegaidžių priešprieša yra distinktyvinė – ši funkcija laikoma svarbiausia priegaidės funkcija, nes skiria kitais atžvilgiais vienodus žodžius ir jų formas, plg.: *rũksta* ~ rũksta ≠ *rũksta* ~ rũgsta, *juõsta* ~ juõsta ≠ *jũosta* ~ jũosta; *lãũ.k* ~ lãũk ≠ *lãruk* ~ lãuk, *rãũ.k* ~ rãũk ≠ *rãruk* ~ rãuk, *kaĩ.tas* ~ kaĩtas (daiktav.) ≠ *kãrtas* ~ kãrtas (dalyv.) (žr. [Martinet, 1960, 211; Girdenis, Žulys, 1967, 115–116 (= Girdenis, 2000a, 163–164); Pakerys, 1982, 182–184; 2003, 222; Mikulėnienė, 1995, 181; Stundžia, 1996, 26; Girdenis, 2003a, 277 ir ten min. lit. ir kt.]). Kadangi priegaidės diferencijuoja stambesnius fonologinius reiškinius, t. y. ir skiemenis, kurių centrã sudaro dvibalsiai ar dvigarsiai, jos laikomos savarankiškais prozodiniais elementais (žr. [Girdenis, 2003a, 288; DLKG, 39]).

---

pusilgio skiemens „gryno“ kirčio išraiškã [Girdenis, 2002b, 212].

Taigi priegaidės yra skiemenų prozodiniai požymiai, diferencijuojantys, kaip minėta, fonemiškai vienodus žodžius. Cirkumfleksas dar vadinamas tvirtagale, taip pat tęstine priegaide [Girdenis, 2003a, 273]. Krintančio ir neutralaus tono atžvilgiu ši priegaidė laikoma kylančiąja. Akūtas, dar vadinamas tvirtaprade arba staigine priegaide, yra krintančioji vadinamojo neutralaus intonacijos kontūro atžvilgiu [Girdenis, 2003a, 271, 273 ir ten min. lit.].

Kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje ir kitose tarmėse, akūto ir cirkumflekso kontrastas ryškiausias dvigarsiniuose skiemenyse: tariant cirkumfleksinius dvigarsius, balso spūdis koncentruojamas antrojoje dalyje, antrasis dvifonemio dvigarsio dėmuo pailginamas, o pirmasis daugiau ar mažiau redukuojamas, plg.: *gřãũ.smo.* ~ *griaũsmo*, *aĩ.guli.* ~ *aĩgulĩ* „eigulĩ“, *dabař.* ~ *dabař*. Atitinkamai akūtinų dvigarsių balso spūdis koncentruojamas pirmojoje dalyje: kirčiuoti pirmieji dvigarsių dėmenys šnektose dažniausiai pailgėja iki ilgųjų, plg.: *sáulę.s* ~ *sáulės*, *smúrikũ.* ~ *smùikių*, *dĩrbda-o.* ~ *dĩrbdavo*. Iki ilgųjų (ar pusilgių) akūtinų [il], [im], [in], [ir], [ul], [um], [un], [ur] pirmieji dėmenys pailgėja ir kitose pietinėse ir rytinėse kauniškių šnektose (plg. [Zinkevičius, 1994, 30; LKTCh, 40]). Naujausi pietinių vakarų aukštaičių, pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių patarnių lyginamieji instrumentiniai tyrimai rodo, kad šių dvigarsių pirmieji dėmenys nėra trumpieji ir apie Šakius bei Jurbarką, tik jų kokybė pakinta kaip artimiausiose žemaičių šnektose, plg.: *rĩ.mtas* „rĩmtas“, *pũ.lt* „pũlti“ (žr. [Bacevičiūtė, Leskauskaitė, 2004, 9–20], taip pat plg. [Girdenis, 1996a (= 2001, 437, 22 išn.); Atkočaitytė, Bacevičiūtė, 2003, 11–12; LKT, 40; Bacevičiūtė, 2004, 76 ir kt.]). Atkreipiamas dėmesys, kad skirtingų aukštaičių patarnių akūtinų dvigarsių pirmuosius dėmenis labiau diferencijuoja ne kiekybiniai, o kokybiniai požymiai [Bacevičiūtė, Leskauskaitė, 2004, 20].

Tariant cirkumfleksinius ir akūtinus skiemenis, kurių pagrindą sudaro ne dvigarsiai, o ilgieji balsiai, tokio didelio skiemenų pradžios ir pabaigos kontrasto nebūna⁵⁷, tačiau kalbant lėtai, jos tikrai skiriasi. Akūtiniai skiemenys ištariami

---

⁵⁷ Tuo, kaip manoma, aiškintina priegaidės nykimo tendencija, pastebima rytinėse ir pietinėse šnektose [DLKG, 39; Pakerys, 1982, 154 ir kt.]. Apie priegaidžių nykimo ir kaitos tendencijas žr.

staigiau ir intensyviau, tik įprastiniame greitesniame kalbos sraute nelengva nustatyti, kuri skiemens dalis gauna didesnę balso spūdį, plg.: *gėrė.* ~ *gėrė*, *skúošu* ~ *skúosiu*, *plíšo.* ~ *plýšo*. Cirkumfleksiniai vienabalsiniai skiemenys tariami tęsiamai, balso spūdis visam skiemeniui paskirstomas tolygiai, plg.: *niėkas* ~ *niėkas*, *rũko.* ~ *rũko*, *rãstu.* ~ *rãstu* ir kt.

Labai retais atvejais dėl įvairių priežasčių (dažniausiai greitesnėje, neraiškioje kalboje) žodžio galo cirkumfleksinių dvibalsių antrasis dėmuo gali būti redukuojamas, t. y. tariamas su trumpesniu cirkumflekso variantu – vidurine priegaide, plg.: *pirmãú dírbaú sùvĩklo.ı↗ / tai mumi dúoda-o. vĩa. plõšćú. ↘ súr. tie* (Priėnai), *o. tẽ. vai. da. dírbo.ı / žvĩřũ. ↘ vė. žẽ.* (Priėnai), *iř. vienãis mã. tais ↗ / đvĩlikta. vá. landa. ↗ † sã. ko. an. sãulẽ. s ↘ ró. do. s* (Giraĩtiškės).

Kadangi aukštaičių šnektose, kaip tradiciškai teigiama, cirkumfleksiniai skiemenys vartojami dažniau už akūtinus, priegaidžių opozicijos nežymėtuojami laikomas cirkumfleksas ([Girdenis, 1985, 143 (= 2000b, 363); 2003a, 278 ir ten min. lit.; DLKG, 40; Leskauskaitė, 2004, 176–179; Kačiuškienė, 2006, 27 ir kt.]⁵⁸. Pirmiausia šį teiginį tiriamaojoje šnektose remia dar ir pastebėta gana nuosekli cirkumfleksinė metatonija tariamosios nuosakos formose, plg.: *isi-ãũ. klẽ. tu.* „išsiãuklėtũ“, *isilakstĩ. tu.* „išsilakstýtũ“, *isilanķstĩ. tu.* „išsilankstýtũ“. Antra, žodžio galo pozicijoje taip pat dažnesnis cirkumfleksas, akūtas šioje pozicijoje pasitaiko rečiau (bet dažniau negu bendrinėje lietuvių kalboje), pvz.: a) vardažodžių naudininko formose su *-m* (*kitãm* ~ *kitãm*, *dainóm* ~ *dainóm*), b) kai kuriuose vienskiemeniuose žodžiuose (*jíe* ~ *jíe* „jĩ“, *túos* ~ *túos* „tuõs“, *dã* ~ *dã* „dãr“, *tãis* ~ *tãis* „tàs“ ir kt.), c) kai kuriuoserieveksmiuose (*pusãu* ~ *pusiãu*, *visãi* ~ *visãi*) ir d) įvairiose veiksmažodžių formose (*skañdĩt* ~ *skandýt* „skandinti“, *tarnãut* ~ *tarnãut*, *skañdĩk* ~ *skandýk* „skandink“, *norẽ* ~ *norẽ* „norėjo“, *bó* ~ *bó* „buvo“ ir kt.).

Nors žodžio galo skiemenys dažniau realizuojami su cirkumfleksine

---

naujausiuose tarmių aprãsuose [Atkočaitytė, 2002, 76–77; Bacevičiūtė, 2004, 79–83; Leskauskaitė, 2004, 180–181; Urbanavičienė, 2005, 149–150 ir ten min. lit. ir kt.].

⁵⁸ Kitaip yra žemaičių tarmėje – čia nežymėtoji priegaidė yra akūtas (žr. [Girdenis, 1967a, 132 (=

priegaide, ne visais atvejais ši priegaidė ištariama vienodai, pvz., empiriniai ir eksperimentiniai tiriamosios šnektos duomenys rodo tendenciją nevienodai tarti tokias formas kaip *laikaĩ*. (daiktav. dgs. vard.) ir *laikaĩ*. (es. 1. 2 a.), pvz.: girdima *laikaĩ*. „laikaĩ“ (daiktav. dgs. vard.), *maišaĩ*. „maišaĩ“ (daiktav. dgs. vard.), *sakaĩ*. „sakaĩ“ (daiktav. dgs. vard.), bet *laikaĩ*. (/laikài) „laikaĩ“ (es. 1. 2 a.), *maišaĩ*. (/maišài) „maišaĩ“ (es. 1. 2 a.), *sakaĩ*. (/sakài) „sakaĩ“ (es. 1. 2 a.). Naujausiais pietų aukštaičių ir šiaurinių kauniškių instrumentinių tyrimų duomenimis, tokios skirtingos kilmės priegaidės turinčios formos taip pat nėra visiškai vienodos ir labiausiai skiriasi kokybiniais požymiais (žr. [Leskauskaitė, 2004, 178–179; 226–231; Bacevičiūtė, 2004, 115–120]). Priėnų šnekte šias formas skiria ne tik kokybė, bet ir pirmųjų dvibalsių dėmenų trukmė bei kiti prozodiniai požymiai (plačiau žr. §§ 43–45). Kad įvairiose tarmėse kalbamosios formos skiriasi, pastebėta palyginti seniai (plg. [Valentas, Girdenis, 1976, 170; Kosienė, 1978, 32; 1979, 45–46; Girdenis, 2003a, 278, 53]). Empiriniai stebėjimai leidžia daryti prielaidą, kad kaip ir kitose vakarų ir pietų aukštaičių šnektose, tokių homoniminių formų, kurios iš klausos skamba ne visai vienodai, tiriamojoje šnekte yra daugiau, pvz.: girdima *vagõs* (: vagà), bet *vagós* (: vagóti), *valĩs* (: vard. Valỹs), bet *valís* (: valýti) ir pan., tačiau tikslesnėms išvadoms reikėtų specialių eksperimentinių tyrimų.

Apibendrinant reikia pasakyti, kad akūtas žodžio gale nėra visai retas ir kitose aukštaičių šnektose, pvz., šiaurinių vakarų aukštaičių Šakių šnekte [Bacevičiūtė, 2004, 120], pietų aukštaičių tarmėje [Leskauskaitė, 2004, 178–179], rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnekte [Urbanavičienė, 2005, 150–151] ir kt. Vadinasi, reikia pritarti J. Urbanavičienės [2005, 151] nuomonei, kad tradicinį teiginį dėl cirkumfleksinių skiemenų dažnumo aukštaičių tarmėje dar reikėtų kruopščiai patikrinti (taip pat žr. [Girdenis, 2003a, 278, 53 išn.]).

§ 29. Nekirčiuotuose skiemenyse, kaip tradiciškai manoma, priegaidžių opozicija neutralizuojama [DLKG, 39; Pakerys, 2003, 223; Girdenis, 2003a, 278].

2000a, 118) ir ten min. lit.; 2003a, 278–279 ir ten min. lit.; DLKG, 40 ir kt.].

Nekirčiuoti bendrinės lietuvių kalbos skiemenys suvokiami kaip tvirtagaliai⁵⁹. Naujausių instrumentinių tyrimų rezultatai patvirtina, kad prieškirtiniai (ir pokirtiniai) skiemenys artimesni tvirtagaliams rytų aukštaičių Svirkų šnektoje, be to, prieškirtinių skiemenų tvirtagališkumui šioje šnektoje neturi įtakos jų akūtinė prigimtis (žr. [Urbanavičienė, 2005, 169–173 ir kt.]). Pietų aukštaičių tarmėje prieškirtiniuose ir pokirtiniuose nekirčiuotuose skiemenyse cirkumfleksui ir akūtui taip pat atstovauja archiprozodema – cirkumfleksas (žr. [Leskauskaitė, 2004, 238]). Šiaurinių vakarų aukštaičių šnektoje prieškirtinių skiemenų priegaidės nėra visiškai niveliuotos, tačiau jos irgi artimesnės cirkumfleksui [Bacevičiūtė, 2004, 124–125]. Panašios tendencijos pastebėtos ir tiriamojoje Prienų šnektoje: prieškirtinius šnektos skiemenis (ypač dvigarsinius) linkstama tarti su tvirtagale priegaide. Pokirtiniuose skiemenyse, panašiai kaip ir Šakių šnektoje [Bacevičiūtė, 2004, 131], cirkumfleksinė priegaidė girdima tik tuose skiemenyse, kuriuos sudaro iš prigimties cirkumfleksinės morfemos (dažniausiai senosios tvirtagalės galūnės, pvz., vns. vard. *mo.čù.tę* ~ močiūtė), o kitais atvejais galiniuose skiemenyse, ypač susidarančiuose dėl fonetinio ar morfologinio trumpėjimo bei patyrusiuose metatoniją, dažnesnė akūtinė pokirtinė priegaidė, plg.: *ne-áú.dém* ~ neáudèm, '*már.gít* ~ márgyt „marginti“, *kambá'řù.kí* ~ kambariúky „kambariuke“, '*kõ.lé.i* ~ kōlei, *da'bař.tés* ~ dabartės „dabar“ ir kt.

Atskirai reikėtų paminėti, kad kapsų (ir kai kurių zanavykų) šnektose, taigi ir Prienų šnektoje, pastebėta tendencija skirti ir vienaskaitos galininko bei sutrumpėjusio vietininko formas, plg.: *úúo.sĩ* ~ úošį (gal.) ir *úúo.sí* ~ úošį (viet.) (plg. [Girdenis, 1973 (= 2000a, 320); Bacevičiūtė, 2004, 126, 109 išn.]). Tokių kitais atžvilgiais tapačių formų nevienodo tarimo reiškinių pastebima ir kitose tarmėse [Girdenis, ten pat; Pakerys, 1967, 133; Laigonaitė, 1978, 18; Urbanavičienė, 2005, 169 ir kt.]. Tai verstų pamąstyti apie priegaidžių opozicijos galimybę ir nekirčiuotuose skiemenyse. Tačiau, aišku, negalima neatsižvelgti ir į

⁵⁹ Nekirčiuotų skiemenų priegaidžių klausimu žr. [Javnis', 1908–1916, 45–46; Jurgelionis, 1911, 10–13; Laigonaitė, 1959, 10 tt.; Būga, 1961, 20; LKG, 1965, 137–139; Girdenis, 1966b, 67 (= 2000a, 71); Grinaveckis, 1972, 111 tt.; Pakerys, 1974, 49, 151–153; 1982, 144 tt.; Mikalauskaitė, 1975, 80 tt.; Zinkevičius, 1980, 46 ir kt.].

tradicinę nuomonę remiančius šnektos faktus, plg.: *léisim* ~ *léisim*, *keĩ.sim* ~ *keĩsim*, bet *pérflėisim* ~ *pérleisim*, *pérkėisim* ~ *pérkeisim* ir *paleistūr* ~ *paleistũ*, *pakeistūr* ~ *pakeistũ* ir pan. (daugiau pavyzdžių kitose tarmėse ir bendrinėje lietuvių kaboje žr. [Laigonaitė, 1958, 83; Pakerys, 2003, 223; Leskauskaitė, 2004, 175–186; Urbanavičienė, 2005, 165–169 ir kt.]). Šiuose žodžiuose instrumentiniu būdu palyginus nekirčiuotus skiemenis su atitinkamai kirčiuotais akūtiniais ir cirkumfleksiniais skiemenimis, pastebėta, kad pokirtinėje ir prieškirtinėje pozicijoje pirmasis dvigarsio dėmuo linkęs patirti didesnę ar mažesnę kokybinę (ir kiekybinę) redukciją, jų priegaidės primena kirčiuotų skiemenų cirkumfleksą.

2.2.2. Priegaidžių akustiniai požymiai

§ 30. Pirmiausia prisimintina, kad priegaidės, kaip manoma, geriausiai skiria žemaičiai ir vakarų aukštaičiai, ypač zanavykai ir vakariniai kapsai (apie Vilkaviškį, Kybártus, Vištýtį) (plg. [Vaitkevičiūtė, 1995, 6; Pakerys, 1982, 152 tt.; Girdenis, 2008, 402 ir kt.]). Rytinėse bei pietinėse aukštaičių tarmėse pastebėta vienabalsių priegaidžių nykimo tendencija (tačiau priegaidžių neskyrimas nėra nuoseklus, plg. [Grinaveckis, 1972, 181–186; 1991, 119 ir kt.]). Šią tendenciją patvirtina ir naujausi rytinių šnektų instrumentiniai tyrimai: pvz., Svirkų šnekte [Urbanavičienė, 2005, 149 tt.] aiškiai skiriamos mišriųjų dvigarsių ir dvibalsių priegaidės, tačiau vienabalsiuose skiemenyse dėl didesnio priegaidžių tolydumo ir menkesnio balsių pradžios ir pabaigos kontrasto priegaidžių opozicija menkesnė. Pietų aukštaičių distinktyvinis ryškumas taip pat priklauso nuo skiemens centrą sudarančių fonemų: sunkiausia identifikuoti vienabalsių (t. y. ir [ie] [uo]) priegaidės, kai kada jos gali būti ir niveliuojamos, aiškiau priegaidės skiriasi lėto tempo kalbos sraute (žr. [Leskauskaitė, 2004, 179 tt.]). A. Pakerio pastebėjimu, vakarų aukštaičių (ir žemaičių) priegaidžių distinktyvinis ryškumas daug mažiau priklauso nuo skiemens branduolio kokybės negu pietų ir rytų

aukštaičių (žr. [Pakerys, 1982, 154]). Bendrinėje lietuvių kalboje ir jai artimose vakarų aukštaičių šnektose priegaidės taip pat ryškiausiai skiriamos tuose skiemenyse, kurių pagrindą sudaro sudėtiniai dvibalsiai ar mišrieji dvigarsiai su pirmaisiais dėmenimis [a] ir [e], prasčiausiai – [ie], [uo] ir kitų ilgųjų balsių priegaidės (plg. [Pakerys, 1982, 152 tt.; Kazlauskaitė 2002, 126 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 74 tt. ir kt.]⁶⁰).

§ 31. Aptariant prozodijos elementų vartojimo ypatumus, aukštaičių ir žemaičių šnektų priegaidžių aprašuose dėmesys atkreipiamas ir į jų prigimtį bei akustines charakteristikas, kurios, kaip rodo tyrimai, įvairiose šnektose nevienodos. Visa tai gana išsamiai apžvelgta naujausiuose tarmių aprašuose (žr., pvz., [Bacevičiūtė, 2004, 79–83 ir ten min. lit.]), todėl šiame darbe plačiau sustojama tik prie kai kurių vakarų aukštaičių tyrimų ir naujesnių atradimų.

Naujaisiais instrumentiniais metodais atlikti vakarų aukštaičių šiauliškių Pāšūšvio šnektos priegaidžių tyrimai (žr. [Kazlauskaitė 2002, 126–146] rodo, kad šioje šnektoje skirtingų priegaidžių požymiams reikšmės turi skiemeninė sandara: pavyzdžiui, monoftongų priegaidės ryškiausiai skiria pagrindinio tono viršūnės iškilimo laikas ir diapazonas. Anksčiau pietinių vakarų aukštaičių monoftongų priegaidės ištyrė A. Girdenis ir A. Pupkis [1974] nustatė, kad jos daugiau ar mažiau skiriasi trukme, tono ir intensyvumo viršūnės padėtimi. V. Vaitkevičiūtės [1995, 89] manymu, šioje tarmėje akūto ir cirkumflekso skirtumas reiškiamas visais prozodiniai požymiais, tačiau svarbiausi yra trukmė ir pagrindinis tonas. Bendrinei kalbai artimos pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnektos priegaidės ištyrusi R. Bacevičiūtė [2004, 74–131] nustatė, kad ilgųjų balsinių skiemenų priegaidės labiausiai skiriasi trukme ir pagrindinio tono viršūnių iškilimo laiku: akūtinųjų balsių jos pasirodo daug anksčiau negu cirkumfleksinių [ten pat, 113].

---

⁶⁰ Ankstesnius lietuvių bendrinės kalbos darbus priegaidžių klausimu žr. [Pakeris, Plakunova, Urbelene, 1972; 1974; Pakerys, 1974; Daugirdaitė, 1970; 1974 ir kt.]. F. Kurčaišio priegaidžių akustinę rekonstrukciją neseniai atliko A. Girdenis [2008].

Itin gausu darbų, kuriuose aprašomi įvairių lietuvių kalbos tarmių priegaidžių prozodiniai požymiai, žr. [Girdenis, 1967a; 1974; 1996c; 1998; Girdenis, Pupkis, 1974; Kosienė, 1982; Bukantis, 1984; Mažiulienė, 1996; Kačiuškienė, Girdenis, 1997; Atkočaitytė, 2002; Kazlauskaitė, 2002a; Leskauskaitė, 2004; Bacevičiūtė, 2004; Urbanavičienė, 2005 ir kt.].

Ilgųjų dvibalsinių ir dvigarsinių skiemenų priegaidės ryškiausiai skiria tono kitimo diapazonas – akūtinių skiemenų jis daug platesnis. Apskritai visų tipų skiemenų priegaidžių skirtumą šioje šnekte rodo pagrindinio tono viršūnių iškilimo laiko santykis. Daroma išvada, kad „Šakių šnektos priegaidės yra labiau toninio negu dinaminio pobūdžio“ [ten pat, 113], prie panašių išvadų prieita ir tiriant žemaičių tarmės priegaides⁶¹ (žr., pvz., [Atkočaitytė, 1998, 88–101; 2002, 75 tt.; Girdenis, 2008, 403, 36 išn.]). Priegaidžių toninę, t. y. muzikinę prigimtį remia ir neseniai atlikta F. Kuršaičio priegaidžių akustinė rekonstrukcija (žr. toliau, § 32).

§ 32. Pastarųjų metų tyrimai rodo, kad lietuvių kalbos priegaidės pirmasis gerai aprašė F. Kuršaitis [1876] – tokią išvadą padarė jo priegaidžių akustinę rekonstrukciją 2008 m. atlikęs A. Girdenis [2008, 381–404]⁶². Pasirodo, priegaidės, kurias girdėjo ir natomis pavaizdavo F. Kuršaitis, iš tikrųjų buvo muzikinės prigimties: „jų pagrindą aiškiai sudaro skirtingas pagrindinio dažnio arba, kitaip tariant, pagrindinio tono judėjimas bei diapazonas“ [ten pat, 402]. Manytina, kad tos pačios prigimties turėtų būti ir dabartinių priegaidžių esmingiausi požymiai. „Vadinasi, tie mokslininkai, kurie priegaidžių esmę buvo linkę įžvelgti tone (pavyzdžiui, Valerija Vaitkevičiūtė), ėjo teisingu keliu“ [ten pat, 402–403]. Akustinė rekonstrukcija rodo, kad balsių ir grynųjų dvibalsių cirkumfleksinės priegaidės tonas kyla (mažosios tercijos intervalu), dar aukščiau kyla mišriųjų dvigarsių cirkumfleksinė priegaidė (kvartos intervalu). Akūtinė priegaidė visada krinta (kvintos intervalu), jos diapazonas labai platus „ir, svarbiausia, labai aukšta tono viršūnė – tęstinė priegaidė daug žemesnė, kiek aukščiau ji šokteli tikrai mišriųjų dvigarsių gale“ [Girdenis, 2008, 401]. Veikiausiai, kaip mano A. Girdenis, muzikinė priegaidžių prigimtis yra ir

---

⁶¹ Instrumentiniai garsų sintezės tyrimai rodo, kad kiekvieną šiaurės žemaičių tarmės tęstinę priegaidę galima paversti laužtine (ar nors staigine) „vien tolydų skiemens centro pagrindinį toną pakeitus staigiai krintančiu“ [Girdenis, 2008, 403, 36 išn.]. Anksčiau nustatyta, kad žemaičių priegaidės skiriasi visų akustinių požymių kitimo staigumu ir skirtinga energijos koncentracija [Girdenis, 1974, 186 (= Girdenis, 2000a, 300); 2003a, 272].

⁶² Pirmiausia nustatyta kiekvienos F. Kuršaičio natos vertė fizikiniais dažnio vienetais – hercais. (žr. [Girdenis, 2008]).

dabartinėje lietuvių kalboje – bent jau tarmėse, artimiausiose bendrinei kalbai. Kaip matėme, vakarų aukštaičių kauniškių Šakių šnektos priegaidžių tyrimai šią nuomonę patvirtina. Taigi panašių išvadų, galima dalykas, turėtų būti tikimasi ir Priėnų šnekte. Tačiau norint išsiaiškinti priegaidžių esminius akustinius požymius, reikia tiriamosios šnektos priegaides bent minimaliai patyrinėti eksperimentais.

2.2.3. Instrumentiniai priegaidžių tyrimai

§ 33. Kontroliniams priegaidžių akustinių požymių tyrimams pasirinktos tokios minimaliosios poros: $r\langle\tilde{u}\rangle ksta \sim r\tilde{u}ksta : r\langle\acute{u}\rangle ksta \sim r\acute{u}gsta$, $\acute{d}r\langle\tilde{e}\rangle pto. \sim dr\tilde{e}bto : gr\langle\acute{e}\rangle pto. \sim gr\acute{e}bto$, $p\langle\acute{i}e\rangle na. \sim p\acute{i}ena : \acute{s}\langle\acute{i}\tilde{e}\rangle na. \sim \acute{s}i\tilde{e}na$, $p\langle\acute{u}o\rangle da. \sim p\acute{u}oda : k\langle\acute{u}\tilde{o}\rangle da. \sim ku\tilde{o}da$, $k\langle\acute{e}\tilde{i}\rangle t\acute{e}. \sim ke\tilde{i}t\acute{e} : k\langle\acute{e}i\rangle k\acute{e}. \sim k\acute{e}ik\acute{e}$, $l\langle\acute{a}\tilde{u}\rangle ko. \sim la\tilde{u}ko : pl\langle\acute{a}\tilde{u}\rangle ko. \sim pl\acute{a}uko$, $l\langle\acute{a}\tilde{i}\rangle ko. \sim la\tilde{i}ko : t\langle\acute{a}i\rangle ko. \sim t\acute{a}iko$, $sak\langle\acute{a}\tilde{i}\rangle \sim saka\tilde{i}$ (daiktav. vns. vard.) : $sak\langle\acute{a}\tilde{i}\rangle \sim saka\tilde{i}$ (veiksmaž. es. 1. 2 a.) ir t. t. Tyrimų rezultatai lyginami su bendrinės kalbos ir atitinkamais kitų šnektų, daugiausia aukštaičių, duomenimis.

Priegaidžių akustiniai požymiai ir jų svarba priegaidžių suvokimui analizuota pagal tą pačią metodiką kaip ir tiriant prozodinius kirčio požymius: skaičiuota centrinio skiemens elemento trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas ir kokybė (dėl tyrimo metodikos plačiau žr. *Ivade*). Kaip ir kituose naujausiuose tarmių priegaidžių tiriamuosiuose darbuose, pagrindinis tonas ir intensyvumas tirti pagal kelis parametrus: pirmiausia nustatytas aukščiausias pagrindinio tono (pustoniais) ir intensyvumo (decibelais) maksimumo vidurkis, t. y. aukščiausias pakilimo taškas; antra, nustatytas vidutinis maksimumo (viršūnės pasirodymo) laikas – juo laikytas laiko tarpas (procentais) nuo garso pradžios iki aukščiausio pakilimo momento; ir trečia, išmatuotas pagrindinio tono ir intensyvumo vidutinis lygis, t. y. apskaičiuotas pagrindinio tono ir intensyvumo reikšmių vidurkis (atitinkamai pustoniais ir decibelais).

2.2.3.1. Ilgųjų balsių akūtas ir cirkumfleksas

§ 34. **Trukmė.** Kaip rodo bendrinės lietuvių kalbos ilgųjų kirčiuotų monoftongų trukmės tyrimas [Pakerys, 1982, 157]⁶³, cirkumfleksiniai balsiai 1,12 karto ilgesni už akūtinius. Iš įvairių tarmių atitinkamų trukmės tyrimų matyti, kad cirkumfleksinių ir akūtinių balsių kiekybės skirtumas dar didesnis vakarų aukštaičių kauniškių tarmėje [Girdenis, Pupkis, 1974, 110–111 (= Girdenis, 2000a, 275); Kazlauskienė, 1998b, 113–122; Bacevičiūtė, 2004, 85 ir kt.]. Kitose tarmėse (t. y. vakarų aukštaičių šiauliškių, pietų ir rytų aukštaičių bei žemaičių šnektose) cirkumfleksiniai monoftongai taip pat ilgesni už atitinkamus akūtinius, tik trukmės skirtumas dažniau menkesnis negu vakarų aukštaičių kauniškių tarmėje (plg., pvz., [Kazlauskaitė, 2002a, 125; Leskauskaitė, 2004, 183; Urbanavičienė, 2005, 152–153; Kačiuškienė, Girdenis, 1997, 34 (= Girdenis, 2001, 282); Girdenis, 1974, 171 (= 2000a, 294); Bukantis, 1984, 14; Atkočaitytė, 2002, 124 ir kt.]).

Nustatyta (plačiau žr. §§ 83–92), kad Priėnų šnektos akūtinio ([*íe*] – 230 ms) ir cirkumfleksinio ([*iē*] – 260 ms) [*ie*] trukmės santykis atitinkamai yra toks: 1 : 1,13. Šių kirčiuotų kintamojo pakilimo balsių skirtumas statistiškai reikšmingas, tai patvirtina ir nesusikertantys pasikliaujamieji intervalai, plg.: [*íe*] – 218÷242 ms, [*iē*] 249÷271, $t = 3,99 > t_{0,001} = 3,52$. Diftongoidų [*uō*] (295 ms) ir [*úo*] (268 ms) trukmės skirtumas labai mažas, bet statistiškai reikšmingas: akūtinis už atitinkamą cirkumfleksinį vidutiniškai trumpesnis 1,1 karto, [*úo*] ir [*uō*] pasikliaujamieji intervalai šiek tiek susikerta (plg. [*úo*] – 252÷283 ms; [*uō*] – 281÷310 ms), o Studento kriterijaus reikšmė viršija kritinę reikšmę ($t = 2,69 > t_{0,05} = 2,03$). Kaip matyti, [*ūr*] ir [*ē*] taip pat ilgesni už atitinkamus akūtinius: [*ūr*] (213 ms) ir [*úr*] (192 ms) trukmės santykis lygus 1,11 : 1, [*ē*] (267 ms) ir [*é*] (238 ms) – 1,12 : 1. Tokie nedideli, bet statistiškai reikšmingi trukmės santykiai rodo, kad trukmė – gana svarbus vienabalsių skiemenų priegaidžių rodiklis. Tai

⁶³ Dar plg. [Pakeris, Plakunova, Urbelene, 1970, 45; Vaitkevičiūtė, 1960, 208 tt.].

patvirtina ir kitų tiriamosios šnektos vienabalsių žvalgomieji instrumentiniai tyrimai: cirkumfleksiniai balsiai visada ilgesni už atitinkamus akūtinius.

12 lentelė. **Cirkumfleksinių ir akūtinių ilgųjų balsių trukmė atskiruose žodžiuose**

Balsis	<i>n</i>	$\bar{x} \pm s$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
<i>r</i> <ũ> <i>ksta</i>	12	213±17	1,11 : 1	9,0	201÷225	2,84 > $t_{0,01} = 2,82$
<i>r</i> <ú> <i>ksta</i>	12	192±15		8,9	181÷203	
<i>đr</i> <ę> <i>pto.</i>	12	267±19	1,12 : 1	7,8	254÷280	3,73 > $t_{0,005} = 3,19$
<i>gr</i> <ė> <i>pto.</i>	12	238±18		7,2	227÷249	

Kaip rodo vakarų aukštaičių Šakių šnektos duomenys, bendras tirtųjų cirkumfleksinių ir akūtinių balsių trukmės santykis yra 1,22 : 1 (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 84–85]). Trukmės skirtumai šioje šnekte, kaip ir aprašomajame plote, patikimi ir statistiškai: apskaičiuotos Studento kriterijaus reikšmės visais atvejais aukštesnės už kritines to kriterijaus reikšmes. Pietų aukštaičių tarmėje skaičiavimai rodo, kad trukmė nėra labai svarbus šios tarmės ilgųjų cirkumfleksinių ir akūtinių ilgųjų balsių priegaidžių skiriamasis požymis: didžiosios daugumos tirtųjų garsų trukmės santykis 1 : 1, pasikliaujamieji intervalai daugiau ar mažiau susikerta ar persidengia ir mažesnės už kirtines Studento kriterijaus reikšmės (žr. [Leskauskaitė, 2004, 182–183]). Ilgųjų balsių trukmė nėra svarbus vienabalsių skiemenų priegaidžių rodiklis ir vakarų aukštaičių šiauliškių [Kazlauskaitė, 2002a, 126], rytų aukštaičių vilniškių [Urbanavičienė, 2005, 152–153] ir pietų žemaičių raseiniškių [Atkočaitytė, 2002, 124] ir kitose šnektose.

§ 34. **Pagrindinis tonas ir intensyvumas.** Kaip minėta, tarmėse pagrindinio tono ir intensyvumo rodiklių įtaka priegaidžių skyrimui nėra vienoda: vienoje tarmėse svarbiu priegaidžių skiriamuoju požymiu laikomas intensyvumas [Kosienė, 1982, 64 tt.; Bukantis, 1984] ar pagrindinio tono ir intensyvumo viršūnių padėtis [Girdenis, Pupkis, 1974, 119–120 (= Girdenis,

2000a, 278)], kitose – pagrindinio tono moduliacijos ar jo kitimo staigumas [Kazlauskaitė, 2002a, 131; Kačiuškienė, 1985, 12–17; 2006, 41; Girdenis, 1998, 38 (= Girdenis, 2001, 403), 2008, 403, 36 išn. ir kt.] ir pan. F. Kuršaičio priegaidžių akustinė rekonstrukcija rodo, kad priegaidžių esminis skiriamasi akustinis požymis yra pagrindinio tono judėjimas ir diapazonas (plačiau žr. § 32).

Prėnų šnektos ilgųjų kirčiuotų balsių pagrindinio tono ir intensyvumo tyrimo duomenys pateikiami 13 lentelėje. Kaip matyti, visais atvejais aukštesnis akūtinių garsų pagrindinis tonas – ir maksimumo vidurkis (bendras *H max* vidurkių skirtumas – 1 ht), ir vidutinis lygis (bendras tono vidutinio lygio vidurkių skirtumas – 0,7 ht). Be to, visais atvejais anksčiau, t. y. vidutiniškai praėjus maždaug 46% viso garso laiko, pasiekama akūtinių garsų pagrindinio tono pikinė reikšmė, cirkumfleksinių balsių pagrindinio tono pikinė reikšmė dažniausiai pasiekama antrojoje garso pusėje – praėjus apytiksliai 72% viso garso laiko. Daugiau ar mažiau panašūs pagrindinio tono santykiniai duomenys gauti ir tiriant bendrinės kalbos bei kitų tarmių akūtinius ir cirkumfleksinius garsus (plg., pvz., [Pakerys, 1982, 119; Girdenis, Pupkis, 1974 (= Girdenis, 2000a, 276; Bacevičiūtė, 2004, 96; Leskauskaitė, 2004, 187; Urbanavičienė, 2005, 154 ir kt.]).

13 lentelė. **Cirkumfleksinių ir akūtinių ilgųjų balsių pagrindinis tonas ir intensyvumas**

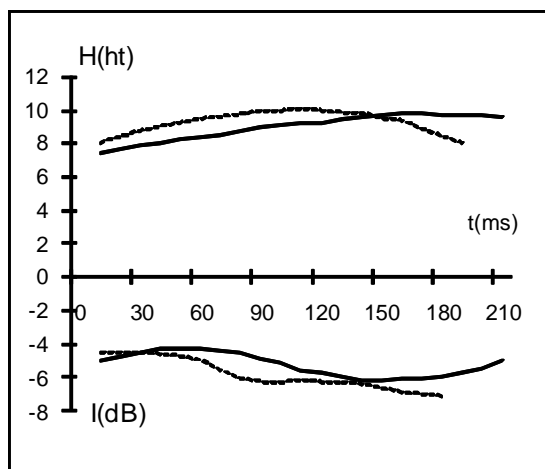
Balsis	Pagrindinis tonas			Intensyvumas		
	Vidutinis maksimumo laikas (%)	Maksimumo vidurkis (ht)	Vidutinis lygis (ht)	Vidutinis maksimumo laikas (%)	Maksimumo vidurkis (dB)	Vidutinis lygis (dB)
[ĩr]	77	8,7	8,1	36	65,5	63,4
[úr]	48	9,1	8,3	32	64,4	63,5
[ė̃]	74	8,2	7,8	38	69,4	68,5
[ė̇]	40	10,2	8,8	33	70,1	69,4
[iē]	62	6,0	5,5	76	72,1	70,4
[íe]	51	6,6	6,0	59	74,0	72,1
[uō]	76	5,9	5,3	72	73,5	70,9
[úo]	44	6,9	6,4	47	75,7	73,7

Pastebėtina, kad gauti cirkumfleksinių ir akūtinių garsų intensyvumo maksimumo vidurkių santykiai ne visais atvejais tokie kaip atitinkamų bendrinės

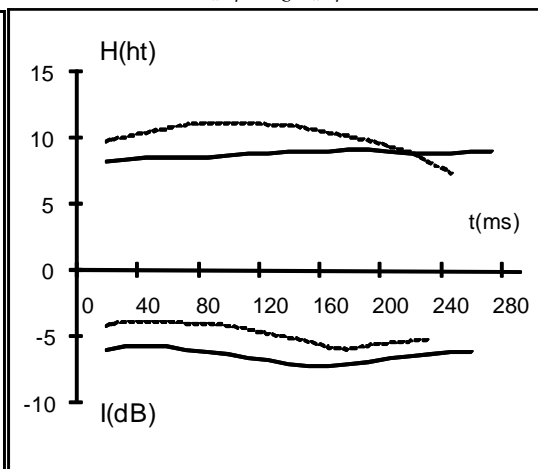
kalbos garsų (žr. [Pakerys, 1982, 125]): išskyrus [ũ] ir [ú], vidutiniškai 1,6 dB aukštesnė akūtinių garsų pikinė intensyvumo reikšmė. Palyginus [ũ] ir [ú] intensyvumą, matyti, kad 1 dB aukštesnis cirkumfleksinio balsio *I max* vidurkis, tačiau vidutinis intensyvumo lygis 0,1 dB aukštesnis akūtinio garso. Kitų balsių vidutinis intensyvumo lygis taip pat visais atvejais vidutiniškai 1,8 dB aukštesnis atitinkamų akūtinių garsų. Labiausiai skiriasi [iẽ] ir [íe] ir ypač [uõ] ir [úo] *I max* vidurkis ir vidutinis intensyvumo lygis, plg.: [iẽ] ir [íe] – *I max* vidurkis atitinkamai lygus 72,1 dB ir 74,0 dB, vidutinis intensyvumo lygis – 70,4 dB ir 72,1 dB; [uõ] ir [úo] – *I max* vidurkis atitinkamai lygus 73,5 dB ir 75,7 dB, vidutinis intensyvumo lygis – 70,9 dB ir 73,7 dB. Kaip rodo apskaičiuotas vidutinis intensyvumo maksimumo laikas, balsių [ũ] ir [ú] bei [ẽ] ir [ė] pikinė intensyvumo reikšmė pasiekama pirmojoje garso dalyje: akūtinių garsų praėjus maždaug 33% viso garso laiko, cirkumfleksinių – praėjus maždaug 37% viso garso laiko. Diftongoidų [iẽ] ir [íe] bei [uõ] ir [úo] vidutinis intensyvumo maksimumo laikas skiriasi kur kas labiau: cirkumfleksinių garsų pikinė intensyvumo reikšmė pasiekama arčiau garso pabaigos, akūtinių [íe], [úo] intensyvumo maksimali reikšmės išryškėja apie garso vidurį.

§ 35. Toliau pateikiami cirkumfleksinių ir akūtinių balsių pagrindinio tono ir intensyvumo grafikai (žr. 14–17 pav.).

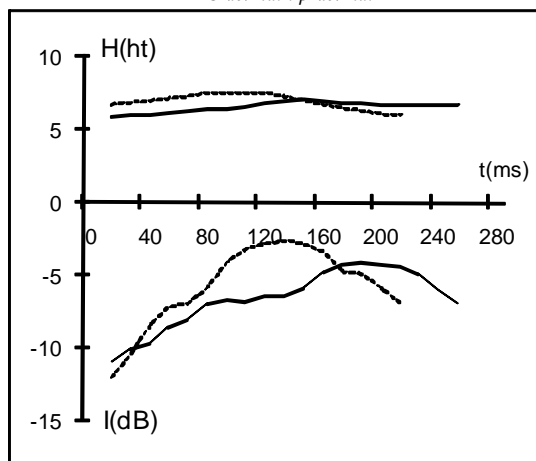
14 pav. Balsių [ũ] (—) ir [ú] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *r<ũ>ksta : r<ú>ksta*

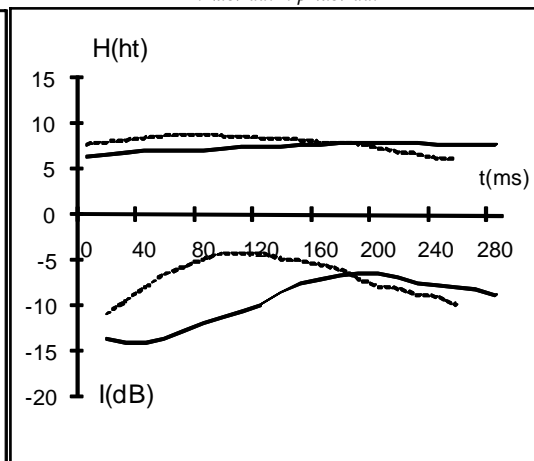
15 pav. Balsių [ẽ] (—) ir [ė] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *đr<ẽ>pto. : gr<ė>pto.*

16 pav. Diftongoidų [iē] (—) ir [ié] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose š<iē>na. : p<ié>na.

17 pav. Diftongoidų [uō] (—) ir [úo] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose k<uō>da. : p<úo>da.

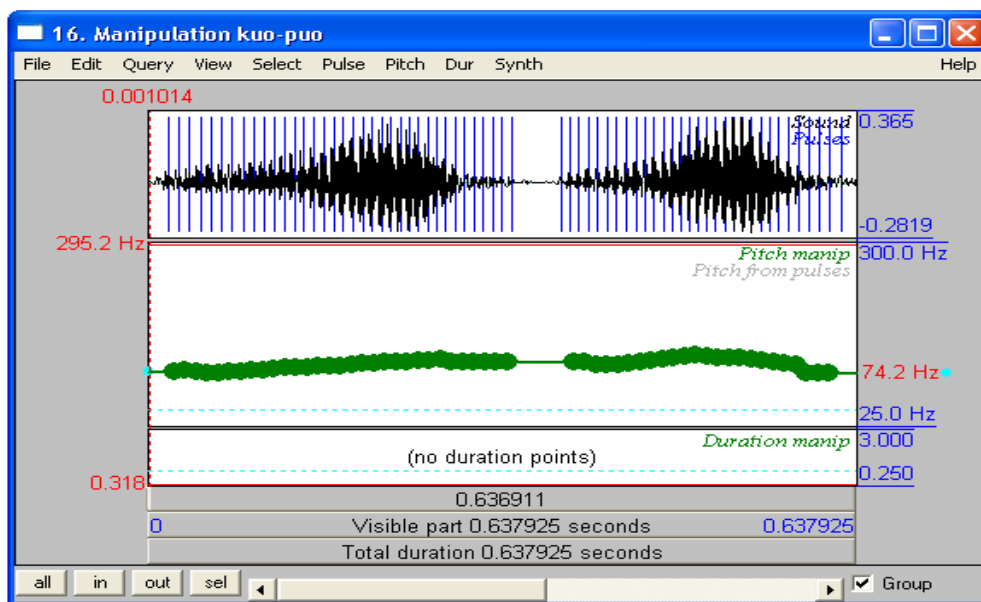
Akūtinių balsių pagrindinio tono kreivės ne tokios tolygios kaip atitinkamų cirkumfleksinių balsių (žr. 14–17 pav.): visais atvejais jų dinamika daugiau kylančio–krintančio pobūdžio. Visų cirkumfleksinių balsių tono kreivės tolygiai kyla. Atsižvelgiant į tai, tiriamosios šnektos akūtą galima apibūdinti kaip kylančią–krintančią priegaidę, o cirkumfleksą – kaip kylančią.

Apibendrinti cirkumfleksinių ir akūtinių balsių žvalgomąjį tyrimą galima taip: skirtingas priegaidės labiausiai diferencijuoja pagrindinio tono aukščiausių viršūnių pasirodymo laikas, padėtis ir lygis: visais atvejais akūtiniai balsiai pikinę reikšmę pasiekia anksčiau negu atitinkami cirkumfleksiniai balsiai, be to, akūtinių balsių *H max* vidurkių padėtis visada aukštesnė, aukštesnis ir pagrindinio tono lygis. Intensyvumo vidutinio lygio rodikliai rodo tendenciją kiek intensyviau tarti akūtinę priegaidę turinčius balsius – šių balsių ir *H max* vidurkių padėtis linkusi būti aukštesnė negu atitinkamų cirkumfleksinių.

§ 36. Vis dėlto pabandyta paeksperimentuoti, kuris iš tirtųjų prozodinių požymių – pagrindinis tonas ar intensyvumas svarbesnis priegaidės suvokimui. Tyrimui pasirinkti jau tirti žodžiai p<ié>na. ~ píeną : š<iē>na. ~ šiėną ir p<úo>da. ~ púodą : k<uō>da. ~ kuōdą. Programa PRAAT, pasirinkus opciją *To Manipulation* ir *Edit* kairiajame programos skydelio lauke, bandyta akūtinės

priegaidės pagrindinius dažnius pakeisti į cirkumfleksinės. Pradinis [uō] ir [úo] pagrindinio tono keitimo panelis pavaizduotas 18 paveiksle (žr. 18 pav.).

18 pav. [uō] ir [úo] dažnių keičiamasis panelis

Panelio viršuje matyti iš žodžių *k<uō>da. ~ kuōdą* ir *p<úo>da. ~ púodą* iškirpti kirčiuoti skiemenys: pirmasis skiemuo yra [kuō], antrasis – [púo]. Panelio apačioje matyti tiriamųjų segmentų pagrindinio tono kreivės. Pastebėtina, kad akūtinių garsų tono kitimo diapazonas kiek platesnis negu cirkumfleksinių. Padidinus akūtinio skiemens vaizdą (*View: Zoom to Selection*) pabandyta nustatyti ir papildomai pele pastumdyti pagrindinio tono taškus taip, kad tono kreivė būtų tolydžiai kylanti ir diapazono atžvilgiu tokio lygio kaip pirmojo segmento. Kitaip tariant, stengtasi [íe] ir [úo] pagrindinio tono kreivę kuo tiksliau pakeisti į tokią, kokia yra atitinkamų cirkumfleksinių garsų.

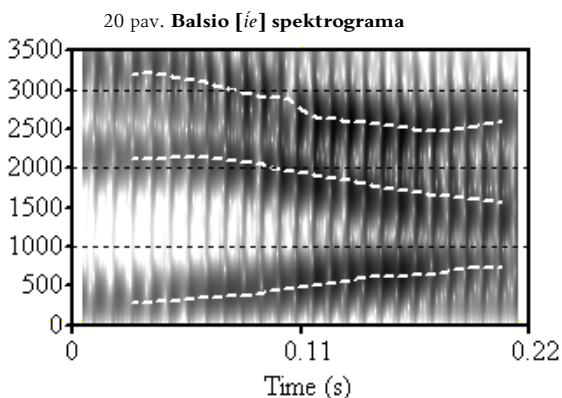
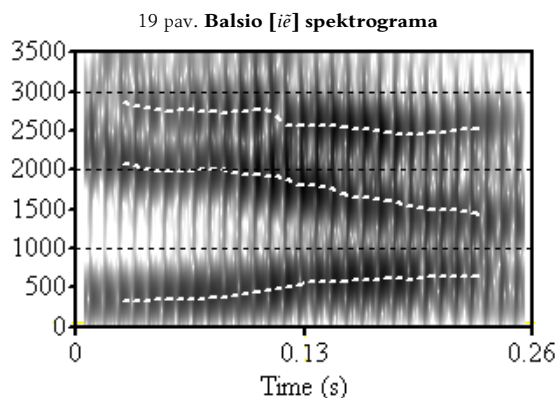
Pasiklausius pakeistų priegaidžių, rezultatas nebuvo netikėtas (plg. [Girdenis, 2008]) – buvo galima girdėti du natūralius, iš klausos beveik vienodus cirkumfleksinius garsus: tik modifikuotasis atrodė striukesnis ir dėl to gal kiek intensyvesnis, nes pamatinio akūtinio garso trukmė mažesnė, o intensyvumo lygis truputį didesnis negu atitinkamo cirkumfleksinio, tačiau tai netrukde

suvokti modifikuotą priegaidę kaip tęstinę. Vėliau modifikuotieji [iē] ir [uō] konkatenuacinės sintezės⁶⁴ būdu buvo perkelti į žodžius š<iē>na. ir k<uō>da. vietoj atitinkamų natūraliųjų garsų. Iš klausos žodžiai su pakeista priegaide skambėjo labai natūraliai, tik atrodė ištarti greičiau negu atitinkamai nemodifikuoti žodžiai. Lygiai taip pat tęstinės priegaidės buvo pakeistos į kylančio–krintančio pobūdžio priegaides. Gauti tie patys rezultatai.

Nors rimtesnėms išvadoms reikėtų daugiau atitinkamų tyrimų, jau ir atsižvelgiant į negausius žvalgomuosius eksperimentus, galima atsargiai manyti, kad pagrindinio tono judėjimas (ypač *H max* viršūnių pasirodymo laikas bei diapazonas) tiriamojame šnektoje, matyt, yra vienas esmingiausių ilgųjų balsių priegaidės prozodinių požymių (plg. [Girdenis, 2008, 403, 36 išn.]).

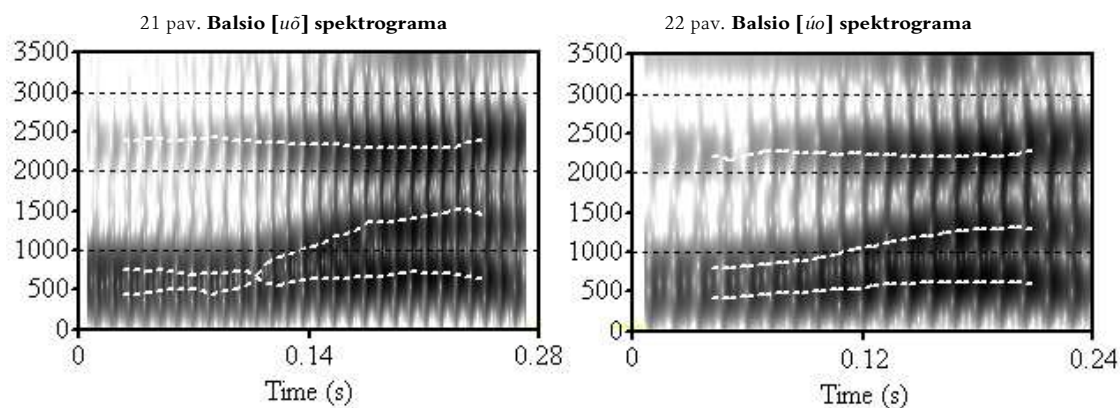
§ 37. **Kokybė.** Diftongoidų [iē] : [ié] ir [uō] : [úo] spektrinės charakteristikos tirtos ir išsamiai aprašytos *Instrumentinių vokalizmo tyrimų* skyriuje (žr. §§ 83–92), todėl apie jas čia plačiau nebus kalbama.

Trumpai primintina tik tai, kad kokybiškai labiau skiriasi lyginamųjų akūtinis ir atitinkamas cirkumfleksinis diftongoidas labiau skiriasi antrosios formantės kitimu. Kintamojo pakilimo akūtiniai balsiai maždaug iki vidurio kiek uždaresni, aukštesnio tembro ir įtemptesni garsai negu atitinkamai cirkumfleksiniai diftongoidai. Kirčiuotų [ié] ir [úo] pabaiga labai atvira:

⁶⁴ Išsamų metodikos aprašą žr. [Girdenis, 2009, 218 tt.].

kompaktiškesnė ir žemesnio tembro iš priešakinių balsių yra [i̯e], iš užpakalinių – [u̯o] pabaiga⁶⁵ (plg. 19–22 pav.).

Ilgųjų balsių [i̯r] ir [u̯r] bei [ē] ir [ė] kokybės kitimo tendencijos panašios: labiausiai garsai skiriasi antrosiomis formantėmis. Apibendrintais duomenimis, akustinius ilgųjų monoftongų požymius labiau paryškina cirkumfleksas: cirkumfleksiniai užpakalinės eilės balsiai užpakalesni, žemesnio tembro garsai, o priešakinės eilės – priešakesni, aukštesnio tembro garsai negu atitinkami akūtiniai balsiai. Be to, cirkumfleksiniai balsiai dažnai būna įtemptesni. Šios tendencijos atsispindi ir monoftongų kokybinių parametrų lentelėje (žr. 14 lent.).

14 lentelė. **Cirkumfleksinių ir akūtinių balsių vidurio formančių vertinimai**

Balsis	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	įt
[i̯r]	350	760	2160	859	114	-117	1230
[u̯r]	360	790	2130	858	114	-89	1220
[ē]	390	2240	2910	763	106	646	1260
[ė]	400	2200	2860	768	106	626	1160

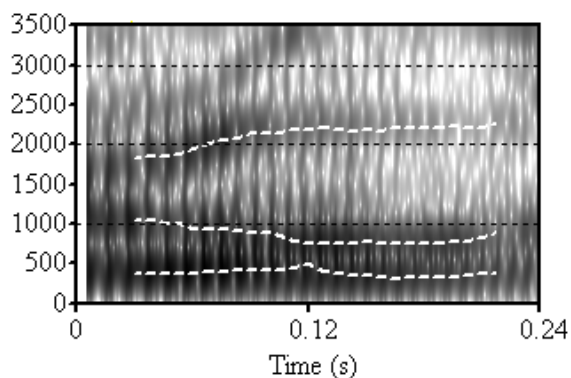
Žemesnio tembro negu [u̯r] yra balsis [i̯r], šių balsių panašus įtempimo

⁶⁵ Sprendžiant iš akustinių tiriamosios šnektos eksperimentų, [ie] ir [uo] tariami kaip ilgieji [i̯], [u̯], kurių artikuliacija maždaug nuo garso vidurio atsipalaiduoja ir nuslenka neutralesnės, daug atviresnės padėties link. Kitaip tariant, [ie] ir [uo] yra kintami balsių ir glaidinės dalies, arba vadinamosios slankiosios fonemos, junginiai. Pastebėtina, kad ši slankioji fonema šnektos balsių sistemoje savarankiškų atitikmenų neturi (plačiau žr. §§ 83–92), be to, ji daug atviresnės kokybės negu atitinkamai bendrinėje kalboje. Dėl bendrinės lietuvių kalbos diftongoidų žr. [Girdenis, 2009, 240].

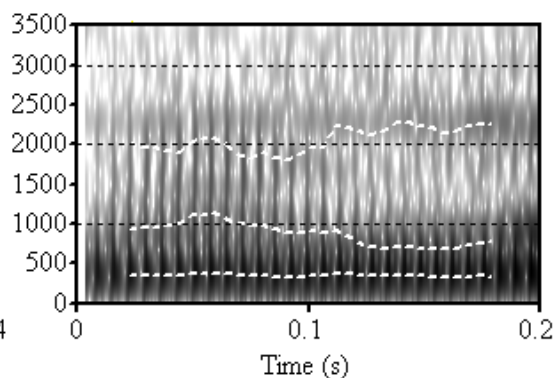
laipsnis. [ẽ] ir [ė] labiausiai skiriasi tonalumo rodikliais ir įtempimu: šviesesnis ir įtemptesnis yra cirkumfleksinis balsis.

Iš formančių trajektorijų (žr. 23–26a pav.) matyti, kad cirkumfleksiniai balsiai nuo atitinkamų akūtinių labiausiai skiriasi antrųjų formančių padėtimi ir tolygesne dinamika. Vadinasi, nuo priegaidės labiau priklauso balsių F_2 trajektorijos. Pastebėta, kad vienais atvejais mažiau skiriasi vienu, kitais atvejais – kitų informantų ištarti balsiai, tačiau ryškesnių tendencijų atskirose tiriamojo ploto vietose nenustatyta (plg. 25 ir 25a, 26 ir 26a pav.). Pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnektoje nuo priegaidės taip pat labiau priklauso antroji ilgųjų balsių formantė (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 105–106]).

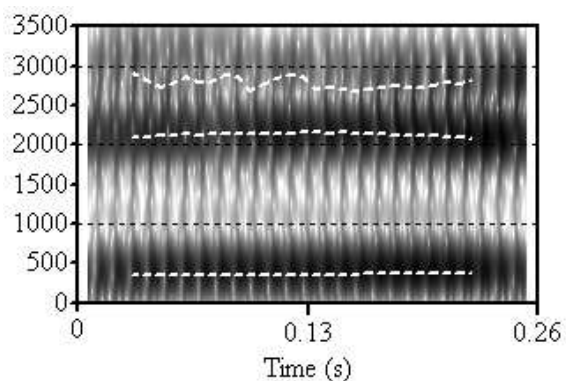
23 pav. Balsio [i] formančių dinamika

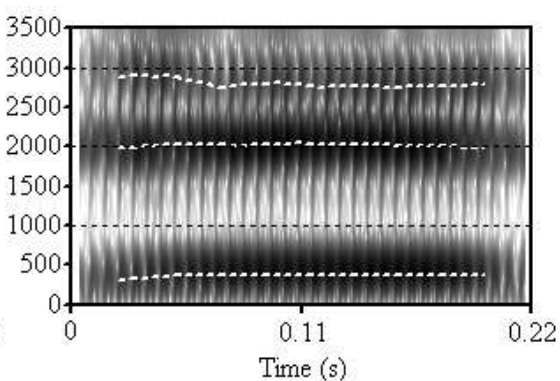
24 pav. Balsio [i] formančių dinamika

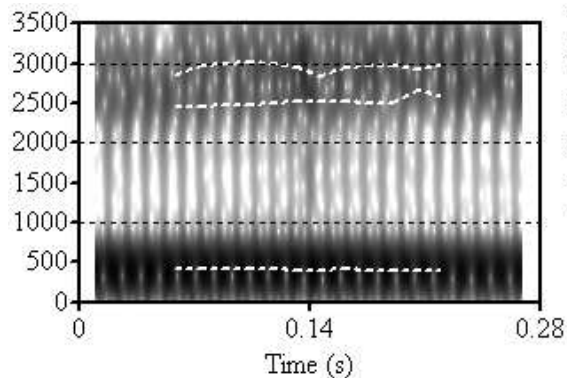
25 pav. Balsio [ẽ] formančių dinamika (Narāvai)

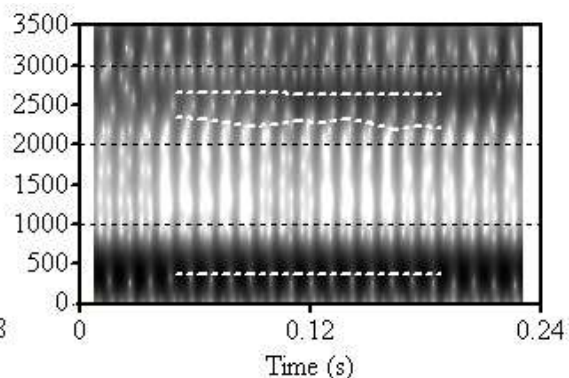
26 pav. Balsio [ė] formančių dinamika (Narāvai)

25a pav. Balsio [ẽ] formančių dinamika (Prīenai)

26a pav. Balsio [ė] formančių dinamika (Prīenai)

Apibendrinant kokybines akūtinių ir cirkumfleksinių balsių ypatybes, negalima nepastebėti tam tikros monoftongų priegaidžių niveliacijos tendencijos, tik jos laipsnis, be abejo, mažesnis negu, pavyzdžiui, pietų aukštaičių ar rytų aukštaičių tarmėse (plg. [Pakerys, 1982, 154; Leskauskaitė, 2004, 189 tt.; Urbanavičienė, 2005, 156 ir kt.]. Iš apibendrintų kokybinių požymių rodiklių galima spręsti, kad akūtinių ir cirkumfleksinių balsių kokybės skirtumai didesni vakarų aukštaičių Šakių šnektoje (žr. [Bacevičiūrė, 2004, 105 tt.]), taigi galima manyti, kad šiuo atžvilgiu Prīenų šnekta artimesnė pietų aukštaičiams, kur, kaip ir Prīenų šnektoje, priegaidžių ryškumas labai priklauso nuo skiemens foneminės sandaros (plg. Prīenų šnektos dvibalsių kokybės skirtumus, § 41).

§ 38. Prīenų šnektos akūtinių ir cirkumfleksinių balsių trukmės, pagrindinio tono, intensyvumo ir kokybės tyrimas leidžia padaryti keletą bendresnių išvadų.

Skirtingas priegaidės turinčių garsų trukmė skiriasi mažiau negu kirčiuotų ir nekirčiuotų garsų, tačiau ir nedideli cirkumfleksinių ir akūtinių balsių trukmės skirtumai yra statistiškai reikšmingi: šnektoje trumpesni akūtiniai garsai.

Tiriamosios šnektos [ũ] ir [ú], [ẽ] ir [ė] bei kintamojo pakilimo balsių kokybinių požymių skirtumai gana nedideli: labiausiai jie skiriasi antrųjų formančių padėtimi ar dinamika. Akustinius kirčiuotų monoftongų požymius labiau paryškina cirkumfleksas: [ẽ] turi šiek tiek aukštesnę antrąją formantę negu

[é], o žematonis [ŭ] – žemesnę negu [ú]. Dėl priegaidės kintamojo pakilimo balsių kokybė labiausiai skiriasi garso pradžioje ir pabaigoje: akūtiniai balsiai maždaug iki vidurio kiek uždaresni, aukštesnio tembro ir įtemptesni, o pabaigoje iš priešakinių balsių kompaktiškesnis ir žemesnio tembro yra [íe], iš užpakalinių – [uō]. Pastebėta, kad priegaidžių diferenciacija šnektoje labiau priklauso nuo ilgojo skiemens foneminės sandaros negu pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnektoje.

Aukštesniu tonu ištariami akūtiniai balsiai, be to, šių balsių anksčiau negu atitinkamų tvirtagalių išryškėja pikinė pagrindinio tono reikšmė. Atliktas žvalgomasis eksperimentas parodė, kad pagrindinis tonas – vienas svarbesnių cirkumflekso ir akūto skiriamųjų požymių. Intensyvumas, pasirodo, didesnės priegaidžių skiriamosios galios neturi.

Tariant garsą su cirkumfleksine priegaide balsas tęsiamas, t. y. išlieka tolygus visą tarimo laiką: jis palaiptams kyla ir gali nestipriai pažemėti (bet nebūtinai) tik pačioje garso pabaigoje. Tariant garsą su akūtime priegaide tokio balso tolydumo nebūna: iš pradžių balsas daugiau ar mažiau kyla ir dažniausiai nuo garso vidurio ima leisti. Akūtinų garsų tono kreivių diapazonas dažnai didesnis negu atitinkamų cirkumfleksinių.

2.2.3.2. Dvibalsių akustinių požymių tyrimas

§ 39. Kur kas labiau akūtas ir cirkumfleksas šnektoje, kaip ir bendrinėje kalboje ir kitose tarmėse, skiriasi skiemenyse, kurių pagrindą sudaro dvibalsiai ir mišrieji dvigarsiai (žr. § 30 ir ten min. lit.). Todėl pagrindinis žvalgomojo eksperimentinio tyrimo tikslas yra išsiaiškinti esmingiausius dvibalsių priegaidžių skiriamuosius požymius, palyginti gautus rezultatus su kitų, daugiausia aukštaičių, šnektų analogiškų tyrimų duomenimis.

§ 40. **Trukmė.** Pirmiausia matuota bendroji dvibalsių trukmė⁶⁶.

---

⁶⁶ Kaip rodo bendrinės kalbos ir įvairių tarmių (daugiausia aukštaičių) tyrimų duomenys, ilgesni už tvirtagalius dažnai esti atitinkami akūtiniai dvibalsiai, plg. [Anusienė, 1984, 16; Kačiuškienė, Girdenis,

Nustatyta, kad akūtiniai [éi], [áí] ir [áú] atitinkamai 1,34, 1,33 ir 1,42 karto ilgesni už atitinkamus cirkumfleksinius (žr. 15 lent.).

15 lentelė. **Bendroji dvibalsių ir dvigarsių trukmė atskiruose žodžiuose**

Žodžiai	<i>n</i>	$\bar{x} \pm s$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
<i>k<ėĩ.>tę.</i>	12	262±17	1 : 1,34	6,5	251÷273	9,89> $t_{0,001} = 3,79$
<i>k<ėi>kę.</i>	12	350±23		6,9	331÷361	
<i>l<ąĩ.>ko.</i>	10	240±13	1 : 1,33	5,5	230÷250	11,28> $t_{0,001} = 3,88$
<i>t<ái>ko.</i>	11	320±18		5,8	307÷333	
<i>l<ąũ.>ko.</i>	13	157±22	1 : 1,42	8,2	140÷175	7,03> $t_{0,001} = 3,75$
<i>pl<áú>ko.</i>	12	223±17		7,8	212÷233	

16 lentelė. **Cirkumfleksinių ir akūtinių dvibalsių atskirų dėmenų trukmė**

Dvibalsių dėmenys	<i>n</i>	$\bar{x} \pm s$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[<ė>ĩ.]	12	109±15	1 : 2,3	12,6	98÷120	18,62> $t_{0,001} = 3,88$
[<ė>i]	9	250±17		6,9	236÷264	
[ė<ĩ.>]	12	153±14	1,4 : 1	11,1	142÷164	4,84> $t_{0,001} = 3,82$
[ė<i>]	11	108±19		12,8	89÷127	
[<ą>ĩ.]	12	84±11	1 : 2,4	10,3	74÷94	16,69> $t_{0,001} = 3,88$
[<ą>i]	9	201±18		7,0	190÷212	
[ą<ĩ.>]	10	160±16	1,37 : 1	10,2	148÷172	6,31> $t_{0,001} = 3,76$
[ą<i>]	15	117±17		11,4	107÷127	
[<ą>ũ.]	9	76±19	1 : 1,9	7,9	59÷93	8,23> $t_{0,001} = 3,96$
[<ą>u]	10	147±16		11,1	135÷159	
[ą<ũ.>]	11	79±7	1,07 : 1	8,8	75÷86	2,26> $t_{0,05} = 2,08$
[ą<u>]	12	74±5		5,8	71÷77	

1997, 34 (= Girdenis, 2001, 282); Kazlauskaitė, 2002a, 125 tt.; Atkočaitytė, 2002, 125 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 85 tt.; Leskauskaitė, 2004, 195 tt.; Urbanavičienė, 2005, 160 tt. ir kt.]. Tačiau manoma, kad priegaidėms identifikuoti svarbesnis pirmojo dėmens pailgėjimas, kuris ir lemia viso dvibalsio trukmę (plg., pvz., [Pakerys, 1982, 49; Kačiuškienė, Girdenis, 1997, 32 (= Girdenis, 2001, 282) ir kt.]). O, pavyzdžiui, šiaurės žemaičių tarmėje viso dvibalsio kiekybė yra patikimesnis priegaidės rodiklis negu pirmojo dėmens trukmė (plg. [Girdenis, 1974, 182 (= 2000a, 297)]).

Dvibalsių [eĩ.] ir [éi], [aĩ.] ir [ái] bei [ãũ.] ir [áú] kiekybiniai skirtumai reikšmingi statistiškai: pasikliaujamieji intervalai gerokai nutolę vienas nuo kito, o Studento kriterijaus reikšmės gerokai viršija kritines. Tokie akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių trukmės duomenys leidžia kiekybę laikyti svarbiu priegaidžių diferencniu požymiu. Prie panašių išvadų prieita ir rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnektoje [Urbanavičienė, 2005, 161]. Visai kitokie rezultatai gauti vakarų aukštaičių Šakių šnektoje (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 89–90])⁶⁷ ir pietų aukštaičių tarmėje: čia atitinkamų dvibalsių trukmės skirtumas gerokai mažesnis (žr. [Leskauskaitė, 2004, 195–196]), taigi ir bendroji dvibalsių trukmė nėra aiškus priegaidės požymis (plg. ir [Pakerys, 1982, 49, 159])

Dar ryškesni tiriamosios šnektos dvibalsių atskirų dėmenų⁶⁸ kiekybės duomenys (žr. 16 lent.). Nustatyta, kad akūtinių dvibalsių pirmieji dėmenys maždaug 2 kartus ilgesni už atitinkamus nekirčiuotus cirkumfleksinių dvibalsių dėmenis. Cirkumfleksinių ir akūtinių dvibalsių antrųjų dėmenų trukmės skirtumai tokie: [eĩ.] ir [aĩ.] antrasis dėmuo už nekirčiuotą [éi] ir [ái] koreliatą ilgesnis apytiksliai 1,4 karto, tik [ãũ.] ir [áú] antrieji sandai skiriasi mažiau⁶⁹, bet jų trukmės skirtumas statistiškai reikšmingas: pasikliaujamieji intervalai nedaug susiliečia ir aukštesnė už kritinę Studento kriterijaus reikšmė (reikšmingumo lygmuo $P < 0,05$). Visais kitais atvejais akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių pirmųjų ir antrųjų dėmenų pasikliaujamieji intervalai gerokai nutolę vienas nuo kito, o Studento kriterijaus reikšmės gerokai viršija kritines (reikšmingumo lygmuo $P < 0,001$). Taigi akūtiniuose dvibalsiuose trukmė koncentruojama pirmajame, cirkumfleksiniuose – antrajame dėmenyje.

Tokie statistiškai patikimi rezultatai leidžia daryti išvadą, kad ir bendroji dvibalsių trukmė, ir ypač pirmųjų dėmenų kiekybė yra skiriamasis priegaidžių

---

⁶⁷ Šakių šnektoje reikšmingai nesiskiria ne tik dvibalsių, bet ir akūtinių bei cirkumfleksinių dvigarsių tiek bendroji, tiek atskirų dėmenų trukmė [Bacevičiūtė, 2004, 93].

⁶⁸ Pastebėtina, kad dvibalsių segmentavimas itin problemiškas, ypač pirmųjų cirkumfleksinių dvibalsių dėmenų. Skaidant atsižvelgta į audicinį dvibalsio dėmenų išpūdį, oscilogramas, kiekvienu atveju garsų klausytasi ir inversiškai.

⁶⁹ Kitose aukštaičių šnektose antrųjų dvibalsių dėmenų trukmės skirtumai labai varijuoja [Bacevičiūtė, 2004, 89; Leskauskaitė, 2004, 197 tt.; Urbanavičienė, 2005, 161; 89 ir kt.].

požymis: daug ilgesni už cirkumfleksinius atitinkami akūtiniai dvibalsiai, jų bendrąją trukmę lemia stipriai pailgėjęs pirmasis dėmuo (plg. 38 išn. ir ten min. lit.). Palyginus atitinkamų tvirtapradžių ir tvirtagalių dvibalsių pirmųjų dėmenų kiekybę, galima daryti prielaidą, kad pirmieji dvibalsių [eĩ.], [aĩ.] ir [aũ.] dėmenys patiria kokybinę redukciją: jau vien iš klausos jie skamba atitinkamai kaip [e], [a] ir [ã], t. y. akomodacijos būdu suartėja su antruoju dėmeniu⁷⁰. Būtent dėl šios priežasties jie ir žymimi kitokiomis grafemomis.

§ 41. **Pagrindinis tonas ir intensyvumas.** Kaip rodo vakarų aukštaičių kauniškių ir pietų aukštaičių dvibalsių tyrimai, skirtingų priegaidžių suvokimui svarbus pagrindinio tono (rečiau ir intensyvumo) viršūnės pasirodymo laikas, vidutinio lygio reikšmės ar kitimo diapazonas (plg. [Girdenis, Pupkis, 1974, 199–120 (= Girdenis, 2000a, 276–277); Kazlauskaitė, 2002a, 137; Leskauskaitė, 2004, 205 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 97 tt.]). Bendrinės kalbos duomenimis, pagrindinio tono viršūnė ir vidutinis tono ir intensyvumo lygis aukštesnis cirkumfleksinių dvibalsių [Pakerys, 1982, 166–175]. Vakarų aukštaičių Šakių šnekte cirkumfleksinių dvibalsių (ir dvigarsių) tono lygis taip pat linkęs būti gerokai aukštesnis negu atitinkamų akūtinių, tačiau beveik nesiskiria intensyvumo rodikliai [Bacevičiūtė, 2004, 98–99].

Príenų šnektos tiriamųjų dvibalsių pagrindinio tono ir intensyvumo santykiai įvairuoja (žr. 17 lent.). Pagrindinio tono maksimumų vidurkis ir vidutinis lygis apibendrintais duomenimis dažniau aukštesnis cirkumfleksinių dvibalsių kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje. Dvibalsių intensyvumo lygis gana panašus, pastebėta, kad cirkumfleksiniai dvibalsiai dažniau tariami kiek stipresniu balsu negu atitinkami akūtiniai, tačiau tai tik tendencija, nes ir akūtiniai dvibalsiai gali būti ištariami intensyviau už cirkumfleksinius. Kiek labiau skiriasi tik intensyvumo maksimumų vidurkiai, tačiau ir jie vienais atvejais aukštesni akūtinių dvibalsių, kitais – cirkumfleksinių. Tiriamojoje šnekte ryškesnių

---

⁷⁰ Cirkumfleksinių dvigarsių pirmojo dėmens kokybinė redukcija pastebėta ir bendrinėje kalboje, ir kitose lietuvių kalbos tarmėse, plg. [Pakerys, 1968, 111–116; LKG, 1965, 60; DLKG, 39; Kačiuškienė, Girdenis, 1997, 32 (= Girdenis, 2001, 281); Girdenis, 1996c, 80 (= 2001, 252); Urbanavičienė, 2005,

tendencijų nerodo varijuojantis pagrindinio tono ir intensyvumo viršūnių pasirodymo laikas⁷¹.

17 lentelė. **Cirkumfleksinių ir akūtinių dvibalsių pagrindinis tonas ir intensyvumas**

VV	Pagrindinis tonas			Intensyvumas		
	Vidutinis maksimumo laikas (%)	Maksimumo vidurkis (ht)	Vidutinis lygis (ht)	Vidutinis maksimumo laikas (%)	Maksimumo vidurkis (dB)	Vidutinis lygis (dB)
[ėĩ.]	36	10,2	9,7	26	72,7	71,1
[ėi]	12	9,3	9,1	29	72,4	70,7
[aĩ.]	75	10,6	10,3	30	76,0	74,5
[ái]	80	9,4	9,2	49	76,2	74,5
[ãũ.]	36	9,5	9,4	46	75,8	74,3
[ãu]	60	10,9	10,2	39	75,6	74,1

Pagrindinio tono ir ypač intensyvumo santykiai varijuoja ir kitose aukštaičių šnektose: Šakių šnektoje akūtinių dvibalsių tono lygis visada gerokai mažesnis nei cirkumfleksinių, be to, labai platus akūtinių garsų tono kitimo diapazonas, tačiau beveik nesiskiria dvibalsių intensyvumo rodikliai (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 97–99]); pietų aukštaičių tarmėje dvigarsių pagrindinis tonas įvairuoja (akūtinių kartais aukštesnis, o kartais žemesnis už cirkumfleksinių), o intensyvumo tendencijos dažnai atitinka pagrindinio tono tendencijas, tačiau tiek intensyvumo viršūnės, tiek vidutinio jo lygio rodmenys nesudaro reikšmingesnio kontrasto (žr. [Leskauskaitė, 2004, 202–203]); rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnektoje skirtingų dvibalsių tono ir intensyvumo santykiai artimi bendrinės lietuvių kalbos analogiškiems rodikliams (žr. [Urbanavičienė, 2005, 163]).

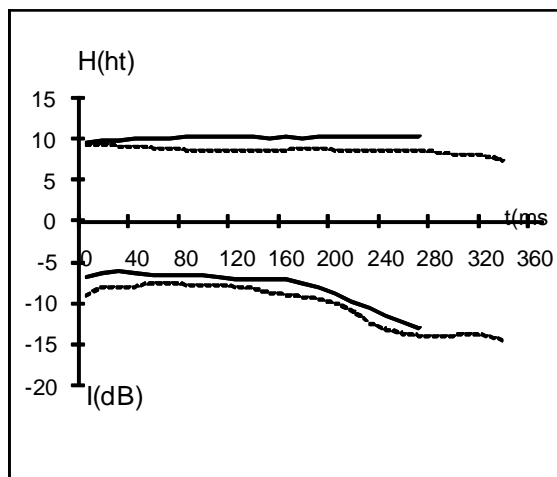
Toliau pateikiami tiriamųjų dvibalsių pagrindinio tono bei intensyvumo grafikai (žr. 27–29 pav.). Visais atvejais išsiskiria platesnis akūtinių dvibalsių intensyvumo kitimo diapazonas; tono dinamika patikimų tendencijų nerodo. Lyginamųjų dvibalsių *H max* ir *I max* vidurkių skirtumas truputį didesnis negu vidutinio lygio: antroji tiek akūtinių, tiek cirkumfleksinių dvibalsių dalis dažnai

165 tt. ir kt.].

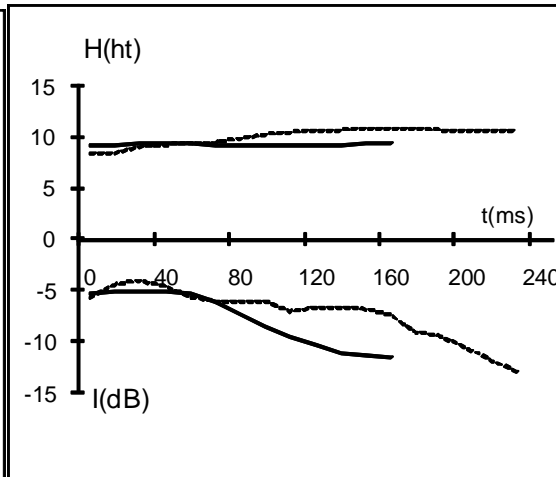
⁷¹ A. Pakerio [1982, 63] pastebėjimu, pagrindinio tono ir intensyvumo pikinių viršūnių vieta gali būti susijusi ir su savaimine dvibalsių trukme. Dar šiuo klausimu plg. [Leskauskaitė, 2004, 202; Urbanavičienė, 2005, 163 ir kt.].

būna daug žemesnio tono ir mažesnio intensyvumo negu pirmoji – mažesnius vidutinio lygio rodiklius garsų pabaigoje, matyt, lemia savaiminė garsų prozodija.

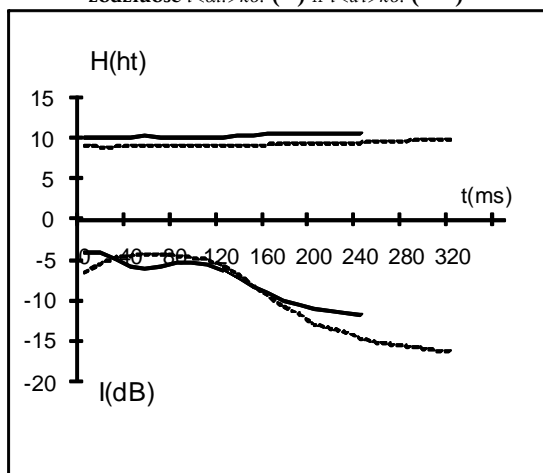
27 pav. Dvibalsių pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *k<ėi.>tę.* (—) ir *k<ėi>kg.* (---)

28 pav. Dvibalsių pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *l<âũ.>ko.* (—) ir *pl<âũ>ko.* (---)

29 pav. Dvibalsių pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose *l<ai.>ko.* (—) ir *t<ai>ko.* (---)

Kaip matyti, dvibalsių pagrindiniai dažniai įvairuoja: tvirtagalių dvibalsių tonas būna arba lygus, arba truputį kylančio pobūdžio, o tvirtapradžių jis taip pat gali būti ir lygesnis, ir krintantis ar nestipriai kylantis. Žvalgomieji stebėjimai rodo, kad panašiai įvairuoja ir kitų akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių pagrindinis tonas.

Iš intensyvumo kreivių galima spręsti, kad akūtinių dvibalsių intensyvumo

dinamikos diapazonas platesnis. Viršūnės pasirodymo laikas įvairuoja. Kiek aukštesnė akūtinio [áu] ir cirkumfleksinio [eĩ.] maksimumo viršūnė, dvibalsiai [ái] ir [aĩ.] šiuo požiūriu apylygiai.

Apibendrinant pagrindinį toną ir intensyvumą šnekte greičiausiai reikėtų laikyti papildomais priegaidžių skiriamaisiais elementais, panašiai kaip pietų aukštaičių tarmėje (plg. [Leskauskaitė, 2004, 210]), nes užčiuopiamos tik tam tikros tendencijos: akūtinių dvibalsių intensyvumo kitimo diapazonas dažniau platesnis, o lygis mažesnis, o pagrindinis tonas – žemesnis negu atitinkamų cirkumfleksinių dvibalsių. Vakarų aukštaičių Šakių šnektos dvibalsių (ir dvigarsių) skirtingas priegaidės labiausiai diferencijuoja pagrindinio tono ir viršūnių iškilimo laikas (žr. [Bacevičiūtė, 2004, 101]). Intensyvumas, kaip rodo statistinis rodiklių vertinimas, Šakių šnekte greičiausiai negali nulemti priegaidžių skirtumų.

§ 41. **Kokybė.** Bendrinės kalbos dvibalsių (ir dvigarsių) tyrimai rodo [Pakerys, 1968, 111 tt.], kad pirmųjų ir antrųjų dėmenų kokybė yra vienas svarbiausių priegaidės požymių. Panašias tendencijas rodo ir įvairių šnektų duomenys (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 107 tt.; Leskauskaitė, 2004, 205 tt.]). Kaip jau buvo minėta (žr. § 40), tirtųjų cirkumfleksinių dvibalsių pirmieji dėmenys jau iš klausos skamba truputį kitaip: jie patiria kokybinę redukciją, t. y. akomoduojami su antruoju dėmeniu. Manytina, tokie dvibalsių pakitimai turėtų paryškinti prozodinius dvibalsių skirtumus. Kokios tendencijos tiriamojoje šnekte yra iš tikrųjų, matyti iš 18 lentelėje pateiktų dvibalsių kokybinių parametrų.

Prisimintina, kad tiriamosios šnektos cirkumfleksinių ir atitinkamų akūtinių balsių kokybė labai panaši. Palyginus cirkumfleksinių ir atitinkamų akūtinių dvibalsių pirmuosius ir antruosius dėmenis matyti, kad kokybės skirtumai labai ryškūs. Pirmoji akūtinių dvibalsių kirčiuotų dėmenų formantė aukštesnė negu atitinkamų cirkumfleksinių nekirčiuotų dėmenų, o akūtinių dvibalsių nekirčiuotų dėmenų aukštesnė antroji formantė. Pastebėtina, kad

dvibalsių [áí] ir [ái.] bei [éi] ir [éi.] pirmųjų sandų F_1 reikšmės atotrūkis daug didesnis negu [áũ.] ir [áu] atveju. Dvibalsių, kurių pirmasis sandas [a], gerokai didesnis antrųjų formančių skirtumas. Pirmieji [áu], [ái] ir [éi] dėmenys žemesnio tembro (plg. pirmųjų formančių reikšmes ir tonalumo indeksus 18 lentelėje), atviresni garsai negu atitinkamai pirmieji dvibalsių [áũ.], [ái.] ir [éi.] koreliatai, o antrieji dvibalsių [áũ.], [ái.] ir [éi.] sandai žemesnio tembro (plg. pirmųjų formančių reikšmes ir tonalumo indeksus 18 lentelėje) ir linkę būti uždaresni negu atitinkamai antrieji dvibalsių [áu], [ái] ir [éi].

18 lentelė. Cirkumfleksinių ir akūtinių dvibalsių atskirų dėmenų formančių vertinimai

Dėmuo	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	it
[<ė>ĩ.]	410	1880	2800	783	107	488	770
[<é>i]	590	1810	2680	836	106	316	580
[ė<ĩ.>]	330	1910	2890	753	108	583	970
[é<i.>]	360	2050	2910	759	107	603	1100
[<ą>ĩ.]	480	1530	2540	824	108	283	90
[<á>i]	710	1350	2360	894	107	36	500
[ą<ĩ.>]	360	1810	2760	770	108	518	710
[á<i.>]	430	2090	2770	782	106	564	930
[<ą>ũ.]	570	1040	2120	895	110	-48	910
[<á>u]	670	1210	2480	898	107	-55	480
[ą<ũ.>]	460	880	2140	883	112	-104	1020
[á<u.>]	490	960	2220	881	111	-72	830

Kitaip tariant, ryškesni tiek pirmųjų, tiek antrųjų kirčiuotų dėmenų kokybiniai požymiai – jie labiau išsaugo prigimtines balsių savybes⁷². Palyginus kirčiuotų [áu], [ái] ir [éi] dėmenų formančių reikšmes ir jų vertinimus su izoliuotai ir rišioje kalboje ištartais [a], [e] tipo balsiais, paaiškėjo, kad [éi] pirmasis dėmuo ([é] $F_1 = 590$ Hz, $F_2 = 1810$ Hz, $F_3 = 2680$ Hz, $C = 836$, $b = 106$, $T = 316$, $it = 580$) šiuo požiūriu beveik sutampa su izoliuotai ištartu trumpuoju [e] ($F_1 = 560$ Hz, $F_2 = 1820$ Hz, $F_3 = 2650$ Hz, $C = 829$, $b = 106$, $T = 349$, $it = 530$) ir rišlios kalbos ilguoju [e] ($F_1 = 570$ Hz, $F_2 = 1830$ Hz, $F_3 = 2670$ Hz, $C = 830$, $b = 106$, $T = 343$, $it = 570$). Užpakalinės eilės žemutinio

⁷² Plg. Priėnų šnektos izoliuotai ir rišioje kalboje ištartų balsių kokybines charakteristikas (žr. §§

pakilimo balsiai akūtiniuose dvibalsiuose skiriasi dėl gretimo garso kokybės: dvibalsio [áí] kirčiuotas dėmuo ([á] $F_1 = 710$ Hz, $F_2 = 1350$ Hz, $F_3 = 2360$ Hz, $C = 894$, $b = 107$, $T = 36$, $it = 500$) sutampa su izoliuotai išstartu trumpuoju [a] ($F_1 = 710$ Hz, $F_2 = 1330$ Hz, $F_3 = 2430$ Hz, $C = 895$, $b = 107$, $T = 11$, $it = 450$) ir su rišlios kalbos [a] – pirmąja formante ($F_1 = 700$ Hz, $F_2 = 1370$ Hz, $F_3 = 2600$ Hz, $C = 889$, $b = 106$, $T = 13$, $it = 430$), su [a.] – antrąja formante ($F_1 = 780$ Hz, $F_2 = 1340$ Hz, $F_3 = 2530$ Hz, $C = 908$, $b = 106$, $T = -41$, $it = 470$). Dvibalsio [áú] kirčiuotas dėmuo ([á] $F_1 = 670$ Hz, $F_2 = 1210$ Hz, $F_3 = 2480$ Hz, $C = 898$, $b = 107$, $T = -55$, $it = 480$) pirmąja formante artimesnis izoliuotai išstartam [a] ($F_1 = 710$ Hz), o antrąja formante ir tonalumo laipsniu – izoliuotajam [a] ($F_1 = 780$ Hz, $F_2 = 1270$ Hz, $F_3 = 2530$ Hz, $C = 915$, $b = 106$, $T = -88$, $it = 540$). Iš rišlios kalbos balsių kalbamasis [áú] dėmuo formančių reikšmėmis ir akustiniais parametrais taip pat panašesnis į turpąjį [a] ir ilgąjį [a] ([a] $F_1 = 770$ Hz, $F_2 = 1310$ Hz, $F_3 = 2580$ Hz, $C = 909$, $b = 106$, $T = -64$, $it = 540$).

Taigi aiškiai matyti, kad nuo antrojo dėmens kokybės priklauso [áú] ir [áí] pirmasis dėmuo: daug užpakalesnis ir tamsesnis, bet vienodo bemoliškumo ir apylygio kompaktiškumo laipsnio dvibalsio [áú] pirmasis sandas⁷³.

Antrųjų dėmenų poveikis pirmiesiems dar ryškesnis [áũ.] ir [ái.] atveju – užpakalesnis, stipriai lūpinamas, kompaktiškesnis ir gerokai žemesnio tembro dvibalsio [áũ.] pirmasis dėmuo. Dvibalsio [ái.] pirmasis dėmuo ([a] $F_1 = 480$ Hz, $F_2 = 1530$ Hz, $F_3 = 2540$ Hz) labai primena supriešakėjusį, neutralųjį garsą [ə], kurio spektras maždaug toks: $F_1 = 500$ Hz, $F_2 = 1500$ Hz, $F_3 = 2500$ Hz (žr., pvz., [Pakerys, 2003, 26]). Dvibalsio [ėí.] pirmasis dėmuo dėl koartikuliacijos su gretimu sandu labai supriešakėjęs ir aukštesnio pakilimo garsas negu atitinkamai pirmasis [éí] dėmuo. Taigi cirkumfleksinių dvibalsių nekirčiuotas dėmuo neabejotinai patiria stiprų gretimo garso poveikį: kaip ir kitose tarmėse, vartojamas supriešakėjęs [α], sulūpintas [á], priešakesnis ir aukštesnio pakilimo

---

69–82).

[e].

Antrieji [ãũ.], [aĩ.] ir [eĩ.] sandai taip pat buvo palyginti su izoliuotai ir rišlioje kalboje išstartais [i] ir [u] tipo balsiais. Nustatyta, kad [ãũ.] kalbamasis dëmuo akustiniais požymiais artimas izoliuotajam [u] ir rišlios kalbos [u], mažiau – rišlios kalbos [u]: nuo trumpojo balsio dvibalsio antrasis sandas [ã<ũ.>] nesiskiria bemoliškumu (112), kitais kokybiniais požymiais izoliuotojo [u] ir rišlios kalbos [u] ir [u] atžvilgiu [ã<ũ.>] užima tarpinę padėtį (plg.: [ã<ũ.>] $F_1 = 460$ Hz, $F_2 = 880$ Hz, $F_3 = 2140$ Hz, $C = 883$, $b = 112$, $T = -104$, $it = 1020$; izoliuotasis [u] $F_1 = 400$ Hz, $F_2 = 870$ Hz, $F_3 = 2320$ Hz, $C = 862$, $b = 112$, $T = -89$, $it = 910$; rišlios kalbos [u] ir [u] atitinkamai $F_1 = 350$ ir 450 Hz, $F_2 = 720$ ir 920 Hz, $F_3 = 2170$ ir 2240 Hz, $C = 866$ ir 873 , $b = 114$ ir 112 , $T = -166$ ir -76 , $it = 1260$ ir 890). Antrasis dvibalsio [ãu] dëmuo ([ãu] $F_1 = 460$ Hz, $F_2 = 880$ Hz, $F_3 = 2140$ Hz, $C = 883$, $b = 112$, $T = -88$, $it = 540$) ir formančių reikšmėmis, ir akustiniais požymiais beveik nesiskirias nuo rišlios kalbos trumpojo [u] ($F_1 = 450$ Hz, $F_2 = 920$ Hz, $F_3 = 2240$ Hz, $C = 873$, $b = 112$, $T = -76$, $it = 890$).

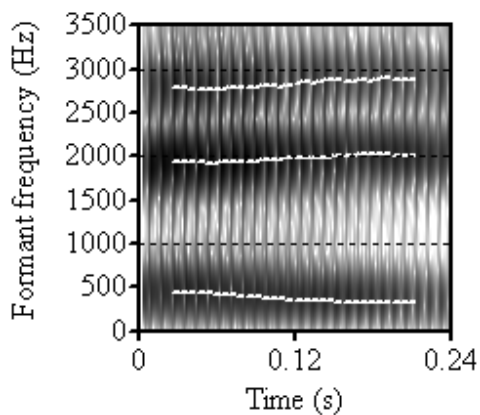
Dvibalsių [aĩ.], [eĩ.] ir [ãi], [ëi] antrųjų dëmenų lyginimas su atitinkamų izoliuotų bei rišlios kalbos balsių kokybiniais požymiais leidžia daryti išvadą, kad kirčiuoti cirkumfleksinių dvibalsių dëmenys labiau išlaiko prigimtinės balsio [i] savybes: [ã<ĩ.>] ir [e<ĩ.>] šiek tiek uždaresni ir šviesesni negu atitinkamai [ã<i>], [e<i>].

Aptartì dvibalsių dëmenų kokybės skirtumai atsispindi ir pateiktose spektrogramose (žr. 30–35 pav.). Kaip matyti, tolydesnė cirkumfleksinių balsių formančių dinamika, akūtinių dvibalsių kreivės kinta labiau ir staigiau; be to, šių dvibalsių didesnis ir formančių trajektorijų kitimo diapazonas. Dvibalsių spektrą būtų galima laikyti skiriamąja priegaidžių ypatybe.

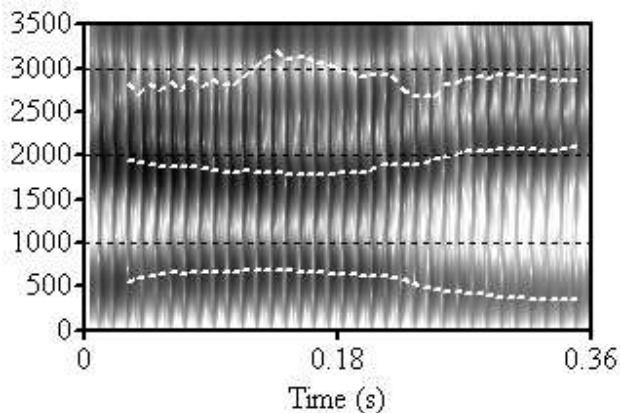
---

⁷³ Bendrinėje lietuvių kalboje tokia tendencija pastebėta jau seniai (plačiau žr. [Pakerys, 1974, 150]).

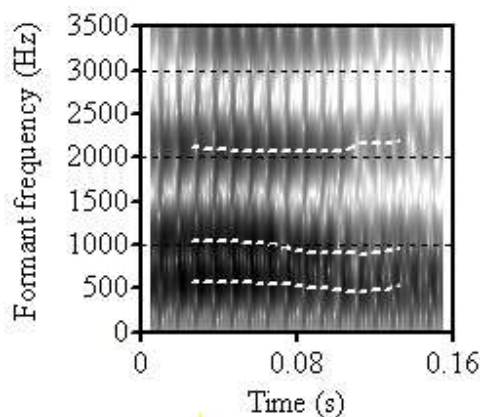
30 pav. Dvibalsio [ẽi.] spektrograma

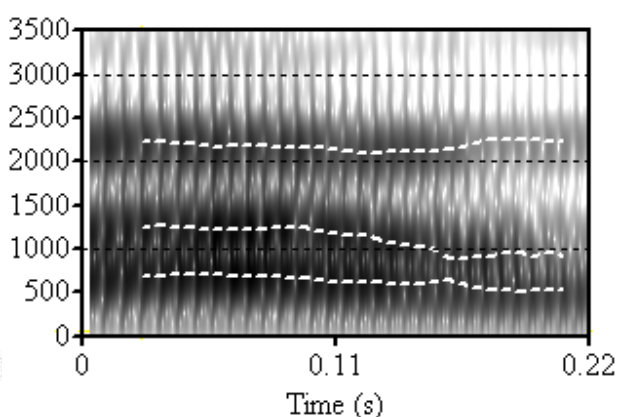
31 pav. Dvibalsio [éi] spektrograma

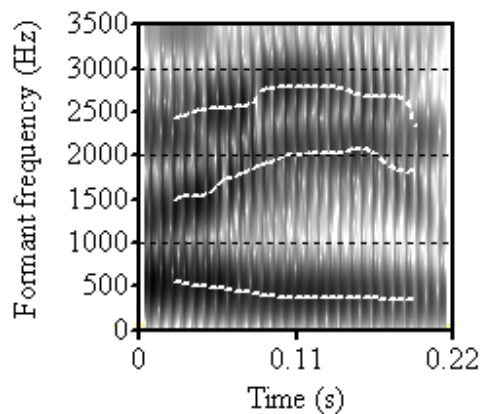
32 pav. Dvibalsio [âũ.] spektrograma

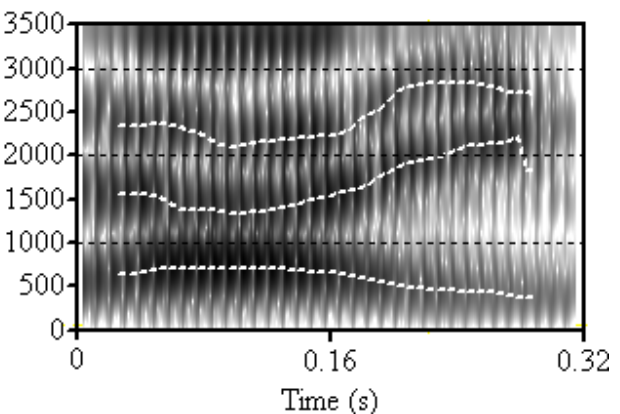
33 pav. Dvibalsio [áũ] spektrograma

34 pav. Dvibalsio [aĩ.] spektrograma

35 pav. Dvibalsio [ái] spektrograma

Atsižvelgiant į kokybės tyrimo rezultatus, galima pasakyti, kad ryškesni kirčiuotų, ypač akūtinių, dvibalsių dėmenų kokybiniai požymiai, jie labiau

išsaugo prigimtines balsių savybes. Cirkumfleksinių dvibalsių pirmasis sandas neabejotinai patiria stiprų antrojo dvibalsio sando poveikį: vartojamas supriešakėjęs [α], sulūpintas [ã], priešakesnis ir aukštesnio pakilimo [e].

Ne visi kokybiniai parametrai vienodai svarbūs priegaidės suvokimui. Pavyzdžiui, skirtingai nei bendrinėje lietuvių kalboje [Pakerys, 1974, 151–153], nei pirmųjų, nei antrųjų dėmenų įtempimas tiriamojoje šnektoje nėra svarbus priegaidės skiriamasis požymis.

§ 42. Apibendrinant dvibalsių trukmės, pagrindinio tono, intensyvumo ir kokybės tyrimą reikia dar kartą pasakyti, kad jų priegaidės skiriamos kur kas ryškiau negu ilgųjų balsių. Vieni iš svarbiausių priegaidžių skiriamųjų požymių yra bendroji dvibalsių trukmė ir pirmojo dėmens kiekybė bei – ypač – kokybė. Pagrindinis tonas ir intensyvumas laikytini tik pagalbiniais šios rūšies priegaidžių skiriamaisiais elementais.

2.2.3.3. Kai kurių dvibalsinių galūnių priegaidės

§ 43. Jau minėta, kad žodžio galo skiemenys dažniau realizuojami su cirkumfleksine priegaide, tačiau ne visais atvejais ši priegaidė ištariama vienodai (plačiau žr. § 28). Eksperimentiniai tarmių tyrimai rodo tendenciją nevienodai tarti tokias formas kaip „laikai“ (daiktav. dgs. vard.) ir „laikai“ (es. 1. 2 a.), „sakai“ (daiktav. dgs. vard.) ir „sakai“ (veiksmaž. es. 1. 2 a.), „vilkaĩ“ (daiktav. dgs. vard.) ir „vilkaĩ“ (veiksmaž. es. 1. 2 a.), „vaikai“ (daiktav. dgs. vard.) ir „vaikai“ (veiksmaž. es. 1. 2 a.): veiksmazodžio galūnėje pirmasis dėmuo atrodo ryškesnis, aiškesnis negu atitinkamai daiktavardyje, taigi iš klausos skamba *laikaiĩ*. „laikai“ (daiktav. dgs. vard.), bet *laikaiĩ*. (/laikaiĩ) „laikai“ (es. 1. 2 a.) ir pan.

Pietų aukštaičių instrumentinių tyrimų duomenimis, tokios skirtingos kilmės priegaidės turinčios formos labiausiai skiriasi kokybiniais požymiais (žr. [Leskauskaitė, 2004, 178–179; 226–231], o vakarų aukštaičių kauniškių Šakių šnektoje – dar ir trukme [Bacevičiūtė, 2004, 115–120]). Vakarų aukštaičių

šiauliškių Pāšušvio šnektoje buvusios akūtinės galūnės nuo cirkumfleksinių taip pat labiausiai skiriasi kokybe ir, kiek mažiau, trukme. Kai kuriose rytų aukštaičių šnektose lyginamosios galūnės skiriasi bendrąja ir atskirų dėmenų trukme, taip pat kai kuriais intensyvumo rodikliais ir kitais prozodiniais požymiais (žr. [Kosienė, 1979, 45–46; Babickienė, 2000, 18–19]).

Eksperimentais nustatyta, kad lyginamųjų formų dvibalsinės galūnės neabejotinai skiriasi ir Priėnų šnektoje, pvz., tariama *sak<aĩ.>* ~ sakaĩ (daiktav. dgs. vard.), bet *sak<aĩ.>* ~ sakaĩ (veiksmaž. es. 1. 2 a.) ir pan.

§ 44. **Trukmė.** Pirmiausia tokių žodžių kaip *sak<aĩ.>* ~ sakaĩ (daiktav. dgs. vard.) : *sak<aĩ.>* ~ sakaĩ (veiksmaž. es. 1. 2 a.), *laik<aĩ.>* ~ laikaĩ (daiktav. dgs. vard.) : *laik<aĩ.>* ~ laikaĩ (veiksmaž. es. 1. 2 a.) galūnių nevienoda bendroji ir ypač pirmųjų dėmenų trukmė (žr. 19 lent.).

Visais atvejais gauti statistiškai patikimi trukmės skirtumai; vis dėlto didžiausias pirmųjų dėmenų atotrūkis: akūtinės kilmės galūnėje dvibalsio pirmasis dėmuo 1,4 karto ilgesnis už pirmąją daiktavardžių galūnės dvibalsio dėmenį, šių lyginamųjų dėmenų pasikliaujamieji intervalai nutolę vienas nuo kito ir didesnė už kritinę Studento kriterijaus reikšmė (reikšmingumo lygmuo $P<0,001$).

19 lentelė. **Dvibalsinių galūnių trukmė daiktavardžiuose ([aĩ.]) ir veiksmažodžiuose ([aĩ.])**

Dvibalsiai ir dvibalsių dėmenys	<i>n</i>	$\bar{x}\pm s$ (ms)	Santykis	<i>v</i> (%)	95% pasikl. int. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[aĩ.]	15	200±15	1 : 1,21	8,5	190÷210	$5,52 > t_{0,001} = 3,65$
[aĩ.]	16	242±17		10,1	228÷256	
[<a>ĩ.]	15	61±14	1 : 1,43	7,7	52÷70	$4,87 > t_{0,001} = 3,65$
[<a>ĩ.]	16	87±19		11,5	80÷94	
[α<ĩ.>]	15	137±11	1 : 1,12	12,9	128÷146	$2,45 > t_{0,05} = 2,04$
[a<ĩ.>]	16	154±18		8,2	144÷164	

Nedidelis, bet statistiškai reikšmingas (reikšmingumo lygmuo mažesnis – $P<0,05$) ir antrųjų dėmenų trukmės skirtumas: pasikliaujamieji intervalai nedaug

susiliečia ir už kritinę šiek tiek didesnė Studento kriterijaus reikšmė. Bendroji akūtinės kilmės dvibalsių trukmė 1,2 karto didesnė negu atitinkamai daiktavardžio galūnės dvibalsio.

Tokie rezultatai rodo, kad tiek bendroji, tiek pirmojo dėmens trukmė yra patikimas dvibalsinių galūnių priegaidžių skiriamasis elementas. Kiekybiškai redukuojamas pirmasis daiktavardžio galūnės dvibalsio dėmuo. Pastebėtina, kad akūtinės kilmės dvibalsio ilgesnis ne tik pirmasis, bet ir antrasis dėmuo.

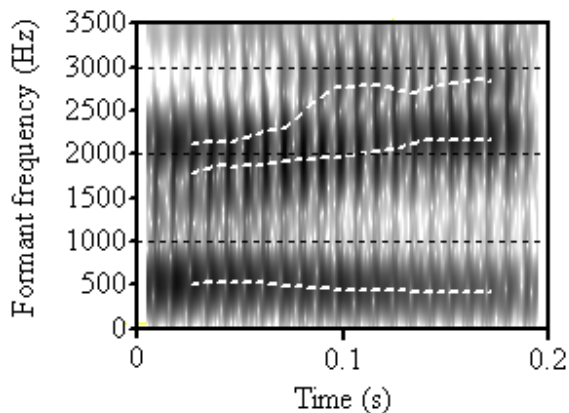
§ 45. **Kokybė.** Lyginamųjų dvibalsinių galūnių formančių reikšmės ir kokybiniai parametrai taip pat skiriasi (žr. 20 lent.).

20 lentelė. **Dvibalsinių galūnių [ai.] (daiktav.) ir [ai.] (veiksmaž.) atskirų dėmenų kokybiniai požymiai**

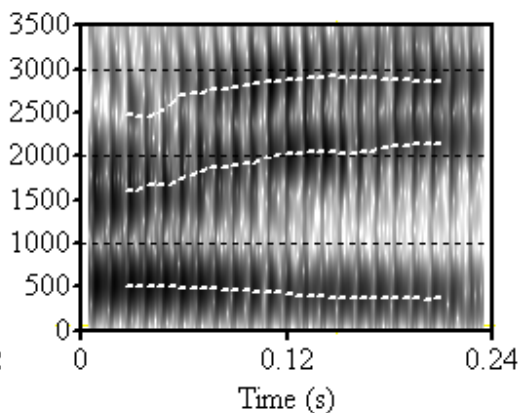
Dėmuo	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	įt
[<a>ĩ.]	530	1840	2250	825	107	453	620
[<a>ĩ.]	500	1660	2450	823	107	352	210
[a<ĩ.>]	420	2150	2740	777	106	604	970
[a<ĩ.>]	80	2060	2890	766	107	587	1070

Palyginus pirmuosius [ai.] (daiktav.) ir [ai.] (veiksmaž.) dėmenis nesunku pastebėti, kad kur kas ryškesnė daiktavardžio galūnės dvibalsio pirmojo dėmens koartikuliacija su antruoju dėmeniu: [<a>ĩ.] gerokai priešakesnis, šviesesnio tembro ir įtemptesnis garsas negu atitinkamai veiksmažodžio galūnės dvibalsio.

36 pav. **Žodžio galo [ai.] spektrograma**
(sakai. – daiktav. vard.)

37 pav. **Žodžio galo [ai.] spektrograma**
(sakai. – veiksmaž. es. 1. 2 a.)

Antrieji dvibalsių dėmenys skiriasi mažiau, tačiau taip pat nesunku pastebėti, kad priešakesnis ir aukštesnį tonalumo laipsnį turi daiktavardžio [aĩ.] antrasis dėmuo, o aukštėlesnio pakilimo ir uždaresnis veiksmažodžio [aĩ.] antrasis dėmuo.

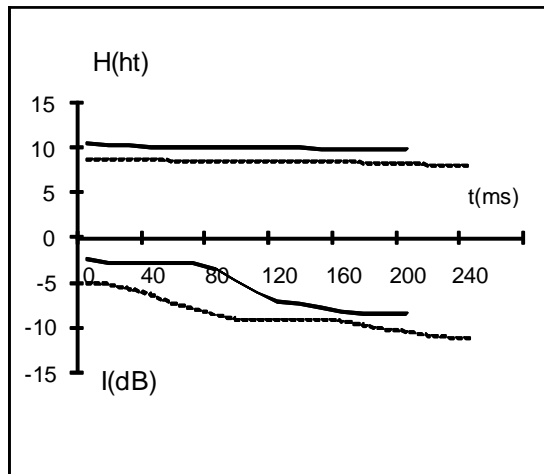
Aptartas tendencijas remia ir spektrogramų piešiniai bei formančių traktorijos (žr. 36–37). Aiškiai matyti, kad ypač skiriasi spektrų pradžios dinamika: dėl akomodacijos su antruoju dėmeniu daug labiau kokybiškai redukuojamas pirmasis daiktavardžio dgs. vard. galūnės dvibalsio dėmuo. Vadinasi, ir skirtingos kilmės dvibalsinių galūnių kokybė (ypač pirmųjų sandų skirtumai) – reikšmingas priegaidžių skiriamasis rodiklis.

§ 45. **Pagrindinis tonas ir intensyvumas.** Apibendrinti pagrindinio tono duomenys rodo panašias tendencijas, kaip ir akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių žodžio viduje: aukštesniu balso tonu žodžio gale tariamas cirkumfleksinės kilmės dvibalsis. Tačiau gerokai nustebino intensyvumo rodikliai: daiktavardžio galūnės cirkumfleksinės kilmės dvibalsis daug intensyvesnis negu veiksmažodžio galūnės akūtinės kilmės [aĩ.]: ir intensyvumo maksimumas, ir vidutinis lygis skiriasi labiau negu atitinkamai dvibalsių [aũ.] ir [áu] žodžio viduje (žr. 21 lent.). Tai akivaizdžiai matyti ir pagrindinio tono bei intensyvumo grafikuose (žr. 38–39 pav.).

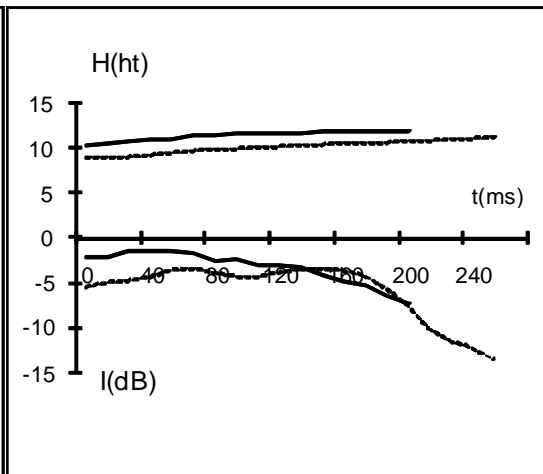
21 lentelė. **Dvibalsinių galūnių pagrindinis tonas ir intensyvumas**

Galūnės dvibalsis	Pagrindinis tonas			Intensyvumas		
	Vidutinis maksimumo laikas (%)	Maksimumo vidurkis (ht)	Vidutinis lygis (ht)	Vidutinis maksimumo laikas (%)	Maksimumo vidurkis (dB)	Vidutinis lygis (dB)
(daiktav.) [aĩ.]	12	10,6	10,1	19	69,7	68,3
(veiksmaž.) [aĩ.]	12	8,8	8,5	33	67,0	64,3

38 pav. Dvibalsių pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose daiktav. sak<aĩ.> (—) ir veiksmož. sak<aĩ.> (---)

39 pav. Dvibalsių pagrindinis tonas ir intensyvumas žodžiuose daiktav. laik<aĩ.> (—) ir veiksmož. laik<aĩ.> (---)

Aiškliai platesnis akūtinės kilmės dvibalsių intensyvumo kitimo diapazonas, pagrindinio tono kreivių diapazonas taip pat labiau linkęs būti platesnis veiksmožodžio galūnės dvibalsių (žr. 38–39 pav.). Beveik visą tarimo laiką intensyvesni ir aukštesnio tono yra daiktavardžio daugiskaitos vardininko galūnės, t. y. cirkumfleksinės kilmės dvibalsiai. Vadinasi, ir pagrindinis tonas, ir intensyvumas turi reikšmės diferencijuojant skirtingas žodžio galo priegaites.

§ 45. Taip pat buvo atliktas audicinis galūnių tyrimas: norėta patikrinti, ar aptariamąsias formas iš klausos skiria Prīenų šnektos ploto atstovai.

Audiciniam eksperimentui pasirinktos tos pačios dvi minimaliosios poros kaip ir instrumentiniam tyrimui: *sak<aĩ.>* ~ *sakaĩ* (daiktav. dgs. vard.) : *sak<aĩ.>* ~ *sakaĩ* (veiksmož. es. 1. 2 a.) ir *laik<aĩ.>* ~ *laikaĩ* (daiktav. dgs. vard.) : *laik<aĩ.>* ~ *laikaĩ* (veiksmož. es. 1. 2 a.). Su šiais žodžiais sudarytus sakinius įskaitė vyresnės kartos atstovas J. N. (g. 1931 m.) iš Narāvų kaimo.

Septyniems jaunosios kartos (amžiaus vidurkis – 25 m.) eksperimento dalyviams – nuolatiniam Prīenų šnektos ploto gyventojams – buvo aišku, kad žodžiai skiriasi, tačiau tai nebuvo akcentuojama. Išklause sakinius jie turėjo identifikuoti 20 iš tų sakinių iškirptų porų (10 porų *sakaĩ.* – *sakaĩ.* ir 10 porų *laikaĩ.* – *laikaĩ.*), kurios buvo sudėliotos pagal atsitiktinių skaičių lentelę. Didžioji

dalis auditorių išgirdo, kad skiriasi pirmoji dvibalsių dalis: truputį kitaip, „aiškiau“ ištariamas veiksmažodžių galūnių dvibalsių pirmasis dėmuo. Balso aukštumo ir stiprumo skirtumų auditoriai nepastebėjo.

Audicinio eksperimento duomenys įvertinti u kriterijumi programa UKR2.EXE, pasirinkta 50 % kritinė riba (žr. 22 lent.).

22 lentelė. Audicinio eksperimento duomenų vertinimas u kriterijumi⁷⁴

Forma	n_1	n	p (%)	95% p. int.	$u \gtrless u_\alpha$	P
dktv.–vksm. <i>laikaĩ.</i>	45	70	64,2	52÷76	2,42 > 1,96	$P < 0,05$
dktv.–vksm. <i>sakaĩ.</i>	51	70	72,8	60÷83	3,97 > 3,29	$P < 0,001$
Iš viso	96	140	68,6	60÷76	4,50 > 3,29	$P < 0,001$

Kaip matyti, kiek prasčiau žodžių formas auditoriai identifikavo pirmuoju atveju – teisingų atsakymų skaičius procentais sudaro 64,2%, antruoju atveju teisingų atsakymų skaičius didesnis, t. y. siekia 72,8%. Taigi abiem atvejais teisingų atsakymų skaičius viršija kritinę atsitiktinio spėliojimo ribą – 50%. Pirmuoju atveju u kriterijus rodo mažesnę ($P < 0,05$), antruoju atveju – didesnę skirtumą ($P < 0,001$). Susumavus rezultatus nustatyta, kad iš 140 pateiktų teisingai atpažinti 96 žodžiai (68,6%). Tokie rezultatai paneigia atsitiktinio spėliojimo tikimybę, nes skirtumo reikšmingumo lygmuo labai aukštas ($P < 0,001$).

§ 46. Apibendrinant tyrimo rezultatus reikia pasakyti, kad tokių žodžių kaip *sak<aĩ.>* ~ *sakaĩ* (daiktav. dgs. vard.) : *sak<aĩ.>* ~ *sakaĩ* (veiksmaž. es. 1. 2 a.), *laik<aĩ.>* ~ *laikaĩ* (daiktav. dgs. vard.) : *laik<aĩ.>* ~ *laikaĩ* (veiksmaž. es. 1. 2 a.) galūnių priegaidžių skirtumus rodo ir bendroji dvibalsių trukmė bei pirmojo dėmens kiekybė ir kokybė, ir pagrindinis tonas bei intensyvumas. Audicinio eksperimento duomenimis aptariamąsias formas patikimai skiria ir auditoriai. Vadinasi, lyginamos žodžių formos šnekoje iš tikrųjų nėra visiškai sutapusios.

⁷⁴ Simbolių reikšmės tokios: n_1 – teisingų atsakymų skaičius, n – bendras atsakymų skaičius, p – teisingų atsakymų procentas, 95% $p. int.$ – 95% patikimumo intervalas, u_α – u kriterijaus kritinė reikšmė, P – 50 % ribos viršijimo tikimybė.

2.3. Prozodijos išvados

§ 47. Priėnų šnektos prozodijos ypatumus galima apibendrinti tokiomis svarbiausiomis išvadamis.

1. Kirtis

1.1. Tiriamojoje šnekte, kaip ir kitose aukštaičių ir žemaičių patarmėse bei bendrinėje lietuvių kalboje, žodžiai skirstomi į vienskiemenius ir daugiaskiemenius. Kirčiuotas gali būti bet kuris daugiaskiemenio žodžio skiemuo. Taigi kirtis yra laisvas, jis atlieka kulminatyvinę, distinktyvinę ir delimitatyvinę funkcijas. Kirčio atitraukimo atvejų gali pasitaikyti tik sporadiškai, dažniausiai dėl intonacijos, dimocijos ar kitų reiškinių.

1.2. Kirtį gali gauti tiek vienskiemeniai, išskyrus enklitikus ir proklitikus, tiek daugiaskiemeniai žodžiai. Enklitikai ir proklitikai laikytini sudedamąja fonologinio žodžio dalimi, tačiau retais atvejais dėl kalbėjimo tempo, intonacijos ir kitų priežasčių jie taip pat gali būti kirčiuojami. Savarankiški žodžiai ir jų formos dėl panašių veiksnių gali būti nekirčiuojami ir prisišlieti prie kirčiuotų frazės elementų.

1.3. Priėnų šnektos prozodinė skiemens struktūra skiriasi nuo bendrinės lietuvių kalbos, nes tiriamajame plote pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo [a], [e] tipo balsiai esti ne ilgieji, bet pusilgiai ir yra kirčiuojami su vidurine arba tam tikrais atvejais (greta dusliųjų priebalsių) – su tvirtaprade priegaide, pvz.: *gá.ras* ~ *gāras*, *gǎ.ras* ~ *gēras*, *ká.pas* ~ *kāpas*, *kǎ.pa* ~ *kēpa*. Prozodijos atžvilgiu vadinamoji vidurinė priegaidė laikytina pusilgių skiemenų kirčiu, o greta dusliųjų priebalsių tariama tvirtaprade kalbamųjų pusilgių balsių priegaidė – šalutiniu vidurinės priegaidės alotonu. Tik kirčiuotoje pozicijoje vartojami pozicinio ilgumo [a.], [e.] nepainiotini su atitinkamais pusilgiais nekirčiuotų ilgųjų balsių alofonais ir dvigarsių dėmenimis.

1.4. Kirtis šnekte yra reiškiamas prozodinių požymių kompleksu. Tyrimais nustatyta, kad kirčio suvokimui svarbūs ne tik kirčiuoto skiemens trukmė, pagrindinis tonas ir intensyvumas, bet ir kokybė. Kirčiuotų balsių

prigimtinės akustinės ir artikuliacinės savybės ryškesnės negu atitinkamų nekirčiuotų.

1.4.1. Trumpieji kirčiuoti skiemenys:

a) instrumentinių tyrimų duomenimis, tiriamojoje šnektoje sąsaja tarp kirčio ir trumpųjų skiemenų centrų trukmės ryškesnė negu vakarų aukštaičių Šakių šnektoje ir ypač bendrinėje lietuvių kalboje, bet menkesnė negu pietų ir rytų aukštaičių šnektose (pvz., Priėnų šnektoje trumpieji kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai žodžio viduje skiriasi santykiu 1,26 : 1, o uždaraime ir atvirajame žodžio gale – 1,24 : 1).

Balsių trukmės santykiai daugiau ar mažiau priklauso ir nuo savaiminės prozodijos: aukštutinio pakilimo balsiai ir kirčiuotoje, ir nekirčiuotoje pozicijoje trumpesni už atitinkamus žemutinio pakilimo balsius. Apibendrintais duomenimis, kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų vidinių trumpųjų aukštutinio pakilimo balsių santykis yra 1,31 : 1, o žemutinio pakilimo kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų santykis – 1,2 : 1. Panašūs šių balsių kiekybės santykiai ir žodžio gale;

b) pagrindinio tono analizės duomenys rodo, kad ryškiausiu tonu dažniausiai tariami vidinių kirčiuotų skiemenų centriniai elementai: apskaičiuota, kad vidutinis pagrindinio tono maksimumų (*H max*) vidurkių skirtumas didžiausias tarp kirčiuotų ir nekirčiuotų vidinių trumpųjų skiemenų balsių (2,3 ht), šiek tiek mažesnis atvirajame žodžio gale (2,2 ht), mažiausias – uždaraime žodžio gale (1,9 ht). Vidutinis bendras kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių *H max* skirtumas gana nedidelis (mažesnis negu vakarų aukštaičių Šakių ir rytų aukštaičių Svėrkų šnektose, taip pat bendrinėje kalboje, bet didesnis negu pietų aukštaičių tarmėje) – tik 2,1 ht, tačiau šis skirtumas statistiškai reikšmingas. Priėnų šnektoje kirčiuotų balsių pagrindinis tonas aukštesnis visą tarimo laiką (ypač garso pabaigoje);

c) aprašomojoje šnektoje trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių intensyvumas vidutiniškai skiriasi 2 dB – 0,2 dB daugiau nei bendrinėje kalboje.

Visų nekirčiuotų balsių intensyvumo maksimumų vidurkis aukščiausias žodžio viduje, kiek žemesnis – uždaražame, dar žemesnis – atviražame žodžio gale.

Atsižvelgus į tono ir intensyvumo kreivių moduliacijas, pastebėta, kad visą tarimo laiką labiau atitrūkusios trumpųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių tono kreivės, taigi pagrindinis balso tonas šnektoje laikytinas bent jau ne mažiau svarbiu požymiu negu intensyvumas;

d) kirtis paryškina kirčiuotų balsių akustines ir artikuliacines savybes. Kirčio įtaka silpnesnė uždaražų galūnių balsiams (tai patvirtina ir trukmės tyrimai).

1.4.2. Ilgieji kirčiuoti skiemenys:

a) kirčio įtaka šnektoje, kaip ir bendrinėje kalboje ir kitose tarmėse, didesnė ilgųjų skiemenų centrinių elementų trukmei negu atitinkamai trumpųjų. Kaip ir trumpųjų balsių atveju, ir kirčiuoti, ir nekirčiuoti ilgieji balsiai ilgėliau tariaami žodžio viduje (bendras tirtų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsių trukmės santykis žodžio viduje yra 1,38 : 1, atviražame žodžio gale – 1,27 : 1);

b) palyginus ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų skiemenų balsių pagrindinio tono maksimumų vidurkius, paaiškėjo, kad pagrindinis tonas kinta panašiai kaip ir trumpųjų: aukštesniu tonu visais atvejais tariaami kirčiuoti garsai. Pastebėta tendencija aukštesniu tonu tarti vidinius skiemenis;

c) intensyvumas tiriamojoje šnektoje laikytinas mažiau reikšmingu akustiniu kirčio požymiu negu bendrinėje lietuvių kalboje; intensyviau ilgieji kirčiuoti ir nekirčiuoti skiemenys tariaami žodžio viduje;

d) dėl didelio nekirčiuotų ilgųjų balsių ne tik įtempimo, bet ir gana aukšto intensyvumo lygio, galūnėse jie atrodo beveik netrumpinami, nors pagrindinio tono, trukmės ir kokybinių parametrų rodikliai skiriasi nuo atitinkamų kirčiuotų balsių.

2. Šalutiniai kirčiai

2.1. Be pagrindinio kirčio, daugiaskiemeniai žodžiai gali turėti vieną ar net kelis šalutinius kirčius. Šalutiniai kirčiai gali būti fonologiniai ir nefonologiniai. Jų realizacija šnektoje fakultatyvi: jų buvimas ar nebuvimas priklauso nuo

kalbėjimo tempo, teksto ekspresyvumo, intonacijos ir kitų veiksnių. Kiek nuosekliau šnekte vartojamas tik šalutinis morfemos kirtis.

2.2. Eksperimentais nustatyta, kad akcentogeninės (t. y. galinčios gauti kirtį kituose žodžiuose ar jų formose) morfemos nuo atitinkamų niekada nekirčiuojamų daugiau ar mažiau skiriasi aukštesniu tonu, didesniu intensyvumu ir dažnai geriau išlaikyta prigimtine kiekybe ir kokybe.

2.3. Dviviršūnio kirčio atveju silpnąją kirtį gaunantys skiemenys prieš trumpą kirčiuotą galinį (rečiau ir negalinį) skiemenį dažniausiai išlaiko savo kiekybę (ar net dar labiau pailgėja) ir kokybę bei kitas kirčiuotiems skiemenims būdingas prozodines savybes.

3. Priegaidė

3.1. Priegaidžių – akūto ir cirkumflekso – opozicija realizuojama ilguosiuose negaliniuose skiemenyse. Tačiau šnekte nėra visiškai sutapusios skirtingos kilmės galūnių priegaidės (tai patvirtina ir audicinis tyrimas), be to, žodžio gale akūtas vartojamas dažniau negu bendrinėje lietuvių kalboje.

3.2. Tiriamojoje šnekte, kaip ir kitose aukštaičių patarmėse ir bendrinėje lietuvių kalboje, cirkumfleksas vartojamas dažniau, todėl jis laikytinas nežymėtuojū, o akūtas – žymėtuojū opozicijos nariu. Galiniuose tvirtagaliuose skiemenyse kartais vartojama vidurinė priegaidė laikytina cirkumflekso alotonu.

3.3. Priegaidžių diferenciacija šnekte nuo ilgojo skiemens foneminės sandaros priklauso labiau negu bendrinėje lietuvių kalboje ir pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnekte. Ryškiausiai skiriamos dvibalsių ir dvigarsių, silpniausiai – ilgųjų balsių priegaidės. Kadangi ilgųjų balsių priegaidės skiriamos silpniau negu pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnekte, galima manyti, kad aprašomajame plote esama tam tikro priegaidžių niveliacijos polinkio, tik jis daug mažesnis negu pietų ar rytų aukštaičių tarmėse.

3.4. Nuo skiemens foneminės sandaros priklauso priegaidžių skiriamųjų požymių svarba.

3.4.1. Atsižvelgiant į instrumentinių tyrimų rezultatus, esmingiausiu ilgųjų balsių priegaidžių diferenciniu požymiu laikytini pagrindinio tono

rodikliai, ypač aukščiausių viršūnių pasirodymo laikas: visais atvejais akūtiniai balsiai pikinę reikšmę pasiekia anksčiau negu atitinkami cirkumfleksiniai balsiai. Be to, akūtinų balsių pagrindinio tono kreivės ne tokios tolygios kaip atitinkamų cirkumfleksinių: akūtinų garsų pagrindinio tono kreivių dinamika dažniau kylančio–krintančio, cirkumfleksinių – tolygiai kylančio pobūdžio.

Skirtingai nei pietų aukštaičių tarmėje, vakarų aukštaičių šiauliškių ir kai kuriose kitose patarmėse, svarbiu priegaidžių skiriamuoju požymiu šnektoje laikytina ir ilgųjų balsių trukmė: cirkumfleksiniai balsiai aprašomajame plote ilgesni už atitinkamus akūtinus. Nedideli cirkumfleksinių ir akūtinų balsių trukmės skirtumai yra statistiškai reikšmingi.

Apibendrintais duomenimis, akustinius ilgųjų monoftongų požymius labiau paryškina cirkumfleksas: cirkumfleksiniai užpakalinės eilės balsiai užpakalesni, žemesnio tembro garsai, o priešakinės eilės – priešakesni, aukštesnio tembro garsai negu atitinkami akūtiniai balsiai. Be to, cirkumfleksiniai balsiai dažnai būna įtemptesni.

3.4.2. Dvibalsių priegaidės labiausiai diferencijuoja bendroji dvibalsių trukmė ir pirmojo dėmens kokybė ir kiekybė. Tiesa, ne visi kokybiniai parametrai vienodai svarbūs dvibalsių priegaidės suvokimui. Pavyzdžiui, skirtingai nei bendrinėje lietuvių kalboje, nei pirmųjų, nei antrųjų dėmenų įtempimas tiriamojame šnektoje nėra svarbus priegaidės skiriamasis požymis.

Pagrindinį toną ir intensyvumą šnektoje greičiausiai reikėtų laikyti papildomais priegaidžių skiriamaisiais elementais, panašiai kaip pietų aukštaičių tarmėje, nes užčiuopiamos tik tam tikros tendencijos: akūtinų dvibalsių intensyvumo kitimo diapazonas dažniau platesnis, o lygis mažesnis; pagrindinis tonas – žemesnis negu atitinkamų cirkumfleksinių dvibalsių.

3.5. Nekirčiuotuose skiemenyse priegaidžių kontrastas paprastai neutralizuojamas. Aiškesnę priegaidę galima girdėti tik tuomet, kai skienuo pabrėžiamas šalutiniu kirčiu. Prieškirtiniuose skiemenyse dažniausiai vartojamas cirkumfleksas. Panašiai kaip ir kitose pietinių vakarų aukštaičių šnektose, ilgųjų pokirtinių, ypač žodžio galo skiemenų, dažnesnė akūtinė priegaidė, cirkumfleksas

daugiausia vartojamas tik senosiose tvirtagalėse galūnėse.

3. VOKALIZMAS

3.1. Fonologinė balsių sistema

3.1.1. Balsinių fonemų inventoriūs

§ 48. Tiriamosios šnekto balsinių fonemų inventorių sudaro 7 ilgosios /*i ie uo ę o a*/, 1 pusilgė /*a*/ ir 5 trumposios /*i u <ɔ> <e> a*/ fonemos, kurias pagal eilę, pakilimą ir trukmę galima pavaizduoti taip:

Ilgosios		Pusilgės		Trumposios
/i	<i>u</i>			<i>i</i> <i>u</i>
<i>ie</i>	<i>uo</i>			
<i>ę</i>	<i>o</i>			<i><ɔ></i>
	<i>a</i>	<i>a</i> .	<i><e></i>	<i>a/</i> .

Kaip ir daugelyje tarmių, Priėnų šnektoje fonemų savarankiškumą rodo kiekybinės ir kokybinės opozicijos:

1) kiekybės, plg.: *pĩks* ~ *pỹks* : *pĩks* ~ *pĩgs*, *rĩto.* ~ *rỹto* : *rĩto* ~ *rĩto*, *skĩrs* ~ *skỹrs* : *skĩrs* ~ *skĩrs*, *pĩsto.* ~ *pỹsto* : *pĩsto* ~ *pĩsto*, *švĩēs* ~ *švĩēs* : *švĩēs* ~ *švĩēs*, *kĩeto.* ~ *kĩeto* : *kĩto* ~ *kĩto*, *skũošu* ~ *skũošu* : *skũošu* ~ *skũošu*, *kapóta.* ~ *kapóta* : *kapóta* ~ *kapóta*, *kási* ~ *kási* : *kási* ~ *kási*, *rĩta* ~ *Rĩta* : *rĩta* ~ *rĩta* ir kt.;

2) kokybės:

a) pagal liežuvio horizontaliąją padėtį, plg.: *nėšies* ~ *nėšies* „nešiesi“ : *nėšuos* ~ *nėšuos* „nešiuosi“, *gražęs* ~ *gražės* : *gražōs* ~ *gražiōs*, *kėlì* ~ *kėlì* : *kėlũ* ~ *keliũ* ir kt.;

b) pagal liežuvio pakilimo laipsnį, plg.: *tĩsk* ~ *tĩsk* : *tėsk* ~ *tėsk*, *pĩšo.* ~ *pĩšo* : *pĩšo* ~ *pĩšo*, *riēsto.* ~ *riēsto* : *rēsto* ~ *rēsto*, *rá.tu.* ~ *rátũ* : *rá.to.* ~ *ráto* : *rá.ta.* ~ *rátũ*, *gulũ* ~ *guliũ* : *galũ* ~ *galiũ* ir kt.

§ 49. Kai kuriuos balsinių fonemų inventoriaus dalykus vertėtų aptarti išsamiau.

Priėnų šnektoje, kaip ir bendrinėje kalboje bei kitose lietuvių tarmėse, fonologinės sistemos periferijai priskiriamas balsis <ɔ>: jis vartojamas tik

nesenuose svetimos kilmės žodžiuose ir tikriniuose varduose, pvz.: *atòmingē*. ~ atòminė, *sizòningē*. ~ sizòninė „sezoninė“, *salònas* ~ salionas, *kòstimas* ~ kòstimas „kostiùmas“, *biblìtika* ~ bibliòtika „bibliotekà“, *bitòna*. ~ bitòną „bidoną“, *stadi'jòno*. ~ stadiòno, *tili'pònu*. ~ tilipònų „telefonų“, *komu'nìstai* ~ komunìstai, *kostánsijē* ~ Kostánsija „Konstancija“, *mònika* ~ Mònika [Girdenis, 2003a, 191; DLKG, 21; taip pat plg. Garšva, 2002, 2; Karosienė, Girdenis, 1993, 33 (= Girdenis, 2001, 67–68); Kaukėnienė, 2004, 19; Bacevičiūtė, 2004, 140; Leskauskaitė, 2004, 39; Urbanavičienė, 2005, 43–44 ir kt.].

Svetimos kilmės žodžių [e] nelaikytinas atskira balsių sistemos fonema, vietoj šio garso šnektoje vartojami trumpojo [e] alofonai, pvz.: *mèfrìkai* ~ mètrikai „dokumentai“, *mètras* ~ mètras, *telė'vìzo.fu*. ~ televìzorių, *čekìsto*. ~ čekìsto „KGB ir kt. teroristai, budeliai“, *búňkeri*. ~ bũnkerį, *špėçė'leĩ*. ~ specialiaĩ (plg. [Girdenis, Žuļys, 1973, 207 (= Girdenis, 2000a, 376); Tekorius, 1975, 223; Girdenis, Pupkis, 1978, 61–62 (= Girdenis, 2000b, 105); Pupkis, 1980, 61, 95; Girdenis, 2003a, 191 ir ten min. lit.; Pakerys, 2003, 33–34; DLKG, 21, 23 ir kt.]). Žodžio pradžioje vietoj svetimos kilmės žodžių [e] dažniausiai vartojamas trumpasis [a] (ypač senųjų šnektos atstovų), taip pat pasitaiko atvejų, kai šioje pozicijoje vartojamas [e] (plačiau apie tai žr. § 51).

§ 50. Nors tebediskutuojama iki šiol, vis daugiau tyrėjų sutaptinius dvibalsius, arba tiksliau – diftongoidus⁷⁵ [ie], [uo] laiko savarankiškoms tarmės ar kalbos monofonemomis, o ne fonemų junginiais [Trubeckoj, 1960, 62–63; Trost, 1966, 149; Girdenis, 1966a, 26–27 (= 2000a, 309); 1967a, 125 (= 2000a, 152–153); 1971a, 25 (= 2000a, 216); 2003a, 102 tt., 191; 2009, 213–242; Toporova, 1972, 140–141; Vaitkevičiūtė, 1961, 39; Mikalauskaitė, 1975, 56–57, 59; Kuryłowicz, 1977, 216; Kosienė, 1978, 31; Ščerba, 1983, 14; Kačiuškienė, 1984, 42, 2 išn.; 2006, 57–58; Jasiūnaitė, 1985, 94–97; Girdenis, Židonytė, 1994, 115, 125–126, 23 išn. (= Girdenis, 2001, 129, 137 tt., 23 išn.); Karosienė, Girdenis, 1995, 67–78 (= Girdenis, 2001, 182–193); Mikulėnienė, 1996–1997,

⁷⁵ Dėl terminų žr. [Girdenis, 2003a, 103; 2009, 239]. Taip pat plg. [Mikalauskaitė, 1975, 59–60].

58; Kazlauskienė, 1998b, 13; Kazlauskaitė, 2002a, 83; Atkočaitytė, 2002, 184; Pakerys, 2003, 127–128; Leskauskaitė, 2004, 44 tt.; Bacevičiūtė, 2004, 134 tt.; Kaukėnienė, 2003; 2004, 16–18; DLKG, 23; Urbanavičienė, 2005, 41–42; Murinienė, 2007, 27–28 ir kt.]⁷⁶.

Kaip ir šiuose darbuose, aprašomame plote diftongoidus /ie/, /uo/ tikslinga įtraukti į balsių sistemą ir kaip savarankiškas fonemas priskirti ilgiesiems balsiams praktiškai dėl tų pačių pagrindinių fonetinių, fonologinių ir kitų priežasčių. Plačiau šiame skyriuje jos nenagrinėjamos, paminimos tik kelios iš jų.

Pirmiausia neįmanoma griežtai suskirstyti [ie], [uo] į du dėmenis taip, kad nebūtų pažeistas pats svarbiausias fonologinis mažiausio inventorius principas [Girdenis, 2003a, 92 tt.], nes tik maždaug iki pusės garso (bendrinėje lietuvių kalboje – net iki 2/3 garso) pagal savo akustines ir audicines ypatybes neabejotinai primena įtemptus ilguosius balsius (atitinkamai [i̯] arba [u̯]), – tai buvo pastebėjęs dar K. Jaunius [1908–1916], kuris pirmąjį sutaptinių dvibalsių sandą žymėjo įtemptus aukštutinio pakilimo balsius reiškiančiais rašmenimis <ų> ir <u> (dar žr. [Girdenis, 2005a, 18, 21; Girdenis, 2003a, 102; 2009, 239, 36 išn.]), – o likusi [ie], [uo] dalis Priėnų šnektos balsinių fonemų sistemoje savarankiškų atitikmenų neturi. Kitų šnektų tyrimai rodo, kad galima išskirti ne mažiau kaip po tris apytiksles šių sutaptinių dvibalsių dalis, pvz.: [ie] atveju – [i̯^læ], [uo] atveju – [u̯^la] (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 136; Leskauskaitė, 2004, 47 ir kt.]), todėl šie garsai tyrėjų dar vadinami poliftongais. Atitinkamas tiriamosios šnektos tyrimas (žr. §§ 83–92) patvirtina, kad [ie], [uo] yra ilgosios labai kintamo pakilimo fonemos, artimos balsiams ir kiekybės santykiais: kirčiuoti [ie], [uo] yra ilgesni negu atitinkami nekirčiuoti, skiriasi jų kokybė ir prozodiniai požymiai (taip pat plg. [Paulauskaitė, 1998, 173; Kazlauskaitė, 2002a, 40; Leskauskaitė, 2004, 48, 136 tt., Bacevičiūtė, 2004, 185 tt. ir kt.]⁷⁷. Be to, skiemens pagrindą

⁷⁶ Kai kurie mokslininkai /ie/ ir /uo/ interpretuoja kaip dvifonemius junginius, plg. [Kazlauskas, 1966, 75; 2000b, 135–136; Garšva, 1982, 66; 2001, 23–26 ir kt.]. Išsamų dvifonemės traktuotės vertinimą žr. [Girdenis, 2009, 213–216 ir ten min. lit.].

⁷⁷ Bendrinės kalbos fonemų statistika patvirtino, kad [ie], [uo] ir dažnumu dera būtent prie ilgųjų balsinių elementų klasės, žr. [Karosienė, Girdenis, 1993, 31 tt. (= Girdenis, 2001, 67 tt.)].

sudarantis ilgasis balsis arba diftongoidas [ie], [uo], skirtingai nei mišrieji ir sudėtiniai dvigarsiai, kirčiuotas yra ilgas visas ir tai nepriklauso nuo priegaidės rūšies, plg.: *síena*. ~ *síena*, *šiēna*. ~ *šiēna*, *púodo*. ~ *púodo*, *juōkis* ~ *juōkis*. O pavyzdžiui, tautosilabinių sudėtinių junginių pirmasis dėmuo [i], [u] tiriamojoje šnektoje ir apskritai beveik visur aukštaičių plote, išskyrus vakarų aukštaičių kauniškių siaurinę dalį bei kai kurias šnektas už Lietuvos ribų (žr. [Zinkevičius, 1966, žemėl.: 70, 72]), akūtinuose skiemenyse pailgėja ir dėl to akūtiniai sudėtiniai dvibalsiai aiškiai skiriasi nuo cirkumfleksinių (plg. Priėnų šnektoje vartojamus *pírmas* ~ pirmas ir *piř.řtas* ~ pirštas, *kúlt* ~ kulti ir *kuĩ.nas* ~ kulnas).

Dar kelis žodžius reikėtų tarti dėl [ie], [uo] vartojimo.

Beveik visose Lietuvos tarmėse absoliučioje žodžio pradžioje prieš kintamojo pakilimo [ie] tariamas priebalsis [j] [Zinkevičius, 1966, 189; LKA 2, 99–100, žemėl. 83]. Priėnų šnektoje šioje pozicijoje šis pridėtinis garsas dažniau tariamas silpnas ([i]), pvz.: *dāũ.k te. ĵíevu. ĵ áruo. / tai reiké ,apska' bít* (Priėnai). Prieš [uo] žodžio pradžioje, matyt, dėl pietų aukštaičių įtakos, linkstama pridėti priebalsį [v] arba silpną [u] [Zinkevičius, 1966, 188; LKA 2, 111–112, žemėl. 93; taip pat plg. Leskauskaitė, 2004, 48 ir ten min. lit.], pvz.: *o. tēp tai vúogu. ↗ pa šiso. 'dí dauo.m / brāšku. ↘ / ,cibu' lūku. ↘ // vúo.gó.m r galētau ,pavaí' šít iř ĵūmi* (Priėnlaukis), *,pavaí' šířsu uúo.gó.m ↘ / pri. so. di' nāũ. ↗ visko. / ti(k) kai prisigere ↗ kóks ,kaimi. 'nūkas / tai pr^a ai. damas ,isi' rāũ.s ↗ / iř ,nusinēř kab girtas // ař ,labaĩ. dāũ.k ↘ tu. uúogu. augídavāu* (Priėnlaukis), *nu táis vúogas kap škída-o. ↗ / tai búrda-o. nūneřa ↗ iř priėnus / pardúo tie ↘ nūneřa* (Vartaĩ).

Taip pat kai kurių senesnės kartos atstovų poliftongas [ie] gana sistemingai vartojamas bendraties formose su išlaikytu *-ie*, pvz.: *tai ai. da-o.m ruğùs ↘ / kviečùs ↘ iř. tie / búlbes ↘ kàř. tie / linùs ↘ mĩn. tie / iř brùk. tie ↘ linùs* (Priėnai), *nà.o. mu. z. gi. septĩni řimĩno. z ↘ bù-o. / tai řino. t ↘ / kiek šú. tie ↘ / kiek mèkš. tie ↘ reiké* (Priėnai), *o. paskuĩ. ↗ ¶ iř permo.s ĵi. paręjus ↗ / iřjo. pař. řu. ↘ řé. řtie peř kiēma.* (Giraĩtiškės). Šis reiškinys dažnas ir kitose vakarų ir

pietų aukštaičių tarmėse [Markevičienė, 1999, 2001; Leskauskaitė, 2004, 49, 267 tt.; 2006, 58, 76 tt.; VAK, 47; Pupkis, 2008, XVII ir kt.].

Kiti dvibalsiai ir mišrieji dvigarsiai (bei trigarsiai), kurie laikytini fonemų junginiais [Girdenis, 2003a, 99–101], šiame skyriuje neaptariami ir nenagrinėjami.

§ 51. Išsamiau reikėtų aptarti ir žemutinių balsių fonologinę interpretaciją.

Trumpai prisimintina, kad denazalizuotų *-aĩ-, *-eĩ- ir dėl kirčio pailgėjusių *-à-, *-è- kiekybinė opozicija pietinių vakarų aukštaičių tarmėje⁷⁸ pastebėta jau XIX a. pab., o ir vėlesniuose darbuose teigiama, kad pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo balsiai vakarų aukštaičių tarmėje esti mažiau įtempti ir trumpėlesni už *a*, *e*, [Javnis', 1891, 108⁷⁹; taip pat plg. Baranovskij, 1898, 15; Girdenis, 1971b, 205 (= 2000, 349); 2003a, 194; Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 197 (= Girdenis, 2001, 276); Pakerys, 2003, 28; Zinkevičius, 1980, 98 ir kt.]. Nuo Liudvinavo kilusio J. Kabelkos liudijimu, kirčiuoti nosinės kilmės balsiai esą ne tik įtemptesni ir ilgesni negu kirčiuoti pailgėję, bet ir šiek tiek atviresni, taip pat nazalizuoti [Girdenis, 1971b, 205, 14 išn. (= 2000a, 349, 14 išn.); 2003a, 194].

Šiuo metu jau ir instrumentiniais bei audiciniais tyrimais⁸⁰ įrodyta, kad pietinių vakarų aukštaičių tarmėje (pvz., Igliaukos ir Lukšių šnektose) iš tikrųjų egzistuoja prigimtinio ir pozicinio ilgumo žemutinių balsių kiekybinė opozicija, plg.: *gr<ã>štas* ~ *grãžtas* ≠ *kr<á.>štas* ~ *krãštas*, *r<ã>sta*. ~ *rãštã* ≠ *r<á.>sta*. ~ *rãštã*, *paĩr<ẽ>še.s* ~ *paĩrẽšes* ≠ *paĩr<é.>še.s* ~ *paĩrẽšes* [Kazlauskienė, 1996; Bacevičiūtė, 2004, 177–185 ir kt.]. Kadangi kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje kontrastuoja visų trijų ilgumų žemutinio pakilimo balsiai (plg.: *rãsto*. ~ *rãsto* : *rãsto*. ~ *rãsto* ir *rãstu*. ~ *rãstũ* : *rãstũ* ~ *rãstũ*), daroma išvada, kad tarmė

⁷⁸ Tai, kaip žinoma, būdinga ne tik pietiniams vakarų aukštaičiams, plg.: [Girdenis, 1971b, 205 (= 2000a, 349); 2003a, 194].

⁷⁹ Vėliau K. Jaunius požiūris į kirčiuotų pozicinio ilgumo balsių [a], [e] kiekybę vakarų aukštaičių tarmėje svyravo: „Pavyzdžiui, 1892 m. jis (K. Jaunius – J. J.) tvirtai teigia, kad veliuoniškių šnektose tie balsiai esą pusilgiai, – 1898 m. jau laiko juos ilgaisiais ir dėl šio dalyko atsargiai kritikuoja A. Baranauską“ [Girdenis, 2003b, 25].

⁸⁰ Dėl bendrinės lietuvių kalbos žemutinių netrumpųjų skirtingos kilmės balsių žr. [LKG I § 17, § 23; Mikalauskaitė, 1975, 17; Pakerys, 2003, 28; Vaitkevičiūtė, 1960, 207, 217; 1961, 31, 37; Zinkevičius, 1966, 80; Kaukėnienė, 2004, 76].

turi trijų ilgumų žemutinio pakilimo balsines fonemas (žr. [ten pat]).

Taip pat įrodyta, kad vakarų aukštaičių šnektų (pvz., Lukšių, Pășușvio) žemutiniai ilgieji [a], [e] <*-aĩ-, *-eĩ- ir pusilgiai [a.], [e.] < *-à-, *-è- skiriasi ir kitais požymiais: jų nevienoda kokybė⁸¹, nevienodas ir intensyvumas bei pagrindinio tono kreivės [žr. Kazlauskaitė, 2002a, 159, 162; Bacevičiūtė, 2004, 184]. Be to, veliuoniškių šnektos duomenimis eksperimentiškai įrodyta [Simanavičienė, 1993, 46–53], kad pusilgių balsių priegaidės priklauso nuo tam tikros pozicijos: tikrą tvirtagalę priegaidę šie balsiai turį tik greta skardžiųjų priebalsių; greta dusliųjų priebalsių priegaidė panašesnė į tvirtapradę, laikytiną šalutiniu vidurinės pusilgių balsių priegaidės⁸² alotonu – tvirtapradiškuoju vidurinės priegaidės variantu: skiemenys su šiuo variantu prozodijos atžvilgiu nesiskiria nuo kirčiuotų trumpųjų skiemenų (plg. *ká.pa* (t. y. *ká.pa*) ~ *kēpa* ir *kepù* ~ *kepù*, *dá.da* ~ *dēda* ir *dedù* ~ *dedù*). Kitaip tariant, tvirtapradės minėtų balsių priegaidės negalima sieti su ilgųjų skiemenų akūtu (plačiau apie tai žr. [Girdenis, 2002b, 211–213] ir *Prozodijos* skyriaus § 27).

Tiesa, ne visi vakarų aukštaičių pozicinio ilgumo žemutinius balsius laiko pusilgiais. Dažniausiai tik naujausiuose dialektologijos veikaluose, pavyzdžiui, „Lietuvių kalbos tarmių chrestomatijoje“ (2004) laikomasi nuomonės, kad dėl kirčio pailgėję *a*, *e* dažnai⁸³ yra pusilgiai (rašoma *a.*, *e.*) ir tuomet žymimi vidurinės priegaidės ženklų, plg.: *ar_te_á.vižo.s* / *a_te_kàs* / *ta_žinaĩ. žãrsĩs* / *su_sė.ng.m ža.siĩ.* / *tai_jeu_jõs lé.kæ pasilèst* (Naviniñkų punktas, Kvietkĩnės k., p. 56). „Aukštaičių tarmės tekstuose“ [Markevičienė, 2001] pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo balsiai žymimi kaip ilgieji: kirčiuotame negaliniame skiemenyje sistemingai rašomi *á*, *é*, plg.: *bijójau nákti.* / *nes_màne vĩš gãždi.dao* (Šapkinai, p. 236), *tai_dúoda lašiĩũr kap–* † *kap_dù kásũnu* (Stĩrniškiai, p. 232), *velĩka(s) švėzdavo.mę. † tai_vá trĩš diẽno.s* (Sklypaĩ, p. 239), *dũrę. mán i.gáľva.*

⁸¹ Tyrimai rodo, kad tai būdinga ne tik vakarų aukštaičių šnektoms, plg. [Girdenis, 2005b, 45–55; taip pat žr. Girdenis, 2003a, 194; 1971b, 205 (= 2000a, 349)].

⁸² Vadinamoji vidurinė priegaidė šiuo atveju laikytina pusilgių skiemenų (ir balsių) kirčiu (sistemos su pusilgiais balsiais prozodinę struktūrą žr. [Girdenis, 2002b, 212] ir šios disertacijos *Prozodijos* skyriaus § 2, § 27).

kad_reĩke kařáut su_túo žãrsinu (Kybártai, p. 281), *ahà / nesakeĩ mán mártu.!* (Narãvai, p. 230), *parsivėždavo. tai_põpieřo. / tai_ko.kĩr klijĩr † kur_vĩska. klijúoje / ir_ákmēna. prie_ákmēno.* (Prĩenai, p. 231).

Eksperimentinis Prĩenų šnekotos netrumpųjų žemutinio pakilimo balsių trukmės tyrimas [Jaroslavienė, 2006, 245–264] patvirtino, kad Prĩenų šnektoje taip pat egzistuoja dėl kirčio pailgėjusių *-à-, *-è- ir denazalizuotų *-aĩ-, *-eĩ- kiekybinės opozicijos. Pozicinio ilgumo balsiai yra trumpesni už atitinkamus nosinės kilmės balsius santykiu 1 : 1,29. Taigi juos galima laikyti atitinkamai pusilgiais ir ilgaisiais balsiais. Be to, tarp žemutinio pakilimo ilgųjų ir pusilgių balsių esama ir nedidelių kokybės skirtumų (plačiau žr. § 93–102).

Dar kelias pastabas reikia pasakyti apie žemutinių balsių vartojimą. Prĩenų šnektoje žodžio viduje ir gale [a] ir [e] tipo balsiai priklauso nuo ankstesnio priebalsio minkštumo ar kietumo, tarp jų yra papildomosios distribucijos santykis⁸⁴: po minkštųjų priebalsių vartojami [e], [e.], [e] (arba [e], [æ.], [æ])⁸⁵, po kietųjų priebalsių – [a], [a.] ir [a] (pvz.: *pasĩ'gĩř.do. mářinu. u.žĩmas* ↘ (Prĩenai), *tai_přĩenláu.kĩr gá.vo.m † neđĩdelæ úrkæ.* ↘ (Prĩenlaukis), *tæ.máno. uręđas lá.fvĩs / pastá.tę.* ↘ *ta.namùka.* (Prĩenlaukis), *tadà ař_mazũkę ↗ buvãũ. / tik_má.tu.* ↘ (Prĩenlaukis), *tæ.ràsĩr † grãřtas* ↘ *gùli* (Prĩenai). Vienintelė bendra pozicija, kurioje įmanomas bendrinės kalbos priešakinių ir užpakalinių žemutinio pakilimo garsų kontrastas, yra absoliuti žodžio pradžia⁸⁶ – nustatant žemutinio pakilimo fonemas tiriamojoje šnektoje ir remtasi šia vienintele relevantine pozicija [DLKG, 24; Girdenis, 2003a, 192 tt.]. Prĩenų šnektoje šioje pozicijoje vartojami tik balsiai [a]⁸⁷, [a.] ir [a] – galima manyti, kad absoliučioje žodžio pradžioje šnekta yra patyrusi priešakinių žemutinių [e] tipo balsių defonologizaciją, plg.: *aglĩno.* ~ *eglyno*, *akęť* ~ *eketė*, *ažĩs* ~ *ežys*, *ážuola.* ~

⁸³ Ilgumą stengtasi žymėti taip, kaip tarė pateikėjai.

⁸⁴ Kitose tarmėse ir bendrinėje kalboje plg. [DLKG, 1994, 24; Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 190–191 (= Girdenis, 2001, 267–268); Kardelis, 1999, 16–22, 13 išn., 74–75; Kazlauskas, 2000b, 253; Girdenis, 2000b, 348; Atkočaitytė, 2002, 184–185; Murinienė, 2007, 23 tt.].

⁸⁵ Prieš minkštąjį priebalsį – [e] tipo balsis, prieš kietąjį priebalsį ir pauzę – atvirasis [e].

⁸⁶ Dėl minimaliųjų porų žr. [Girdenis, 2003a, 75 tt.].

⁸⁷ Trumpasis [e] vartojamas tik naujuose žodžiuose.

ąžuolą, *a.žuolìñùs* ~ ąžuoliniùs, *a.sôtis* ~ ąsotis, *á.sla.* ~ ąslą, *aslà* ~ aslà. Vietoj [ei] šioje pozicijoje šnektoje taip pat gana sistemingai vartojama [ai], pvz.: *aigulĩs* ~ eigulys, *ailìñei* ~ eiliniai, *ai.nam* ~ einame, *ailẽ* ~ eilė, *ai.sena* ~ eisena (dar plg. [Zinkevičius, 1994, 30])⁸⁸. Tačiau reikia pasakyti, kad [e] (ir [ei]) žodžio pradžioje – dėl bendrinės kalbos įtakos – gali būti pavartojamas naujuose žodžiuose (pvz.: *emá.lis* ~ emālis, *ekrá.nas* ~ ekrānas, *èra.* ~ èrą), bet ir čia šnektoje randama tokių pavyzdžių kaip *alèktra./àlektra.* ~ alektrą „elektrą“, *amblèma.* ~ emblėmą, *in_akskúrřisjæ.* ~ į ekskūrsiją (plg. ir *ėrika* ~ vard. Èrika) ir pan. Vis dėlto fonema /e/, bent kaip periferinis elementas, turėtų būti įtraukta į šnekotos vokalizmo bendrą fonologinę sistemą (žr. 23 lent.).

23 lentelė. Žemutinio pakilimo balsių distribucija⁸⁹

Balsis	Pozicijos			Fonema
	[#–]	[Ĉ–]	[C–]	
[a] [e] ([e̞])	+ (+)	+	+	/a/ (/e/)
[a.] [e.] ([æ.])	+	+	+	/a./
[aʰ] [eʰ] ([æʰ])	+	+	+	/aʰ/

Kadangi balsiai [a.], [aʰ] ir [e.], [eʰ] ([æ.], [æʰ]) Priėnų šnektoje neturi bendros pozicijos, jie laikytini fonemų /a. aʰ/ alofonais (taip pat plg.: [Jasiūnaitė, 1993, 24–25; Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 191 (= Girdenis, 2001, 268); Kazlauskienė, 1998b; Atkočaitytė, 2002, 181; Kazlauskaitė, 2002a, 25; Kardelis, 2003, 35; Leskauskaitė, 2004, 51; Urbanavičienė, 2005, 42; Murinienė, 2007, 25 tt.]).

⁸⁸ Įdomu, kad tokių žodžių kaip *erelis*, *esu* reikšmėmis Priėnų šnektoje vartojami atitinkamai *paũ.kštvanagis* (*vá.nagas*) ~ paũkštvanagis (*vānagas*) arba rečiau – *súopis* ~ sūopis ir *burvù* ~ būvù „esu, gyvenu“ (plg. 25 išn. ir ten min. lit.).

⁸⁹ Šioje lentelėje simbolių reikšmės tokios: # žymi pauzę, Ĉ – minkštąjį priebalsį, C – kietąjį priebalsį.

3.1.2. Balsinių fonemų klasifikacija ir diferenciniai požymiai

§ 52. Aprašius fonemų inventorius ypatybes, toliau galima trumpai aptarti fonemų paradigminius santykius ir skiriamuosius požymius, leidžiančius nusakyti kiekvienos fonemos fonologinį turinį, t. y. apibūdinti fonemas kaip simultaninius diferencinių požymių⁹⁰ derinius [Trubeckoj, 1960, 73; Blumfeld, 1968, 78; Girdenis, 2003a, 172 tt.]. Požymiai išryškėja išanalizavus sintagminius fonemų santykius ir neutralizacijos atvejus, taip pat būtina atsižvelgti į fonemų dažnumą ir akustines bei artikuliacines balsių ypatybes (plačiau izoliuotai ir rišlios kalbos frazėse ištartų balsių eksperimentinių tyrimų rezultatus žr. §§ 69–82; kitus balsių spektro ir kiekybės tyrimus žr. §§ 7–20, 33–38, 83–102). Kaip ir kituose tarmių vokalizmo aprašuose, balsinių fonemų diferenciniai požymiai šiame darbe pateikiami lentelėje – vadinamojoje fonemų matricoje (žr. 24 lent.), kurios stulpeliai atliepia fonemoms, o eilutės – diferenciniams požymiams. Kaip paprastai, visi skiriamieji fonemų grupių – korelacių ir jų pluoštų – požymiai yra teigiami arba neigiami: atsižvelgiant į fonemų santykius žymėtųjų narių diferenciniai požymiai laikomi teigiamais, o nežymėtųjų atvirkščiai – neigiamais [Trubeckoj, 1960, 82 tt., 90; Girdenis, 2003a, 159 tt. ir ten min. lit.]. Nuliais žymimi tie požymiai, pagal kuriuos atitinkamos balsinės fonemos neskiriamos, t. y. arba jie negali tiesiogiai atlikti skiriamosios funkcijos, arba jie yra svetimi toms fonemoms.

Trumpoji periferinė /ɔ/ į Priėnų šnektos fonemų klasifikaciją nėra įtraukiama (plg. [Girdenis, Židonytė, 1994, 141–142 (= Girdenis, 2001, 156); Leskauskaitė, 2004, 109; Bacevičiūtė, 2004, 145–146; Urbanavičienė, 2005, 48; Murinienė, 2007, 32 ir kt.]). Įrašius /ɔ/ į matricą (žr. 24 lentelę), ji skirtųsi nuo /o/ tik vienu požymiu: /o/ būtų ‘ilgasis’, o svetimos kilmės /ɔ/ – ‘neilgasis’. Taip pat į šią klasifikaciją neįtraukiama ir periferiniu elementu laikoma /e/

---

⁹⁰ Požymis fonologijoje laikomas skiriamuoju tuomet, kai jo vieno pakanka skirti žodžius ar formas [Martinet, 1960, 96].

(plačiau žr. § 51), nes tai sukomplikuotą skirstymą pasirinkus diferencinių požymių ‘pusilgis’–‘trumpasis’ opoziciją.

Toliau tiriamosios šnektos balsinės fonemos klasifikuojamos pradedant nuo stambesnes sintagmines klases skiriančių diferencinių požymių – tokių, kurie paradigminių santykių hierarchijoje užima aukštesnę padėtį.

§ 53. Pirmiausia reikia išskirti ilgųjų /*i ie ę a o uo u*/ ir neilgųjų /*i a a. u*/ balsinių fonemų klases: 1) gerai žinoma, kad ilgųjų ir neilgųjų balsių opozicija atlieka distinktyvinę funkciją; 2) kirčiuotuose ilguosiuose skiemenyse galima priegaidžių opozicija (plg.: *kōšę* ~ *kōšė*, „tirštas valgis“ ir *kóšę* ~ *kóšė*, „skyrė priemaišas“), dėl to ilgieji balsiai ekvivalentiški dvifonemiams junginiams [Girdenis, Židonytė, 1994, 145 (= Girdenis, 2001, 156); Kazlauskaitė, 2002a, 87; Girdenis, 2003a, 196; Kaukėnienė, 2004, 19–20; Leskauskaitė, 2004, 109–110; Bacevičiūtė, 2004, 140–141; Murinienė, 2007, 32 ir kt.]. Funkcinis požymis ‘neilgasis’ pasirinktas todėl, kad jungia ‘trumpųjų’ ir ‘pusilgių’ balsinių fonemų poklasius. Apie ‘trumpųjų’ ir ‘pusilgių’ opoziciją plačiau žr. § 62. Kadangi ilgosios fonemos pagal vartojimo dažnumą yra retesnės negu neilgieji opozicijos nariai, jos yra žymėtieji opozicijos ‘ilgasis’–‘neilgasis’ nariai.

Kiekybinės opozicijos nariai skiriasi ne tik kiekybe, bet ir akustiniais bei artikuliaciniais požymiais [plg. Girdenis, 2003a, 197; Pakerys, 2003, 26–27, 35; Bacevičiūtė, 2004, 140; Leskauskaitė, 2004, 110; Urbanavičienė, 2005, 45; Murinienė, 2007, 32–34 ir kt.]. Tai patvirtina ir Priėnų šnektos balsių spektrinės analizės duomenys. Pavyzdžiui, ilgieji balsiai tariami įtemptesniais kalbos padargais, ryškesni kiti jų kokybiniai požymiai. Pagal įtempimą iš ilgųjų ir neilgųjų fonemų labiausiai skiriasi /*i*/ : /*i*/ ir /*u*/ : /*u*/ opozicijos, plg.: izoliuotai ištartų – [*i*] *it* = 1890, [*i*] *it* = 850 ir [*u*] *it* = 1420, [*u*] *it* = 910; rišliosios kalbos – [*i*] *it* = 1460, [*i*] *it* = 780 ir [*u*] *it* = 1260, [*u*] *it* = 890. Tačiau įtempimo indeksas nėra toks svarbus kalbant apie žemutinių fonemų /*a*/ : /*a.*/, /*a*/ ir jų alofonų opozicijas, ilgųjų įtempimo indeksas nebūtinai yra aukštesnis už atitinkamai pusilgių ir trumpųjų, plg.: izoliuotai ištartų – [*a*], [*e*] *it* = 540, 450 ir

[a.], [e.] *it* = 580, 490, [a], [e] *it* = 450, 530; rišliosios kalbos – [a'], [e'] *it* = 540, 570 ir [a.], [e.] *it* = 470, 570, [a], [e] *it* = 430, 510 (plg. ir šiaurės žemaičių tarmės balsių spektro tyrimo rezultatus [Girdenis, 2003a, 222–223, 25 lent.]). Taigi įtempimas (ar neįtempimas) laikytinas tik papildoma kiekybinių balsių klasių ypatybe.

§ 54. Atsižvelgiant į sintagminius santykius su priebalsiais, abiejų klasių narius toliau galima skaidyti į dvi grupes: prieš vienos grupės balsines fonemas vartojami tik minkštieji priebalsiai, t. y. prieš jas minkštumo koreliacija neutralizuojama, prieš kitos – ne tik minkštieji, bet ir kietieji priebalsiai. Kadangi prieš /*i i ę ie*/ vartojami tik minkštieji priebalsiai, jie realizuojami tik priešakiniais alofonais, todėl reikėtų juos laikyti žymėtaisiais koreliacijos nariais. Šiuos garsus tariant liežuvis pasislenka į priešakinę burnos ertmės dalį, tai aukšto tembro (aukštatoniai) garsai [Mikalauskaitė, 1975, 21; Pakerys, 2003, 21 tt.]. Šios grupės balsių diferenciniams požymiams nusakyti vartotinas terminas ‘priešakinis’. Užpakalinės artikuliacijos /*a a. a o u u u*/ sudaro relevantinę minkštumo koreliacijos poziciją ir yra realizuojami dvejopais alofonais: po pauzės ir po kietųjų priebalsių vartojami [*o u o u u*], po minkštųjų priebalsių – šiek tiek aukštesnio tembro, priešakesni [*ȯ uȯ u̇ u̇*], juos tariant liežuvis būna pasislinkęs į priekį, o liežuvio vidurinė dalis daugiau ar mažiau vis dar išlieka aukštesnėje padėtyje negu tariant [*o u o u u*]. Šnekteje balsinės fonemos /*a a. a*/ dažnai realizuojamos vidurinės eilės alofonais⁹¹, todėl užpakalinių koreliatų diferenciniams požymiams nusakyti vartotinas terminas ‘nepriešakinis’ [DLKG, 25–26]. Šis požymis tiksliau apibūdina ir po minkštųjų priebalsių vartojamus supriešakėjusius lūpinių balsinių fonemų variantus (plg. šnektos izoliuotai ištartų ir rišliosios kalbos balsių lentelėse pateiktus spektrinės analizės rezultatus, §§ 69–82). Akustiniu atžvilgiu nepriešakiniai opozicijos ‘priešakinis’–‘nepriešakinis’ nariai yra žemo tembro (žematoniai), be to, jie yra labializuoti (bemoliniai) garsai. Spektrinės analizės rezultatai rodo, kad aukščiausio tembro Priėnų

⁹¹ Žr. [Mikalauskaitė, 1975, 22; Girdenis, 2003a, 192; taip pat plg. Bacevičiūtė, 2004, 141; Leskauskaitė, 2004, 112; Murinienė, 2007, 36 ir kt.].

šnektoje yra priešakinės artikuliacijos [i] ir [e] (plg.: izoliuotųjų [i] $F_2 = 2460$ Hz, $T = 828$ ir [e] $F_2 = 2390$ Hz, $T = 756$; rišliosios kalbos [i] $F_2 = 2320$ Hz, $T = 740$ ir [e] $F_2 = 2280$ Hz, $T = 679$), o žemiausio tembro (ir bemoliškumo) – užpakalinės artikuliacijos [o] ir [u] (plg.: izoliuotųjų [o] $F_2 = 730$ Hz, $T = -231$, $b = 113$ ir [u] $F_2 = 660$ Hz, $T = -200$, $b = 115$; rišliosios kalbos [o] $F_2 = 790$ Hz, $T = -202$, $b = 112$ ir [u] $F_2 = 720$ Hz, $T = -166$, $b = 114$). Įdomu, kad izoliuotai ištarto Priėnų šnektos [o] antroji formantė visiškai sutampa su pirminio D. Joneso kardinalinio balsio ${}_7[o:]$ F_2 , beveik nesiskiria ir kiti šių balsių kokybiniai parametrai, plg.: ${}_7[o:]$ $F_2 = 730$ Hz, $T = -237$, $b = 113$. Taigi, galima sakyti, izoliuotajam šnektos [o] būdinga kraštutinė užpakalinė artikuliacija. Nedaug nuo pirminio kardinalinio ${}_8[u:]$ nutolusi izoliuotai ištarto [u] F_2 (plg. ${}_8[u:]$ $F_2 = 615$ Hz, $T = -196$, $b = 117$). Kitiems opozicijos ‘priešakinis’– ‘nepriešakinis’ nariams kraštutinė priešakinė ir kraštutinė užpakalinė artikuliacija nebūdinga.

§ 55. Toliau, pasirenkant santykinę požymių porą ‘uždarasis’–‘atvirasis’⁹², garsus reikėtų skirstyti pagal vertikalųjį liežuvio pakilimą ir su juo susijusią artikuliacijos atvirumą. Santykinė ši požymių pora vadinama todėl, kad terminai ‘uždarasis’ ir ‘atvirasis’ vartojami netiesiogine reikšme. Tiesioginė reikšmė ne visai tinka dėl to, kad pagal atvirumo laipsnį atviriesiems reikėtų priskirti ne tik /a a. a/, bet ir šnektos /o uo u u/. Kadangi didžiausias artikuliacijos atvirumas ir minimalus vertikalusis liežuvio poslinkis būdingas žemutinio pakilimo /a a. a/, jos sudaro „savarankišką klasę, kontrastuojančią visoms kitoms balsinėms fonemoms“ [Girdenis, 2003a, 194]. Taigi žemutinėms fonemoms /a a. a/ būtų galima priskirti požymį ‘atvirasis’. Kaip ir kitose tarmėse, bendrinėje lietuvių kalboje ir apskritai visose kalbose, Priėnų šnektoje žemutinio pakilimo balsinių fonemų klasės narys /a/ yra dažniausiai vartojamas, taigi jis laikomas pačia nežymėtąja fonema (žr. [Girdenis, Židonytė, 1994, 143 (= Girdenis, 2001, 156); Karosienė, Girdenis, 1993, 31 (= Girdenis, 2001, 68); Kazlauskaitė, 2002a, 89;

⁹² Požymis, leidžiantis skirstyti balsius pagal uždaro ir atviro laipsnį fonologų laikomas

Bacevičiūtė, 2004, 142; Leskauskaitė, 2004, 113; Murinienė, 2007, 38 ir kt.]), o bendrai /a a. a/ laikytini nežymėtaisiais opozicijos ‘uždarasis’–‘atvirasis’ nariais. Iš balsių kokybės tyrimų ir spektrogramų matyti, kad patys atvirieji Priėnų šnektoje yra tiek izoliuotieji, tiek rišliosios kalbos [a.] ir [a] (plg. atitinkamai [a.] C = 914 ir 908; [a] C = 915 ir 909). Pagal artikuliacijos atvirumą šie balsiai užima tarpinę padėtį tarp pirminio ₅[a:] ir kelių antrinių kardinalinio D. Joneso balsių (plačiau žr. § 70–82). Ypač svarbus šių kalbamųjų fonemų požymis, kaip jau minėta, yra trijų ilgumų /a/ : /a./ : /a/ kontrastas kirčiuotame negaliniame skiemenyje.

Visoms nežemutinėms fonemoms /i i ie e o u u w/ apibūdinti priskirtinas požymis ‘uždarasis’. Kaip rodo spektrinė analizė, pačios uždariausios artikuliacijos Priėnų šnektoje yra priešakinės artikuliacijos [i], tačiau, palyginti su D. Joneso balsiais, akustinėmis ir artikuliacinėmis savybėmis šis balsis užima tarpinę padėtį tarp antrinių kardinalinių ₉[y:] ir ₁₀[ø:]. Visi likusieji opozicijos ‘uždarasis’–‘atvirasis’ nariai (išskyrus [o]) pagal artikuliacijos atvirumą (ar uždarumą) taip pat artimesni antriniams kardinaliniams balsiams. Tik izoliuotasis [o] šiuo atžvilgiu artikuliuojamas panašiai kaip septintasis kardinalinis [o:].

§ 56. Kadangi uždaryjū balsių poklasyje visose grupėse galima išskirti balsius pagal vertikalųjį liežuvisio pakilimo laipsnį, pasirinkta ‘aukštutinio’–‘neaukštutinio’ pakilimo opozicija. Aukščiausiai liežuvis pakyla tariant aukštutinio pakilimo /i i u u/, taigi jos laikytinos aukštutinėmis. Neaukštutinės būtų /e ie o uo/. Kaip rodo tiriamosios šnektos rišliosios kalbos balsių spektrinė analizė, vidutinio pakilimo [e], [o] artikuliuojami įtemptais kalbos padargais ir, palyginti su [i], [u], atviresne burna, žemesnis liežuvisio pakilimas. Artikuliuojant [ie], [uo] liežuvis ir kiti kalbos padargai iš pradžių užima labai panašią padėtį kaip ir tariant [i], [u], o paskui slenka neutralesnės, kur kas atviresnės artikuliacijos kryptimi (plačiau žr. §§ 83–92).

Skirstant uždarašias fonemas pagal požymius ‘aukštutinis’–‘neaukštutinis’,

---

svarbiausiu, žr. [Piotrovskij, 1960, 25; Kazlauskaitė, 2002a, 88 ir ten min. lit.].

iš akių neišleistina ir tai, kad /i i u u/ gali susigrupuoti artimos artikuliacijos poromis /i/ : /i/ ir /u/ : /u/ ir atlikti skiriamąją – distinktyvinę funkciją (pavyzdžių žr. § 48), o fonemos /ɛ ie o uo/ tokių porų nesudaro [Girdenis, 2003a, 195].

Požymiams ‘aukštutinis’–‘neaukštutinis’ indiferentiškos žemutinės fonemos /a a. a/, nes jos jau yra išskirtos kaip atvirosios.

§ 57. Ilguosius neaukštutinius balsius dar galima skaidyti pagal požymių porą ‘kintamasis’–‘nekintamasis’: aiškiai kintamos artikuliacijos yra /ie/, /uo/, jas tariant liežuvio pakilimas nuosekliai kinta. Spektrinės analizės duomenimis, [ie], [uo] glaidinis elementas gali būti ištariamas skirtingai – tai priklauso nuo koartikuliacijos su gretimais garsais ir pan. (plačiau žr. §§ 83–92). Šios fonemos laikytinos žymėtomis, nes ne visuomet vartojamos absoliučioje žodžio pradžioje (žr. § 50) (taip pat žr. ir [Karosienė, Girdenis, 1993, 34–35 (= Girdenis, 2001, 70–71)]. Pastoviosioms /ɛ/, /o/ priskirtinas požymis ‘nekintamasis’, tai nežymėtosios fonemos.

§ 58. Liko paskutinis žingsnis – suskaidyti atvirąsias neilgąsias fonemas /a./ ir /a/. Vienas šios grupės narys yra pusilgis, kitas – trumpasis. Šių fonemų skirtumus geriausiai apibūdina diferencinių požymių pora ‘pusilgis’–‘trumpasis’. Eksperimentiniai šios opozicijos narių kiekybės ir kokybės tyrimai rodo, kad skiriasi [a.] ir [a] trukmė ir kiti skiriamieji požymiai: ilgesni, kiek atviresni (kompaktiškesni) ir žemesnio tembro yra pusilgiai fonemos /a./ alofonai (plačiau žr. §§ 93–102). Panašiai skirstomi ir Lukšių šnektos atitinkami balsiai ([Bacevičiūtė, 2004, 143], taip pat plg. kitų tarmių neilgųjų fonemų grupių skirstymą [Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 188–189 (= Girdenis, 2001, 265–266); Urbanavičienė, 2005, 47]). Svarbu tai, kad trumpoji fonema yra vartojama neutralizacijos pozicijoje, t. y. nekirčiuotame skiemenyje. Dėl šios priežasties /a/ laikytina nežymėtuojų šios opozicijos nariu. Likusioms balsinėms fonemoms minėtoji požymių pora nėra svarbi, nes joms jau yra priskirtas požymis ‘ilgasis’ arba ‘neilgasis’.

§ 59. Pagaliau fonologinė Príenų šnektos balsinių fonemų klasifikacija yra baigta, nes, kaip matyti, visose klasėse lieka po vieną elementą:

I. Ilgosios /*i ie ę a o uo w*/:

1) priešakinės /*i ie ę*/:

a) aukštutinė /*i*/;

b) neaukštutinės /*ie ę*/:

α) kintamoji /*ie*/;

β) nekintamoji /*ę*/.

2) nepriešakinės /*a o uo w*/:

A) uždarnosios /*o uo w*/:

a) aukštutinė /*w*/;

b) neaukštutinės /*o uo*/:

α) kintamoji /*uo*/;

β) nekintamoji /*o*/.

B) atviroji /*a*/.

II. Neilgosios /*i a a. u*/:

1) priešakinė /*i*/;

2) nepriešakinės /*a a. u*/:

A) uždaroji /*u*/;

B) atvirosios /*a a.*/:

α) pusilgė /*a.*/;

β) nepusilgė /*a*/.

Taigi pateikus kiekvienos hierarchinės klasės bei požymių poros pasirinkimo motyvus, galima nubraižyti Príenų šnektos balsinių fonemų diferencinių požymių matricą (žr. 24 lentelę).

24 lentelė. Šnektos balsinių fonemų diferencinių požymių matrica⁹³

Nr.	Fonemos	<i>i</i>	<i>i̇</i>	<i>ie</i>	<i>ę</i>	<i>a</i>	<i>a.</i>	<i>a'</i>	<i>o'</i>	<i>uo</i>	<i>u</i>	<i>u'</i>
1.	ilgasis (neilgasis)	-	+	+	+	-	-	+	+	+	-	+
2.	uždarasis (atvirasis)	+	+	+	+	-	-	-	+	+	+	+
3.	priešakinis (nepriešakinis)	+	+	+	+	-	-	-	-	-	-	-
4.	aukštutinis (neaukštutinis)	+	+	-	-	0	0	0	-	-	+	+
5.	pusilgis (trumpasis)	0	0	0	0	-	+	0	0	0	0	0
6.	kintamasis (nekintamasis)	0	0	+	-	0	0	0	-	+	0	0

Kaip matyti, pagal matricą kiekvienas fonologinis balsis nusakomas keleto diferencinių požymių deriniu, pvz., /ę/ apibūdinamas penkiais požymiais: 'ilgasis' + 'uždarasis' + 'priešakinis' + 'neaukštutinis' + 'nekintamasis'.

§ 60. Pagal dichotominės fonologijos principus balsinių fonemų diferencinių požymių hierarchiją galima pavaizduoti dendrograma (žr. 40 pav.).

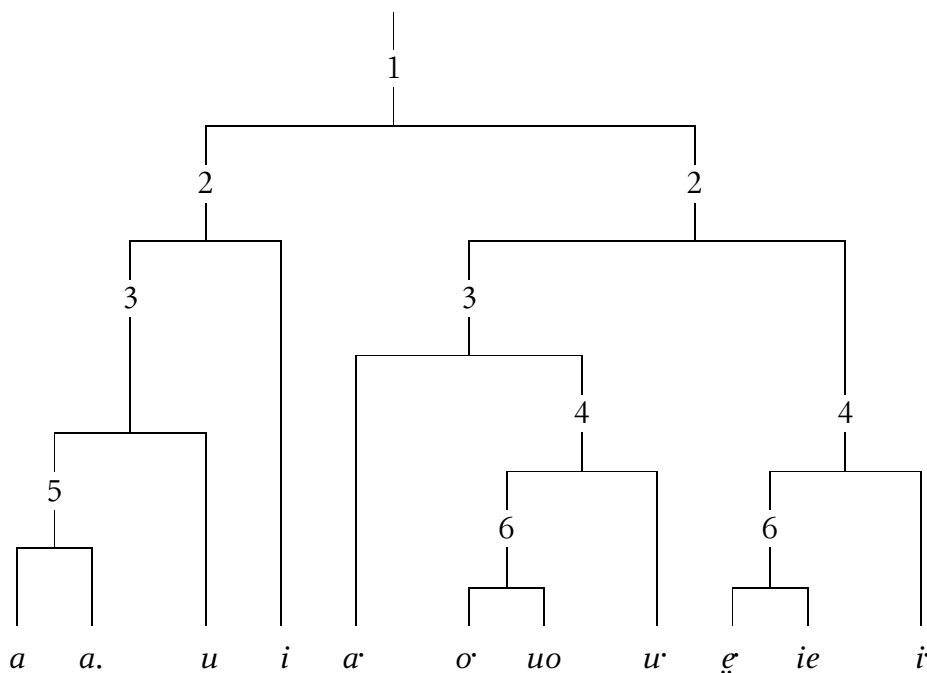
Kaip įprasta, dendrogramos dešinėsios šakos reiškia fonologiškai žymėtuosius – teigiamuosius požymius, o kairiosios – nežymėtuosius. Šnektos korelacių pluoštai kontrastuoja pagal tas pačias 24 lentelėje išvardytas diferencinių požymių poras⁹⁴: 1) 'ilgasis'–'neilgasis', 2) 'priešakinis'–'nepriešakinis', 3) 'uždarasis'–'atvirasis', 4) 'aukštutinis'–'neaukštutinis', 5) 'pusilgis'–'trumpasis', 6) 'kintamasis'–'nekintamasis'. Iš dendrogramos matyti, kad, pavyzdžiui, nuo pirmosios iki trečiosios požymių poros eina korelacių pluoštai, kuriuos sudaro kiekybinė, tembrinė ir uždarumo artikuliacijos koreliacija.

Lietuvių bendrinės kalbos ir kitų tarmių balsių klasifikacijos dendrogramas

⁹³ Kaip jau buvo minėta, pliusas žymi teigiamus, žymėtiesiems fonemų grupės nariams priskiriamus, požymius, minusas – neigiamus. Kai požymiai nėra skiriamieji arba fonemas identifikuojant nesvarbūs, rašomas nulis.

⁹⁴ Akustiniai aptartųjų požymių atitikmenys būtų tokie: 1) 'įtemptasis'–'neįtemptasis', 2) 'aukštatonis'–'žematonis', 3) 'žemasis'–'nežemasis', 4) 'difuzinis'–'nedifuzinis', 6) 'kintamasis'–'nekintamasis'. Tikslaus penktosios diferencinių požymių poros 'pusilgis'–'trumpasis' akustinio atitikmens nėra. Akustinį ir artikuliacinį diferencinių požymių apibūdinimą žr. [Jakobson, Fant, Halle, 1962, 177–

žr. [Girdenis, 2003a, 199, 201; Pakerys, 2003, 35; DLKG, 26; Atkočaitytė, 2002, 185; Bacevičiūtė, 2004, 146; Leskauskaitė, 2004, 114; Urbanavičienė, 2005, 49; Murinienė, 2007, 41 ir kt.].

40 pav. Priėnų Ŗnektos balsinių fonemų dendrograma

Balsių fonologinę sistemą galima pateikti ir lentele, iš kurios dar geriau nei iš dendrogramos matyti Priėnų Ŗnektai būdingi koreliacijų pluoštai (žr. 25 lent.).

25 lentelė. Priėnų Ŗnektos balsių sistema

P a k i l i m a s			T r u k m ė i r e i l ė					
			i l g i e j i		n e i l g i e j i			
			prieša- kiniai	neprieša- kiniai	p u s i l g i a i		t r u m p i e j i	
prieša- kiniai	neprieša- kiniai	prieša- kiniai			neprieša- kiniai			
uždarieji	aukštutiniai		/i/	/u/			/u/	
	neaukštutiniai	kintamieji	/ie/	/uo/			/i/	
		nekintamieji	/ɛ/	/σ/			<ɔ>	
atvirieji			/ɑ/		/a./		<e> /a/	

210; Jakobson, Challe, 1962, 254–258], taip pat žr. [Pakerys, 1997, 109–119; Girdenis, 2003a, 191–202].

3.1.3. Balsinės fonemos ir jų alofonai

§ 61. Nevienodomis sąlygomis kalboje fonemos realizuojamos konkrečiais garsais – tos pačios fonemos kombinaciniais variantais, arba alofonais⁹⁵.

Prīenų šnektos balsiai, kaip, pavyzdžiui, ir kitų vakarų aukštaičių šnektų, savo artikuliacinėmis bei akustinėmis savybėmis panašūs į bendrinės lietuvių kalbos balsius, tačiau neabejotinai yra ir savitumų, plg. šnekteje vartojamų balsinių fonemų alofonų⁹⁶ pavyzdžius:

[i̯], pvz.: *i.teĩ.na*⁹⁷ ~ įteina „įeina“, *varís* ~ varýs, *gi'vì* ~ gyvì, *šėiminĩkė*.⁹⁸ ~ šėiminỹkė „šėimininkė“, *már̃gi.t*⁹⁹ ~ márgyt „marginti“, *namù.kí*¹⁰⁰ ~ namũky „namuke“, *puodù.kí*¹⁰¹ ~ puodũky „puoduke“;

[i̯], pvz.: *dìdėlei* ~ didelei, *šìtep* ~ šitep „šitaip“, *išėĩ.nam* ~ išėĩnam „išėiname“, *priri'saũ.* ~ pririšaũ, *šùlinò* ~ šulinio, *turì* ~ turì, *gìlì* ~ gìlì, *isi'tam̃.po.* ~ isitaĩpo „išsitampo“;

[e̯], pvz.: *gėlei* ~ gėlei, *tėtė.* ~ tėtė, *dabař.tė.s* ~ dabartės „dabar“, *lėšė.* ~ vard. Lėšė, *ĩndėt*¹⁰² ~ indėt „įdėti“, *pradė*¹⁰³ ~ pradė „pradėjo“, *kė.dė* ~ kėdė, *spintũkė.* ~ spintũkė „spintelė“;

[ie], pvz.: *jieškók* ~ jieškók „ieškoki“, *píeno.* ~ píeno, *príenu.* ~ Prīenų, *šiėna.* ~ šiėną, *barbiėriški.* ~ Barbiėrišky „Balbiėrišky(je)“, *víenas* ~ víenas, *niėko.* ~ niėko, *ókieti.* ~ ókietį „vokietį“, *pievũkė.s* ~ pievũkės „pievelės“, *prisũktie* ~

⁹⁵ Dėl terminų žr. [Trubeckoj, 1960, 56; Martinet, 1960, 232; Girdenis, 2003a, 70 ir ten min. lit.; Pakerys, 2003, 10, 35–36]. Taip pat prisimintina, kad alofonai yra nulemti pozicijos ir patys savarankiškai neatlieka nei distinktyvinės, nei ekspresyvinės funkcijos, jie laikomi vienai fonemai priklausančiais panašiais garsais, tarp kurių yra papildomosios distribucijos santykis [Ščerba, 1983, 9 tt.; Chambers, Truggill, 1998, 176–177; Clark Yallop, 1999, 93 tt.; Girdenis, 2003a, 70].

⁹⁶ Bendrinės kalbos balsei vartojimą žr. [Pakerys, 1986, 26–44; 1995, 28–44].

⁹⁷ Matyt, pagal analogiją su „ant“ vartota forma su *int-* (*inteĩ.na*), o vietoj *in-* apibendrinus *i-*, vartojama *iteĩ.na*.

⁹⁸ Vietoj bendrinės kalbos *-inink-* sistemingai vartojama priesaga *-inyk-* [Zinkevičius, 1994, 29].

⁹⁹ Suvalkiečiai bendraties kamieną (ir kitas formas) apibendrinę pagal būs. l., plg.: *užrakysiu, pakabyta, sudegyt* ir pan.

¹⁰⁰ Tokio tipo daiktavardžių kaip *puodukas, namukas, tvartukas* ir pan. vartojama skirtinga negu bendrinėje kalboje vienaskaitos vietininko galūnė.

¹⁰¹ Žr. 100 išn.

¹⁰² Plotą, kuriame vietoj bendrinės kalbos *i-* šnektose vartojama *in-* žr. [LKA 2, 1982, 54 žemėl.].

¹⁰³ Plg. ir kitus pavyzdžius: *no.rėjo.* → *no.rėo.* → *no.rė.*

prisùktie „prisukti“;

[a'] ([e'], [æ']), pvz.: *nesámo.nę.* ~ nesámoné, *ká'zda-o.*¹⁰⁴ ~ kásdavo, *ž'a'sis* ~ žašis, *ka.šné.lis* ~ kašnēlis, *má'lkas* ~ málkas, *pa'frēšæ.s* ~ patrēšęs, *pa'frēš* ~ patrēš;

[a.] ([e.], [æ.]), pvz.: *ká.špinas* ~ kāšpinas, *á.žerus* ~ āžerus „ežerus“, *nudá.žę.* ~ nudāžė, *ká.tilu* ~ kātilu, *sá.ko.* ~ sāko, *pri'sila'pá.væ.* ~ prisilāpavę „prisirinkę lapų“, *akvá.ta.* ~ akvātą „norą“, *kel'æ.vo.* ~ keliāvo, *sé.nę.s* ~ sēnės, *né.šę.* ~ nēšė, *sá.nas* ~ sēnas;

[a] ([e], [ę]), pvz.: *à'fręmi* ~ àtremi, *aps'niēkti*¹⁰⁵ ~ apsnięgti „apsnigti“, *api'bū'dí.k*¹⁰⁶ ~ apibūdyk „apibūdink“, *prasi'dé*¹⁰⁷ ~ prasi'dé „prasi'dėjo“, *kàp* ~ kàp „kaip“, *kà'stie*¹⁰⁸ ~ kàstie „kasti“, *pilnà* ~ pilnà, *stubà* ~ stubà, *lá.ša* ~ lāša, *nēštie* ~ nēštie „nešti“, *tėp* ~ tėp „taip“, *pėšk* ~ pėšk, *val'žę* ~ valdžia, *to'kè* ~ tokià, *pe'ņkės* ~ penkiàs, *re'i.ke* ~ reikia, *negal'liù* ~ negaliù, *seseř.s* ~ sesers, *dì'deles* ~ dideles, *ùžneša* ~ užneša, *mėtra.* ~ mėtrą, *mė'trikus* ~ mètrikus „dokumentus“, *a'mėri'ke* ~ Amėrike „Amerikoje“, *anėlę.* ~ Anėlė;

[o], pvz.: *orũ* ~ orų, *uo.žĩs* ~ vožys „ožys“, *kó'sti*¹⁰⁹ ~ kósti, *stõ'řo.* ~ stõrio, *ĩřo.bõs* ~ triobõs, *vá'ndęnõ.*¹¹⁰ ~ vándenio „vandens“, *blo'gũs* ~ blogũs, *to'kĩs* ~ tokĩs „toks“, *ve'žiojo.* ~ vežiojo, *angõs* ~ angõs, *to.kõ* ~ tokiõ „tókio“;

[ɔ], pvz.: *tõnos* ~ tónos, *be.gólfo.s*¹¹¹ ~ be gòlfos „be golfo, sportinio megztinio“, *ci'tra'mõnas* ~ citramõnas;

[uo], pvz.: *uúogu.* ~ vúogu „uogu“, *úo'sti.t* ~ úostyt „uostyti“, *dúošu* ~ dúosiu, *kuõda.* ~ kuõdą, *žvi.řúoda-o.* ~ žvyriúodao „žvyriuodavo“, *nuva'žúo.ta.i*

¹⁰⁴ Iškritęs silpnas neskiemeninis [u].

¹⁰⁵ Plg. ir kitus Priėnų šnektos atematinių veiksmazodžių liekanų pavyzdžius: *kosti*, *niežti*, *peršti* (žr. [Senkus, 1955, 151; Zinkevičius, 1966, 348–351; LKA 3, 1991, 82–83, 88–90; Kazlauskas, 2000a, 311; Leskauskaitė, 2004, 34, 38 išn.]).

¹⁰⁶ Daugelis kauniškių bendratyse, kurios baigiasi *-inti*, ir iš šių bendračių padarytose formose vietoj *in* taria ilgąjį balsį [i] [Zinkevičius, 1994, 29].

¹⁰⁷ Plg. 103 išn.

¹⁰⁸ Išlaikyta senoji bendraties forma.

¹⁰⁹ Plg. 105 išn.

¹¹⁰ Šnekteje daiktavardis gali būti vartojamas ir kaip *-ia* kamienis.

¹¹¹ Šnekteje šalia vyr. g. vns. vard. *golfas* vartojama ir mot. g. forma *gòlfa*.

~ nuvažiuotai „nuvažiuotum(ei)“, *sù-uodę*. ~ *sùuodė*, *žė.mauuogę.s* ~ *žėmavuogės* „žemuogės“, *juokūr* ~ *juokū*, *vanduō* ~ *vanduō*;

[*u*], pvz.: '*úki,nikas*¹¹² ~ *úkinykas* „úkininkas“, *iňšúrlináu*¹¹³ ~ *insiúlinau* „įsiūliau“, *šúrlinasi* ~ *siúlinasi* „siūlosi“ *plu.gúot*¹¹⁴ ~ *plūgúot* „plūguoti“, *būr*¹¹⁵ ~ *būt* „būtų“, *būrva* ~ *būva*, *rūrto.s* ~ *rūtos* (dgs. vard.), *rudūr* ~ *rudū*, *póuu.* ~ *póvų*;

[*u*], pvz.: *užrakít*¹¹⁶ ~ *užrakýt* „užrakinti“, *žuvùkù.* ~ *žuvùkių* „žuvelių“, *vištùkę.s* ~ *vištùkės* „vištelės“, *pievùkę.s* ~ *pievùkės* „pievelės“, *ņeti'kùmas* ~ *netikùmas*, *kaimírnu*¹¹⁷ ~ *kaimýnu* „kaimynui“, *suņ.ku*¹¹⁸ ~ *suňku* „sunkù“, *kalido.rùn* ~ *kalidoriun* „koridoriun (į koridorių)“, *dù šimtù*¹¹⁹ ~ *dù šimtù* „du šimtus“, *tu,berku'ľože* ~ *tuberkuliòzė*, *bu'vù* ~ *bùvù* „esu, gyvenu“.

Toliau bendrais bruožais aptariamos kiekybinių ir kokybinių alofonų ypatybės.

3.1.3.1. Kiekybiniai balsinių fonemų variantai, jų vartojimas

§ 62. **Trumpieji balsiai.** Kaip ir kitose kauniškių patarmėse, Priėnų šnektos trumpieji balsiai kirčiuotoje ir nekirčiuotoje žodžio kamieno ir žodžio galo pozicijoje didesnių kiekybinių pakitimų nepatiria, pvz.: *kadà jáu sùtėmę* ↗ / *prasadė pa,sita'rìmas* ↘ (Priėnai), *tėr* / *jo tvartù,kít* ↗ / *vištùkęs* ↘, *ņera'kító.s* (Priėnai), *o.palę.mùmir* † *nustúmtas lė.das* ↘ / *tùščęs vanduō* ↘ (Narėvai), *tai,tie lėdaĩ. pradėjo.* '*lús,ťie* ↗ / '*atsi'mùš,ťie* ↗ / *iň bėržus* ↗ / *in,aglės* ↗ (Narėvai), *ņrisimenu ka(p)pá.nos* ↗ / *vėľku pírma diėna* ↗ / *jáu,ùškvietę.* † *in,šòkùs* ↘

¹¹² Žr. 98 išn.

¹¹³ Veiksmažodis turi kitokį kamieną negu bendrinėje kalboje.

¹¹⁴ Atkreiptinas dėmesys į iš daiktavardžio padarytą veiksmažodį *plūguoti*. Jis fiksuojamas tik tiriamos tarmės plote (žr. [LKŽ X, p. 325]). Dar plg. šnektose vartojamą *pasimalkauti*, kuris pasitaiko ir kitose aukštaičių tarmėse (žr. [LKŽ VII, p. 801]).

¹¹⁵ Iš siekinio atsiradusios tariamosios nuosakos formos suvalkiečiai ir pietų aukštaičiai dėl metatonijos kamienne paprastai turi tvirtagalę priegaidę.

¹¹⁶ Žr. 99 išn.

¹¹⁷ Senieji šnektos atstovai, kaip ir pietų aukštaičiai, vietoj bendrinės kalbos vns. naud. galūnės *-ui* vartoja *-u* (dar plg. [Zinkevičius, 1994, 46]).

¹¹⁸ Baritoninio kirčiavimo liekana (plg. [Mikulėnienė, 1996, 150–151]).

(Narāvai), *tai_rėĩ.k* štiklas ↗ *iñdėt* / *aba_špin'tù,kẽ* ↗ *pastúmt*¹²⁰ (Príenlaukis), *kat_aš_ai.nù* iñ_te.náis ↗ / *aš_tuřù* duris ↘ *užra'kít* / *neš_j.teĩ.na* ↘ † *tikraĩ* (Narāvai), *tadà* ↗ *su_ai.gulù* † *g'ivė.no.m* aĩ_příenu *ká.lno.* ↘ / *kuř_gi_rini'kije* ↘ (Príenlaukis), *ale_dauğãũ.* nešúlinu ↘ / *ba*¹²¹ *galvójur* † *kař_jie* *impràs* ↗ (Príenlaukis), *tai_pártizá.nair* / *nepa'sídavę.* ↘ *gi'vì* / *viduĩ* *sudé.gi.ta* *rá.do.* *dakùmentus* ↗ / *vìskař* (Príenai), *tai_ka(p)_pá.šaro.* *reikėjo.* *ířtis* ↗ / *tai_klúoner* † *palę.* *duris* *va_su'sirie.ři* ↗ / *řir_su_váľčũ*¹²² *pláuki* ↘ (Narāvai), *ka*¹²³ *řř_ĩľ.gai* *'laũ.k_túřt*¹²⁴ ↗ / *nesu'laũ.k_túřt* ↘ (Príenai) ir kt.

Kaip patvirtina Príenų šnektos statistiniai skaičiavimai, kirčiuoti trumpieji balsiai tiek žodžio kamieno, tiek žodžio galo (uždarosiose ir atvirosiose galūnėse) pozicijoje tik nedaug ilgesni už atitinkamus nekirčiuotus, tačiau didesnių kiekybinių pakitimų nepatiria, taigi jie neabejotinai yra trumpi (statistinių trumpųjų balsių kiekybės vertinimą įvairiose pozicijose žr. §§ 9–11)¹²⁵.

§ 63. Kai kurie kiekybinių trumpųjų balsių alofonų vartojimo atvejai aptariami plačiau.

1. Žodžio pradžioje prieš priešakinės eilės balsį [i] šnektoje nereguliariai pridodamas [j] arba [ĩ], pvz.: *jimù* ~ *jimù* „imu“, *řiř.* ~ *řiř* „ir“, *řilgũmas* ~ *řilgũmas* „ilgumas“ (dėl [j] pridėjimo kitose šnektose žr. [Zinkevičius, 1994, 31; Markevičienė, 2001, 41–42 ir kt.]).

2. Trumpasis kirčiuotas balsis [a] tiriamojoje šnektoje vartojamas dažniau nei bendrinėje lietuvių kalboje (plg. [Pakerys, 2003, 31–32]):

a) kirčiuotas [a] dar vartojamas kai kuriuose svetimos kilmės žodžiuose,

¹¹⁹ Apie Príenus senųjų šnektos atstovų vis dar pavartojama dviskaita.

¹²⁰ Tai sena beasmenė konstrukcija, kai vardininkas vartojamas kaip papildinys.

¹²¹ Greičiausia slaviškas skolinys (plg. lenk. *bo*), plačiai vartojamas jungtuko *nes* reikšme (dar žr. [Zinkevičius, 1966, 435–436]).

¹²² Šis daiktavardis šnektoje vyriškosios giminės (plg., *peilis*, *su peiliu*).

¹²³ Bevardės giminės liekana.

¹²⁴ Kaip ir pietų aukštaičiai, tiriamosios šnektos atstovai vartoja skirtingas nuo bendrinės kalbos tariamosios nuosakos vienaskaitos I ir II asmens formas.

¹²⁵ Prisimintina, kad pietinių vakarų aukštaičių balsių kiekybę tyrusi A. Kazlauskienė [1998b], nustatė, kad nekirčiuotoje pozicijoje (kamiene ir galūnėje) ilgųjų ir trumpųjų balsių kiekybės santykis mažesnis negu kirčiuotame skiemenyje. Nekerčiuotų balsių trukmės svyravimai pastebimi Dievėniškėse (plg. [Mikulėnienė, Morkūnas, 1997, 12]) ir kitose šnektose (plg. [Kazlauskaitė, 2002a; Bacevičiūtė, 2004;

pvz.: *àlèktro.s* ~ àlèktros „elektros“, *diràkto.řu.* ~ diràktorių „direktorių“, *řkadà* ~ řkadà „gaila, bėda“, *kvatà*¹²⁶ ~ kvatà „noras“;

b) kai kuriuose prievėksmiuose, įvardžiuose ir kituose žodžiuose, pvz.: *bràřkėm* ~ bràřkėm „bràřkėmis“, *sesuvà* ~ sesuvà „sesuo“, *kàp* ~ kàp „kaĩp“, *vienàp* ~ vienàp „vienaĩp“, *visàp* ~ visàp „visaĩp“, *màne* ~ m̀ane „manė“, *sàve* ~ s̀ave „savė“.

Kai kuriuose žodžiuose dažniau negu bendrinėje kalboje vartojamas ir Priėnų šnektos kirčiuotas [e] ([e]), plg.: *jėzus* ~ Jėzus „Jėzus“, *řvėplūs* ~ řvėplius „řvėplius“, *tėp* ~ tėp „taĩp“, *kitėp/kitàp* ~ kitėp/kitàp „kitaĩp“. Nemažai kirčiuoto [e] (ir [a]) vartojimo pavyzdžių užrašyta šiaurinių kauniškių řakių šnekte [Bacevičiūtė, 2004, 147–148].

Tačiau moteriřkosios giminės įvardžių formose vietoj bendrinės kalbos *jà*, *tà* (vns. įn.) ir *jàs*, *tàs* (dgs. gal.) Priėnų šnekte vartojama *jáį*, *táį* ir *jáįs*, *táįs*.

Dėl [a] vartojimo žodžio pradžioje plačiau žr. § 51.

§ 64. **Ilgieji balsiai.** Ilgieji kirčiuoti ir nekirčiuoti balsiai žodžio kamienne ir gale vartojami panašiai kaip bendrinėje lietuvių kalboje (plg. [Pakerys, 1986, 35–36]), pvz.: *tai_daf̃.ˌtėsr̃* † *įisaĩ. tẽ* ↘ / *vorkùto.į*¹²⁷ ↘ / *izdírbor* † *iki_pá.čėi pá.baigai*¹²⁸ ↘ (Priėnlaukis), *tai_dabař.ˌtėsr̃* † *'kõ.lė.i t̀uri* ↗ *p̀inigo.* / *tai_búrda-o. ǹeperka* ↘ *v́iena. p̀usæ*¹²⁹ *l̀itr̃* / *bet_pasįjima dá* ↘ *řriř litr̀us* † *va_řitam kaim̀iki.* ↘ (Priėnlaukis), *to'ki*¹³⁰ *ři'v̀i ařkleĩ.* ↗ / *ařkleĩ.s pař.vežę* ↗ / *ma.ņė.ņė-i.dõmuf ródo.s* (Priėnlaukis), *kat_ař_pažúràu*¹³¹ ↗ *iň_tæ.náris* / *ma.„bai'sù* ↘ *tada_dá.ro.s* (Priėnlaukis), *va_táį gařvė paai.k* ↗ / *tai_bór* † *tæ.v̀iska(s)* ↘ *sudė.gi.tà* / *tĩk_viẽ_nà baku'žù.kę* ↗ / *iř_kė.l̀ò.s řřõbo.s* ↘ *liko.* (Priėnai), *ņė_pasa'kĩ_táį* ↘ *ka(d)đę.l_m̀umi*

Leskauskaitė, 2004 ir kt.]).

¹²⁶ Tai skolinio *ukvata* (brus. *axboma*) balsio apokopės reiřkinys. Įdomu, kad tarmėje gali būti numetamas ne tik balsis, bet ir visas skiėmuo. Plačiau apie tai žr. [Zinkevičius, 1966, 131].

¹²⁷ Vietovardis.

¹²⁸ Sena naudininko konstrukcija.

¹²⁹ Būdingas galininkas, nėra laukiamo neiginio kilmininko.

¹³⁰ –i atsirado sutrumpėjęs ilgai akūteinei galūnei. Daugiskaitos vardininko formos su –i turimos ir dalyje žemaičių bei aukštaičių šnektose (plačiau žr. ir plg. [Rosinas, 1995, 112–113; Leskauskaitė, 2004]).

¹³¹ Veiksmažodis *žiūrėti* Priėnų šnekte gali būti ne tik *i*, bet ir *ā* kamieno (plg. [Leskauskaitė, 2004]).

/ dɛ.ɫ̥.ʃɛimi'nĩ.kɛs̥ \ iñs̥úli.t no.rɛ́ (Priėnai), ,vie'nĩ kitie̯m̥ \ kɛʃ.ʃi.do. (keršydavo) (Narėvai), ale_nór (nors) ka(d)_dù ,šim'tù litu ʃ gãũ.tai / rɛĩ.k ne_ 'lɔ'vó.ĩ \ gulė́tie (Narėvai) ir kt.

Vienodose žodžio kamieno ar galo pozicijose kirčiuoti ilgieji balsiai yra ilgesni už atitinkamus nekirčiuotus, ilgieji balsiai tariami labiau įtemptais kalbos padargais, ryškesni jų kokybiniai ir kiti skiriamieji požymiai. Tačiau tam tikrose pozicijose (pvz., galūnėse) ir dėl nekirčiuotų ilgųjų balsių didelio įtempimo jie atrodo beveik netrumpinami, nors fizinės trukmės išlaikymu aiškiai skiriasi nuo atitinkamų kirčiuotų balsių (tuo nesunku įsitikinti palyginus kai kurių kirčiuotų ir nekirčiuotų galūnės balsių įtempimą ir kiekybę bei jos vertinimą Studento kriterijumi, plačiau apie tai žr. § 8 ir toliau). Svarbu tai, kad visada neabejotinai išlaikoma atitinkamų kirčiuotų ir nekirčiuotų ilgųjų ir trumpųjų balsių opozicija.

Kaip matyti iš pavyzdžių, ilgosios fonemos /i u ɛ o a/ realizuojamos ne tik ilgaisias, bet ir pusilgiais alofonais: a) ilgieji [i], [u], [ɛ], [o], [a] ([e], [æ]) vartojami kirčiuotoje pozicijoje ir kai kuriais kitais atvejais¹³², plg. *šėimi'nĩ.kɛs̥* ~ šeiminỹkės „šeimininkės“ (vns. kilm.), *sto'rà* ~ storà, *žas̥s̥is* ~ žas̥is, *dra's̥us̥* ~ dras̥us̥ ir pan., b) pusilgiai ilgųjų balsių alofonai [i.], [u.], [ɛ.], [o.], [a.] ([e.], [æ.]) vartojami nekirčiuotoje žodžio kamieno ir galo pozicijoje. Nekirčiuotose pozicijose atsiradęs balsių pusilgumas skiriamosios funkcijos neatlieka.

Tik kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje vartojami pusilgės fonemos /a./ alofonai, jų distribucija apžvelgta pirmesniuose skyriuose (žr. § 49 ir § 51).

§ 65. Toliau svarbiausi ilgųjų balsių kiekybinių variantų vartojimo savitumai aptariami plačiau.

1. Kaip jau buvo minėta § 50, ne tik žodžio pradžioje prieš garsus [ie], [uo] nereguliariai vartojami atitinkamai [i], [j] arba [u], [v], pvz.: *ĩieškót* ~ ieškoti, *nebeĩieško.* ~ nebeieško, *vúogu.* ~ uogu, *pasiiuo'gáutie* ~ pa(si)uogáuti. Tas pats pasakytina ir apie kitus ilguosius balsius, plg.: *ĩĩ'rà* ~ jyrà „yra“, *ĩẽmę.* ~ jėmė „ėmė“, *suuẽjo.* suvėjo „suėjo“, *uo.žĩs* ~ vožỹs „ožys“ ir kt. Tačiau pasitaiko ir

¹³² Jie aptariami toliau, žr. § 66, taip pat žr. §§ 21–26.

atvirkščias reiškiny, kai žodžio pradžioje prieš ilgąjį balsį priebalsis numetamas, pvz.: *tai_mamà nusìvėdę pas_ókietì.↗ / feļ.šera.↘* (Priėnlaukis), *tai_paskuĩ tas_o.kietĩs↗ / žĩno.tv / žendá.raĩ¹³³ insá.ke↗ / kad_nuvėstur ĩ duõtu. kaĩ.bari.↘ má.mai* (Priėnlaukis), *čėr_tai ĩ gimná.zijo.š diràkto.rũ.¹³⁴↘ nušõvę. ókiečėi* (Narėvai). Be to, priebalsis [v] tiriamojoje šnektoje labai dažnai netiriamas prieš kai kurių įvardžių, daiktavardžių ir būtojo kartinio bei būtojo dažninio laiko veiksmažodžių galūnes ar priesagas, pvz.: *tà-o. ~ tào, pò-u. ~ pòvũ, bù-o. ~ bùvo, darĩda-o. ~ darýdavo, daužĩda-o. ~ daužýdavo* (daugiau panašių pavyzdžių visame vakarų aukštaičių kauniškių plote žr. [Markevičienė, 2001, 41; Girdenis, 1968–1986; 2002a ir kt.]).

3. Žodžio gale trumpesnėse tokių būtojo kartinio laiko veiksmažodžių kaip ‘norėjo’, ‘reikėjo’, ‘nešiojo’, ‘žinojo’, taip pat veiksmažodžio ‘buvo’, asmeninio įvardžio ‘man’ ir dalelytės ‘dar’ formose Priėnų šnektoje dažnai vartojami ilgieji tvirtapradžiai [ɣ], [o] ir [a], plg.: *ta(i)_i_má↗ reikė¹³⁵ / aĩklĩ(s)↘ saĩdĩt¹³⁶* (Priėnlaukis), *o_dá↗ kap_sĩkis / víras turė už_apĩvažõ.↘* (Narėvai), *prę_rũso.r ĩ nešõ¹³⁷ kap_rei.ke↘* (Priėnai), *tai_ma_bó ketu'rólika má.tu.↗ / tai_ketu'rólika lĩtu.↘ sumo.kė* (Priėnai) ir kt. Tvirtapradė priegaidė atitinkamai atvejais tariama ir kitose pietinių vakarų aukštaičių šnektose.

4. Tiriamojoje šnektoje prieveiksniuose *priė, apiė* ir *nuõ* vietoj [ie], [uo] nekirčiuotoje pozicijoje vartojami pusilgiai ilgųjų balsinių fonemų alofonai [e.] ir [o.], pvz.: *prę_namũ tvo.rõs↘ //* (Priėnai), *virtuvũkėĩ ĩ prę.stá.lo.↘ susėzdaũo.m* (Priėnlaukis), *da.tóks vasiláuckas↗ no._mari'jámpa_lęs pagéłbę.jo.* (Priėnai), *tai_no_kreĩ.to¹³⁸ ĩ jáu_vanduõ↘ / to'lĩ ĩ to'li↘* (Narėvai), *draũgũ↗ gerũ apę.jĩ ĩ*

¹³³ Vietoj nekirčiuoto trumpojo *a* tiek savuose, tiek svėtimos kilmės žodžiuose gali būti vartojamas *e*, ir atvirkščiai – vietoj nekirčiuoto *e* vartojamas *a*, plg.: *reĩmeĩ.tai* ~ ramentai, *šuseks'tĩti* ~ susagstyti, *žendáram* ~ žandaram(s) ir *mėnaseĩ* ~ mėnesiai, *prazideĩ.tas* ~ prezidentas ir kt. Pasitaiko atvejų, kai [a] vartojamas vietoj kirčiuoto [e], pvz., *diràkto.rũ.* ~ direktorių. Šis reiškiny būdingas beveik visoms Lietuvos tarmėms.

¹³⁴ Žr. 133 išn.

¹³⁵ *reikėĩo.* → *reikėo.* → *reikė.* plg. ir 103 išn.

¹³⁶ Tai sena beasmenė konstrukcija, kai vardininkas vartojamas kaip papildiny.

¹³⁷ Plg. 135 ir 103 išn.

¹³⁸ Žr. 133 išn.

búrdavo. ik_vá.lei ↘ (Priénlaukis) ir kt. (daugiau pavyzdžių žr. *Prieduose* pateiktuose *Prienų šnektos tekstuose*).

5. Ilgosios balsinės fonemos /i ɛ o u/ tiek kirčiuotos, tiek nekirčiuotos vartojamos įvairiose kalbos dalyse ir įvairiose pozicijose. Kirčiuotoje pozicijoje tariami ilgi jų alofonai – atitinkamai [i̯], [ɛ̯], [o̯] ir [u̯]. Pastebėtina, kad priklausomai nuo pozicijos žodyje, kalbamųjų balsių kiekybė gali daugiau ar mažiau skirtis (plačiau žr. §§ 7–25, 33–38).

Nekirčiuotoje pozicijoje, kaip rodo Priénų šnektos ir kitų kaimyninių vakarų aukštaičių kauniškių šnektų faktai (plg. ir [Markevičienė, 2001]), /i ɛ o u/ realizuojamos dvejopais alofonais¹³⁹:

a) žodžio kamiene prieš kitą ilgą kirčiuotą ar nekirčiuotą skiemenį dažniausiai vartojami pusilgiai ilgųjų balsinių fonemų alofonai [i̯], [ɛ̯], [o̯] ir [u̯], pvz.: *i.dõmu.s* ~ įdõmūs, *kę.dẽs* ~ kėdės, *sto.rõs* ~ storõs, *plu.gúot* ~ plūgúoti.

Tais atvejais, kai žodžio kamieno pozicijoje skiemuo su ilguoju balsiu turi šalutinį ritminį ar morfemos kirtį, jo kiekybė gali išlikti nepakitusi, taigi vartojami ilgieji balsinių fonemų alofonai, pvz.: *'úki.níko.* ~ úkinyno „úkininko“. Taip pat [i̯], [ɛ̯], [o̯] ir [u̯] vartojami prieš trumpą kirčiuotą vidinį ar galinį žodžio skiemenį, pvz.: *mi.nìmo.* ~ mynìmo, *užìmas* ~ ūžìmas, *bo'bùkę* ~ bobùkė, *tęvùkas* ~ tėvùkas, *gi.vì* ~ gyvì, *storàs* ~ storàs;

c) žodžio gale nekirčiuotos tiriamosios šnektos ilgosios balsinės fonemos /i ɛ o u/ taip pat gali būti realizuojamos ir ilgais, ir pusilgiais alofonais: ilgi [i̯], [ɛ̯], [o̯] ir [u̯] dažniausiai išlieka po trumpo kirčiuoto ar nekirčiuoto skiemens, ypač kuomet galūnė gauna šalutinį morfemos kirtį, kylant intonacijai arba prieš pauzę, pvz.: *šėimi'nĩ.kęs* ~ šeiminỹkės „šeimininkės“ (vns. kilm.), *isi'puř.vi.tũ* ~ isipuřvytų „išsipurvytų“, *tai.ta_lęsę* ↗ / *neklãũ.sę.* *šėimi'nĩko.* ↘ (Priénai), *kamba'rũ.kír* † *iñ.reņk.ta visà mójiņę.*¹⁴⁰ ↘ (Narāvai) ir kt.

6. Žemutinio pakilimo fonemos /a/ distribucija plačiau aptarta § 51. Atskirai dar reikėtų paminėti, kad nekirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje ši

¹³⁹ Toliau išvardytais atvejais daugiau pavyzdžių žr. §§ 61–63.

fonema taip pat gali būti realizuojama dvejopais – ilgaisiais ir pusilgiais – alofonais.

Ilgieji [a], [e] (arba [æ]) nekirčiuotoje pozicijoje dažniausiai vartojami šiais atvejais:

a) prieš trumpą kirčiuotą ir nekirčiuotą skiemenį ar galūnę, pvz.: *drars̘̀sǹ̘nis* ~ *dr̘̀s̘̀sǹ̘nis*, *fr̘̀š̘̀imo*. ~ *tr̘̀š̘̀imo*, *fr̘̀æ'st̘̀à* ~ *tr̘̀š̘̀t̘̀à*, *ž̘̀as̘̀is* ~ *ž̘̀as̘̀is*. Kitose šnektose šiose pozicijose vartojami pusilgiai ilgųjų balsių alofonai, žr. [Markevičienė, 2001, 37];

b) žodžio gale vienaskaitos galininko linksnyje bei vyriškosios giminės veikiamųjų dalyvių vardininkuose po ilgo ar trumpo kirčiuoto bei nekirčiuoto skiemens trumpuose sakiniuose arba frazėse prieš pauzę (panašią nuomonę žr. [Markevičienė, 2001, 35], taip pat plg. [Zinkevičius, 1966, žemėl.: 51, 52; LKA 2, žemėl.: 47, 49]), plg.: *j̘̀æ.gu_r̘̀ėĩ.ks atidúot ž̘̀emùk̘̀æ* ↗ (Prienlaukis), *aì̘.daũo.m ž̘̀ol̘̀æ* ↗ *p̘̀j̘̀éut* (Nar̘̀vai), *tai_č̘̀èr* † *p̘̀er.ta.l̘̀æ.da* ↗ / *nuù̘ėjo.m iŕ̘̀_k̘̀it̘̀a p̘̀us̘̀æ*. ↘ (Nar̘̀vai), *tai_kat_ma_r̘̀ódo.s̘̀r* † *jì̘e_išva'ž̘̀é.v̘̀æ* ↗ (Prienai) ir kt.

3.1.3.2. Kokybiniai balsinių fonemų variantai, jų vartojimas

§ 66. Kalboje vieno ar kito kokybinio alofono atsiradimą nulemia sintagminiai santykiai – tarp kitų garsinių kalbos elementų užimama pozicija. Šiame skyrelyje trumpai aptariami pagrindiniai ir nepagrindiniai kokybiniai balsių alofonai bei jų vartojimas. Kaip žinoma, platesnė pagrindinių alofonų distribucija (žr. [Girdenis, 2003a, 71 ir ten min. lit.]).

§ 67. Kokybiniai balsių variantai priklauso nuo gretimų garsų ir kitų veiksnių:

1. Po minkštųjų priebalsių žodžio kamiene ir gale užpakalinės eilės uždarieji balsiai realizuojami supriešakėjusiais alofonais [ú], [úr], [j], [ó], [uo], pvz.: *apsvaiks't̘̀ir / s̘̀ip̘̀ila* ↗ *v̘̀á'ǹ̘d̘̀ėǹ̘ù / ì̘ir_v̘̀ėl* ↘ *m̘̀ùš̘̀a* (Prienai), *teĩ.s̘̀ę už_ak̘̀ũ*. ↘ //

---

¹⁴⁰ *Altoriukas*.

(Príenai), *im_biblîtika* ↘ *ne_benu'vĕjo.m* (Narāvai), *taĩ_ka(p) p̄riež_birbùlò kálna.r* † *vé.žę. lavónus* ↗ / *iš_vėžimur srovė tĕkė kraũ.jes* ↘ (Príenai), *vis_atvažúojer* † *tóĩ* *daktá'řù_kę* ↘ (Príenlaukis) ir kt.

Priešakesnės artikuliacijos fonemų /u u' ɔ o uo/ alofonai vartojami ir kirčiuotoje bei nekirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje prieš minkštuosius priebalsius. Kaip rodo formančių dinamika, apskritai visi balsiai prieš minkštuosius priebalsius (ypač dusliuosius) kirčiuotoje ir nekirčiuotoje (išskyrus kokybinius pusilgės fonemos /a./ alofonus¹⁴¹) žodžio kamieno pozicijoje yra priešakesnės artikuliacijos ir uždaresni, jų antroji formantė, ypač tuomet, kai balsis arčiau pabaigos, t. y. arčiau priebalsio, dažniausiai būna aukštesnė negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį (plg. [uo], [ie] spektrogramas prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį, § 89).

2. Žodžio kamiene prieš kietąjį priebalsį arba žodžio gale, ypač tuomet, kai žodis tariamas pabrėžiamąja intonacija, vartojami šiek tiek atviresni balsių [i], [u] alofonai, pvz.: *močùtę. tæ_bùvo.* ↘ / *aš_ņemelúoju* ↘ (Narāvai), *tai_kõr* *jiš_tæ_lîpa* ↘ (Príenai) ir kt.

Nuo tolimesnio skiemens garsų kalbamieji balsiai ypač priklauso Vilkaviškio, Šakių bei kitose vakarų bei pietų aukštaičių šnektose (plg. [Bacevičiūtė, 2000, 9–10; 2004, 137–139; Paulauskaitė, 2001, 38; Markevičienė, 2001 ir kt.]).

Daugelyje tarmių aukštutiniai balsiai plėtėja ir dėl kitų priežasčių: tam tikrais atvejais skirtingos kilmės [i], [u] atliepimai nevienodi Šakių [Bacevičiūtė, 2004, 189 tt.], Vilkaviškio [Paulauskaitė, 2001, 57 tt.], Pāšušvio [Kazlauskaitė, 2002, 70 tt.], taip pat akmeniškių [Murinienė, 2007, 140 tt.], pietų žemaičių varniškių [Bukantis, 1984, 95] ir raseiniškių [Atkočaitytė, 2002] šnektose. Pavyzdžiui, pastebėta, kad šiaurinėse kauniškių šnektose tokio tipo formos kaip vns. vard. *naktis* ~ *naktis* ([i] < *i̯) ir dgs. gal. *naktis* ~ *naktis* ([i] < *i̯(n)) nėra vienodos: vienaskaitos vardininko galūnės balsis atviresnis, užpakalesnės

¹⁴¹ Kaip minėta, jie vartojami tik kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje.

artikuliacijos negu atitinkamai daugiskaitos galininko. Tačiau Priėnų šnektoje tiek iš klausos, tiek žvalgomoju būdu patyrinėjus formančių dinamiką ir palyginus kiekybinius bei kokybinius požymius, ryškių nevienodos kilmės [i] skirtumų minėtoje pozicijoje nepastebėta, dėl to išsamiau šis reiškinys netyrinėtas.

3. Nuo gretimų priebalsių kietumo ar minkštumo priklauso balsinių fonemų /a a/ kokybinių alofonų distribucija (žr. ir § 51): po kietųjų priebalsių vartojami [a], [a], [a.], po minkštųjų priebalsių vartojami [e]/[e], [e.], [e], ypač kai toliau eina taip pat dažniausiai minkštasis priebalsis ar priešakinės eilės vokalizmas. Po minkštųjų priebalsių tuomet, kai tolesnio skiemens pagrindą sudaro užpakalinės eilės balsis ar juo prasidedantis dvigarsis, taip pat dažnai prieš pauzę kalbami balsiai yra užpakalesni bei daugiau ar mažiau atviresni ir dažniausiai yra realizuojami alofonais [e], [æ.], [æ], plg.: *tai ĵđdavikaš* ↗ ∷ *usitēmpē. čekisto. milinæ* ↗ / *ĵir po. aglè ĵau l'áuke.* ↘ / *kadà* ↗ *ĵau varís* ∷ *táris áukàs* ↘ (Priėnai), *adbéga* ↘ *prē. mánæ.s ĵisai.* (Priėnai), *o. àš mažūke.* ↗ ∷ *amėrike*¹⁴² ↘ *gimáũ.* (Priėnlaukis), *pūsæ. má.tu. tai. nega'léjau basà* ↗ // *búrda-o. vá.sara. vaikai. lá.ksto.* ↘ *basì* / *o. àš* ∷ *apšæ.vus* ↘ (Priėnai).

Alofonas [e] – atviresnis balsio [e] variantas. Už [e] siauresnis alofonas [e]¹⁴³ dažniausiai vartojamas nekirčiuotuose skiemenyse prieš minkštąjį priebalsį ir dvibalsyje [ei] (galiniame ir negaliniame skiemenyje), pvz.: *reiké. nuosa'vĩbē.* ↘ *turét* (Priėnlaukis), *tæ* ↗ ∷ *mum(i) indárbi.da-o.* ↘ / *o. çè teisínge* ↗ *da. rasi?* (Narāvai), *ale.sá.ko. dá* ↗ *šenė'sni* / *ĵir biški. žemė'sni* ↘ (Narāvai), *šėimi'nĩkei fvir̄ti.t* ↘ *liēpē. šitep* (Priėnai) ir kt.

Nuo priebalsių kietumo ar minkštumo priklauso ir kokybinių pozicinio ilgumo /a./ alofonų distribucija: po kietųjų priebalsių vartojamas pusilgis [a.], po minkštųjų priebalsių – [e.], kai toliau eina minkštasis priebalsis arba priešakinės eilės vokalizmas, ir [æ.], kai toliau eina kietasis priebalsis arba užpakalinės eilės

¹⁴² Stākliškių apylinkėje yra kaimas Amėrika.

¹⁴³ Kompiuterio programa PRAAT šį garsą pailginus 2–3 kartus, aiškiai girdėti ilgasis balsis [e].

vokalizmas.

Žodžio kamieno pozicijoje trumpasis [a] ir pozicinio ilgumo fonemos /a./ alofonas prieš minkštuosius priebalsius yra priešakesnės artikuliacijos ir uždaresni negu pozicijoje prieš kietuosius priebalsius, plg.: *kasì* ~ *kasi* : *kasù* ~ *kasu*, *mali* ~ *mali* : *malù* ~ *malu*, *ká.sę.* ~ *kasè* : *ká.sa* ~ *kāsa*, *má.tę.* ~ *matè* : *má.to.* ~ *mato*.

4. Priėnų šnektoje ryškių kokybinių skirtumų visos balsinės fonemos nepatiria greta skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių. Galima tik paminėti, kad ne tik Priėnų šnektoje, bet ir kitose vakarų aukštaičių šnektose, tarp skardžiųjų priebalsių balsiai kiek ilgesni ir ryškesni negu tarp dusliųjų (žr. spektrogramas *Instrumentinių konsonantizmo tyrimų* skyriuje, taip pat plg. Kazlauskienė, 1998b, 78; Bacevičiūtė, 2004, 155). Eksperimentais patvirtinta, kad kalbamųjų priebalsių poveikis ryškesnis pozicinio ilgumo žemutinių balsių¹⁴⁴ priegaidėms (plačiau žr. § 51 ir ten min. lit.).

5. Prieš nosinius priebalsius ar po jų vartojami nazalizuoti balsinių fonemų alofonai, plg.: *má.lę.* ~ *mālè* : *vá.lę.* ~ *vālè*, *ná.ša* ~ *nēša* : *pá.ša* ~ *pēša* ir kt. Kaip rodo eksperimentiniai tyrimai, mažesnę antrąją formantę linkę turėti nazalizuoti kalbamųjų balsių alofonai (plačiau žr. *Konsonantizmo* skyriuje §§ 93–102, 153–155).

Prieš ar po nosinių priebalsių visi balsiai nazalizuojami ir kitose Lietuvos šnektose (plg. [Murinienė, 2007; Trumpa, 2000; Bacevičiūtė, 2004 ir kt.]).

6. Balsinės fonemos /a/ alofonas [a]¹⁴⁵ tiek vienas, tiek dvibalsyje [ai], taip pat mišriuosiuose dvigarsiuose gali būti redukuojamas, t. y. vartojamas šiek tiek aukštesnio pakilimo, priešakesnis variantas [α]. Dvibalsyje [au] gali būti vartojamas sulūpintas variantas [ã]. Vietoj balsio [a] minėtieji [α] ir [ã] dažniausiai vartojami šiais atvejais:

a) kirčiuotame žodžio kamieno ir galo skiemenyje, pvz.: *jáu_tadàr* *su_ãĩ.gulũ* † *su_vaikaĩ.ş* ↘ *gi.vá.no.m* / *tikraĩ* ↘ (Priėnlaukis), *pirmãũ dírbaũ*

¹⁴⁴ Tarp dusliųjų priebalsių jie panašesni į akūtinius.

¹⁴⁵ Dėl [a] kokybės ir kitų skiriamųjų požymių dvibalsiuose [ai] ir [au] žr. *Prozodijos* skyriuje *Dvibalsių akustinių požymių tyrimas* (§§ 39–42).

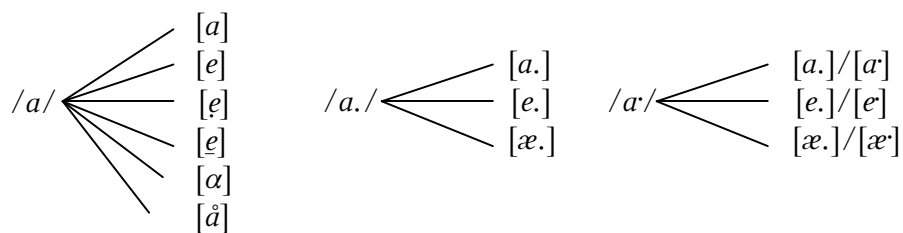

šuvīklo.i / *tai_mūmi dúoda-o. vīsa. plōšcū.* ↘ *šú, tie* (Príenai), *špečelėi búrda-o. míntuvai* ↘ *,to'kì* (Príenai), *tai_mònikos kučinskaĩ.te.(s) sesuōr* † *nė.šę* / *tokėš lentàs* ↘ *jáu_tiešę* (Narāvai), *iř_jáu. galì 'már_gít* ↘ *kárš,tu vaškù* (Narāvai), *,tai_da'bař,.tę.s* † *šęř.bento.* ↗ *žmóna. surá.do. / remùnæ. ,sebaš,tejáus'kaĩ.tæ.* ↘ / *iir_da.,tój* ↘ / *ju.rá.te. kazláuskaĩ.te.* ↘ *bùuo. ,ra'stà* (Príenai);

b) nekirčiuotoje žodžio kamieno ir galo pozicijoje, pvz.: *aš_ai'nù* † *iř_vískas* ↘ / *klebõnas* ↘ *tík_nėĩ.na* (Príenai), *ale_màno. diedùkas* † *pìnigo.* ↘ *turė* (Príenlaukis), *visadà* † *tokìs 'pàruoš,ta* ↘ *bù-o.* / *,to'kìs ,alto'rùkas* (Narāvai), *kadà_jáu ailìnùr pa,šita'rìmas baĩ.ge.,si* ↗ / *tik_tęvùka(s)* ↘ *žino.* (Príenai), *nù_ir paskuĩ cė iš_píeninę.s* ↗ / *pėre.ĩáu cė in_mėžgĩkla.* ↘ // *vęĩ* ↘ *im_buĩ.tini. gri.žáu.* (Príenai), *mamàr_sukaĩbėjo.* † *rùsiškai* ↘ (Príenlaukis).

Reikia pasakyti, kad redukcijos laipsnis, kaip ir kitose tarmėse, labai priklauso nuo pozicijos. Príenų šnektoje ji ryškesnė prieškirtiniuose skiemenyse, ypač pozicijoje prieš minkštą priebalsį, taip pat pokirtiniuose skiemenyse ir žodžio gale (dar žr. *Prozodijos skyrių*, §§ 33–46).

§ 68. Apibendrinant kokybinius balsinių fonemų variantus, nesunku pastebėti, kad plačiausias /a a. a/ alofonų spektras:

3.2. Instrumentiniai vokalizmo tyrimai

3.2.1. Prienų šnektos izoliuotieji ir rišliosios kalbos balsiai

§ 69. Pastaruosius dešimt metų randasi vis daugiau darbų, kuriuose, be kitų dalykų, ne tik analizuojamos atskirų Lietuvos šnektų izoliuotai tariamų balsių akustinės ir artikuliacinės charakteristikos, bet ir aptariamas šių balsių santykis su tokiu pat būdu ištartais visuotinai pripažintais balsių kokybės etalonais – D. Joneso kardinaliniais balsiais. Pavyzdžiui, su šiais kardinaliniais lyginti izoliuotai ištarti vakarų aukštaičių kauniškių Lukšių [Bacevičiūtė, 2000, 13–17; 2004, 158–174], vakarų aukštaičių šiauliškių Pāšušvio [Kazlauskaitė, 2002a, 64–67; 2002b, 69–71], pietų aukštaičių Kučiūnų [Leskauskaitė, 2000, 89–93; 2004, 85–96], rytų aukštaičių vilniškių Svirkų [Urbanavičienė, 2004, 65–80; 2005, 76–93], šiaurės žemaičių telšiškių Akmėnės [Murinienė, 1998, 91–105; 2007, 109–127], pietų žemaičių raseiniškių Eŗžvilko [Atkočaitytė, 2002, 169–173] ir kitų šnektų balsiai.

Kaip žinoma, tiriant izoliuotai ištartus balsius atsiribojama nuo gretimų garsų artikuliacijos įtakos, kalbėjimo tempo ir kitų veiksnių, turinčių reikšmės balsio kokybės pokyčiams. Tik nepamirština, kad minėtuose šnektoms skirtuose darbuose tarmių izoliuotų balsių spektrų tyrimai atlikti naudojantis jau minėta Amsterdamo universiteto mokslininkų P. Boersmos ir D. Weeninko sukurta kompiuterine garsų analizės programa PRAAT, o D. Joneso kardinalinių balsių formančių reikšmės, imtos iš lenkų fonetiko W. Jassemo akustinės fonetikos veikalo [Jassem, 1973, 190, 13.1 lent.], nustatytos senesne metodika. Tiesa, prieš šešerius metus kardinalinių balsių formantės buvo perskaičiuotos programa PRAAT4.1.14 ir pastebėta, kad skirtingais metodais apskaičiuotos formančių reikšmės nesutampa, bet kardinalinių balsių santykiai išlieka tokie patys [Jaroslaviene, Kaukėnienė, 2004, 25–38]. Pagal naujuosius duomenis izoliuotų kardinalinių balsių antrosios formantės kiek labiau pasislinkusios spektrogramos centro link. Tyrėjų manymu, galimas dalykas, kad W. Jassemo naudotasi kitais

įrašais arba kad įrašų kokybė per praėjusį netrumpą laiką kiek pakito [2004, 37]. Dėl šios priežasties patikimesniais derėtų laikyti W. Jassemo duomenis.

Taip pat svarbu, kad minėtuose šnektų tyrimuose, išskyrus rytų aukštaičių vilniškių Svirkų šnektos aprašą, formantės reikšme laikytas izoliuoto segmento visų formantės reikšmių vidurkis. Šiame darbe matuota vidurinė¹⁴⁶ – gryniausioji – izoliuotojo garso dalis¹⁴⁷.

Šiame skyriuje aprašomi izoliuotųjų Priėnų šnektos balsių akustiniai požymiai, analizuojama tiriamųjų garsų artikuliacija. Gauti duomenys lyginami su D. Joneso kardinaliniais balsiais (pagal W. Jassemo duomenis), Priėnų šnektos rišlios kalbos bei kitų tarmių (Lukšių, Pāšušvio, Kučiūnų, Svirkų ir kt.) izoliuotai ir frazėse išstartų balsių duomenimis.

3.2.1.1. Izoliuotųjų balsių spektrų tyrimas

§ 70. Izoliuotųjų ir rišlios kalbos balsių tyrimui pasirinkti tokie tiriamoji šnekte vartojami žodžiai: *tĩsę. ~ tĩsė, tētę. ~ tētė, tēsę. ~ tēsė, tǣsto. ~ tēsto, tǣso. ~ tǣso, stōtu. ~ stōtų „stótų“, pĩstu. ~ pĩstų „pũstų“, kėpę. ~ kėpė, kǣpto. ~ kēpto, kǣso. ~ kǣso, tĩksi ~ tĩksi, kėpsi ~ kėpsi, kēps ~ kēps, kǣst ~ kǣst, kǣstas ~ Kǣstas, skǣst ~ skǣst. Diftongoidai [ie] ir [uo] aptariami vėliau (žr. §§ 83–92). Į izoliuotųjų balsių tyrimą neįtraukti žemutinio pakilimo priešakinės eilės [æ], [æ.] ir [e], jų kokybė išsamiau apžvelgiama rišliosios kalbos balsių tyrimo skyriuje (žr. nuo § 86), taip pat plg. žemutinių netrumpųjų balsių eksperimentinio tyrimo rezultatus (žr. nuo §§ 93–102).*

Tiriamąją medžiagą izoliuotųjų ir rišliosios kalbos balsių eksperimentui įskaitė trys šnektos atstovai iš Priėnų (plačiau žr. *Įvade*). Analizei pasirinkti labiausiai vykę bandymai. Vadinamieji izoliuotieji balsiai informantų buvo

---

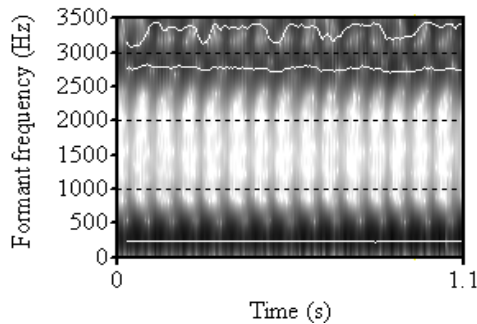
¹⁴⁶ Dar plg. [Bergem, 1991, 433; Urbanavičienė, 2005, 76–77; Girdenis, 1995; Jaroslaviėnė, Kaukėnienė, 2004, 26] ir kt.

¹⁴⁷ Ši stacionarioji segmento dalis gauta iš maždaug apie 1 s dirbtinai pailginto garso iškirpus 500 ms

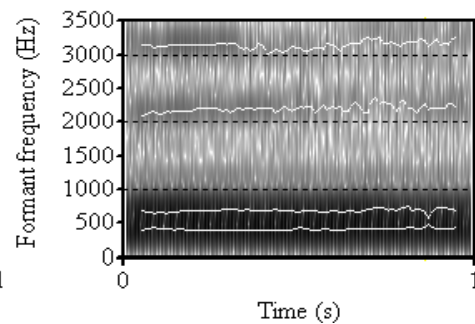
tęsimi iki 1 s. Kompiuterine programa PRAAT 5.0.34, pasirinkus opcijas *Formant & LPC*, vėliau –*To Formant, Track* ir *Down to TableOfReal*, nustatytos stacionarijosios segmento dalies vidurio formančių reikšmės. Užpakalinių aukštutinių balsių spektrai prieš matavimą nufiltruoti, t. y. pašalinti aukštesni už 3500 Hz¹⁴⁸ dažniai. Izoliuotųjų balsių formančių reikšmės įvertintos ir kokybiniai segmentų parametrai (kompaktiškumas (*C*), bemoliškumas (*b*), tonalumas (*T*) ir įtempimas (*it*)) apskaičiuoti A. Girdenio programa FORMANT2.PAS, sukurta pagal R. Piotrovskio [Piotrovskij, 1960] formules. Visų informantų to paties garso formančių vidurinių reikšmių vidurkiai nurodomi šio skyriaus lentelėse, taip pat pateikiami programa EXCEL2007 braižyti grafikai.

Prėnų šnektos izoliuotųjų balsių spektrogramų pavyzdžių pateikiama 41–53 paveiksluose.

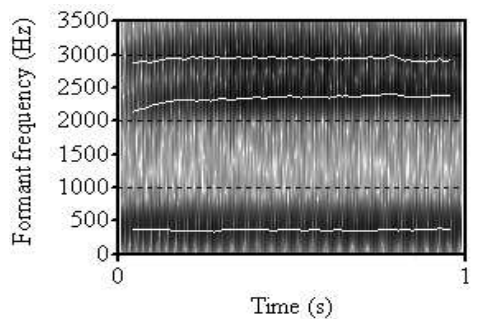
41 pav. Izoliuotai ištarto balsio [i] spektrograma

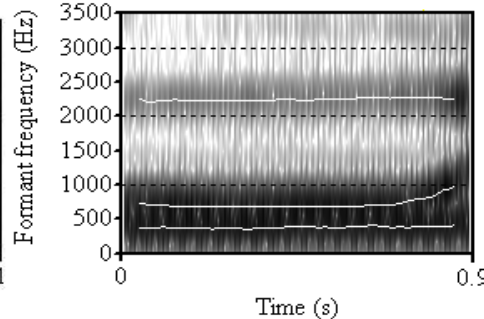
42 pav. Izoliuotai ištarto balsio [u] spektrograma

43 pav. Izoliuotai ištarto balsio [ɛ] spektrograma

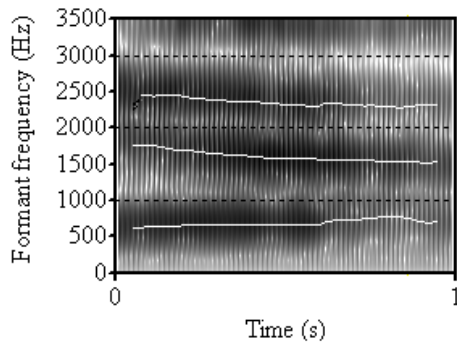
44 pav. Izoliuotai ištarto balsio [o] spektrograma

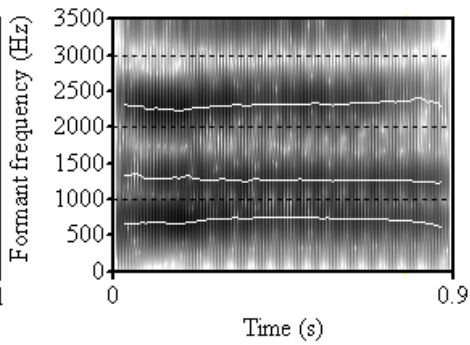
ilgio atkarpą.

¹⁴⁸ Aukštieji dažniai pašalinti ta pačia garsų analizės programa PRAAT, pasirenkant opcijas *Spectrum*, *To Spectrum* ir *Edit*, vėliau – *Publish band-filtered sound* ir vėl *Edit*.

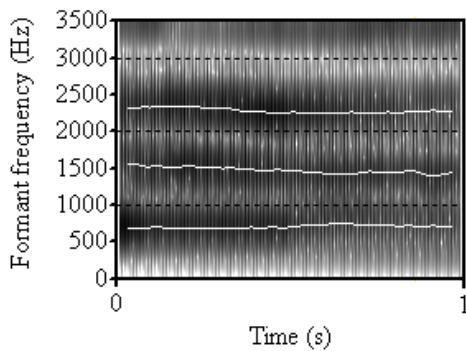
45 pav. Izoliuotai ištarto balsio [e] spektrograma

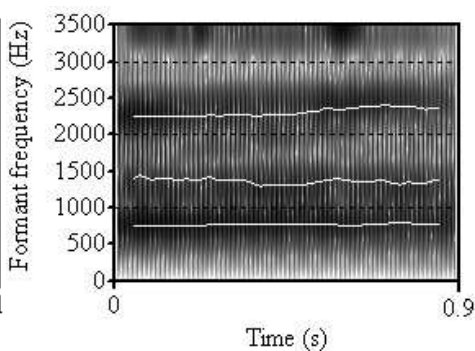
46 pav. Izoliuotai ištarto balsio [a] spektrograma

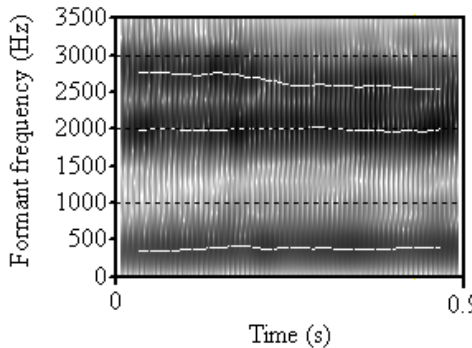
47 pav. Izoliuotai ištarto balsio [e.] spektrograma

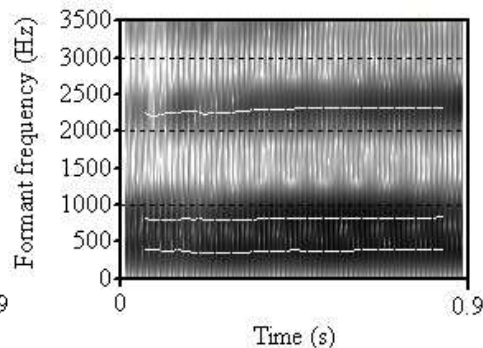
48 pav. Izoliuotai ištarto balsio [a.] spektrograma

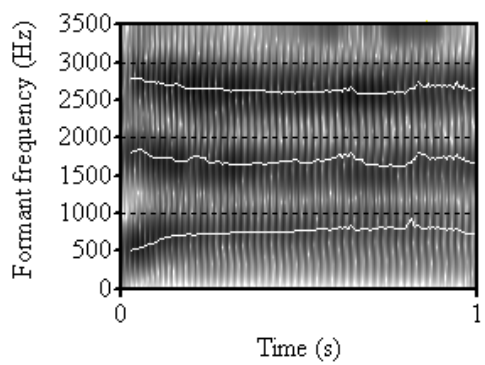
49 pav. Izoliuotai ištarto balsio [i] spektrograma

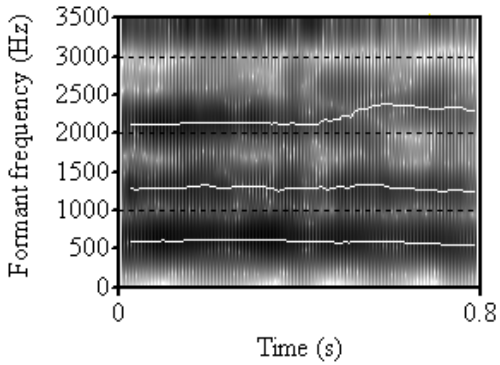
50 pav. Izoliuotai ištarto balsio [u] spektrograma

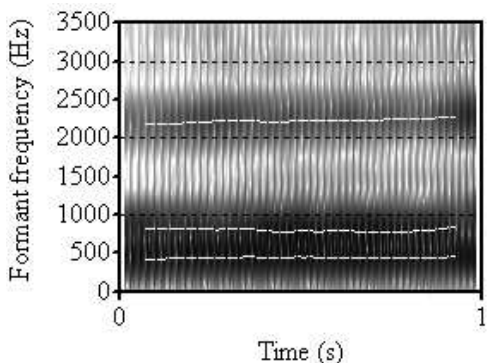
51 pav. Izoliuotai ištarto balsio [e] spektrograma

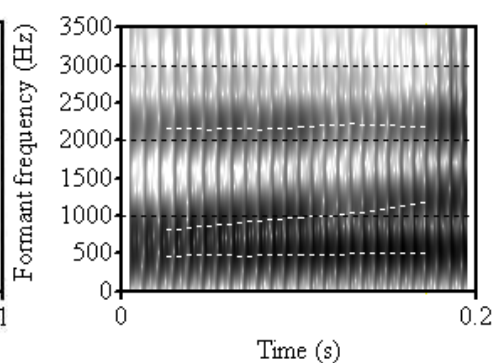
52 pav. Izoliuotai ištarto balsio [a] spektrograma

53 pav. Izoliuotai ištarto balsio [ɔ] spektrograma

54 pav. Rišliosios kalbos balsio [ɔ] spektrograma

§ 71. Remiantis gautais rezultatais (žr. 26 lent.) ir atsižvelgiant į spektrogramas (pavyzdžių žr. 41–53 pav.) Prienų šnektos balsius galima suskirstyti tiek akustiniu, tiek artikuliaciniu pagrindu. Pirmiausia apžvelgiami akustiniai izoliuotųjų balsių požymiai.

26 lentelė. Prienų šnektos izoliuotųjų balsių formantės ir vertinimai¹⁴⁹

<i>V</i>	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	<i>C</i>	<i>b</i>	<i>T</i>	<i>it</i>
[i̥]	280	2460	3210	712	107	828	1890
[i]	390	2020	2720	772	107	585	850
[e̥]	360	2390	2780	750	107	756	1310
[e]	640	1770	2540	850	106	285	450
[e.]	670	1710	2610	859	106	223	490
[e]	560	1820	2650	829	106	349	530
[a]	780	1270	2530	915	106	-88	540
[a.]	790	1300	2590	914	106	-83	580
[a]	710	1330	2430	895	107	11	450
[o]	410	730	2210	890	113	-231	1150
[ɔ]	480	910	2300	885	111	-125	810
[u]	330	660	2090	868	115	-200	1420
[u]	400	870	2320	862	112	-89	910

Pagal tembro aukštį, kuris priklauso nuo burnos rezonatoriaus, izoliuotai ištarti [i̥], [i], [e̥], [e], [e.], [e] laikytini aukšto tembro garsais: jų antroji formantė yra aukštesnė už 1500 Hz, o tonalumo indeksai kur kas didesni negu žemo tembro izoliuotųjų [a], [a.], [a], [o], [ɔ], [u], [u] – šių balsių antroji formantė

¹⁴⁹ Šioje ir kitose lentelėse minimų simbolių reikšmės: F_1 , F_2 , F_3 – 10 Hz tikslumu suapvalintos pirmųjų trijų balsio vidurinės dalies formančių reikšmės, *C* – kompaktiškumo indeksas, *b* – bemoliškumo indeksas, *T* – tonalumo indeksas, *it* – įtempimo indeksas.

nesiekia 1500 Hz (plg. 41–53 pav.). Visų žemo tembro garsų, išskyrus trumpąjį [a], tonalumo laipsnis neigiamas. Izoliuotieji [e], [e.]¹⁵⁰ ir [e], palyginti su aukšto ir žemo tembro balsiais, akustinėje erdvėje užima tarpinę padėtį: jų antrosios formantės lygios atitinkamai 1770 Hz, 1710 Hz ir 1820 Hz, o tonalumo indeksai daug mažesni už [i], [i], [e], bet gerokai didesni už [a], [a.], [a], [o], [o], [u], [u]. Šie [e] tipo alofonai tarpiniais garsais dažnai laikomi ir kitose tarmėse (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 166; Kazlauskaitė, 2002b, 56; taip pat plg. Skirmantas, Girdenis, 1998, 112 (= Girdenis, 2001, 341); Urbanavičienė, 2005, 78 ir kt.]).

Aukščiausio tembro tiriamojoje šnekte yra izoliuotasis [i] ($F_2 = 2460$ Hz, $T = 828$), žemiausio – ilgieji [u] ($F_2 = 660$ Hz, $T = -200$) ir [o] ($F_2 = 730$ Hz, $T = -231$). Reikia pasakyti, kad žemiausio tembro balsio didžiausias bemoliškumo indeksas (115), vadinasi, jį tariant lūpos turėtų būti aktyviausios. Pagal akustinę klasifikaciją, šis balsis priklauso bemolinių balsių klasei. Bemoliniais taip pat laikytini izoliuotieji [o], [o] ir [u], atitinkamai plg.: $b = 113, 111, 112$.

Pastebėtina, kad Priėnų šnektos izoliuotieji aukštatoniniai balsiai tariami aukštesniu, o žematoniniai – žemesniu tembru negu, pavyzdžiui, šiaurinių kauniškių Šakių šnekte (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 160]).

Akustinės garsų savybės pagal spektro sklaidą susijusios su vertikaliuoju liežuvio poslinkiu aukštyn arba žemyn (plg. [Girdenis 2003a, 193–195; Pakerys, 2003, 23]): kuo žemiau nusileidęs liežuvis tariant izoliuotąjį balsį, tuo aukštesnė jo pirmoji formantė. Kaip matyti, pačių žemųjų dažnių srityje pirmoji [i] ir [u] formantė (att. $F_1 = 280$ Hz, 330 Hz), kitų izoliuotųjų – [i], [e], [o], [o] ir [u] – balsių F_1 svyruoja nuo 360 iki 480 Hz. Įdomu, kad pirmoji ilgojo [e] formantė žemesnė negu trumpųjų [u] ir ypač [i] (att. $F_1 = 360$ Hz, 400 Hz, 390 Hz). Žemo tembro [a], [a.] ir [a] pirmoji formantė aukščiausia (att. $F_1 = 780$ Hz, 790 Hz ir 710 Hz), vadinasi, šiuos garsus tariant liežuvis nusileidęs žemiausiai (plg. 41–53 pav.).

---

¹⁵⁰ Be to, galima ir atsargiai patvirtinti, kad tikrai skiriasi žemutiniai nosinės kilmės ir pozicinio ilgumo balsiai, plg. [Jaroslaviėnė, 2006, 245–264], taip pat žr. [Bacevičiūtė, 1998, 5–15, Girdenis, 2005b,

Dabar, atsižvelgiant į abiejų formančių padėtį, izoliuotuosius balsius galima suskirstyti pagal difuziškumo, arba kompaktiškumo¹⁵¹ laipsnį. Kaip matyti 20 lentelėje, kompaktiškiausias yra žemo tembro prigimtinio ilgumo [a], taip pat [a.] ir [a] (att. $C = 915, 914$ ir 895)¹⁵²: jų abi pirmosios (F_1 ir F_2) formantės akustinėje erdvėje mažai nutolusios viena nuo kitos ir apskritai nuo centrinės spektro dalies (žr. 39, 41, 45 pav.). Pačiuose spektro pakraščiuose [i] ir [u] abi pirmosios F_1 ir F_2 – tai nekompaktiniai, arba patys difuziškiausi balsiai.

Pagal įtempimo indeksą nesunku nustatyti, kad ilgieji balsiai tariaami kur kas įtempčiau negu atitinkami trumpieji, plg.: [i] *it* = 1890, [i] *it* = 850; [u] *it* = 1420, [u] *it* = 910; [o] *it* = 1150, [o] *it* = 810. Įtempimu mažiausiai skiriasi Priėnų šnektos [e] [e.] [e] ir [a] [a.] [a], plg.: [e] *it* = 450, [e.] *it* = 490; [e] *it* = 530; [a] *it* = 540, [a.] *it* = 580, [a] *it* = 450), netgi, kaip matyti, trumpojo [e] įtempimo indeksas yra aukštesnis už [e.] ir [e] (dar apie tai žr. § 53 ir ten min. lit.).

§ 72. Toliau galima pateikti artikuliacinę izoliuotųjų šnektos balsių interpretaciją.

Aukšto tembro garsai [i], [i], [e], [e], [e], [e] laikytini priešakiniais, juos tariant liežuvis būna pasislinkęs į priešakinę burnos dalį. Užpakalinius laikytini [a], [a.], [a], [o], [o], [u], [u] – jie tariaami liežuviui atsitraukus į užpakalinę burnos dalį. Tačiau net ir tos pačios eilės balsius tariant, liežuvio poslinkis skiriasi: iš visų balsių [i] yra pats priešakinis, o [u] ir [o] – patys užpakaliniai.

Pagal pakilimą izoliuotieji šnektos garsai suskyla į aukštutinio ([i], [i], [u], [u]) ir žemutinio ([a], [a.], [a], [e], [e.], [e]) pakilimo balsius. Prie aukštutinių balsių šliejasi ir izoliuotasis [e]; balsiai [o] ir [o] laikytini labiau tarpiniais – vidutinio pakilimo garsais, nors [o] F_1 tik 10–20 Hz skiriasi nuo [u] ir [i] pirmosios formantės. Pagal burnos atvirumą uždariausias šnektoje ilgasis [i], atviriausi – [a] ir [a.].

45–55, Girdenis, 2003a, 194; 1971b, 205 (= 2000a, 349)].

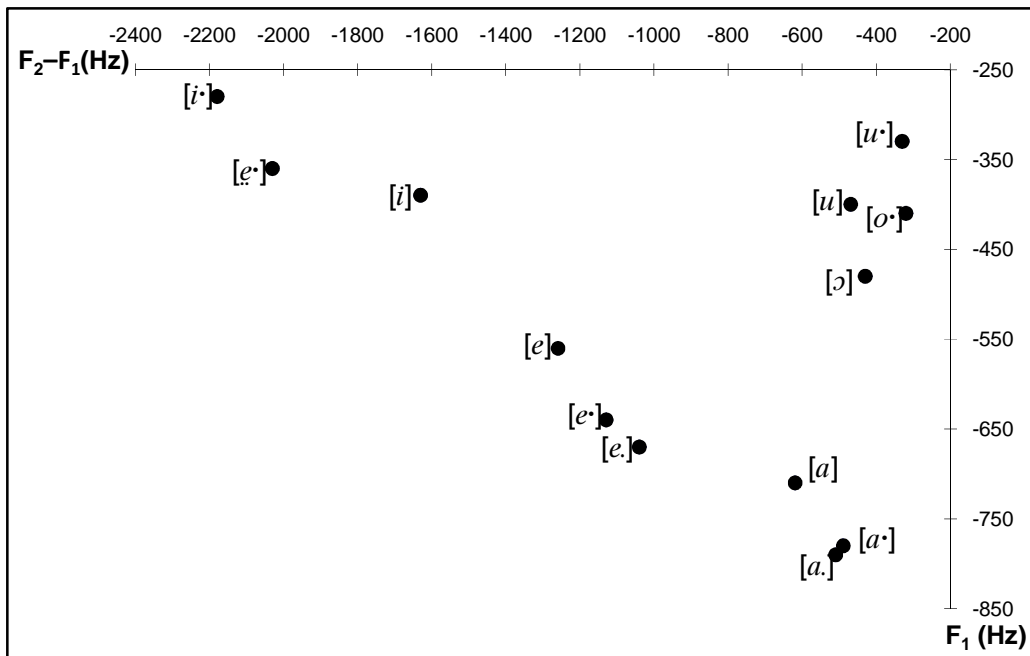
¹⁵¹ Dėl kompaktiškumo indekso dar žr. [Urbanavičienė, 2005, 79, išn. 102].

¹⁵² Taip pat žr. [Pakerys, 2003, 26].

§ 73. Izoliuotųjų balsių potencialias artikuliacijos ypatybes ir santykius tiesiogiai vaizduoja akustinės erdvės schema (žr. 55 pav.), kurios abscisių ašyje atidedami antrosios ir pirmosios formantės skirtumai (F_2-F_2), o ordinačių ašyje – pirmųjų formančių (F_1) reikšmės (plg. [Ladefoged, 1975, 173 tt.; Clark, Yallop, 1999, 268; Ladefoged, Maddieson, 2002, 284–286; Girdenis, 2008, 31, 18 išn. ir kt.]).

Iš schemas (žr. 55 pav.) matyti, kad atstumai tarp izoliuotųjų priešakinių garsų gerokai didesni negu tarp užpakalinių: priešakinės eilės balsių santykius nuo [i] iki [e.] vaizduojanti kairioji trikampio kraštinė pastebimai ilgesnė už dešiniąją, jungiančią užpakalines eilės balsius nuo [a.], [a] iki [u] (plg. [Fant, 1964, 114; Murinienė, 1998, 103 ir kt.]). Didesni atstumai tarp priešakinės eilės balsių rodo, kad jų horizontalusis liežuvio poslinkis dantų kryptimi linkęs būti ryškesnis negu užpakalinių. Ilgasis [i] – priešakiausios artikuliacijos garsas, jį tariant liežuvis labiausiai pasislinkęs į priešakinę burnos dalį.

55 pav. Priėnų šnektos izoliuotieji balsiai akustinėje erdvėje

Izoliuotieji [o] ir [u], [ɔ] ir [u] beveik nesiskiria užpakalumo laipsniu: [o] ir [ɔ] tik šiek tiek užpakalesni atitinkamai už [u] ir trumpąjį [u]. Labiausiai iš visų garsų į užpakalinę eilę atsitraukę ilgieji [o] ir [u]. Kai kuriose kitose šnektose, kurių izoliuotasis vokalizmas išanalizuotas panašiais principais, kraštutinę poziciją taip pat užima [o] (Pāšušvio šnektoje) ir [u] (Lukšiū ir Kučiūnų šnektose) (žr. [Leskauskaitė, 2004, 93; Kazlauskaitė, 2002b, 62]; bet plg. [Crothers, 1978, 97; Urbanavičienė, 2005, 83]). Žemutinių [a], [a.], palyginti su aptartaisiais [o], [ɔ], [u] ir [u], užpakalumas mažiausias – šiek tiek „tamsesnis“ prigimtinio ilgumo [a].

§ 74. Toliau izoliuotai tariamas šnektos vokalizmas lyginamas su anglų fonetiko D. Joneso kardinaliniais balsiais (angl. *Cardinal Vowels*), kurie susideda iš pirminių (*primary*) [i:], [e:], [ɛ:], [a:], [ɑ:], [ɔ:], [o:], [u:] ir antrinių (*secondary*) [y:], [ø:], [œ:], [œ:], [ɒ:], [ʌ:], [ʏ:], [ɯ:], [ɨ:], [ɥ:]¹⁵³ – visi jie patogumo sumetimais numeruojami nuo 1 iki 18, pvz., ₁[i:], ₂[e:], ₃[ɛ:] ir t. t. Pirminiai balsiai ₁[i:], ₂[e:], ₃[ɛ:], ₄[a:], ₅[ɑ:] yra nelūpiniai, ₆[ɔ:], ₇[o:], ₈[u:] – lūpiniai. Jiems atliepią antriniai balsiai pagal lūpų padėtį priešingi: ₉[y:], ₁₀[ø:], ₁₁[œ:], ₁₂[œ:], ₁₃[ɒ:] yra lūpiniai, o ₁₄[ʌ:], ₁₅[ʏ:], ₁₆[ɯ:] – nelūpiniai. ₁₇[ɨ:] ir ₁₈[ɥ:] – tarpiniai aukštutinio pakilimo balsiai: pirmasis – nelūpinis, antrasis – lūpinis. Šių balsių kokybiniai parametrai pateikiami 27 lentelėje [Jassem, 1973, 190, 13.1 lent.].

D. Joneso kardinaliniai balsiai yra vadinamieji teoriniai konstruktai, todėl tiksliai nesutampa su jokios konkrečios kalbos ar tarmės atitinkamais garsais. Jų audicinį įspūdį ir apytikslį panašumą su lietuvių ir kitų kalbų garsais išsamiausiai yra aprašęs A. Girdenis [2008, 29–30; taip pat žr. Skirmantas, Girdenis, 1998 (= Girdenis, 2001, 340–343)] ir L. Murinienė [2000, 86; 2007, 116–117]. Šių kardinalinių balsių klausėsi ir šio darbo autorė (plg. [Jaroslavičienė, Kaukėnienė, 2004, 33]). Klausytojų pastebėta, kad ₂[e:], ₇[o:] primena pietinių vakarų

¹⁵³ Kardinalinių balsių sistemos aprašą ir planimetrinius modelius žr. [Glison, 1959, 278–279; O’Connor, 1973, 106–110; Rosner, Pickering, 1994, 46–47; Crystal, 1997, 52–53; Ladefoged, Maddieson, 1998, 283; Clark, Yallop, 1999, 23–30; Pickett, 1999, 20–27; Roca, Jonson, 1999, 114–140; Roach, 2002, 19].

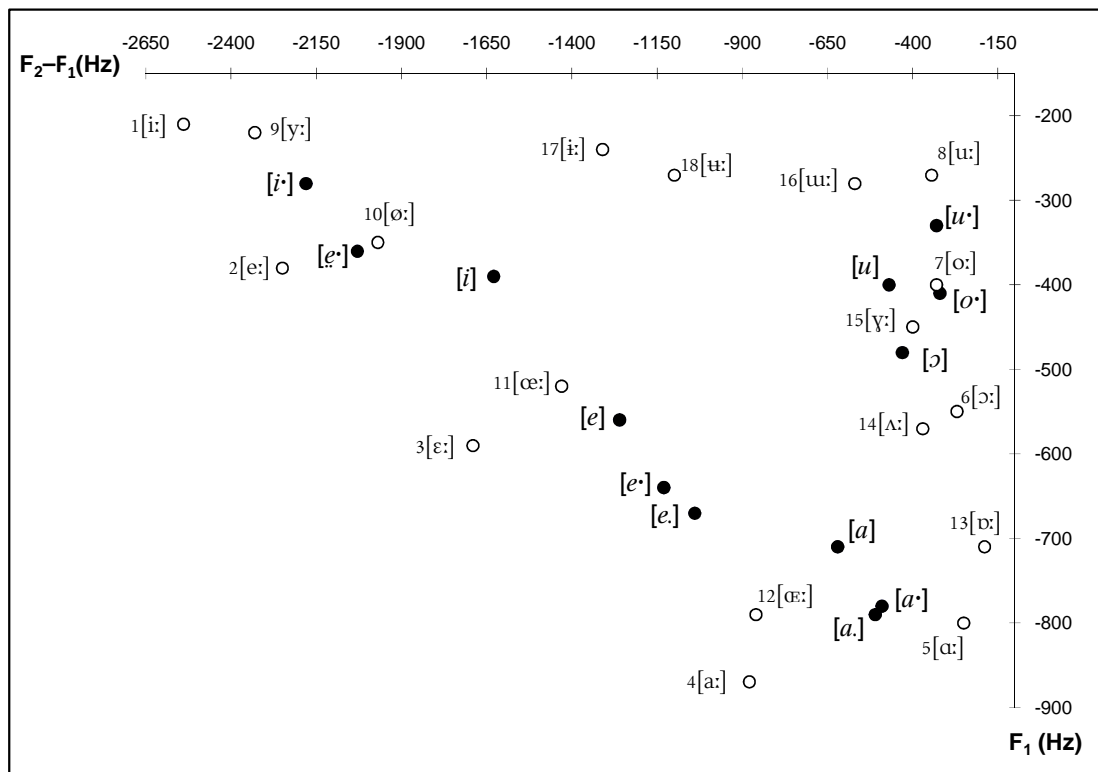
Šių kardinalinių balsių formančių reikšmes ir indeksus, taip pat pagrindines artikuliacines D. Joneso kardinalinių balsių charakteristikas žr. [Jassem, 1973, 190, 13.1 lent.; Murinienė, 1998, 97–98; 2007, 116–118]; dar plg. [Jaroslavičienė, Kaukėnienė, 2004, 25–38; Urbanavičienė, 2005, 84–85 ir kt.].

aukštaičių (ypač zanavykų) [ɛ̃] [õ], o ₁[i:]_s[u:] – tos pačios tarmės [i] [u]. Kardinalinis ₅[ɑ:] šiek tiek panašus į zanavykų [ɑ]; ₃[ɛ:] primena bendrinės kalbos [e] (tik nėra toks atviras).

27 lentelė. **D. Joneso kardinalinių balsių formantės ir indeksai**

V	F ₁ (Hz)	F ₂ (Hz)	F ₃ (Hz)	C	b	T	it
1. [i:]	210	2750	3500	667	107	1012	2540
2. [e:]	380	2630	3050	748	105	776	1800
3. [ɛ:]	590	2280	2700	818	105	514	1070
4. [a:]	870	1750	2700	892	104	115	820
5. [ɑ:]	800	1050	2720	947	107	-295	970
6. [ɔ:]	550	850	2500	917	110	-279	700
7. [o:]	400	730	2300	886	113	-237	1070
8. [u:]	270	615	2200	845	117	-196	1415
9. [y:]	220	2550	3100	680	108	979	1930
10. [ø:]	350	2320	2600	751	107	772	1070
11. [œ:]	520	1950	2500	815	106	466	470
12. [œ:]	790	1650	2600	885	105	122	540
13. [ɒ:]	710	900	2850	952	108	-398	1160
14. [ʌ:]	570	940	2700	907	109	-241	830
15. [ʏ:]	450	850	2500	883	111	-192	700
16. [ɯ:]	280	850	2250	810	115	59	1120
17. [i:]	240	1550	2400	730	112	613	370
18. [ɨ:]	270	1370	2500	756	112	444	360

§ 75. Palyginus kokybinius garsų parametrus (žr. 26 ir 27 lent.) ir atsižvelgus į kardininių ir šnektos izoliuotųjų balsių sistemų lyginamąją schemą (žr. 56 pav.), galima teigti, kad šnektos izoliuotiesiems nelūpiniams nebemoliniams [i] ir [i] nebūdinga atitinkamų kardinalinių balsių kraštutinė priešakinė ir aukštutinė artikuliacija. Ilgasis balsis nutolęs ir nuo pirminio nelūpinio ₁[i:], ir nuo antrinio lūpinio ₉[y:]. Su pirmuoju [i:] ilgasis [i] sutampa tik bemoliškumo laipsniu (plg. *b* = 107 ir 107). Bemoliškumu nuo šio kardinalinio balsio nesiskiria ir trumpasis [i], tačiau jis ([i]) dar labiau negu ilgasis balsis pasislinkęs akustinės balsių erdvės vidurio link. Taigi trumpasis [i] – žemesnio tembro, užpakalesnis ir žemesnio pakilimo garsas negu [i]. Tai patvirtina ir akustiniai [i] ir [i] požymiai (žr. 26 lent.).

56 pav. Izoliuotieji Prėnų šnektos (•) ir D. Joneso kardinaliniai (o) balsiai

Pastebėtina, kad už [i] priešakesnis ir aukštesnio pakilimo šnektos izoliuotasis [ɛ] (plg. ir 36, 42 pav.). Šis ilgasis balsis šnektoje tariamas labai įtemptais kalbos padargais. Tokios tendencijos patsebtos ir Lukšių šnektose. Dėl šių priežasčių [ɛ] būtų galima laikyti aukštutinio pakilimo balsiu (taip pat plg. [Bacevičiūtė, 2004, 160, 166, Girdenis, 2003a, 222]).

Įtempimu ir kompaktiškumu izoliuotasis [ɛ] užima tarpinę padėtį tarp pirminio jam atliepiančio kardinalinio nelūpinio $_2[e:]$ ir antrinio lūpinio $_{10}[\ø:]$. Akustinėje balsių erdvėje ilgasis [ɛ] vis dėlto pasislinkęs arčiau antrinio $_{10}[\ø:]$ (plg. [ɛ] ir $_{10}[\ø:]$ $F_1 = 360$ ir 350 Hz, $F_2 = 2390$ ir 2320 Hz), šie balsiai visai nesiskiria bemoliškumu (plg. [ɛ] ir $_{10}[\ø:]$ $b = 107$ ir 107). Pastebėtina, kad izoliuotojo [ɛ] ir $_{10}[\ø:]$ labiausiai skiriasi įtempimas – įtemptesnis garsas yra šnektos balsis (plg. [ɛ] ir $_{10}[\ø:]$ $it = 1310$ ir 1070 ; $_2[e:]$ $it = 1800$).

Sunkiau nusakyti, kuriuos kardinalinius balsius atliepia kompaktiniai

priešakiniai izoliuotieji [e], [e.] – jie gerokai nutolę ne tik nuo pirminio kardinalinio ${}_3[\varepsilon:]$, bet ir nuo antrinio kardinalinio ${}_{11}[\text{œ:}]$. Tik bemoliškumu šie balsiai sutampa su vienuoliktuoju $[\text{œ:}]$ ($b = 106$), kiti kokybiniai parametrai nuo atitinkamų D. Joneso garsų skiriasi. Pastebėtina, kad [e] – kiek aukštesnio pakilimo, uždaresnis ir priešakesnis negu atitinkamai pozicinio ilgumo balsis (plg. [Bacevičiūtė, 2004, 166]).

Trumpasis [e], palyginti su [e] ir [e.], yra priešakesnis ir aukštesnio pakilimo, pirmosios formantės padėtimi [e] ($F_1 = 560$ Hz) mažai tesiskiria nuo pirminio trečiojo $[\varepsilon:]$ ($F_1 = 590$ Hz) ir užpakalinio antrinio balsio ${}_{14}[\text{ʌ:}]$ ($F_1 = 570$ Hz). Antrąja formante [e] ($F_2 = 1820$ Hz) mažiausiai atsitraukęs nuo pirminio ${}_4[\text{a:}]$ ($F_2 = 1750$ Hz) ir antrinio ${}_{11}[\text{œ:}]$ ($F_2 = 1950$ Hz). Pagal akustines ir artikuliacines savybes šnektos [e], [e.] ir [e] (plg. 45, 47, 51 pav.) laikytini užpakaliausiais priešakinės eilės balsiais, pagal vertikalųjį liežuvio poslinkį juos galima priskirti vidutinio pakilimo balsiams.

Šnektos izoliuotai tariamų balsių trikampio apatiniame smaigalyje esantys žemo tembro kompaktiniai nebemoliniai [a.], [a] savo padėtimi spektre užima tarpinę padėtį tarp pirminio nelūpnio ${}_5[\text{ɑ:}]$ ir antrinio lūpnio ${}_{12}[\text{œ:}]$. Šie šnektos ir D. Joneso balsiai artimiausi pirmąja formante, arba vertikaliuoju liežuvio poslinkiu; antrąja formante [a.], [a] pasislinkę arčiau pirminio užpakalinio nelūpnio ${}_5[\text{ɑ:}]$, plg.: [a] $F_1 = 780$ Hz, $F_2 = 1270$ Hz, [a.] $F_1 = 790$ Hz, $F_2 = 1300$ Hz ir ${}_5[\text{ɑ:}]$ $F_1 = 800$ Hz, $F_2 = 1050$ Hz, ${}_{12}[\text{œ:}]$ $F_1 = 790$ Hz, $F_2 = 1650$ Hz. Reikia pasakyti, kad iš visų šnektos [a] tipo balsių žemiausią antrąją formantę turi ilgasis nosinės kilmės [a] (plg. [a], [a.], [a] atitinkamai $F_2 = 1270$ Hz, 1300 Hz, 1330 Hz). Šie balsiai skiriasi ir pirmosiomis formantėmis – aukščiausią F_1 turi pozicinio ilgumo [a.], taigi jį tariant liežuvis turėtų būti nusileidęs žemiausiai, trumpojo [a] F_1 reikšmė žemiausia (plg. 46, 48, 52 pav.). Pastebėtina, kad pagal vertikalųjį liežuvio poslinkį trumpasis balsis visiškai sutampa su tryliktuoju kardinaliniu [v:] (abiejų $F_1 = 710$ Hz). Kompaktiškumu šnektos [a.], [a] (att. C = 914, 915) artimesni pirminiams užpakaliniams D. Joneso balsiams, plg.: ${}_5[\text{ɑ:}]$ ir

${}_6[\text{ɔ:}]$ $C = 947$ ir 917 . Trumpasis $[a]$ šiuo atžvilgiu uždaresnis ($C = 895$), galima manyti, kad jį artikuliuojant burna pražiojama mažiau. Izoliuotųjų $[a]$, $[a.]$, $[a]$ tonalumas labai žemas, bet išreikštas ne tokiais žemais kaip kardinalinių ${}_{13}[\text{ɒ:}]$ ir ${}_5[\text{ɑ:}]$ skaičiais. Su pirminiu penktuoju $[\text{ɑ:}]$ trumpasis $[a]$ sutampa bemoliškumo lapsniu (107); $[a]$, $[a.]$ bemoliškumas maženis (106).

Apibendrinant pasakytina, kad šnektos izoliuotieji $[a]$, $[a.]$, $[a]$ – užpakaliniai žemutiniai nelūpiniai balsiai. Pagal spektrines savybes jie gretintini ne tik su antriniais, bet ir su pirminiais kardinaliniais balsiais, tačiau nei su vienais, nei su kitais nesutampa.

Labiausiai iš visų šnektos izoliuotai išstartų garsų išsiskiria žemo tembro bemolinis $[\text{o}]$ (plg. 44 pav.), – kaip matyti, jis artikuliuojamas toje pačioje burnos dalyje kaip ir pirminis kardinalinis jo atitikmuo – lūpinis ${}_7[\text{o:}]$: plg. $[\text{o}]$ $F_1 = 410$ Hz, $F_2 = 730$ Hz; ${}_7[\text{o:}]$ $F_1 = 400$ Hz, $F_2 = 730$ Hz. Panašūs šių balsių ir kokybiniai parametrai, plg. $[\text{o}]$ ir ${}_7[\text{o:}]$ atitinkamai $T = -231$ ir -237 , $b = 113$ ir 113 , $C = 890$ ir 886 , $jt = 1150$ ir 1070). Vadinasi, šnektos $[\text{o}]$ būdinga kraštutinė užpakalinė artikuliacija, pagal vertikaluojį liežuvio poslinkį šis balsis laikytinas vidutinio pakilimo garsu.

Šnektos periferijai priklausantis trumpasis $[\text{ɔ}]$ – taip pat žematonis tarpinis bemolinis balsis, tačiau aukštesnio tembro negu $[\text{o}]$ (plg. 44, 53 pav.), be to, $[\text{ɔ}]$ ne toks įtemptas ir mažesnio bemoliškumo negu atitinkamai minėtas ilgasis balsis. Pagal bemoliškumą, kompaktiškumą ir tonalumą trumpasis $[\text{ɔ}]$ mažiausiai skiriasi nuo antrinio penkioliktojo $[\text{ɤ:}]$ (abiejų $b = 111$, atitinkamai $C = 885$ ir 883 , $T = -125$ ir -192). Įtempimu aptariamasis balsis vis dėlto gretintinas su antriniu ${}_{14}[\text{Λ:}]$. Su šiuo ir tryliktuoju D. Joneso balsiu $[\text{ɔ}]$ sietinas ir pagal horizontalaus liežuvio poslinkio žemyn laipsnį (plg. ${}_{13}[\text{ɒ:}]$, ${}_{14}[\text{Λ:}]$, $[\text{ɔ}]$ atitinkamai $F_2 = 900$ Hz, 940 Hz, 910 Hz). Pagal vertikaliąją liežuvio slinktį $[\text{ɔ}]$ užima tarpinę padėtį tarp antrinio ${}_{15}[\text{ɣ:}]$ ir pirminio kardinalinio ${}_6[\text{ɔ:}]$ (atitinkamai $F_1 = 480$ Hz, 450 Hz, 550 Hz).

Iš šnektos izoliuotųjų balsių taip pat išsiskiria ir žematonis nekompaktinis

bemolinis [u] (plg. 42 pav.). Pirmiausia reikia pasakyti, kad jo, kaip ir [o] ir [ɔ] atveju, žemesnės abi pirmosios formantės negu atitinkamai trumpojo [u] (plg. 50 pav.). Taigi kur kas žemesnio tembro ir labiau labializuotas yra ilgasis [u]. Tonalumu ir įtempimu šis balsis labai artimas atitinkamam pirminiam kardinaliniam $_8[u:]$, pvz.: *T* – atitinkamai –200 ir –196, *it* – atitinkamai 1420 ir 1415, (plg. [u] *T* = –89, *it* = 910). Tik bemoliškumu [u] gretintinas su antriniu D. Joneso balsiu $_{16}[u:]$ (*b* = 115). Daug mažesnis trumpojo [u] bemoliškumas (*b* = 112) – šiuo atžvilgiu [u] sutampa su antriniais nelūpiniu $_{17}[i:]$ ir lūpiniu $_{18}[u:]$. Pagal padėtį akustinėje balsių erdvėje ilgojo [u] antroji formantė artimesnė pirminiam aštuntajam [u]; pirmąja formante, t. y. pagal vertikalųjį liežuvio poslinkį [u] užima tarpinę padėtį tarp aštuntojo [u:] ir priešakinės eilės antrinio $_{10}[ø:]$, plg. [u] $F_1 = 330$ Hz, $F_2 = 660$ Hz, $_8[u:]$ $F_1 = 270$ Hz, $F_2 = 615$ Hz, $_{10}[ø:]$ $F_1 = 350$ Hz, $F_2 = 2320$ Hz. Trumpasis izoliuotasis [u] ($F_1 = 400$ Hz $F_2 = 870$ Hz) balsių akustinėje erdvėje mažiausiai nutolęs nuo pirminio kardinalinio $_7[o:]$ ($F_1 = 400$ Hz) ir antrinio $_{15}[y:]$ ($F_1 = 450$ Hz $F_2 = 850$ Hz).

§ 76. Atsižvelgiant į D. Joneso kardinalinių ir tiriamosios šnektos balsių sistemų skirtumus ir panašumus (žr. 56 pav. ir 26, 27 lent.), galima padaryti keletą apibendrinamųjų išvadų:

1) Akustinėmis, ir artikuliacinėmis savybėmis vieni izoliuotieji Príenų šnektos balsiai ([o], [u]) gretintini su pirminiais ($_7[o:]$, $_8[u:]$), kiti ([i], [i], [e], [a], [a], [a], [ɔ], [u]) – ir su pirminiais, ir su antriniais arba tik su antriniais D. Joneso kardinaliniais balsiais. Sunku nusakyti, kuriuos kardinalinius balsius atliepia izoliuotieji [e], [e], [e] – pagal pakilimą jie išsidėstę vidurinėje garsų akustinės erdvės dalyje.

Pirminių kardinalinių balsių atžvilgiu dauguma balsių daugiau ar mažiau pasislinkę akustinės erdvės vidurio kryptimi.

2) Kraštutinė artikuliacija pagal eilę ir pakilimą būdingiausia Príenų šnektos užpakalinės eilės vidutinio pakilimo balsiui [o] – jo spektrinės savybės beveik visiškai sutampa su pirminio balsio $_7[o:]$. Tik kiek mažiau, į kraštutinę

artikuliaciją linkęs ir užpakalinis aukštutinio pakilimo balsis [u] – už jį vis dėlto ryškesnis pirminis kardinalinis jo atitikmuo $_{\text{s}}[u:]$.

§ 77. Pietų aukštaičių Kučiūnų šnekte izoliuotai tariami balsiai akustinėmis savybėmis taip pat gretintini ir su pirminiais, ir su antriniais kardinaliniais balsiais. Vakarų aukštaičių šiauliškių Pāšušvio šnektos izoliuotieji balsiai šiuo požiūriu artimiausi antriniam D. Joneso balsiams. Šiaurinių kauniškių Lukšių šnektai ryški kraštutinė artikuliacija taip pat nėra būdinga. Tas pat pasakytina ir apie rytų aukštaičių vilniškių Svirkų, šiaurės žemaičių telšiškių Akmenės ir pietų žemaičių raseiniškių Eŗžvilko šnektas.

Palyginus minėtų ir Príenų šnektos izoliuotųjų garsų kokybinius požymius, pastebėta viena bendra tendencija – polinkis vengti kraštutinių kardinalinių balsių artikuliacijų. Vis dėlto Príenų šnektos izoliuotieji balsiai mažiausiai nutolę nuo atitinkamų pirminių D. Joneso garsų.

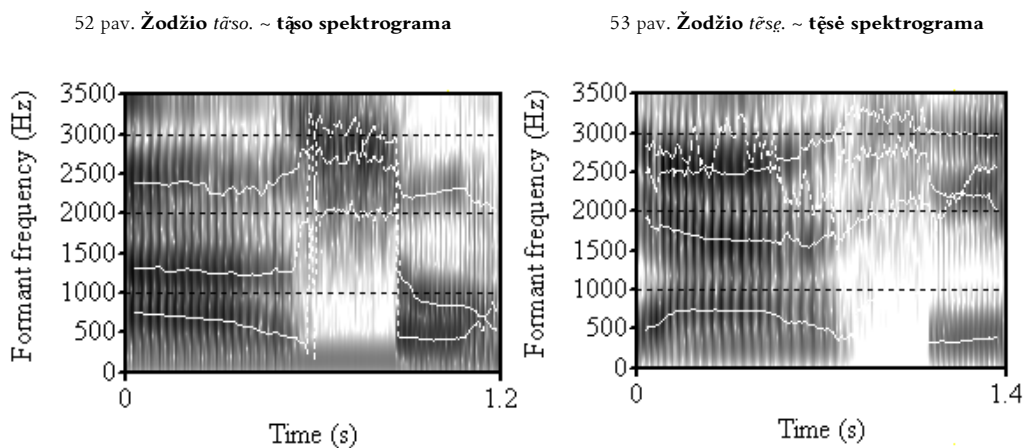
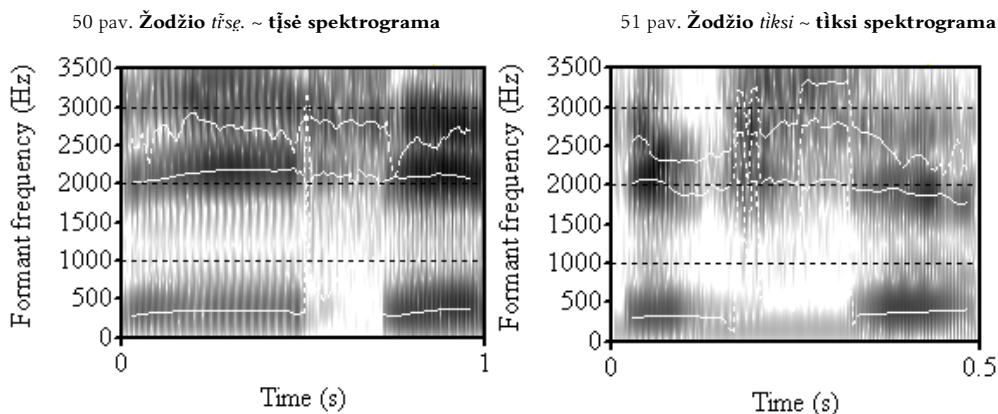
3.2.1.2. Izoliuotųjų ir rišliosios kalbos balsių spektrų lyginimas

§ 78. Izoliuotai ištartų balsių akustinės ir artikuliacinės charakteristikos esti bendresnės, ryškesnės, geriau parodančios balsių prigimtį, nes juos tariant lengviau atsiribojama nuo kitų garsų poveikio, taip pat intonacijos, kalbėjimo tempo ir kitų dalykų. Toliau izoliuotieji Príenų šnektos balsiai lyginami su natūraliame kalbos sraute ištartais atitinkamais garsais.

Visi balsiai (t. y. ir izoliuotieji, ir rišliosios kalbos), be pradinės ir galinės (t. y. pereinamosios), turi stacionariąją garso dalį, kuri natūraliame kalbos sraute dėl įvairių subjektyvių priežasčių gali visai išnykti (ypač greitesniu tempu ištartų balsių, taip pat nekirčiuotoje pozicijoje). Labiausiai gretimi garsai veikia pereinamąją balsių dalį – garso pradžią ir pabaigą (plg. šiuo atžvilgiu *Instrumentinius konsonantizmo tyrimus* skyriuje *Konsonantizmas*, taip pat žr. [Ladefoged, Maddieson, 2002]). Tai vaizdžiai matyti spektrogramų pavyzdžiuose

(žr. 54, 57–60 pav., izoliuotai ištartų balsių spektrogramas žr. 41–53 pav.)¹⁵⁴.

Šio eksperimento tikslas – palyginti Priėnų šnektos izoliuotųjų ir rišliosios kalbos balsių akustines ir artikuliacines savybes. Tyrimui pasirinkti tie patys alofonai kaip ir izoliuotų garsų eksperimentui. Taip pat tirti ir natūraliame kalbos sraute ištarti gana diftongoidiški [æ̃], [æ̃.] ir [ẽ].

Visi žodžiai su tiriamaisiais balsiais išvardyti tyrimo pradžioje, § 70. Su jais buvo sudaryti rišlūs, daugiausia trijų–keturių žodžių sakiniai, kurie pusiau tarminiais rašmenimis atsitiktine tvarka surašyti į lapus, plg.: *Vaikai tąso tą šunį, Greitai kepsi tą žuvį, Vaikai tėšė tą darbą* ir t. t. Sakinius po 3–5 kartus įkalbėjo tie

¹⁵⁴ Rišlios kalbos balsių spektrogramų pavyzdžių gausu *Prozodijos* skyriuje (žr. § 33 ir toliau), todėl čia pateikiama tik keletas. Diftongoidų [ie], [uo] ir žemutinių [a], [e] tipo balsių spektrogramų pavyzdžių ir kokybės bei kitų požymių tyrimą žr. nuo § 83.

patys trys Priėnų šnektos atstovai kaip ir tiriant izoliuotuosius balsius (plačiau dėl garsų apdorojimo ir tyrimo metodikos žr. *Ivade*). Prisimintina, kad balsių formantės reikšme laikyta vidurinės garso dalies formantės reikšmė. Kaip ir izoliuotųjų balsių atveju, 28 lentelėje nurodomi visų tirtų realizacijų vidurinių reikšmių vidurkiai.

§ 79. Eksperimento rezultatai rodo, kad izoliuotieji ir natūraliame kalbos sraute ištarti balsiai daugiau ar mažiau skiriasi (žr. 26, 28 lent., taip pat plg. 41–54, 57–60 pav.). Pagal tembrą (plg. F_2) rišliosios kalbos garsai pirmiausia skyla į aukšto tembro ($[i]$, $[i]$, $[e]$, $[e]$, $[e.]$, $[e]$, $[æ]$, $[æ.]$, $[e]$) ir žemo tembro ($[a]$, $[a.]$, $[a]$, $[o]$, $[o]$, $[u]$, $[u]$) balsius, lygiai taip pat kaip ir izoliuotieji. Pastebėtina, kad aukštatoninių $[i]$, $[i]$, $[e]$ antroji formantė att. 140 Hz, 40 Hz ir 110 Hz žemesnė, o $[e]$, $[e.]$, $[e]$ – att. 60 Hz, 40 Hz ir 40 Hz aukštesnė negu atitinkamų izoliuotųjų garsų. Taip pat šiuo atžvilgiu aukštesnė visų žemo tembro balsių F_2 .

28 lentelė. Priėnų šnektos rišliosios kalbos balsių formantės ir vertinimai

V	F_1 (Hz)	F_2 (Hz)	F_3 (Hz)	C	b	T	it
$[i]$	330	2320	2970	739	107	740	1460
$[i]$	360	1980	2660	764	108	612	780
$[e]$	380	2280	2870	759	106	679	1270
$[e]$	570	1830	2670	830	106	343	570
$[e.]$	630	1750	2690	848	106	257	570
$[e]$	510	1860	2640	815	106	410	510
$[æ]$	610	1620	2660	851	106	209	390
$[æ.]$	670	1640	2680	862	106	175	490
$[e]$	570	1730	2700	835	106	289	500
$[a]$	770	1310	2580	909	106	-64	540
$[a.]$	780	1340	2530	908	106	-41	470
$[a]$	700	1370	2600	889	106	13	430
$[o]$	440	790	2260	890	112	-202	1010
$[o]$	500	1040	2190	874	110	-5	770
$[u]$	350	720	2170	866	114	-166	1260
$[u]$	450	920	2240	873	112	-76	890

Atsižvelgiant į spektro sklaidą, visi balsiai pasiskirsto taip: aukščiausią pirmąją formantę (nuo 510 Hz iki 780 Hz) turi rišliosios kalbos $[a]$, $[a.]$, $[a]$ ir $[e]$, $[e.]$, $[e]$, $[æ]$, $[æ.]$, $[e]$, žemiausią – $[i]$, $[i]$, $[u]$ ir $[u]$ (nuo 330 Hz iki 450 Hz). Kaip ir izoliuotųjų balsių atveju, gana žemà ir rišliosios kalbos balsio $[e]$ F_1 (plg.

izol. ir rišlios k. [ɛ̃] $F_1 = 360$ Hz ir 380 Hz). Aukštesnės izoliuotųjų [ã], [a.], [a], [ɛ̃], [e.], [e] ir [ĩ] F_1 . Kitų balsių pirmoji formantė aukštesnė rišlioje kalboje ištartų balsių. Tiesa, rišlios kalbos (kaip ir izoliuotai ištarti) bemoliniai [õ] ir [ɔ̃] pirmąja formante užima tarpinę padėtį, plg. [õ], [ɔ̃] att. $F_1 = 440$ Hz, 500 Hz. Kaip ir izoliuotųjų balsių atveju, aukščiausio tonalumo ir nekompaktiniai, arba patys difuziniai, yra balsiai [ĩ], [ɛ̃], [i] (plg. att. $T = 740, 679, 612, C = 739, 759, 764$), žemiausią tonalumo lapsnį turi [õ] ir [ũ] (plg. att. $T = -202, -166$), kompaktiškiausi šnektoje žematoniai balsiai [ã] ir [a.] (plg. att. $C = 909, 908$).

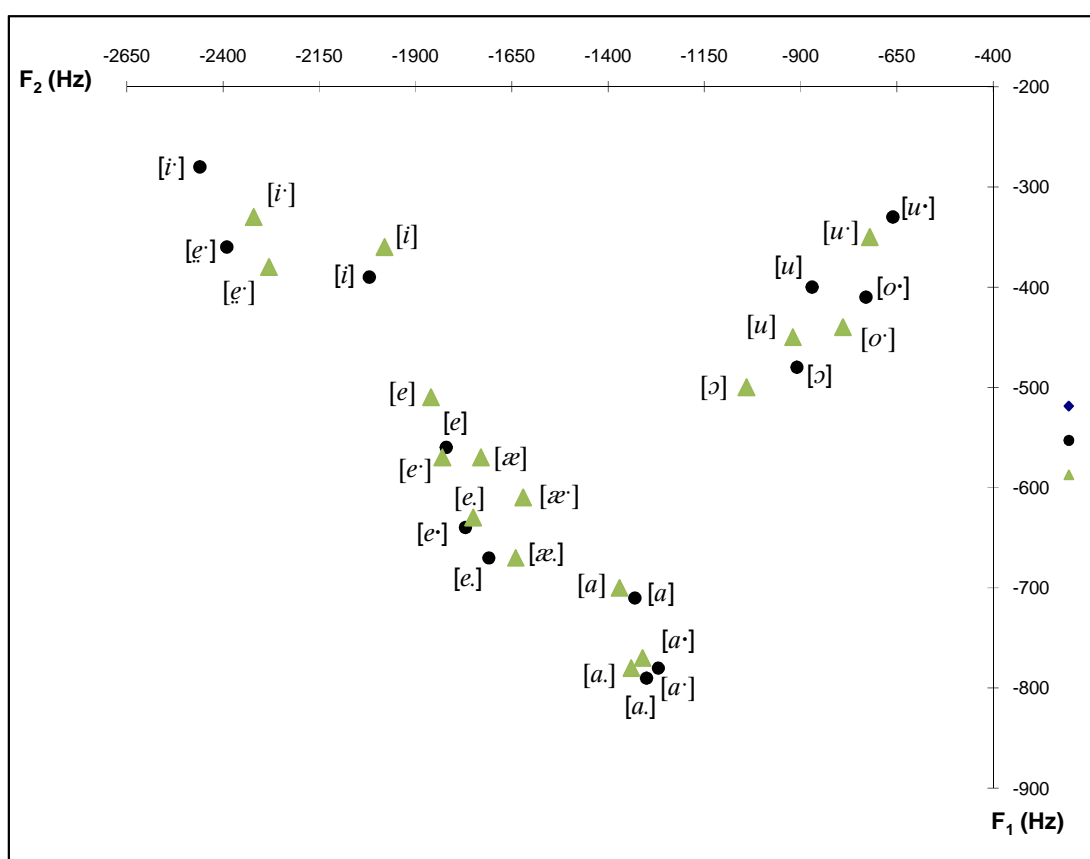
Rišliosios kalbos, kaip ir izoliuotieji, balsiai skiriasi bemoliškumu: bemoliniais laikytini [ũ] ir [u] bei [ɔ̃] ir [õ] (plg. att. $b = 112$ ir 114 bei 110 ir 112), tačiau atitinkamų izoliuotųjų balsių, išskyrus [ũ], matyt, dėl aktyvesnės lūpų veiklos bemoliškumo indeksai didesni (plg. [ũ], [ɔ̃], [õ] $b = 115, 111, 113$), vadinasi jie labializuojami stipriau. Izoliuotai ir natūraliame kalbėjimo sraute ištarto [ũ] bemoliškumas vienodas. Palyginti su izoliuotųjų [ũ], [u], [ɔ̃], [õ], natūraliame kalbos sraute ištartų atitinkamų balsių mažesnis ir įtempimo laipsnis, šiek tiek sumažėjęs šiuo atžvilgiu ilgųjų ir trumpųjų įtempimo santykis, plg.: [ũ] ir [u] $it = 1260$ ir 890; [õ] ir [ɔ̃] $it = 1090$ ir 770. Ne tokio aukšto įtempimo kaip izoliuotieji ir aukštatoniai [ĩ], [ɛ̃] ir ypač [ĩ] (balsių įtempimo indeksus žr. 26 ir 28 lentelėse). Pats įtempčiausias iš izoliuotųjų ir rišliosios kalbos balsių yra ilgasis [ĩ] (plg. izol. ir rišliosios k. [ĩ] $it = 1890$ ir 1460). Kitiems, t. y. [ã], [e] tipo ilgiesiems, trumpiesiems ir pusilgiams skirti įtempimo požymis nėra toks svarbus, tačiau skiriasi kiti kokybiniai parametrai – tai rimtai skatina abejoti, ar tikrai balsių trukmė gali būti laikoma skiriamuoju fonemų požymiu. Tokios nuomonės laikosi ir kiti tarmių tyrėjai (žr., pvz., [Murinienė, 2007, 127]; dar plg. šiame darbe pateiktą *Žemutinių netrumpųjų balsių skiriamųjų požymių apžvalgą*, §§ 93–102).

Apibendrinant pastebėtina, kad ryškesni daugiausia izoliuotai ištartų balsių akustiniai požymiai. Išimtį sudaro tik [ɛ̃], [e.], [e] – izoliuotai tariant labiau šių balsių pabrėžiama atviresnės artikuliacijos vieta; suo tuo, matyt, ir susijusi

žemesnė negu natūraliame kalbos sraute tariamų atitinkamų balsių antrosios formantės reikšmė. Būtent dėl šios priežasties atsisakyta tirti izoliuotai tariamus [æ̃], [æ̃.], [ɛ̃].

§ 80. Toliau akustinio rišliosios kalbos balsių tyrimo duomenis galima interpretuoti artikuliaciškai (plg. ir 61 pav.).

§ 81. Rišliosios kalbos garsus izoliuotųjų balsių atžvilgiu akustinėje erdvėje galima pavaizduoti taip:

61 pav. Príenų šnektos izoliuotieji (●) ir rišlios kalbos (Δ) balsiai

Palyginus izoliuotuosius ir rišliosios kalbos balsius (plg. 61 pav.), matyti, kad pagal horizontalųjį liežuvio poslinkį natūralaus kalbėjimo sąlygomis atsiskiria tie patys užpakalinės eilės balsiai – vadinamieji žemo tembro garsai [ã], [ã.], [ã], [õ], [ɔ̃], [ũ], [ũ], kuriuos tariant liežuvis būna atsitraukęs į užpakalinę burnos dalį.

Visų jų tonalumas, kaip minėta, labai žemas ir, išskyrus [a], išreikštas neigiamais skaičiais. Į priešakinę burnos dalį liežuvis pasislenkęs tariant vadinamuosius aukštatonius garsus [i̇], [i], [ė], [e], [e.], [e], [æ̇], [æ.], [e], taigi jie laikytini priešakiniais – visų jų tonalumas išreikštas teigiamais skaičiais, pačiu priešakiausiu taip pat laikytinas [i̇]. Pastebėtina, kad rišliosios kalbos [i̇], [i] ir [ė] – užpakalesnės artikuliacijos garsai o [e], [e.], [e] – priešakesni negu atitinkami izoliuotieji. Pagal eilę [æ̇], [æ.], [e] – užpakalesnės artikuliacijos garsai negu [e], [e.], [e] ir priešakesni negu [a], [a.], [a]. Pagal vertikalųjį liežuvio poslinkį iš užpakalinių aukštutiniiais laikytini [u̇], [u], iš priešakinių – [i̇], [i]. Prie šio pakilimo balsių turėtų būti priskiriamas ir [ė], tačiau jis ne toks siauras ir uždaras kaip ilgasis [i̇], todėl formaliai laikytinas vidutinio pakilimo balsiu. Prie tarpinių taip pat priskirtini [ȯ], [o]. Kiti balsiai – [e], [e.], [e], [æ̇], [æ.], [e], [a], [a.], [a] – pagal liežuvio pakilimą laikytini žemutiniiais, tik, pvz., [ȧ], [a.], [a] artikuliacinėmis savybėmis pagal pakilimą ir eilę ne tokie ryškūs kaip atitinkami izoliuotieji garsai.

Įdomu pastebėti, kad daugiau ar mažiau skiriasi ne tik izoliuotųjų, bet ir sakiniuose ištartų žemutinio pakilimo nosinės kilmės ir dėl kirčio pailgėjusių balsių kokybė. Pavyzdžiui, rišliosios kalbos balsis [ȧ] kiek užpakalesnės artikuliacijos ir tamsesni negu [a.]. Gali būti, kad šis pozicinio ilgumo balsis patiria didesnę gretimų garsų poveikį, nes natūraliai ištartas jis kiek trumpesnis negu ilgasis [a] (plačiau žr. žemutinių balsių tyrimo rezultatus, § 93–102). Tas pat pasakytina ir apie priešakinius žemutinio pakilimo balsius: žemesnio tembro negu [æ̇] yra žemutinis prigimtinio ilgumo balsis; [ė] ir [e.] atveju žemesnio tembro garsu laikytinas pozicinio ilgumo [e.] (plg. ir Lukšiū šnektos atitinkamus rezultatus [Bacevičiūtė, 2004, 176], taip pat plg. [Girdenis, 2005b, 45–55; Girdenis, 2003a, 194; 1971b, 205 (= 2000a, 349)]).

§ 82. Apibendrinamosios izoliuotai ir rišioje kalboje ištartų balsių lyginamojo tyrimo išvados būtų tokios:

- 1) Izoliuotieji ir natūraliame kalbos sraute ištarti Priėnų šnektos balsiai

skiriasi, tačiau santykiai tarp balsių išlieka tokie patys: [i], [i], [e], [e], [e], [e], [æ], [æ.], [e] laikytini priešakiniais, [a], [a.], [a], [o], [o], [u], [u] – užpakalinės eilės garsais. Pagal pirmosios formantės reikšmę [i], [i], [u], [u] atsiskiria kaip aukštutinio pakilimo balsiai, prie kurių šliejasi ir [e]; vidutinio pakilimo esti balsiai [o], [o], žemutiniiais laikytini [e.], [e], [e], [æ], [æ.], [e], [a], [a.], [a].

2) Daugumos izoliuotai ištartų balsių akustinės ir artikuliacinės savybės ryškesnės už atitinkamų sakiniuose ištartų garsų. Pastebėta bendra tendencija rišliosios kalbos aukštutinius balsius tarti atviriau, o žemutinius – uždariau negu atitinkamus izoliuotuosius balsius. Be to, rišliosios kalbos priešakiniai balsiai (išskyrus [e], [e.], [e]) truputį užpakalesni, o žemutiniai – priešakesni negu atitinkami izoliuotieji. Tik rišliosios kalbos balsiai [e], [e.], [e] – priešakesnės artikuliacijos ir truputį šviesesnio tembro negu atitinkami izoliuotai ištarti.

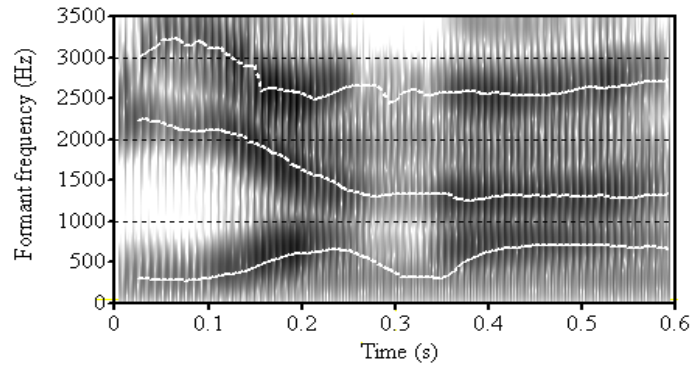
3.2.2. Diftongoidų [ie], [uo] kokybinės ir kiekybinės charakteristikos

§ 83. Šiame skyriuje trumpai apžvelgiama Priėnų šnektos kintamojo pakilimo balsinių fonemų [ie] ir [uo]¹⁵⁵ trukmė ir kiti skiriamieji bruožai. Apžvalgai pateikiami ir keli specialūs natūralių garso spektrogramų ir baltų formančių kreivių paveikslai (žr. 62–65 pav.). Kaip juos braižyti, paaiškinta toliau ir *Ivade*.

Spektrinei analizei pasirinkti kirčiuotieji [ie], [uo] pozicijoje prieš kietąjį priebalsį, pvz.: *píena*. ~ *píena*, *šiēna*. ~ *šiēna*; *púoda*. ~ *púoda*, *kuōda*. ~ *kuōda* (žr. 62–65 pav.). Taip pat palyginta ir kirčiuotų [ie], [uo] prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį (*grúoda*. ~ *grúoda* : *grúodi*. ~ *grúodi*; *grúodas* ~ *grúodas* : *grúodis* ~ *grúodis*; *svíesi* ~ *svíesi* : *svíesta* ~ *svíesta*; *juōkis* ~ *juōkis* : *juōkas* ~ *juōkas*; *riēsi* ~ *riēsi* : *riēsta* ~ *riēsta*) formančių dinamika (žr. 66–69 pav.). Skaičiuota ir lyginta kirčiuotų ir nekirčiuotų [ie], [uo] trukmė (išsamų žodžių sąrašą žr. § 91).

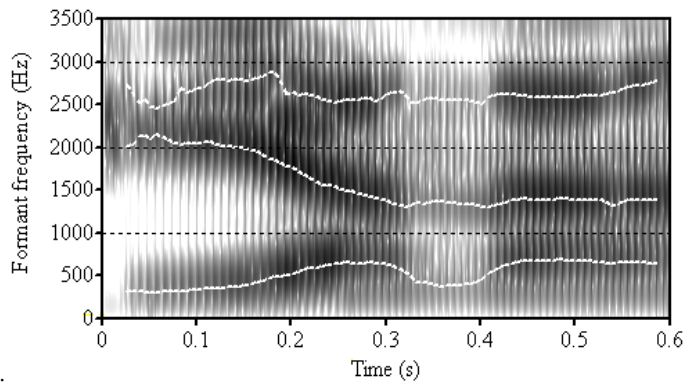
¹⁵⁵ Šių diftongoidų kitų tarmių tyrimus žr. [Leskauskaitė, 2004, 191–192; Bacevičiūtė, 2004, 185–189; Urbanavičienė, 2005, 65–76 ir kt.]. Taip pat plg. bendrinės lietuvių kalbos [ie], [uo] garsinės ir

Žodžio *pieną* spektrograma

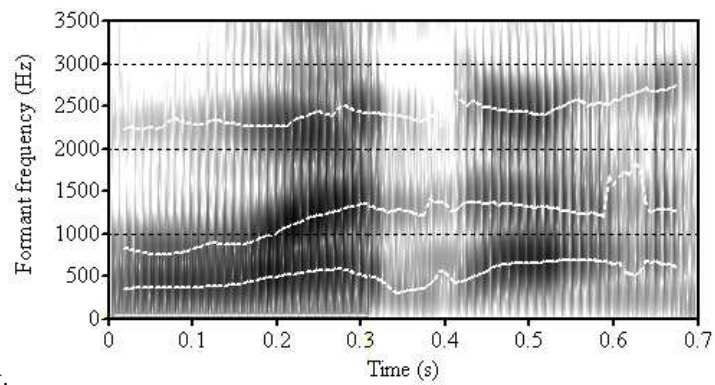
62 pav.

Žodžio *šiėną* spektrograma

63 pav.

Žodžio *púoda* spektrograma

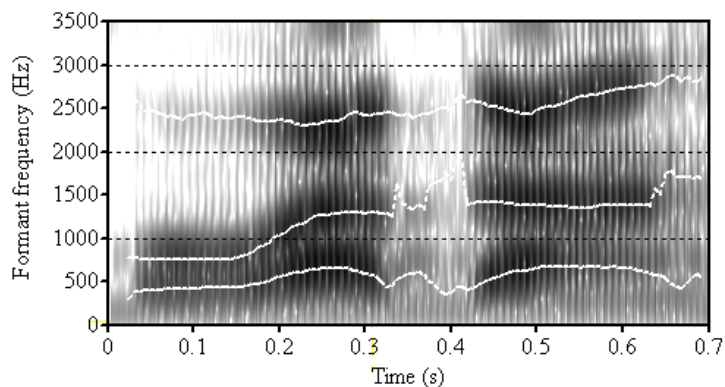

64 pav.

---

fonologinės sudėties aprašą [Girdenis, 2009].

Žodžio *kuõdã* spektrograma

65 pav.

Pagal *Ivade* aprašytą įrašymo metodiką, visus tiriamuosius žodžius po 3–5 kartus normaliu kalbėjimo tempu tiesiai į kompiuterį įskaitė du Priėnų šnekto atstovai iš Priėnų ir Narėvų. Pirmiausia duomeys apdoroti garsų analizės programa PRAAT¹⁵⁶, tada ta pačia programa atliktà spektrinė analizė: nupieštì natūralūs kiekvieno tiriamojo segmento spektrogramos piešiniai¹⁵⁷ ir išmatuotos segmentų pirmųjų trijų formančių reikšmės ir nubraižytos formančių kreivės. Lyginant akūtinių ir cirkumfleksinių [ie], [uo] kokybę ir kitus skiriamuosius požymius, natūrali garso spektrograma ir baltos formančių kreivės buvo jungiamos į vieną vaizdą, aukščiausiu abiem atvejais pasirenkant 3500 hercų dažnį ir vienodą trukmę¹⁵⁸.

Jau iš bendrų spektrogramų ir formančių trajektorijų vaizdų (62–65 pav.) matyti, kad tiriamųjų diftongoidų¹⁵⁹ tik pradžioje (mažiau nei pusę viso garso) formančių dinamika lygesnė, o toliau kokybė stipriai kinta¹⁶⁰. Dėl to neužtenka matuoti vien tik garso vidurio, pradžios ir pabaigos formančių reikšmių. Norint tinkamai nustatyti ir palyginti formančių trajektorijas, būtina matuoti daugiau negu tris taškus, todėl, be garso vidurio (3 režis) ir pačios garso pradžios (1 režis) ir pabaigos (5 režis), papildomai matuoti dar du taškai: nustatytos pirmojo (2

¹⁵⁶ Dirbta su įvairiomis jos versijomis.

¹⁵⁷ Pasižymėjus reikiamą segmentą pasirinktos opcijos *Spectrum: Extract visible spectrogram* ir *Draw: Paint*.

¹⁵⁸ Išsamų tokios pačios tyrimo metodikos aprašą žr. [Girdenis, 2005b, 45–55; 2009, 216–218].

¹⁵⁹ Dėl termino šiuo atžvilgiu žr. [Girdenis, 2009, 239].

rėžis) ir antrojo segmento (4 rėžis) vidurio pirmosios trys formantės¹⁶¹. Gauti rezultatai pateikiami 29 ir 30 lentelėse. Apibendrintos kirčiuotųjų [ie] ir [uo] kokybės kaitos tendencijos prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį pateikiamos atsižvelgiant į visus šio tyrimo rezultatus ir spektrogramas (žr. § 89). Kirčiuotų ir nekirčiuotų diftongoidų trukmės rezultatai pateikiami 31 ir 32 lentelėse.

§ 84. Toliau apžvelgiami akūtinio ir cirkumfleksinio sutaptinio dvibalsio [ie] apibendrinti spektrinės analizės rezultatai.

§ 85. Pirmiausia, pasitelkus minėtą garsų analizės programą PRAAT, diftongoidų [ie], [iē] garsinę sudėtį bandyta nustatyti iš klausos – klausytasi pailgintų [ie], [iē] dalių. Jos pailginamos labai paprastai: iš ilginamos atkarpos vidurio imamas vienas periodas, nukopijuojamas ir įterpiamas tiek kartų, kad garso trukmė būtų ne trumpesnė už ilgojo balsio. Šitaip diftongoidai buvo suskirstyti į apytiksliai du segmentus: klausytasi pailgintos pradinės dalies – statinio elemento, ir pailgintos vadinamosios kintamiausios dalies – dinaminio elemento, kuris dar buvo skeliamas į smulkesnes dalis.

Klausantis pailginto [ie], [iē] vadinamojo statinio elemento, aiškiai girdėti kad jis skamba labai panašiai kaip įtemptas ilgasis balsis [i]. Pavyzdžiui, žodyje ‘skiestas’ nukirpus dinaminį [ie] elementą ir pailginus statinį, kuo puikiausiai girdėti žodis ‘skýstas’. Tai leidžia manyti, kad pirmasis [ie], [iē] elementas yra tikrai ne trumpasis balsis. Pastebėta, kad į įtemptą [i] panaši ilgesnė cirkumfleksinio [iē] pradžios atkarpa, nes – tai puikiai matyti ir iš formančių dinamikos (plg. 62 ir 63 pav.) – Priėnų šnektos akūtinio [ie] kokybė kinta truputį greičiau ir labiau. Tiesa, klausantis susidaro įspūdis, kad ir akūtinio diftongoido pabaigos kokybė kinta labiau negu atitinkamai cirkumfleksinio [iē], kuris baigiamas garsu, panašiu į [e] ir [æ] tipo balsius, o [ie] atveju baigiama dar atviresniais – tarpiniais tarp [æ] ir neutralaus [ə] tipo alofonais.

Kaip skamba pailginta dinaminio [ie], [iē] elemento pradžia, nustatyti kebliausia, nes galima išskirti ne vieną, o kelis alofonus: pirmiausia lyg ir skamba

---

¹⁶⁰ Kaip kinta bendrinės lietuvių kalbos diftongoidų formančių dinamika, žr. [ten pat].

[i], o dar pailginus pasigirsta neįtemptas [e] tipo balsis. Apskritai visas kintamasis, arba dinaminis elementas, sudėjus girdimus garsus – tai slinktis atviro neutraliesnio labai žemo pakilimo garso link. Garsų analizės programa PRAAT (pasižymėjus garsą ir pasirinkus opcijas *Edit* ir *Reverse selection*) klausantis [iē] ir [íe] inversiškai, girdėti [α-i] tipo hiatas, kurio antrasis sandas neabejotinai ilgasis balsis.

§ 86. Išsamiau lyginant akūtinio ir cirkumfleksinio [ie] spektrinį vaizdą (žr. 62–63 pav.) pirmiausia nesunku pastebėti, kad [iē] ir [íe] spektrogramos ir formančių kreivės realizuojamos panašiai, tik cirkumfleksinio [iē] F₁ ir F₂ kreivės lygesnės.

29 lentelė. **Apibendrintos kirčiuoto [ie] formančių reikšmės ir jų vertinimai**¹⁶²

Garsas	Rėžis	F ₁ (Hz)	F ₂ (Hz)	F ₃ (Hz)	C	b	T	it
[íe] [iē]	I (garso pradžia)	290 300	2190 2090	2900 2860	727 734	108 108	756 707	1300 1150
[íe] [iē]	II	310 330	2110 2100	2890 2830	738 747	108 108	696 674	1190 1100
[íe] [iē]	III (garso vidurys)	440 490	1960 1950	2880 2820	789 804	106 106	482 440	900 780
[íe] [iē]	IV	660 580	1690 1630	2510 2520	859 845	106 107	237 260	360 230
[íe] [iē]	V (garso pabaiga)	730 640	1520 1460	2530 2540	883 869	106 107	97 118	280 220

Diftonoigų pradžia panaši – formančių reikšmėmis ir įtempimu jie, ypač [íe], labai artimi ilgajam įtemptajam [i] (izoliuotai išstarto ir rišliosios kalbos [i] apibendrintas formančių reikšmes žr. 26 ir 28 lent.). Taigi aukštesnio pakilimo ir priešakesnė akūtinio [ie] pradžia. Aiškiau [íe], [iē] skirtybės ima ryškėti apie trečiąjį rėžį, kai prasideda kintamiausioji garsų dalis: ypač iš spektrogramų vaizdų matyti, kad staigesnis negu cirkumfleksinio [iē] akūtinio [íe] F₁ kilimas ir F₂ kritimas. Pabaigoje [íe] ir [iē] labiausiai skiriasi abiejų pirmųjų formančių dinamika: cirkumfleksinio [ie] F₂ tolygesnė ir aukštesnė, o F₁ – žemesnė negu atitinkamai akūtinio [ie]. Kokybinių parametrų lyginimas leidžia manyti, kad [íe]

¹⁶¹ Plg. [ten pat, 224 tt.].

¹⁶² Pozicijoje prieš kietą priebalsį.

iki garso vidurio tariamas įtempčiau, aukštesniu tembru ir yra uždaresnis negu atitinkamai [iē]. Pabaigoje uždaresnis ir aukštėlesnio tembro cirkumfleksinis diftongoidas.

Atsižvelgiant į 62 ir 63 spektrogramas ir formančių trajektorijas bei 29 lentelėje pateiktus kirčiuoto [ie] kiekvieno režio formančių reikšmių vertinimus galima pateikti apibendrinamąją artikuliacinę [íe] ir [iē] interpretaciją. Pirmiausia pastebėtina, kad tai itin kintamo pakilimo balsinės fonemos, kurios pradžioje (gali būti iki pusės viso diftongoido) tariamos gana įtemptais kalbos padargais, panašiai kaip tariant aukštutinio pakilimo ilgąjį balsį [i]. Toliau kalbos padargai vis labiau atsipalaiduoja: vadinamasis dinaminis, arba dar tiksliau – glaidinis ar slankusis, elementas¹⁶³ kinta vis atviresnio, daug žemesnio pakilimo balsio, panašaus į [æ], [a] ar iš dalies [ə]¹⁶⁴, kryptimi. Vis dėlto kokiu tiksliai garsu baigiama, priklauso nuo koartikuliacijos su gretimais garsais ir, be abejo, nuo prozodinių požymių. Pavyzdžiui, diftongoido [íe] nuo ketvirtojo režio kompaktiškumo laipsnis stipriai pakyla, o tonalumas atitinkamai sumažėja, palyginti su cirkumfleksinio [ie]. Taigi iki garsų vidurio tik kiek priešakesnis, uždaresnis garsas negu [iē] yra akūtinis dvibalsis. O baigiamojoje dalyje akūtinio [ie] artikuliacija kinta labiau ir staigiau: nuo ketvirtojo režio šis dvibalsis dažniausiai yra vis atviresnis (kompaktiškesnis), žemesnio pakilimo garsas negu atitinkamai [iē], ypač plg. [íe] ir [iē] 5 režio tonalumo laipsnį: atitinkamai $T = 69$ ir 153. Taip pat pastebėtina, kad tariant šiuos kintamojo pakilimo garsus [íe] ir [iē] kalbos padargai įtempiami panašiai, tik kiek įtemptesni padargai tariant akūtinio diftongoido pradžią (plg. 1 ir 2 režių įtempimo indeksus 29 lentelėje).

§ 87. Lygiai taip pat apžvelgiamas ir kintamojo pakilimo [úo] ir [uō] spektro tyrimas ir kiti skiriamieji požymiai (žr. 30 lent.).

Pirmiausia, kaip ir [íe], [iē] atveju, diftongoido [úo], [uō] pradžia ir kiti segmentai buvo dirbtinai garsų analizės programa PRAAT ilginami iki maždaug

---

¹⁶³ Terminai *glaidinis* ir *slankusis* pasirinkti patogiau nusakyti diftongoidų kintamiausios – vadinamosios dinaminės dalies slinktį.

¹⁶⁴ Balsio [ə] formančių reikšmės tokios: $F_1 = 500$ Hz, $F_2 = 1500$ Hz, $F_3 = 2500$ Hz.

ilgojo balsio trukmės. Taip bandyta nustatyti, į kokius garsus šiuos kintamojo pakilimo garsus būtų galima suskaidyti iš klausos.

Pailginta [úo], [uō] pradžia (statinis elementas) iš klausos neabejotinai primena žemo tembro ilgąjį įtemptą [u]. Nukirpus kintamiausiąjį [úo] ir [uō] elementą ir pailginus pradžia, kuo ryškiausiai girdėti, pvz., vietoj ‘púodas’ – ‘púdas’, vietoj ‘kuōdas’ – ‘kūdas’ „liesas“ ir pan. Tai leidžia daryti išvadą, kad pradinis segmentas yra ilgasis balsis. Klausantis pailgintos kintamiausios [úo] ir [uō] dalies pirmiausia girdėti atviras, į [ɔ] tipo balsį panašus garsas, tik [uō] su šiuo trumpuoju balsiu panašus trumpesnį laiką, nes greičiau pereinama prie atviro, į [a] tipo balsį panašaus garso. Tačiau iš pailgintos [úo] ir [uō] pabaigos sunku pasakyti, kokie garsai girdimi, nes [úo], [uō] galiniams režiams tiriamosios šnektos balsinių fonemų sistemoje realių atitikmenų nėra. Pasiklausius tiriamųjų garsų inversiškai, būtų galima užrašyti [α–u] tipo ar panašų hiatą, kurio antrasis sandas, kaip ir [íe] ir [iē] atveju, neabejotinai ilgasis balsis.

§ 88. Lyginant kirčiuotų [uo] spektrogramas (žr. 64–65 pav.) aiškiai matyti, kad [úo] ir [uō] formančių kreivės vietomis šiek tiek skiriasi: pradžioje (1 ir 2 režis) lygesnė, t. y. mažiau kinta, cirkumfleksinio diftongoido antroji formantė, ji yra žemesnė nei akūtinio [uo] F₂. Kiek žemesnę pirmąją (ir aukštesnę F₂) formantę garsų pradžioje turi akūtinis [uo].

30 lentelė. **Apibendrintos kirčiuoto [uo] formančių reikšmės ir jų vertinimai**¹⁶⁵

Garsas	Rėžis	F ₁ (Hz)	F ₂ (Hz)	F ₃ (Hz)	C	b	T	īt
[úo] [uō]	I (garso pradžia)	340 360	800 790	2240 2550	847 857	114 113	–76 –168	1120 900
[úo] [uō]	II	360 380	820 790	2290 2420	853 866	113 113	–89 –168	1030 910
[úo] [uō]	III (garso vidurys)	420 400	910 990	2280 2390	864 845	112 111	–63 11	890 720
[úo] [uō]	IV	540 600	1260 1310	2360 2370	862 873	109 108	95 82	420 420
[úo] [uō]	V (garso pabaiga)	470 510	1300 1420	2370 2420	839 841	109 108	181 213	360 170

¹⁶⁵ Pozicijoje prieš kietąjį priebalsį.

Formančių reikšmėmis ir įtempimu [úo] ir [uõ] labai artimi ilgajam įtemptajam [u] (izoliuotai išarto ir rišlios kalbos [u] apibendrintas formančių reikšmes žr. 26 ir 28 lent.).

Tiriamųjų [úo] ir [uõ] viduryje (3, 4 režis) kur kas staigiau ima kilti cirkumfleksinio [uõ] pirmiausia antroji, paskui ir pirmoji formančių kreivės. Galinio režio spektrinės analizės rezultatai irgi šiek tiek skiriasi: aukštesnę F_1 ir F_2 turi taip pat cirkumfleksinis [uõ].

Tokius pastebėjimus patvirtina ir akustiniai parametrai (žr. akustinių požymių indeksus 30 lent.): cirkumfleksinis [uo] pradžioje žemesnio tembro garsas ir kompaktiškesnis, o [úo] – uždaresnis, bemoliškesnis ir įtemptesnis. Pastebėtina, kad [úo] bemoliškesnis ir įtemptesnis beveik visą tarimo laiką. Garsų pabaigoje cirkumfleksinis diftongoidas atviresnis ir mažiau labializuotas negu atitinkamai [úo].

Toliau pateikiama apibendrinta gautų akūtinio ir cirkumfleksinio [uo] akustinių duomenų artikuliacinė interpretacija.

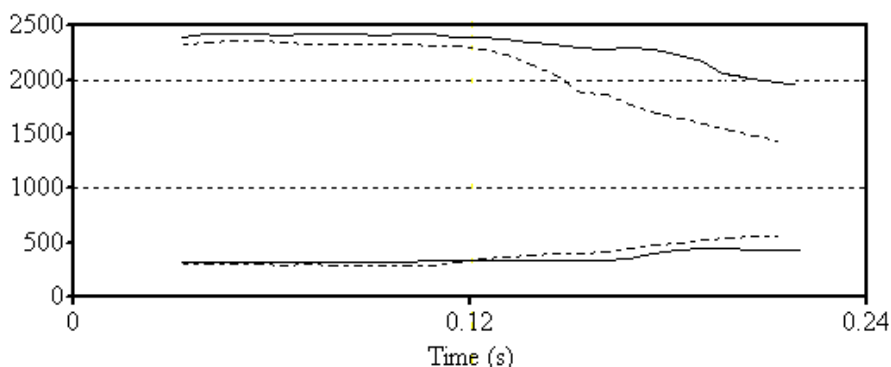
Kirčiuotų [uo] pradžios artikuliacija gana panaši, tik kiek priešakesnis (aukštesnio tembro) ir aukštėlesnio pakilimo yra akūtinis [uo]. Be to, palyginti su [uõ], poliftongo [úo] pradžia (1, 2 režis) artikuluojama labiau įtemptais kalbos padargais. Tiesa, šis garsas visą tarimo laiką tariamas labiau įtemptais kalbos padargais ir, išskyrus 2 ir 5 režį, aktyvesnėmis lūpomis (plg. įtempimo ir bemoliškumo skaitinius rodiklius 30 lentelėje). Maždaug nuo 4, 5 režio, matyt, dėl koartikuliacijos su labiau pabrėžiamu pirmuoju sandu, beveik visą laiką žemesnės abi pirmosios akūtinio [úo] formantės. Apskritai glaidinis, arba slankusis, [úo] ir [uõ] elementas pagal horizontalųjį liežuvio poslinkį atgal arba priekin kinta daug atviresnės artikuliacijos kryptimi, kalbos padargai vis labiau atpalaiduojami – tik koku laipsniu atpalaiduojami, priklauso nuo gretimų garsų bei prozodinių požymių. Tą patį reikia pasakyti ir dėl vertikaliojo liežuvio pakilimo aukštyn arba žemyn: diftongoidai [úo] ir [uõ] pabaigos link yra vis žemesnio pakilimo, tačiau koku tiksliai garsu baigiama, priklauso nuo

prozodinių požymių ir koartikuliacijos su šalia esančiais garsais – būtent dėl to šiek tiek atviresniu garsu baigiamas cirkumfleksinis [uo].

§ 89. Atliekant tyrimą pastebėta¹⁶⁶, kad nemenką poveikį kirčiuotų [ie], [uo] vadinamųjų slankiųjų fonemų formančių dinamikai daro minkštieji ir kietieji priebalsiai pozicijose prieš kietąjį priebalsį (/__C^u) ir prieš minkštąjį priebalsį (/__Cⁱ) (plg. 66–69 pav.). Taigi toliau šiose pozicijose trumpai apžvelgiami svarbiausieji kirčiuotų sutaptinių dvibalsių [ie] ir [uo] spektrinės analizės rezultatai.

Atsižvelgiant į programa PRAAT nubraižytus lyginamuosius formančių trajektorijų paveikslus (braižant tiksliai suderinus laiką ir dažnį), aiškiai matyti, kad visais atvejais tirtųjų garsų F₁ gana panašiai realizuojama visą tarimo laiką (didesnių skirtumų galima pastebėti tik kirčiuoto [ie] atveju), o garsų F₂, ypač arčiau priebalsio, visada gerokai aukštesnė prieš minkštąjį priebalsį. Pateikiama keletas pavyzdžių (plg. 66–67 pav.).

66 pav. [ie] pozicijoje /__C^u žodyje *sviēsta* (—) ir [ie] pozicijoje /__Cⁱ žodyje *sviesi* (---)

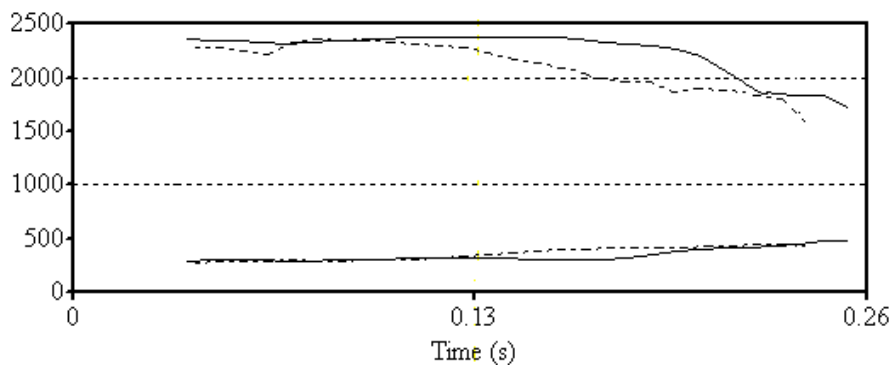

Kaip matyti iš 66 ir 67 paveikslų, kietųjų ir minkštųjų priebalsių poveikis kokybei ypač stiprus: prieš minkštąjį priebalsį ir akūtinio, ir cirkumfleksinio [ie] antroji formantė beveik visą tarimo laiką gerokai aukštesnė. Vadinasi, prieš minkštąjį priebalsį kirčiuotas [ie] neabejotinai aukštesnio pakilimo garsas.

¹⁶⁶ Plg. minėtą straipsnį apie bendrinės lietuvių kalbos sutaptinių dvibalsių garsinę ir fonologinę sudėtį [Girdenis, 2009].

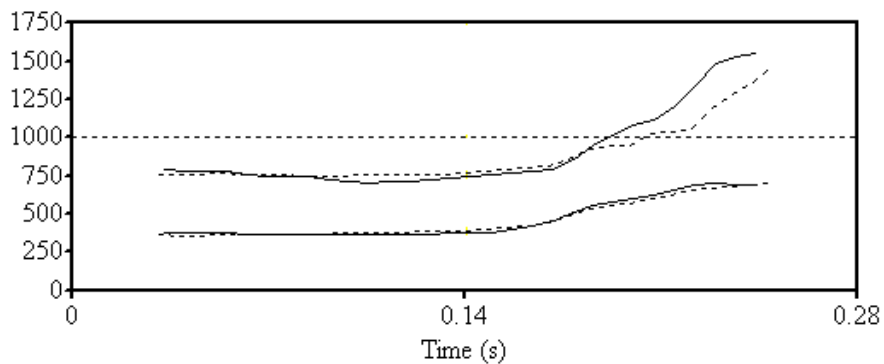
Pastebėta tendencija, kad maždaug nuo garsų vidurio prieš minkštąjį priebalsį linkusi būti aukštesnė ir pirmoji kirčiuoto [ie] formantė, taigi ir garsas tada priešakesnis ir dar siauresnis negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį.

67 pav. [ie] pozicijoje /__Cⁿ žodyje *riėsta* (—) ir [ie] pozicijoje /__Cⁱ žodyje *riėsi* (---)

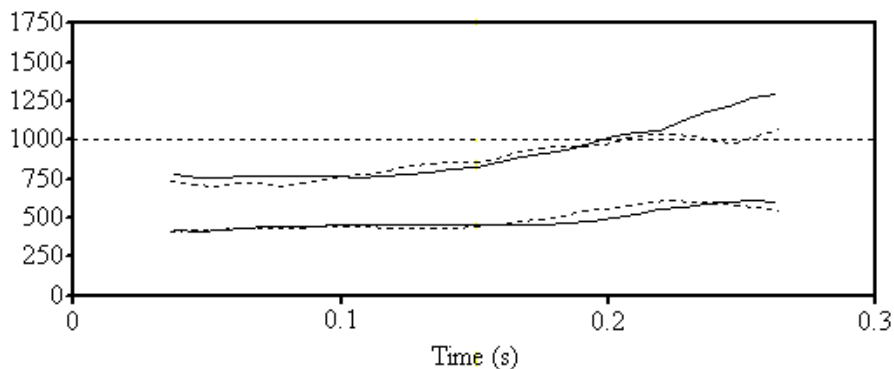
Apžvelgus [úo] ir [uō] pozicijose prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsius svarbiausius spektrinės analizės rezultatus, galima pasakyti, kad priebalsių poveikis kirčiuotam [uo], palyginti atitinkamai su kirčiuotu [ie], menkesnis. Antroji formantė tuo ryškiau skiriasi, kuo diftongoidas arčiau galo (plg. 68 ir 69 pav.).

68 pav. [úo] pozicijoje /__Cⁿ žodyje *grúodą* (—) ir [úo] pozicijoje /__Cⁱ žodyje *grúodį* (---)

Iš apibendrintos formančių dinamikos nesunku pastebėti, kad prieš minkštąjį priebalsį aukštesnio pakilimo kirčiuoto [uo] pabaiga. Pirmosios [úo] ir [uō] formantės dinamika tiriamojoje pozicijoje realizuojama daugmaž panašiai.

69 pav. [uõ] pozicijoje /__C^u žodyje juõkas (—) ir [uõ] pozicijoje /__Cⁱ žodyje juõkis (---)

Taigi reikia pasakyti, kad prieš kietąjį priebalsį (/__C^u) ir prieš minkštąjį priebalsį (/__Cⁱ) kintamojo pakilimo kirčiuotiems [ie], [uo] priebalsių poveikis tuo stipresnis, kuo garsas arčiau pabaigos¹⁶⁷.

§ 90. Bendrinės lietuvių kalbos kirčiuotų [ie], [uo] spektrinės analizės ir sintezės eksperimento duomenimis, kalbamieji diftongoidai yra kintamoji ilgųjų aukštutinių balsių atmaina. Tiksliau tariant, tai – ilgųjų balsių junginiai su kintamu segmentu, arba „glaidine pabaiga, reiškiančia kalbos padargų atsipalaidavimą, jų slinktį į neutralią padėtį – tiek, kiek tik leidžia garsinė aplinka“ [Girdenis, 2009, 237–240]. Lyginant su Príenų šnektos atitinkamais [ie], [uo] tyrimo duomenimis, bendrinėje lietuvių kalboje šie garsai yra daug priešakesnės ir uždaresnės artikuliacijos: didžiąją jų dalį sudaro ilgieji balsiai atitinkamai [i̯], [u̯], o kintamas segmentas priklausomai nuo gretimų garsų poveikio „gali būti įvairiai ištariamasis, bet, kaip rodo sintezė, svarbiausias jo taikinytis yra neutralusis balsis [ə]“ [ten pat, p. 240]. Tik prieš minkštąjį priebalsį kirčiuoto bendrinės kalbos [ie] „galinis segmentas yra artimas [i̯]“ [ten pat]. Apskritai reikia pasakyti, kad tiek Príenų šnektos, tiek bendrinės lietuvių kalbos ir kitų tarmių diftongoidai [ie], [uo] yra aukštesnio pakilimo ir dažnai priešakesnės artikuliacijos garsai, kuomet vartojami prieš minkštąjį priebalsį.

§ 91. Eksperimentiškai tyrinėta ir kintamos artikuliacijos balsių kiekybė, apskaičiuoti kirčiuotų ir nekirčiuotų bei akūtinųjų ir cirkumfleksinių [ie], [uo]

¹⁶⁷ Statistinį lietuvių bendrinės kalbos spektrinės analizės kirčiuotų [ie], [uo] duomenų šiose

trukmės santykiai. Diftongoidų kiekybė matuota iš tokių minimaliųjų porų¹⁶⁸: *šviestas* ~ sviestas : *šviestas* ~ šviestas, *šviestas* ~ šviestas : *šviestàs* ~ šviestàs, *šviestas* ~ sviestas : *šviestàs* ~ sviestàs; *šviesi* ~ sviesi : *šviēsi* ~ šviēsi : *šviesì* ~ šviesì, *apšviestu.* ~ šviestų : *apšviestūr* ~ šviestų; *plúostas* ~ plúostas : *ruostas* ~ ruostas, *puostas* ~ puostas : *puoštàs* ~ puoštàs, *plúostas* ~ plúostas : *ruostàs* ~ ruostàs, *skúosi* ~ skúosi : *puōši* ~ puōši, *puōši* ~ puōši : *puošì* ~ puošì, *papuōstu.* ~ papuōštų : *papuōštūr* ~ papuōštų. Tyrimo rezultatai matyti iš 31 ir 32 lentelėse pateiktų statistiškai įvertintų duomenų (taip pat plg. 62–65 pav.).

Kaip žinoma, ne tik bendrinėje lietuvių kalboje, bet ir tarmėse akūtiniai balsiai yra trumpesni už atitinkamus cirkumfleksinius (žr. [Vaitkevičiūtė, 1960, 208; 1995, 51–52; Girdenis, Pupkis, 1974, 171 (= Girdenis, 2000a, 294); Mikalauskaitė, 1975, 142; Pakerys, 1982, 157; Kosienė, 1982, 64 ir kt.]. Taip pat įrodyta, kad [uo] tiek kirčiuotas, tiek nekirčiuotas yra ilgesnis už [ie] (plg. [Vaitkevičiūtė, 1960, 207–217; Pakerys, 1982, 43–55, 110–112]. Tą patvirtina ir eksperimentinis Priėnų šnektos kirčiuotų ir nekirčiuotų [ie], [uo] trukmės tyrimas (simbolių reikšmės lentelėje žr. *Įvade*).

Tyrimo rezultatai rodo (žr. 31, 32 lenteles), kad kirčiuoti [ie] ir kirčiuoti [uo] yra daug ilgesni už nekirčiuotus savo atitikmenis: kirčiuotų ir atitinkamų nekirčiuotų [ie], [uo] pasikliaujamieji intervalai nesusikerta (plg.: [ie] – 170÷214 ms ir [iē] – 249÷271 ms; [uo] – 191÷231 ms ir [uō] – 281÷310 ms; [ie] – 170÷214 ms ir [íe] – 218÷242 ms; [uo] – 191÷231 ms ir [úo] – 252÷283 ms), o Studento kriterijaus reikšmės didesnės už kritinę tikimybe, didesne nei 99,9 % ($P < 0,001$).

Nekirčiuotas [ie] už atitinkamą [iē] trumpesnis maždaug 1,35, o už [íe] – 1,2 karto. Nors ir nedidelis, bet statistiškai reikšmingas ir akūtinio ir cirkumfleksinio [ie] kiekybės skirtumas: jų pasikliaujamieji intervalai nesusiliečia (plg. [iē] – 249÷271 ms; [íe] – 218÷242 ms), o Studento kriterijaus reikšmė

---

pozicijose vertinimą žr. [ten pat].

¹⁶⁸ Įrašymo ir tyrimo metodiką žr. *Įvade*.

viršija kritinę ($3,99 > t_{0,001} = 3,52$). Akūtinio ir cirkumfleksinio [ie] trukmės santykis atitinkamai yra toks: 1 : 1,13 (plg. ir kitų ilgųjų kirčiuotų ir nekirčiuotų balsinių fonemų kiekybės santykius *Prozodijos* skyriuje, §§ 34–38).

31 lentelė. Kirčiuoto ir nekirčiuoto [ie] trukmė

Balsis	n	$\bar{x} \pm s$ (ms)	Santykis	v (%)	95% pasikl. interv. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[iē]	24	260±21	1,35 : 1	9,8	249÷271	6,63 > $t_{0,001} = 3,51$
[ie]	26	192±26		11,8	170÷214	
[íe]	24	230±20	1,2 : 1	7,2	218÷242	5,09 > $t_{0,001} = 3,51$
[ie]	26	192±26		11,8	172÷212	
[iē]	24	260±21	1,13 : 1	9,8	249÷271	3,99 > $t_{0,001} = 3,52$
[íe]	24	230±20		7,2	218÷242	

Nekirčiuotas [uo] maždaug 1,4 karto trumpesnis už atitinkamą kirčiuotą [uō] ir 1,27 karto – už atitinkamą kirčiuotą [úo] (žr. 32 lent.). Diftongoidų [uō] ir [úo] trukmės skirtumas labai mažas, bet statistiškai reikšmingas: akūtinis už atitinkamą cirkumfleksinį vidutiniškai trumpesnis 1,1 karto, [úo] ir [uō] pasikliaujamieji intervalai šiek tiek susikerta (plg. [úo] – 252÷283 ms; [uō] – 281÷310 ms), tačiau Studento reikšmė šiek tiek viršija kritinę to kriterijaus reikšmę ($2,69 > t_{0,05} = 2,03$).

32 lentelė. Kirčiuoto ir nekirčiuoto [uo] trukmė

Balsis	n	$\bar{x} \pm s$ (ms)	Santykis	v (%)	95% pasikl. interv. (ms)	$t_p \geq t_\alpha$
[uō]	20	295±26	1,4 : 1	11,5	281÷310	7,32 > $t_{0,001} = 3,57$
[uo]	20	211±27		12,4	191÷231	
[úo]	18	268±24	1,27 : 1	10,4	252÷283	4,79 > $t_{0,001} = 3,58$
[uo]	20	211±27		12,4	191÷231	
[uō]	20	295±26	1,1 : 1	11,5	281÷310	2,69 > $t_{0,05} = 2,03$
[úo]	18	268±24		10,4	252÷283	

Nekirčiuotas [uo] maždaug 1,4 karto trumpesnis už atitinkamą kirčiuotą [uō] ir 1,27 karto – už atitinkamą kirčiuotą [úo]. Diftongoidų [uō] ir [úo] trukmės skirtumas labai mažas, bet statistiškai reikšmingas: akūtinis už atitinkamą cirkumfleksinį vidutiniškai trumpesnis 1,1 karto, [úo] ir [uō] pasikliaujamieji

intervalai šiek tiek susikerta (plg. [úo] – 252÷283 ms; [uō] – 281÷310 ms), tačiau Studento reikšmė šiek tiek viršija kritinę to kriterijaus reikšmę ($2,69 > t_{0,05} = 2,03$).

Apibendrinant dar galima pasakyti, kad Priėnų šnektos nekirčiuotas priešakinės eilės diftongoidas yra maždaug 19 ms trumpesnis už atitinkamą nekirčiuotą užpakalinės eilės [uo]. Daug daugiau už [íe] ir [iē] ilgesni kirčiuotieji [úo] ir [uō]: atitinkamai maždaug 38 ms ir 35 ms. Bendrinėje lietuvių kalboje [íe], [iē] ir [úo], [uō] skirtumas mažesnis, plg.: [úo] už [íe] ilgesnis 18 ms, [uō] už [iē] – 15 ms, o nekirčiuotas [ie], skirtingai nei Priėnų šnekte, yra ilgesnis už nekirčiuotą [uo] 28 ms skirtumu (žr. [Pakerys, 1982, 112]).

§ 92. Toliau pateikiamos pačios svarbiausios viso tyrimo išvados.

Nors platesniems apibendrinimams reikėtų daugiau tyrimų, tačiau jau ir iš apžvelgtų eksperimento rezultatų aišku, kad priešakinės eilės [ie] ir užpakalinės eilės [uo] yra ilgosios labai kintamo pakilimo balsinės fonemos, sudarytos iš gana įtempto ilgojo balsio (atitinkamai [i] arba [u]) ir vadinamojo glaidinio elemento¹⁶⁹, kuris ištariamai nevienodai – tai priklauso nuo prozodinių požymių ir koartikuliacijos su pirmuoju sandu ir gretimu priebalsiu. Glaidinis elementas, palyginti su diftongoido pradžia – aukštutinio pakilimo ilguoju balsiu, slenka vis užpakalesnės, atviresnės artikuliacijos kryptimi, kalbos padargai vis labiau atpalaiduojami, tačiau koku tiksliai garsu baigiama, pasakyti dažnai sunku, nes ir diftongoidų galiniam režiu, ir apskritai visam glaidiniam elementui, savarankiškųjų fonemų atitikmenų Priėnų šnektos balsių sistemoje nėra. Aišku tik tiek, kad [íe]¹⁷⁰ atveju baigiama labiau į [æ] tipo balsį panašiu alofonu, o [iē]¹⁷¹ atveju – į [æ] ir iš dalies į [a] bei neutralųjį [ə] panašiais garsais. Kaip minėta, bendrinės lietuvių kalbos [ie], [uo] laikomos ilgosiomis aukštutinėmis kintamo pakilimo fonemomis: jų net iki 2/3 garso sudaro ilgųjų [i], [u] junginiai su

¹⁶⁹ Šioje dalyje „slankiosios fonemos“ terminas vartojamas tik kalbamųjų diftongoidų garsinei sudėčiai patogiau nusakyti. A. Girdenis, aprašydamas bendrinės lietuvių kalbos [ie], [uo] garsinę ir fonologinę sudėtį, šiuo atžvilgiu pasirinko „glaidinės pabaigos“ terminą, nes, kaip žinoma, lietuvių kalbai slankiosios fonemos nebūdingos [Girdenis, 2009, 239].

¹⁷⁰ Pozicijoje prieš kietąjį priebalsį.

kintamu segmentu, kuris, kaip ir Priėnų šnekte, gali būti įvairiai ištariamas – tai priklauso nuo koartikuliacijos su gretimais garsais (plačiau žr. [Girdenis, 2009]). Šis kintamas segmentas Priėnų šnekte, palyginti su bendrinės kalbos, dažniausiai sudaro apie pusę kalbamųjų garsų ir slenka daug atviresnės artikuliacijos ir žemesnio pakilimo kryptimi. Dėl šios priežasties [ie], [uo] artikuliacijos kaita pagal pakilimo laipsnį tiriamojoje šnekte didesnė, todėl diftongoidus reikėtų laikyti ilgosiomis vidutinio kintamo pakilimo fonemomis.

Pastebėta tendencija, kad pozicijoje prieš minkštąjį priebalsį, ypač kuo arčiau pabaigos, t. y. priebalsio, kirčiuoti [ie] ir [uo] yra aukštesnio kintamo pakilimo garsai negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį.

Cirkumfleksinių ir atitinkamų akūtinių diftongoidų tyrimo rezultatai taip pat skiriasi, nes kokybė kinta nevienodai. Tolygesnė cirkumfleksinių [ie], [uo] kokybinė kaita. Apibendrintais duomenimis, beveik visą tarimo laiką priešakesnės artikuliacijos (aukštesnio tembro), palyginti su atitinkamu cirkumfleksiniu, yra akūtinis [uo]. Priešakinės eilės atitikmens – akūtinio [ie] priešakesnė ir šviesesnė bei žemesnio pakilimo esti tik pradinė dalis, be to, [ie] beveik visą tarimo laiką įtemptesnis negu atitinkamai [iē]. Akūtinis [uo] beveik visą tarimo laiką labializuojamas stipriau negu atitinkamai [uō] ir ne tik garso pradžioje yra tariamas įtemptesniais kalbos padargais. Labai atvira abiejų kirčiuotų [uo] pabaiga – kiek aukštesnio pakilimo ir priešakesnis šiuo atžvilgiu cirkumfleksinio [uo] galas.

Apibendrinant kiekybės tyrimų rezultatus, paminėtina, kad kirčiuoti [uō] ir [iē] yra maždaug 1,37 karto ilgesni už atitinkamus nekirčiuotus [uo] ir [ie]. Visai nedidelis kirčiuotų cirkumfleksinių ir akūtinių variantų kiekybės skirtumas: [uō] ir [iē] : [úo] ir [íe] = 1,1 : 1. Bendrinėje lietuvių kalboje šis skirtumas dar mažesnis – atitinkamai 1,05 : 1 (žr. [Pakerys, 1982, 112]).

---

¹⁷¹ Taip pat pozicijoje prieš kietąjį priebalsį.

3.2.3. Žemutinių netrumpųjų balsių skiriamųjų požymių apžvalga

§ 93. Pagrindinis šio tyrimo tikslas – pasitelkiant empirinio stebėjimo, eksperimentinio tyrimo ir statistinius metodus iširti ir aprašyti Priėnų šnektos žemutinių netrumpųjų skirtingos kilmės balsių kiekybę, spektrines charakteristikas ir kai kuriuos prozodinius požymius. Tyrimo objektas – šnektos žemutinio pakilimo balsiai.

Tyrimui panaudoti trijų Priėnų šnektos atstovų vyrų (amžiaus vidurkis ≈ 60 m.), kalbos magnetofono įrašai. Eksperimentui pasirinktos žodžių poros su tiriamaisiais balsiais: *rāsto.* ~ rąsto : *rā.sto.* ~ rasto, *rāstu.* ~ rąstų : *rāstu.* ~ rastų, *šāla* ~ šąla : *kā.la* ~ kala, *grāštas* ~ gražtas : *krā.štas* ~ kraštas, *pafrēšus* ~ patrėšus : *pafrē.šus* ~ patrešus, *pafrēšæ.s* ~ patrėšęs : *pafrē.šæ.s* ~ patrešęs. Su šiais žodžiais sudaryta po trumpą konstatuojamąjį sakinį; žodžiai su tiriamaisiais balsiais buvo pateikiami sakinių viduryje, pvz.: *pūse. rāsto. nulūržo., tik_sá.naş grāštas neřiko., ma_šitas krā.štas patiko.* ir t. t. Visi sakiniai sumaišyti atsitiktine tvarka ir pusiau tarminiais rašmenimis surašyti į lapus. Tarp sakinių papildomai įterpta tyrimui neaktualių sakinių, kad kalbėtojui nebūtų aiškus tyrimo tikslas. Kiekvienas sakinytas buvo skaitomas po tris – penkis kartus. Eksperimentų įrašai daryti uždaroje patalpose diktofonu SONY su kryptiniu mikrofonu. Apdorojant medžiagą nenatūraliai išstarti ar su trikdžiais įrašyti pavyzdžiai atmesti.

Pirmiausia įrašai perkelti į kompiuterio atmintį ir apdoroti garsų analizės programos PRAAT 4.1.14 ir 4.4.04 versijomis¹⁷²: iškirpti tiriamieji segmentai, išmatuota rūpimų garsų trukmė (milisekundėmis – ms), nustatytos ir skaitmenimis paverstos tiriamųjų segmentų formančių reikšmės¹⁷³ (hercais – Hz), pagrindinis tonas (pustoniais – ht) ir intensyvumas (decibelais – dB). Duomenys išsaugoti *.xls formato rinkmenomis, kad pagal juos būtų galima nubraižyti

¹⁷² Tyrimo metodiką ir visas pagrindines opcijas žr. 7–11 p.

¹⁷³ Formančių reikšmės apvalintos 10 Hz tikslumu, trukmės rodmenys – 1 ms tikslumu.

Didžiausias dėmesys skiriamas pirmųjų dviejų formančių (F_1 ir F_2) reikšmėms – jos lemia diferencinius požymius. Kitos formantės (F_3 ir kt.) dažniausiai perduoda individualias balso ypatybes ar ekspresyvinę informaciją (plg. [Girdenis, 2003a, 220–221 ir ten min. lit.; Urbanavičienė, 2005, 8 ir ten

grafikus programa EXCEL.

Kaip ir ankstesniuose šio darbo skyriuose, matuota vidurinė žemutinių balsių formantė, vidurinę garso dalį mažiausiai veikia koartikuliacija su gretimais garsais (plg. [Girdenis, 2005b, 50, 11 išn.; Urbanavičienė, 2005, 8–9; 2004, 67; Kazlauskaitė, 2002a, 14, 12 išn. ir ten min. lit.]). Ši metodika taikyta stabilios artikuliacijos garsų formantėms nustatyti (žr. 34 lent.). Prisimintina, kad ankstesniuose lietuvių eksperimentiniuose darbuose operuojama formančių reikšmių vidurkiais, tačiau tokie matavimai apibendrina ne tik pačiam balsiui būdingas spektrines ypatybes.

Kintamesnės artikuliacijos garsų formančių reikšmės matuotos kitaip: garsai buvo dalijami į tris dalis ir atskirai matuotos I (pradinio), II (vidurinio) ir III (galinio) segmento vidurio formantės (žr. 36, 38 lent.). Pirmiausia nustatytas garsų vidurys ir užsirašytos jo formantės (F_1 , F_2 , F_3), vėliau pirmoji ir antroji garso dalys buvo dalijamos pusiau ir taip gaunamos I ir III segmento formantės. Galutinė formantės reikšmė gauta apskaičiavus visų to paties garso realizacijų formančių vidurkį.

Garsų trukmė ir formančių reikšmės įvertintos programa STUDENT.PAS. Tiriamųjų balsių formančių reikšmės apdorotos pagal R. Piotrovskio [Piotrovskij, 1960] metodiką (plačiau tyrimo metodikos aprašą žr. *Ivade*).

§ 94. Priėnų šnektos žemutinių netrumpųjų balsių kiekybės tyrimo rezultatai (žr. 33 lent.) rodo, kad statistiškai reikšmingai skiriasi tiek atskirų žodžių, tiek bendroji nosinės kilmės ir dėl kirčio pailgėjusių trumpųjų balsių trukmė: pasikliaujamieji intervalai niekur nesusikerta, o Studento kriterijaus reikšmės visais atvejais skiriasi nuo kritinių tikimybe, didesne už 99,9%.

Apibendrintais duomenimis $[a] < *a\tilde{}$ – vidutinis trukmės santykis su $[a.] < *a\grave{}$ – yra 1,3 : 1, o $[e] < *e\tilde{}$ – su $[e.] < *e\grave{}$ – 1,28 : 1. Gauta bendra vidutinė balsių trukmė rodo, kad nosiniai žemutinio pakilimo balsiai Priėnų šnekteje 1,29 karto ilgesni už pailgėjusius dėl kirčio $*a\grave{}$ –, $*e\grave{}$ –.

---

min. lit. ir kt.)).

Kai kurių diktorių tiriamųjų skirtingos kilmės balsių trukmės santykiai yra kur kas didesni, pavyzdžiui, E. R. išstartuose žodžiuose *paŕ<ã>šus* ir *paŕ<é.>šus* balsis [æ̃] < *-eñ- net 1,38 karto ilgesnis už [æ.], pailgėjusį dėl kirčio, o A. S. išstartų žodžių *š<ã>la* ir *k<á.>la* balsių [a.] < *-à- ir [a] < *-añ- kiekybė skiriasi santykiu 1 : 1,34.

33 lentelė. **Atskirų žodžių ir apibendrinta žemutinių netrumpųjų balsių trukmė**¹⁷⁴

Balsis	n	$\bar{x} \pm s$ (ms)	v (%)	Santykis	95% pasik. intervalas (ms)	$t \geq t_{\alpha}$
<i>gr<ã>štas</i> <i>kr<á.>štas</i>	36 36	246 ± 33 187 ± 29	11,3 18,4	1,32 : 1	235 ÷ 257 175 ÷ 199	6,92 > $t_{0,001} = 3,59$
<i>š<ã>la</i> <i>k<á.>la</i>	40 40	252 ± 27 198 ± 30	17,8 19,2	1,27 : 1	241 ÷ 263 186 ÷ 210	5,91 > $t_{0,001} = 3,56$
<i>paŕ<ẽ>še.s</i> <i>paŕ<é.>še.s</i>	54 54	228 ± 29 183 ± 34	19,7 21,4	1,25 : 1	217 ÷ 239 171 ÷ 194	4,28 > $t_{0,001} = 3,48$
<i>paŕ<ã>šus</i> <i>paŕ<é.>šus</i>	54 54	237 ± 32 179 ± 36	13,5 21,3	1,32 : 1	226 ÷ 246 167 ÷ 191	6,53 > $t_{0,001} = 3,48$
[a] < *-añ- [a.] < *-à-	76 76	249 ± 37 192 ± 32	19,5 22,7	1,3 : 1	237 ÷ 261 181 ÷ 203	6,25 > $t_{0,001} = 3,43$
[e], [æ] < *-eñ- [e.], [æ.] < *-è-	108 108	232 ± 39 181 ± 40	21,6 24,0	1,28 : 1	221 ÷ 243 171 ÷ 191	5,49 > $t_{0,001} = 3,39$
<i>nosinės kilmės balsiai</i> <i>dėl kirčio pailgėję balsiai</i>	184 184	240 ± 42 186 ± 47	25,6 28,2	1,29 : 1	231 ÷ 251 175 ÷ 197	6,13 > $t_{0,001} = 3,35$

Dvejuos trukmės žemutinius netrumpuosius balsius turi ir Šakių šnekta: [a], [e] < *-añ-, *-eñ- ilgesni už [a.], [e.] < *-à-, *-è- santykiu 1,3 : 1. Tai patvirtina ir statistinis vertinimas [Bacevičiūtė, 2004, 177–185].

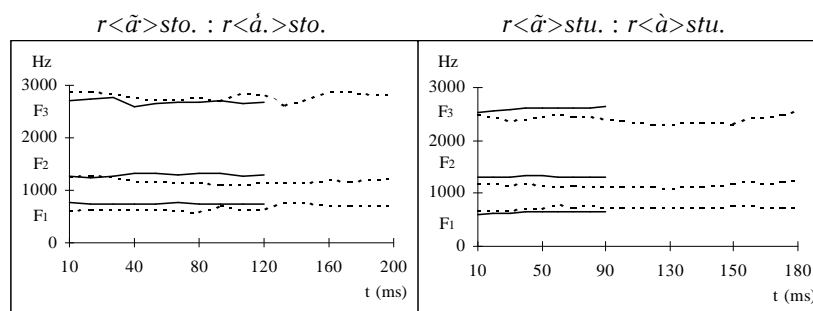
Taip pat žemutinių balsių trukmė apskaičiuota ir žodžiuose *r<ã>sto. ~ rãsto* : *r<á.>sto. ~ rãsto* ir *r<ã>stu. ~ rãstų* : *r<à>stur ~ rãstų*¹⁷⁵. Apibendrinamieji rezultatai rodo, kad kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje kontrastuojančių trijų ilgumų žemutinio pakilimo balsių kiekybiniai santykiai tokie: [a] < *-añ- ir [a.] < *-à- trukmė skiriasi santykiu 1,3 : 1, o [a] < *-añ- ir

¹⁷⁴ Apibendrinti rezultatai apskaičiuoti sujungus atskirų diktorių pirminius rezultatus.

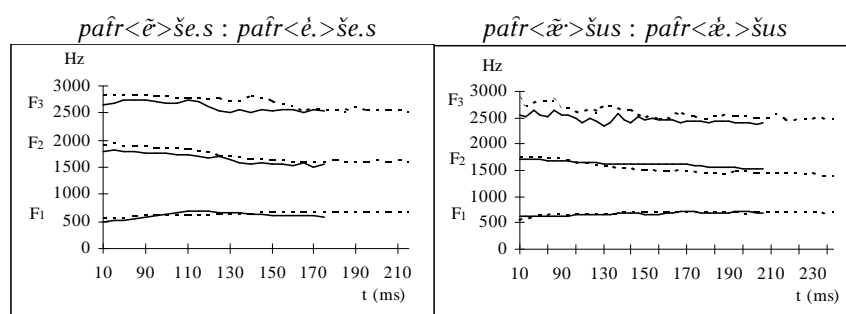
¹⁷⁵ Plg.: *r<ã>sto.* (pasikl. int. 177 ÷ 192 ms, trukmės vidurkis $\bar{x} = 189$ ms) ir *r<á.>sto.* (pasikl. int. 132 ÷ 161 ms, trukmės vidurkis $\bar{x} = 145$ ms) – atitinkamai $t = 9,72 > t_{0,001} = 3,57$; *r<ã>stu.* (pasikl. int. 156 ÷ 186 ms, trukmės vidurkis $\bar{x} = 161$ ms) ir *r<à>stur* (pasikl. int. 58 ÷ 89 ms, trukmės vidurkis $\bar{x} = 79$ ms) – atitinkamai $t = 25,89 > t_{0,001} = 3,54$.

trumpojo kirčiuoto [a] trukmės santykis yra 2 : 1.

Tiriamųjų balsių kiekybės skirtumai vaizdžiai matyti ir 70–71 paveiksluose¹⁷⁶ (taip pat plg. 72–73 pav.).

70–71 pav. Balsių [a] (---) ir [a.] / [a] (—) trukmė ir formančių trajektorijos (dikt. E. R.)

72–73 pav. Balsių [e] / [e.] (---) ir [e.] / [e.] (—) trukmė ir formančių trajektorijos (dikt. A. S.)

Kadangi skaičiavimai rodo, kad nagrinėjami balsiai kiekybės atžvilgiu aiškiai skiriasi – kalbamojoje šnektoje egzistuoja dveji žemutiniai netrumpieji balsiai, toliau nosinės kilmės balsiai vadintini ilgaisiais, pailgėję kirčiuoti – pusilgiais. Be to, kaip matyti iš 70–73 paveikslų, šių skirtingos kilmės balsių negalima tapatinti ir kokybės atžvilgiu, todėl toliau aptariami spektrinės analizės rezultatai, taip pat trumpai aptariamos nagrinėjamųjų balsių pagrindinio tono ir intensyvumo kreivės.

§ 95. Analizuojant kokybinius žemutinių netrumpųjų balsių požymius atskirai verta aptarti užpakalinės ir priešakinės artikuliacijos balsių spektrines

¹⁷⁶ Ordinačių ašyje žymimi formančių dažniai hercais, abscisių ašyje – laikas sekundėmis.

charakteristikas, nes, kaip ir daugelio kitų tarmių¹⁷⁷, Priėnų šnektos balsių [e] ir ypač [æ] artikuliacija gana nepastovi: kinta su tarimo vieta koreliuojanti antroji formantė. Taigi ir jų akustinės savybės daugiau ar mažiau kinta (žr. 36–39 lent., 76–77 pav.).

§ 96. Kaip matyti 34 lentelėje, tiek pirminiais atskirų diktorių, tiek apibendrintais duomenimis reikšmingai skiriasi užpakalinių žemutinio pakilimo balsių antroji formantė: visais atvejais ilgojo balsio F₂ žemesnė už pusilgio [a.]. Be to, pasakytina, kad balsio [a'] F₂ labiau priartėjusi prie pirmosios formantės negu balsio [a.].

34 lentelė. **Balsių [a'] < *-aĩ- ir [a.] < *-à- formančių reikšmės ir jų vertinimas Studento kriterijumi**

Diktorius	Formantė	Balsis	n	$\bar{x} \pm s$ (ms)	v (%)	95% pasik. intervalas (ms)	$t \gg t_{\alpha}$
P. K.	F ₁	[a'] < *-aĩ-	24	690 ± 30	4,8	680 ÷ 700	2,08 > t_{0,05} = 2,01
		[a.] < *-à-	24	710 ± 30	4,7	700 ÷ 720	
	F ₂	[a'] < *-aĩ-	24	1290 ± 50	3,9	1270 ÷ 1310	5,29 > t_{0,001} = 3,51
		[a.] < *-à-	24	1380 ± 70	4,8	1350 ÷ 1410	
	F ₃	[a'] < *-aĩ-	24	2580 ± 120	4,7	2520 ÷ 2640	0,72 < t _{0,05} = 2,01
		[a.] < *-à-	24	2540 ± 170	6,6	2470 ÷ 2610	
A. S.	F ₁	[a'] < *-aĩ-	28	710 ± 30	2,3	700 ÷ 720	4,58 > t_{0,001} = 3,48
		[a.] < *-à-	28	730 ± 30	2,2	720 ÷ 750	
	F ₂	[a'] < *-aĩ-	28	1340 ± 50	4,0	1320 ÷ 1360	4,79 > t_{0,001} = 3,48
		[a.] < *-à-	28	1400 ± 60	2,1	1370 ÷ 1430	
	F ₃	[a'] < *-aĩ-	28	2680 ± 150	4,1	2610 ÷ 2750	2,87 > t_{0,01} = 2,67
		[a.] < *-à-	24	2570 ± 110	5,7	2520 ÷ 2620	
E. R.	F ₁	[a'] < *-aĩ-	24	830 ± 50	6,2	810 ÷ 850	0,80 < t _{0,05} = 2,01
		[a.] < *-à-	24	850 ± 60	7,1	820 ÷ 880	
	F ₂	[a'] < *-aĩ-	24	1330 ± 70	5,0	1300 ÷ 1360	3,55 > t_{0,001} = 3,52
		[a.] < *-à-	24	1400 ± 60	4,1	1370 ÷ 1430	
	F ₃	[a'] < *-aĩ-	24	2560 ± 130	5,3	2480 ÷ 2620	1,48 < t _{0,05} = 2,01
		[a.] < *-à-	24	2500 ± 210	8,8	2400 ÷ 2600	
Api- ben- drinti rezul- tatai	F ₁	[a'] < *-aĩ-	76	740 ± 60	9,3	730 ÷ 750	1,83 < t _{0,05} = 1,99
		[a.] < *-à-	76	760 ± 50	9,2	740 ÷ 780	
	F ₂	[a'] < *-aĩ-	76	1320 ± 60	8,1	1290 ÷ 1350	5,34 > t_{0,001} = 3,43
		[a.] < *-à-	76	1390 ± 80	7,6	1360 ÷ 1420	
	F ₃	[a'] < *-aĩ-	76	2610 ± 180	10,1	2520 ÷ 2700	0,99 < t _{0,05} = 1,99
		[a.] < *-à-	76	2550 ± 240	12,3	2430 ÷ 2670	

¹⁷⁷ Plg., pvz., [Bacevičiūtė, 2001, 107; 2004, 154; Girdenis, Židonytė, 1994, 137 (= Girdenis, 2001, 153); Jasiūnaitė, Girdenis, 1996, 190 (= Girdenis, 2001, 268–269) ir kt.]

Vadinasi, kaip ir buvo galima spėti iš klausos, [a'] yra žemesnio tembro garsas negu [a.]. Taip pat visais atvejais skiriasi ir šių balsių F_1 : [a'] ji yra šiek tiek žemesnė negu balsio [a.], taigi ilgasis balsis yra šiek tiek aukštesnio pakilimo. Apibendrinti rezultatai rodo, kad statistiškai pirmųjų (F_1) formančių skirtumo tikimybė labai maža¹⁷⁸.

Apibendrintais duomenimis (žr. 34 lent.) balsio [a'] F_3 visais atvejais aukštesnė¹⁷⁹ už [a.] F_3 . Statistiškai reikšmingą [a'] ir [a.] F_3 skirtumą rodo tik pirminiai antrojo diktoriaus duomenys.

Pagal R. Piotrovskio metodiką kompiuterine programa FORMANT2.PAS apskaičiuoti kokybiniai segmentų parametrai taip pat patvirtina, kad tiriamųjų balsių kokybė nevienoda (žr. 35 lent.).

35 lentelė. **Balsių [a'] < *-aĩ- ir [a.] < *-à- kokybiniai požymiai**¹⁸⁰

Balsis	<i>n</i>	$F_1 \pm s$ (Hz)	$F_2 \pm s$ (Hz)	$F_3 \pm s$ (Hz)	<i>C</i>	<i>T</i>	<i>it</i>
[a'] < *-aĩ-	76	740 ± 60	1320 ± 60	2610 ± 180	902	-45	530
[a.] < *-à-	76	760 ± 50	1390 ± 80	2550 ± 240	900	-1	420

Pirmiausia pasakytina, kad labiausiai skiriasi netrumpųjų žemutinio pakilimo balsių tonalumas: abiejų garsų tonalumo indeksai yra neigiami, tačiau balsio [a'] jis kur kas žemesnis (-45), o [a.] – aukštesnis (-1).

Kompaktiškumo atžvilgiu [a'] ir [a.] skiriasi mažiausiai: ilgojo balsio indeksas tik nežymiai didesnis (902) už pusilgio (900), o lyginant atskirų diktorių indeksus, aptikta ir kiek didesnių tiriamųjų balsių kompaktiškumo skirtumų. Kitaip tariant, nosinės kilmės balsio kompaktiškumas dažniau būna ryškesnis negu dėl kirčio pailgėjusio balsio. Tą patį galima pasakyti ir kalbant apie šių balsių įtempimą: apibendrintųjų rezultatų analizė rodo, kad kiek didesnę įtempimo indeksą turi ilgasis balsis (530), pusilgio balsio jis mažesnis (420),

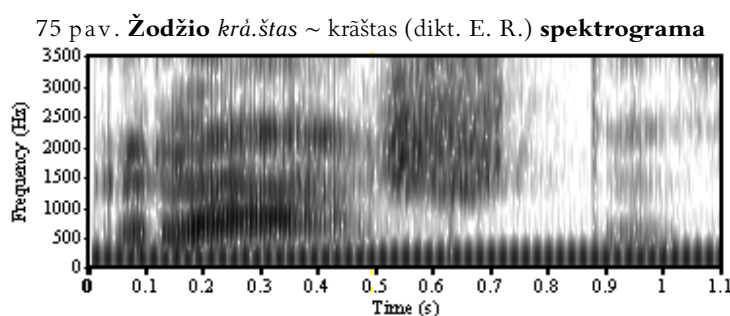
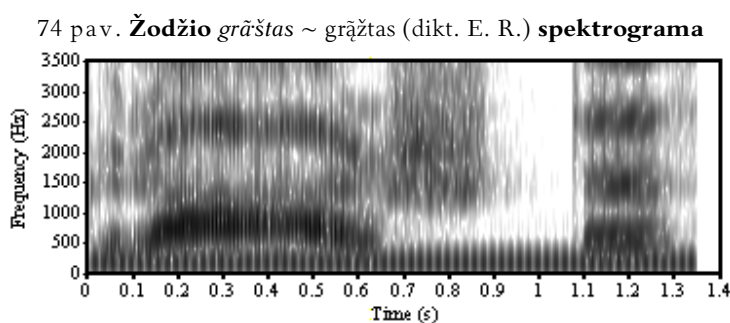
¹⁷⁸ Reikšmingumo lygmuo *P* ne didesnis nei 0,05.

¹⁷⁹ Kai kurie kalbininkai atsargiai spėja, kad žemesnės, nuo F_3 labiau nutolusios, pirmosios balsių [a'] < *-aĩ- formantės veikiausiai yra jų nosinumo požymis [Bacevičiūtė, 2001, 129; 2004, 181].

¹⁸⁰ Šioje ir kitose lentelėse minimų simbolių reikšmės: *V* – balsis, F_1 , F_2 , F_3 – 10 Hz tikslumu suapvalintos pirmosios trys formantės, *C* – kompaktiškumo indeksas, *b* – bemoliškumo indeksas, *T* – tonalumo indeksas, *it* – įtempimo indeksas.

tačiau kaip ir kompaktiškumo atveju, analizuojant atskirų diktorių indeksus, pastebėta, kad tiriamųjų balsių įtempimo indeksas dažniau arba yra vienodas, arba balsio [a] jis yra kiek didesnis¹⁸¹. Visiškai vienodas [a] ir [a.] bemoliškumas ($b = 106$).

Akustinę balsių kokybę (tembro aukštį, spektro sklaidą ir bemoliškumą) gerai atspindi ir konkrečios spektrogramos (74–75 pav.), jos vaizdžiai rodo formančių išsidėstymą, be to, jose matyti įvairūs koartikuliacijos reiškiniai.

Aiškliai aukštesnę trečiąją formantę ir žemesnę antrąją – ypač garsų viduryje – turi ilgasis balsis, pusilgio [a.] F_3 nuo F_2 nutolusi kiek mažiau. Kur kas blankesni ilgojo [a] antrosios formantės dažniai. Balsio [a'] F_1 ir F_2 skirtumas labai mažas, F_2 yra žemesnė negu pusilgio [a.], taigi [a'] laikytinas užpakalesnės artikuliacijos balsiu. Be to, pusilgis balsis yra akivaizdžiai trumpesnis, todėl jo vidurio formančių reikšmės patiria didesnę gretimų garsų poveikį negu [a], kilęs iš *-aĩ- (plg. ir 76–77 pav.).

¹⁸¹ Plg. panašias tendencijas Adūtiškio šnekte [Girdenis, 2005b, 54].

§ 97. Kaip minėta pirmiau, tiriamosios šnektos balsių [e e.], [æ æ.] artikuliacija gana nepastovi: apibendrintų skaičiavimų rezultatai rodo (žr. 37, 39 lent.), kad pirmoji [e] tipo balsių formantė gana nuosekliai aukštėja, antroji – žemėja. Ypač tai gerai matyti prieš kietąjį priebalsį: tarimo pradžioje [æ] ir [æ.] antrosiomis formantėmis artimesni balsiams [e] ir [e.], o pabaigoje šių balsių segmento F_2 priartėja prie [a] tipo balsių antrųjų formančių srities: pradinio ir galinio segmento [æ] $F_2 = 1720$ Hz ir 1470 Hz, [æ.] $F_2 = 1690$ Hz ir 1490 Hz. Taip pat plg. vidurinės garsų [a] ir [a.] dalies F_2 : [a] $F_2 = 1320$ Hz ir [a.] $F_2 = 1390$ Hz.

Pirmiausia aptartinos balsių [e] ir [e.] kokybinės charakteristikos.

§ 98. Lyginant žemutinius balsius (žr. 36 lent.) pozicijoje prieš minkštąjį priebalsį, matyti, kad ilgasis balsis visą tarimo laiką turi aukštesnę F_2 negu pusilgio. Tačiau nė vieno segmento (t. y. pradinio, vidurinio ir galinio) antrųjų formančių skirtumas nėra statistiškai reikšmingas. Vadinasi, [e] – tik nežymiai aukštesnio tembro garsas negu [e.]. Tačiau F_1 reikšmių vertinimas Studento kriterijumi rodo statistiškai reikšmingą šių balsių skirtumą: maždaug 30 Hz skiriasi garsų pradžia ir vidurys (reikšmingumo lygmuo $P < 0,005$), kiek mažiau – pabaiga (pasikliaujamieji intervalai vos liečiasi, $t = 2,09 > t_{0,05} = 2,03$).

Kaip 36 lentelėje matyti, tiek pradinio, tiek galinio garso segmento aukštesnę pirmąją formantę turi ilgasis balsis, pusilgio [e.] ji žemesnė. Kitaip tariant, garsų pirmųjų formančių skirtumai gana nedideli, bet statistiškai reikšmingi (taip pat plg. 76–77 pav.).

36 lentelėje matyti, kad trečiąją formantę visą tarimo laiką 40–130 Hz aukštesnę turi balsis [e], o tai dar labiau paryškina santykinį šio balsio antrosios formantės žemumą. Tiesa, statistiškai patikimai skiriasi tik pradinio segmento [e] ir [e.] F_3 , apibendrinti šios formantės matavimo rezultatai II ir III segmentuose statistiškai nereikšmingi.

36 lentelė. Balsių [e] < *-eñ- ir [e.] < *-è- apibendrintos formančių reikšmės ir jų vertinimas Studento kriterijumi

Segmentas	Formantė	Balsis	n	$\bar{x} \pm s$ (Hz)	v (%)	95 % pasik. intervalas (Hz)	$t > t_{\alpha}$
I	F ₁	[e] < *-eñ-	18	590 ± 30	4,1	580 ÷ 600	3,16 > $t_{0,005} = 3,00$
	F ₁	[e.] < *-è-	18	560 ± 30	4,4	550 ÷ 570	
	F ₂	[e] < *-eñ-	18	1810 ± 130	7,0	1770 ÷ 1850	0,26 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₂	[e.] < *-è-	18	1800 ± 100	5,6	1750 ÷ 1850	
	F ₃	[e] < *-eñ-	18	2680 ± 200	7,5	2610 ÷ 2750	2,05 > $t_{0,05} = 2,03$
	F ₃	[e.] < *-è-	18	2550 ± 190	7,4	2470 ÷ 2620	
II	F ₁	[e] < *-eñ-	18	650 ± 40	3,7	640 ÷ 660	3,17 > $t_{0,005} = 3,00$
	F ₁	[e.] < *-è-	18	680 ± 30	3,9	670 ÷ 690	
	F ₂	[e] < *-eñ-	18	1720 ± 110	6,4	1670 ÷ 1770	0,89 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₂	[e.] < *-è-	18	1690 ± 90	5,5	1640 ÷ 1740	
	F ₃	[e] < *-eñ-	18	2570 ± 160	6,2	2490 ÷ 2650	0,86 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₃	[e.] < *-è-	18	2530 ± 120	4,6	2470 ÷ 2590	
III	F ₁	[e] < *-eñ-	18	690 ± 50	3,7	670 ÷ 700	2,09 > $t_{0,05} = 2,03$
	F ₁	[e.] < *-è-	18	650 ± 50	5,1	630 ÷ 670	
	F ₂	[e] < *-eñ-	18	1670 ± 120	7,0	1610 ÷ 1730	1,59 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₂	[e.] < *-è-	18	1610 ± 110	6,8	1560 ÷ 1660	
	F ₃	[e] < *-eñ-	18	2530 ± 160	6,3	2480 ÷ 2580	0,84 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₃	[e.] < *-è-	18	2490 ± 130	5,4	2440 ÷ 2540	

Kompiuterine programa FORMANT2.PAS apskaičiuoti spektrogramų vertinamieji indeksai stebėjimus neabejotinai patvirtina (žr. 37 lent.).

37 lentelė. Balsių [e] < *-eñ- ir [e.] < *-è- kokybiniai požymiai

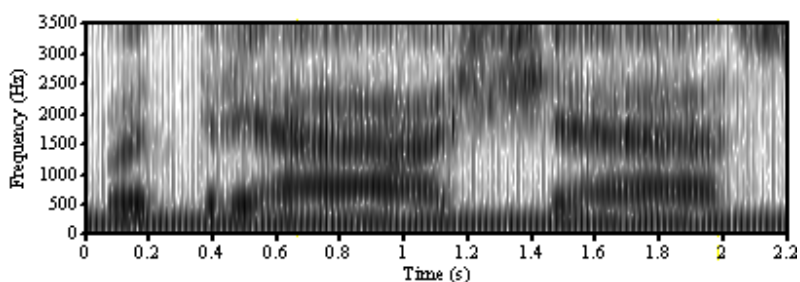
Balsis	Segmentas	F ₁ ± s (Hz)	F ₂ ± s (Hz)	F ₃ ± s (Hz)	C	T	it
<i>paŕ<ë>še.s</i>	I	590 ± 30	1810 ± 130	2680 ± 200	835	320	580
	II	650 ± 40	1720 ± 110	2570 ± 160	855	248	440
	III	690 ± 50	1670 ± 120	2530 ± 160	864	201	380
<i>paŕ<é.>še.s</i>	I	560 ± 30	1800 ± 90	2550 ± 190	833	348	420
	II	680 ± 30	1690 ± 90	2530 ± 120	863	220	400
	III	650 ± 50	1610 ± 110	2490 ± 140	861	207	266

Apibendrintųjų rezultatų analizė rodo, kad kintamas yra šių balsių kompaktiškumas: abiem atvejais kompaktiškiau tariamas balsių vidurinis ir galinis segmentas. Tarimo pradžioje ir gale truputį kompaktiškesnis ilgasis balsis ([e] kompaktiškumo indeksas yra 836 ir 864, o [e.] – 833 ir 861). Nepastovūs [e], [e.]

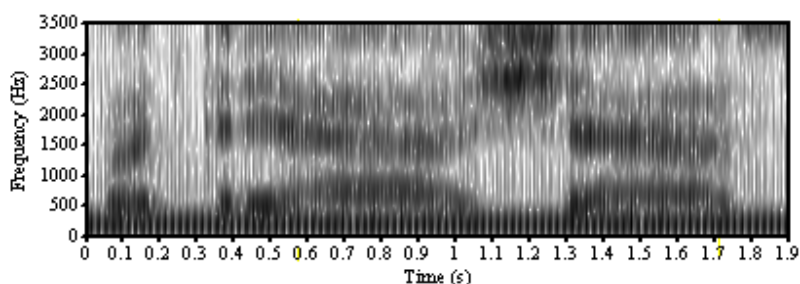
ir tonalumo atžvilgiu: abiejų balsių tonalumo indeksas tolygiai mažėja, tačiau tarimo pradžioje ir gale aukštesnio tembro yra pusilgis balsis (atitinkamai $T = 348$ ir 207), o pabaigoje – ilgasis [e] ($T = 201$). Ilgojo balsio kiek ryškesnis ir įtempimas. Visiškai vienodas balsių bemoliškumo indeksas (106).

Balsių kokybiniai požymiai gerai matyti ir spektrogramose:

71 pav. **Žodžio** *paŕrėše.s* ~ *paŕrėšęs* (dikt. P. K.) **spektrograma**

72 pav. **Žodžio** *paŕrė.še.s* ~ *paŕrėšęs* (dikt. P. K.) **spektrograma**

Ilgojo balsio kylančio pobūdžio F_1 pakyla kiek aukščiau, o F_2 nusileidžia žemėliau nei pusilgio [e.] F_1 ir F_2 ; [e] pirmųjų formančių skirtumas arčiau garso pabaigos sumažėja. Taigi šiuo atveju garso gale kompaktiškesnis, žemesnio tembro yra ilgasis balsis.

§ 99. Prieš kietąjį priebalsį žemutinių balsių nepastovumas matyti dar aiškiau (38 lent.). Statistinis apibendrintųjų rezultatų vertinimas Studento kriterijumi rodo, kad šių balsių reikšmingas tik II segmento (t. y. garso vidurio) pirmųjų formančių skirtumas – $t = 4,20 > t_{0,001} = 3,59$.

Lentelėje matyti, kad tarimo pradžioje šiek tiek aukštesnė balsio [æ.] pirmoji formantė, tačiau garso viduryje ji 60 Hz žemesnė už ilgojo balsio F_1 .

Tarimo pabaigoje, kaip rodo apibendrintieji rezultatai, balsių [æ'] ir [æ.] skirtumo nebelyka: abiejų balsių $F_1 = 680$ Hz. Tačiau analizuojant atskirų diktorių pirminius duomenis pastebėta, kad aukštesnę pirmąją formantę tarimo pabaigoje (III segmentas) dažniau turi padėtinio ilgumo balsis (plg. 78–79 pav.).

38 lentelė. **Balsių [æ'] < *-eñ- ir [æ.] < *-è- apibendrintos formančių reikšmės ir jų vertinimas Studento kriterijumi**

Seg- mentas	For- mantė	Balsis	<i>n</i>	$\bar{x} \pm s$ (Hz)	<i>v</i> (%)	95 % pasik. intervalas (Hz)	$t \geq t_\alpha$
I	F ₁	[æ'] < *-eñ-	18	610 ± 40	6,7	590 ÷ 630	1,75 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₁	[æ.] < *-è-	18	630 ± 30	6,2	610 ÷ 650	
	F ₂	[æ'] < *-eñ-	18	1720 ± 80	4,4	1680 ÷ 1760	1,07 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₂	[æ.] < *-è-	18	1690 ± 90	5,5	1640 ÷ 1740	
	F ₃	[æ'] < *-eñ-	18	2600 ± 170	6,4	2520 ÷ 2690	0,70 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₃	[æ.] < *-è-	18	2580 ± 230	8,8	2470 ÷ 2690	
II	F ₁	[æ'] < *-eñ-	18	700 ± 60	4,8	670 ÷ 730	4,20 > $t_{0,001} = 3,59$
	F ₁	[æ.] < *-è-	18	640 ± 60	7,9	620 ÷ 660	
	F ₂	[æ'] < *-eñ-	18	1580 ± 100	6,4	1540 ÷ 1620	1,49 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₂	[æ.] < *-è-	18	1630 ± 100	6,2	1600 ÷ 1660	
	F ₃	[æ'] < *-eñ-	18	2580 ± 160	6,2	2500 ÷ 2660	1,96 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₃	[æ.] < *-è-	18	2470 ± 180	7,1	2400 ÷ 2540	
III	F ₁	[æ'] < *-eñ-	18	690 ± 30	3,7	670 ÷ 710	0,12 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₁	[æ.] < *-è-	18	680 ± 40	6,2	660 ÷ 700	
	F ₂	[æ'] < *-eñ-	18	1470 ± 100	6,9	1420 ÷ 1520	0,57 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₂	[æ.] < *-è-	18	1490 ± 110	7,3	1440 ÷ 1540	
	F ₃	[æ'] < *-eñ-	18	2530 ± 170	6,6	2470 ÷ 2590	1,97 < $t_{0,05} = 2,03$
	F ₃	[æ.] < *-è-	18	2430 ± 130	5,3	2370 ÷ 2490	

Aukštesnė antroji formantė pradžioje yra ilgojo balsio, vėliau aukštesnę F_2 visą tarimo laiką turi pusilgis balsis (taip pat plg. panašius balsių [a'] ir [a.] antrųjų formančių santykius 34 lent.). Vadinasi, segmento pabaigoje žemesnio tembro yra nosinės kilmės balsis [æ']. Tačiau, kaip minėta, apibendrinti antrųjų formančių skirtumai nėra statistiškai reikšmingi (pasikliaujamieji intervalai visais atvejais stipriai susiliečia, o reikšmingumo lygmuo gana žemas: $P < 0,05$).

Kaip rodo trečiųjų formančių matavimo rezultatai (žr. 38 lent.), aukštesnę F_3 , panašiai kaip ir [a] tipo balsių atveju, visą tarimo laiką turi ilgasis balsis, pusilgio [æ.] ji visą laiką daugiau ar mažiau nukritusi žemyn. Apibendrintais

duomenimis trečiųjų formančių matavimo rezultatų skirtumo tikimybė labai maža.

Segmentų kokybinių požymių vertinamieji indeksai (žr. 39 lent.) tokie: tiriamųjų [æ̃] ir [æ.] dinamiškai mažėja tonalumas, tačiau pasakytina, kad nuo garso vidurio ilgojo [æ̃] jis mažesnis. Vadinasi, žemesnio tembro tarimo viduryje ir gale (II ir III segmentai) ir vėl yra nosinės kilmės balsis, plg.: visų trijų segmentų [æ̃] ir [æ.] tonalumo indeksai atitinkamai yra 271, 141, 93 ir 245, 225, 128 (taip pat plg. ir balsių [e] ir [e.] bei [a] ir [a.] tonalumo indeksus: atitinkamai $T = 320, 248, 201$ ir $348, 220, 207$ bei -45 ir -1).

39 lentelė. **Balsių [æ̃] < *-eñ- ir [æ.] < *-è- kokybiniai požymiai**

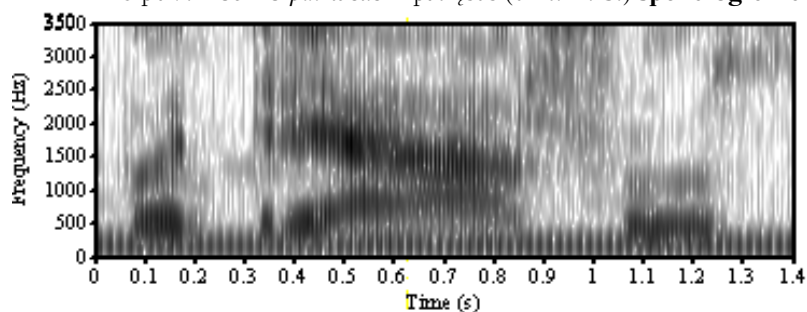
Balsis	Segmentas	$F_1 \pm s$ (Hz)	$F_2 \pm s$ (Hz)	$F_3 \pm s$ (Hz)	C	T	it
<i>pãr<æ̃>šus</i>	I	610 ± 40	1720 ± 80	2600 ± 170	846	271	430
	II	700 ± 60	1580 ± 100	2580 ± 160	873	141	360
	III	690 ± 40	1470 ± 100	2530 ± 170	879	93	250
<i>pãr<æ̃.>šus</i>	I	630 ± 30	1690 ± 90	2580 ± 230	852	245	400
	II	640 ± 60	1630 ± 100	2470 ± 180	858	225	300
	III	680 ± 40	1490 ± 110	2430 ± 130	876	128	260

Kompaktiškumo atžvilgiu balsiai [æ̃] ir [æ.] labiausiai skiriasi vidurinėje tarimo dalyje: [æ̃] indeksas yra 873, o [æ.] – 858, tarimo pradžioje ir pabaigoje kompaktiškumo indeksų skirtumas labai menkas ([æ̃] indeksai yra atitinkamai 846 ir 879, o [æ.] – 852 ir 876). Visai vienodas balsių bemoliškumas (106), nedaug tesiskiria įtempimas, tačiau analizuojant atskirų diktorių pirminius duomenis pastebėta, kad dažniau didesnę įtempimo indeksą turi balsis [æ̃].

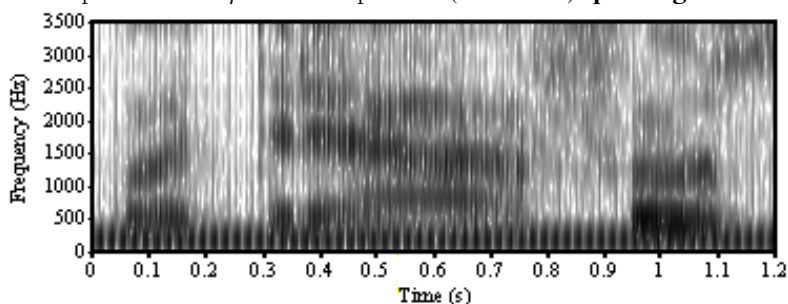
Konkrečiose spektrogramose matyti [æ̃] ir [æ.] ne tik kokybinių požymių nepastovumas, bet ir koartikuliacijos reiškiniai – gerokai trumpesnis pusilgis balsis patiria didesnę gretimų garsų poveikį.

78 pav. **Žodžio** *pafr̃ašus* ~ *patr̃ėšus* (dikt. A. S.) **spektrograma**

79 pav. **Žodžio** *pafr̃a.šus* ~ *patr̃ėšus* (dikt. A. S.) **spektrograma**

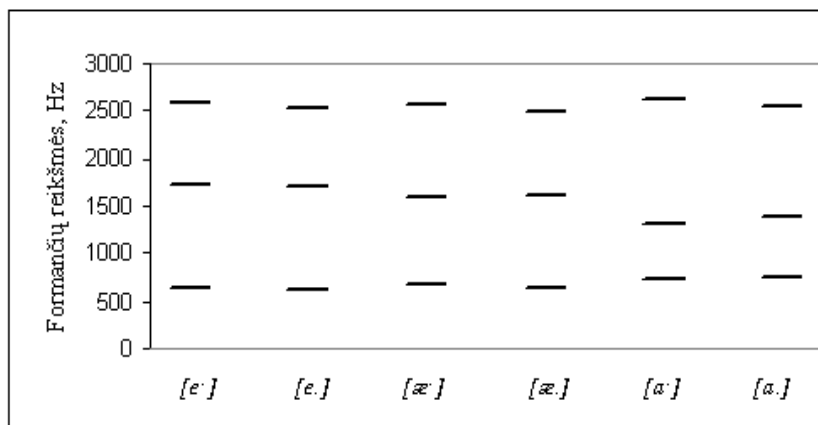

Nuo garsų vidurio (žr. 78–79 pav.) dar labiau viena prie kitos priartėjusios ilgojo balsio F_1 ir F_2 , šis balsis, ypač garso pabaigoje, yra žemesnio tembro negu [æ.]. Apskritai matyti, kad ryškiau kinta – kyla arba leidžiasi – ilgojo balsio pirmosios formantės (taip pat plg. [æ'] ir [e'] bei [æ.] ir [e.] skirtumus prieš minkštąjį ir kietąjį priebalsius 76–77 pav.). Tiesa, blankesni balsių trečiųjų formančių dažniai garsų pradžioje.

§ 100. Tyrimas rodo, kad ilgųjų ir pusilgių žemutinio pakilimo balsių apibendrinta spektrinė charakteristika – garsų vidurį apibūdinančios pirmosios trys formantės – skiriasi (plg. 80 pav.).

Gana panašius tiriamųjų balsių kokybinių požymių santykius (taip pat ir kiekybinę šių balsių opoziciją) ir tendencijas rodo ir kitų Lietuvos šnektų atliktų eksperimentinių tyrimų rezultatai. Pvz., Šakių šnektos užpakaliniai žemutinio pakilimo ilgieji balsiai taip pat yra žemesnio tembro, o priešakiniai – aukštesnio tembro negu atitinkami pusilgiai, o tarimo pabaigoje jų santykis labai panašus kaip [a] tipo balsių (plg. [Bacevičiūtė, 2001, 132 = 2004, 185]). Tamsėlesnis [a']

ir šviesėlesnio tembro [a.] rytų aukštaičių vilniškių Adūtiškio šnektoje nesunkiai pastebimas ne tik lyginant minimaliąsias poras, bet ir klausantis natūralios rišliosios kalbos [Girdenis, 2005b, 45–55].

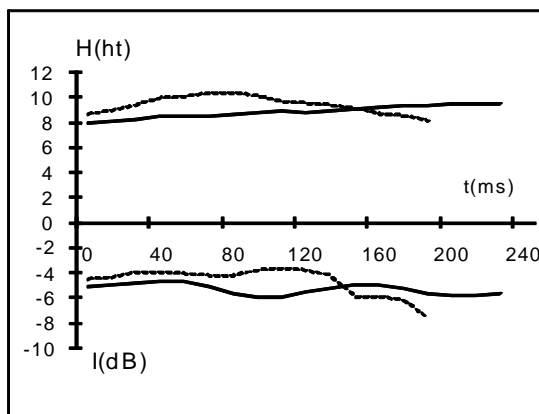

80 pav. Žemutinių netrumpųjų balsių spektrai

§ 101. Ilgųjų ir pusilgių žemutinio pakilimo balsių skirtumus rodo ir pagrindinio tono kreivės (žr. 81–83 pav.).

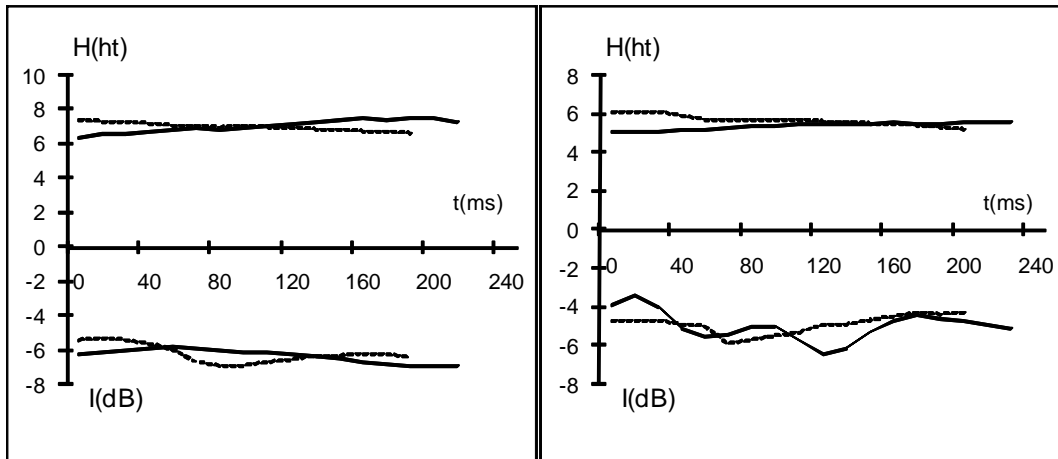
Balsio [a.] tono kreivė (81 pav.) yra šiek tiek kylančio pobūdžio, šio balsio tono viršūnė yra arčiau garso pabaigos. Pusilgio balsio tono kreivė pačioje garso pradžioje yra kylančio, o toliau – krintančio pobūdžio, tono viršūnė pasiekama iki garso vidurio.

81 pav. Balsių [a] (—) ir [a.] (---) pagrindinis tonas ir intensyvumas (žodžiuose *grāštas* ~ *grąžtas* ir *krá.štas* ~ *kraštas*, dikt. A. S.)

82 pav. **Balsių [e] (—) ir [e.] (---)**
pagrindinis tonas ir intensyvumas
 (žodžiuose *patrėše.s* ~ *patrėšęs* ir
patrė.še.s ~ *patrėšęs*, dikt. A. S.)

83 pav. **Balsių [æ] (—) ir [æ.] (---)**
pagrindinis tonas ir intensyvumas
 (žodžiuose *patrėšus* ~ *patrėšus* ir
patrė.šus ~ *patrėšus*, dikt. A. S.)

Ilgųjų [e], [æ] (82–83 pav.) pagrindinio tono kreivės nuosekliai kyla, panašiai kaip ir [a] atveju, o pusilgių [e.], [æ.] – tolydžio leidžiasi. Ir šių balsių nesutampa pagrindinio tono viršūnės padėtis: ilgųjų ji yra beveik garso pabaigoje, pusilgių – garso pradžioje.

Taigi visų ilgųjų balsių pagrindinio tono kreivės yra labiau kylančio pobūdžio, pusilgių – nestipriai krintančio arba kylančio–krintančio pobūdžio.

Intensyvumo rodikliai, kaip matyti, reikšmingesnių priegaidžių skirtumų nerodo (plg. [Pakerys, 1982, 175; Bacevičiūtė, 2001, 78–79, 132; 2004, 113, 184 ir kt.]).

§ 102. Svarbesnės tyrimo išvados būtų šios:

1) Eksperimentinis trukmės tyrimas patvirtino, kad kaip ir kitose tarmėse, Priėnų šnekte egzistuoja dėl kirčio pailgėjusių *-à-, *-è- ir denazalizuotų *-añ-, *-eñ- kiekybinės opozicijos. Pozicinio ilgumo balsiai yra trumpesni už atitinkamus nosinės kilmės balsius santykiu 1 : 1,29. Taigi juos galima laikyti pusilgiais ir ilgaisiais balsiais.

2) Tarp žemutinio pakilimo ilgųjų ir pusilgių balsių esama ir nedidelių kokybės skirtumų. Užpakalinės eilės [a] yra žemesnio, arba tamsėlesnio,

tembro negu atitinkamas pusilgis balsis. Priešakinės eilės ilgieji balsiai, ypač [æ], yra kintamos artikuliacijos: tarimo pradžioje [e] ir [æ] tembras šiek tiek aukštesnis negu atitinkamų pusilgių, o tarimo pabaigoje žemesnio tembro yra ilgasis balsis.

3) Kadangi neabejotinai skiriasi tiriamųjų balsių kiekybė ir esama kokybinių požymių skirtumų, galima daryti išvadą, kad Priėnų šnekta turi dvejopus žemutinius netrumpuosius balsius.

3.3. Vokalizmo išvados

§ 103. 1. Tiriamosios šnektos balsinių fonemų inventorių sudaro 7 ilgosios /i u ie uo ɛ o a/, 1 pusilgė /a./ ir 5 trumposios /i u <ɔ> <e> a/ fonemos, iš kurių <ɔ> ir <e> laikytinos periferinėmis. Balsių fonologinę sistemą galima pavaidzuoti taip:

P a k i l i m a s			T r u k m ė i r e i l ė					
			i l g i e j i		n e i l g i e j i			
					p u s i l g i a i		t r u m p i e j i	
			prieša- kiniai	neprieša- kiniai	prieša- kiniai	neprieša- kiniai	prieša- kiniai	neprieša- kiniai
uždarieji	aukštutiniai		/i/	/u/			/u/	
	neaukštutiniai	kintamieji	/ie/	/uo/			/i/	
		nekintamieji	/ɛ/	/o/			<ɔ>	
atvirieji			/a/		/a./		<e> /a/	

2. Šnekta turi trijų ilgumų žemutinio pakilimo balsines fonemas, jos kontrastuoja kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje (plg.: *rãsto.* ~ *rãsto :* *rã.sto.* ~ *rãsto* ir *rãstu.* ~ *rãstų :* *rãstuv* ~ *rãstų*). Instrumentinių tyrimų duomenimis, [a] < *-aĩ- vidutinis trukmės santykis su [a.] < *-à- yra 1,3 : 1, o [e] < *-eĩ- su [e.] < *-è- – 1,28 : 1. Ilgojo [a] < *-aĩ- ir trumpojo kirčiuoto [a] trukmės santykis yra

2 : 1. Tarp lyginamųjų žemutinio pakilimo ilgųjų ir pusilgių balsių pastebėta ir nedidelių kokybės skirtumų.

Vienintelėje relevantinėje pozicijoje – absoliučioje žodžio pradžioje Priėnų šnekte vartojami [a] tipo balsiai (pvz.: *akėtė* ~ eketė, *ažīs* ~ ežys, *ážuola*. ~ ažuolą, *a.žuolìñùs* ~ ažuoliniùs, *a.sōtis* ~ ąsotis, *á.sla*. ~ āslą, *aslà* ~ aslā, taip pat plg.: *aiġulīs* ~ eigulys, *aiġlīnei* ~ eiliniai, *aiġ.nam* ~ einame, *aiġ* ~ eilė, *aiġ.sena* ~ eisena), tik kai kuriuose naujuose iš bendrinės kalbos atėjusiuose žodžiuose gali būti pavartojamas ir trumpasis [e] (pvz.: *emá.lis* ~ emālis, *ekrá.nas* ~ ekrānas, *èra*. ~ èrą, bet plg. *amb̀l̀ema*. ~ emblėmą, *in_akskúr̀sijæ*. ~ į ekskùrsiją). Todėl fonema /e/, kaip periferinis elementas, įtrauktina į šnektos vokalizmo bendrą fonologinę sistemą. Atsižvelgiant į tai, balsiai [a.], [a'] ir [e.], [e'] ([æ.], [æ']) laikytini fonemų /a. a'/ alofonais.

Po minkštųjų priebalsių vartojami tik priešakinės eilės balsiai – uždaresni [e], [e.], [e'] ir atviresni [æ], [æ.], [æ'].

3. Kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje šnekte gerai išlaikoma ilgųjų ir atitinkamų trumpųjų fonemų kiekybės opozicija.

Kirčiuotos trumposios balsinės fonemos išlaiko kiekybinę (ir kokybinę) prigimtį tiek kirčiuotuose, tiek nekirčiuotuose skiemenyse, nors nekirčiuoti trumpieji balsiai šiek tiek trumpesni už atitinkamus kirčiuotus.

Ilgosios balsinės fonemos /i u ie uo ė o a'/ kirčiuotoje pozicijoje realizuojamos ilgaisiais alofonais, nekirčiuotoje pozicijoje vartojami pusilgiai [i.], [u.], [ė.], [o.], [a.] arba tam tikrais atvejais ilgieji [i], [u], [ė], [o], [a].

4. Po minkštųjų priebalsių žodžio kamiene ir gale užpakalinės eilės uždarnosios fonemos /u w <ɔ> o uo/ realizuojamos supriešakėjusiais alofonais [ú], [ú̃], [ɔ̃], [úo].

Kokybinių tiriamosios šnektos balsinių fonemų variantų ir jų vartojimo apžvalga parodė, kad plačiausias /a a. a'/ alofonų spektras.

5.1. Palyginus pietų aukštaičių Kučiūnų, vakarų aukštaičių šiauliškių Pāšušvio, šiaurinių kauniškių Lukšių, rytų aukštaičių vilniškių Svirkų, šiaurės

žemaičių raseiniškių Eŗžvilko ir Príenų ŗnektos izoliuotųjų garsų kokybinius požymius, pastebėta viena bendra tendencija – polinkis vengti kraštutinių kardinalinių balsių artikuliacijų. Vis dėlto Príenų ŗnektos izoliuotieji balsiai mažiausiai nutolę nuo atitinkamų pirminių D. Joneso garsų.

Lyginamoji duomenų analizė rodo, kad Príenų ŗnektos izoliuotieji aukštatoniai balsiai tariami aukštesniu, o žematoniai – žemesniu tembru negu, pavyzdžiui, ŗiaurinių kauniškių ŗakių ŗnekteje.

5.2. Kraštutinė artikuliacija pagal eilę ir pakilimą būdingiausia Príenų ŗnektos užpakalinės eilės vidutinio pakilimo balsiui [o] – jo spektrinės savybės beveik visiškai sutampa su pirminio balsio ₇[o:]. Į kraštutinę artikuliaciją linkęs ir užpakalinis aukštutinio pakilimo balsis [u], vis dėlto už jį ryškesnis pirminis kardinalinis jo atitikmuo ₈[u:].

5.3. Izoliuotieji ir natūraliame kalbos sraute iŗtarti Príenų ŗnektos balsiai skiriasi, tačiau santykiai tarp balsių išlieka tokie patys: [i], [i], [e], [e], [e.], [e], [æ], [æ.], [e] laikytini priešakiniais, [a], [a.], [a], [o], [o], [u], [u] – užpakalinės eilės garsais. Aukštutinio pakilimo balsiai esti [i], [i], [u], [u], prie jų ŗliejasi ir [e]; vidutinio pakilimo yra balsiai [o], [o], žemutiniiais laikytini [e.], [e], [e], [æ], [æ.], [e], [a], [a.], [a].

Spektrinės analizės duomenimis, riŗliosios kalbos [i], [i] ir [e] – užpakalesnės artikuliacijos garsai, o [e], [e.], [e] – priešakesni negu atitinkami izoliuotieji. Artikuliacinėmis savybėmis pagal pakilimą ir eilę ne tokie ryŗkūs kaip atitinkami izoliuotieji esti natūraliame kalbos sraute iŗtarti [a], [a.], [a].

Tiriamajoje ŗnekteje, kaip ir kitose vakarų aukŗtaičių kauniškių ŗnektose, [æ], [æ.], [e] – užpakalesnės artikuliacijos garsai negu [e], [e.], [e] ir priešakesni negu [a], [a.], [a].

6.1. Priešakinės eilės [ie] ir užpakalinės eilės [uo] yra ilgosios labai kintamo vidutinio pakilimo balsinės fonemos, sudarytos iš gana įtempto ilgojo balsio (atitinkamai [i] arba [u]) ir glaidinio elemento, kuris iŗtariamasis nevienodai – tai priklauso nuo prozodinių požymių ir koartikuliacijos su pirmuoju sandu ir

gretimu priebalsiu.

6.1.1. Klausantis dirbtinai pailgintos [íe], [iē] pradžios, aiškiai girdėti kad ji skamba labai panašiai kaip įtemptas ilgasis balsis [i]. Pavyzdžiui, žodyje ‘skíestas’ nukirpus kintamiausiąją – vadinamąją glaidinę– [íe] dalį ir pailginus statinę, girdėti žodis ‘skýstas’. Garsų analizės programa PRAAT klausantis [ie] inversiškai, girdėti [α-i] tipo hiatas, kurio antrasis sandas neabejotinai ilgasis balsis. Tai leidžia manyti, kad pirmasis [íe], [iē] elementas yra tikrai ne trumpasis balsis.

6.1.2. Pailginta [úo], [uō] pradžia iš klausos neabejotinai primena žemo tembro ilgąjį įtemptą [u]. Nukirpus kintamiausiąjį [úo] ir [uō] elementą ir pailginus pradžią, kuo ryškiausiai girdėti, pvz., vietoj ‘púodas’ – ‘púdas’, vietoj ‘kuōdas’ – ‘kūdas’ „liesas“ ir pan. Pasiklausius [uo] inversiškai, girdėti [α-u] tipo hiatas, kurio antrasis sandas, kaip ir [ie] atveju, neabejotinai ilgasis balsis. Tai leidžia daryti išvadą, kad pradinis [uo] segmentas taip pat yra ilgasis balsis.

6.1.3. Vadinamasis glaidinis [ie] ir [uo] elementas slenka vis užpakalesnės, atviresnės artikuliacijos kryptimi, kalbos padargai vis labiau atpalaiduojami, tačiau kokiu tiksliai garsu baigiama, pasakyti dažnai sunku, nes galiniam rėžiui ir apskritai glaidiniam elementui savarankiškųjų fonemų atitikmenų Priėnų šnektos balsių sistemoje nėra.

6.2. Cirkumfleksinių ir atitinkamų akūtinių diftongoidų kokybė kinta nevienodai. Tolygesnė cirkumfleksinių [ie], [uo] kokybinė kaita. Apibendrintais duomenimis, beveik visą tarimo laiką priešakesnės artikuliacijos (aukštesnio tembro), palyginti su atitinkamu cirkumfleksiniu, yra akūtinis [uo]. Priešakinės eilės atitikmens – akūtinio [ie] priešakesnė ir šviesesnė bei žemesnio pakilimo esti tik pradžia, be to, [íe] beveik visą tarimo laiką įtemptesnis negu atitinkamai [iē]. Akūtinis [uo] beveik visą tarimo laiką labializuojamas stipriau negu atitinkamai [uō] ir ne tik garso pradžioje yra tariamas įtemptesniais kalbos padargais. Labai atvira abiejų kirčiuotų [uo] pabaiga – kiek aukštesnio pakilimo ir priešakesnis šiuo atžvilgiu cirkumfleksinio [uo] galas.

6.3. Diftongoidai, kaip ir kiti balsiai, patiria regresyvinį minkštųjų ir kietųjų priebalsių poveikį. Pavyzdžiui, prieš minkštąjį priebalsį [ie] kokybė visą tarimo laiką kinta mažiau ir tolygiau, jis aukštesnio tembro ir priešakesnės artikuliacijos negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį; diftongoidui [uo] kietojo ar minkštojo priebalsio poveikis tuo stipresnis, kuo garsas arčiau pabaigos (t. y. arčiau priebalsio). Lyginamosios analizės duomenimis, pozicijoje prieš kietąjį priebalsį šnektos [ie] ir [uo] atviresnės artikuliacijos negu atitinkamai bendrinėje lietuvių kalboje.

kvie'čùs \ *iñ.tie* / *búrbes* \ *kàš.tie* / *linùs* \ *míñ.tie* / *ir_bruk.tie* \ *linùs* // *nu_kai_vad'ida-o.* \ *špęęleį* *búrda-o.* *míntuvai* \ *to'ki* / *tuos_láuzi.t* \ *linùs* / *mínt* \ *paskuį* / *šitas* // *aĩ.tę.* *pá.skui daĩ.gę.* \ *reikę aĩ.t* / *aĩ.tę.* *dá vežimai* \ *kráut* / *ar_kã* \ (Priėnai), *o_kelnaĩ.čir* \ / *iĩ.gi* \ *tiktai_áudeklo.* \ *bù-o.* *kelnaĩ.tę.s* // *áusto.* *namiñò.* *áudeklo.* \ / *i_viskas* \ (Priėnai), *víenu_rùdeñiù* \ *jáu_pasi'stá.tę.* *vaikaĩ.* *ta_ná.ma.* \ // *iř_išęio.* *iñ_tę* \ *gi.vá.nt* (Priėnai) ir kt.;

b) prieš palatalizuotus priebalsius ir [j] (asimiliacinis ir istorinis minkštumas), plg.: *reikę mé.žei* \ *þjé'ut* / *nęšt* \ *am_pęčũ* / *tai_pęčęĩ.* *be_o.dõş* \ *bù-o.* // *o.tęp* *tai_á.kmeni(s)* \ *ská.łdi.t* *búrda-o.* *leñgõvãuse* (Priėnai), // *tai_dabã* \ *þririšãũ.* \ *aş* *ta_şuni.* / *iir_bužiññskienę.s* *klá.uşiù* / *ar_tu_rùda.* *višta.* *turì?* (Priėnai), *pař.ša.* *pasipjõvei* \ / *ir_túo* *gi.vęni* \ (Priėnai), *tai_píenine.i* *iĩ.gi* \ \ *iždírbaũ* *kíek* \ *aş* / *ņę.ņę^atsimenu* \ \ *kíek* \ *aş.tę.* *mã.tu.* // *nù* *ir* *paskuį* *čę* *iş_píenine.s* \ / *pere.iaũ* *čę* *iñ_męžgĩkla.* \ // *vęĩ* \ *im_buĩ.tini.* *gri.žãũ.* (Priėnai), *tai_lakščãũ.* \ *tęp_kap* *mãne* *ņęşõio.* (Narãvai) ir kt.

Kaip žinoma, kietiesiems priebalsiams būdingas palatalizacijos nebuvimas, juos tariant liežuvio užpakalinė dalis daugiau ar mažiau pakeliama prie minkštojo gomurio, o kietieji priebalsiai [š] ir [ž] dar ir truputį lūpinami. Tariant minkštuosius priebalsius vidurinė liežuvio dalis papildomai pakeliama prie kietojo gomurio, o palatalinių [k̂], [ĝ], [ŋ̂] (ir [ĥ], [x̂]) artikuliacija nuo atitinkamų kietųjų (arba nepalatalinių) skiriasi ne tik papildomu liežuvio pakilimu kietojo gomurio link, bet ir horizontaliuoju liežuvio pakilimu: nepriešakinis tarimo židiny pasislenka liežuvio vidurinės dalies kryptimi.

Kaip matyti iš pirmiau pateiktų pavyzdžių, [k], [g] prieš minkštuosius priebalsius paprastai neminkštėja¹⁸³, bet tolesniems priebalsiams suminkštėti

¹⁸³ Tai gana gerai girdėti iš klausos, nes nepalataliniai [k], [g] yra liežuvio užpakaliniai ir gomurio užpakaliniai (plg. *namùka.* ~ *namùkã*, *kùta.* ~ *kùtã*, *pagá.řdi.t* ~ *pagárdyt* „pagardinti“, *galì* ~ *galì*), o atitinkami palataliniai – liežuvio viduriniai, gomurio viduriniai (plg. *namùki.* ~ *namùky* „namuke“, *kita.* ~ *kitã*, *pagí.řdi.t* ~ *pagirdyt*, *gilì* ~ *gilì*).

Tiesa, kalbamųjų priebalsių minkštėjimo laipsnis junginiuose vis dar yra diskusijų objektas, plg., pvz., [Gerullis, 1930; Jonikas, 1939, Mikalauskaitė, 1975, 41 ir Vitkauskas, 2001; Pakerys, 2003 ir kt.]. Vis dėlto naujaisiais eksperimentiniais tyrimais įrodyta, kad [k], [g] samplaikose daug artimesni kietiesiems, o ne minkštiesiems priebalsiams [Girdenis, 2000, 165–167 (= 2001, 411–413); 2004, 101–102].

užpakalinės eilės balsines fonemas (jų alofonus) ir minkštąjį priebalsį, pvz.: *o. paskuĩ. ↗ † apsivėdę. m ↘ // o. ižgi. vė. no. m † † ,peņķez' dé. šim peņķis metus ↘* (Príenai), *to' kè nėdėdę. lę. karvù. kę. ↘ ,ža' là bù- o. (Príenai), ana_ v à gaidĩs užgėda ↗* *irė. čæ. vá. landa. naktiēs / iř_ kė. le ↘ jáu (Príenai), armòniku ↘ tá. ko. vis_ pagrót //* *jė. i_ 'kláusõs nęr ↗ / tai_ tã. galì mo. kítis kiek_ nóri ↘ / ,nė- iš' mók. ta. i ↘* (Šaltiniškiai), *cimbõ' lai iĩr. ↘ mędėnei / tik_ štĩgėnei ↘ jė / štĩgo. (s) ↘ ,suš' tígi. ta* (Šaltiniškiai) ir kt. Kaip savarankiškos fonemos kalbami priebalsiai vartojami kai kuriuose tikriniuose žodžiuose, skoliniuose, taip pat garsažodžiuose ir pan., pvz.: *bořdũras* ~ bordiũras „šaligatvio bortelis“, *fũř. šķę. si* ~ tiuřškėsi, bet plg.: *kòštimas* ~ kòstimas „kostiũmas“ (plg. [DLKG, 28]).

§ 107. Atskiro paaiškinimo reikalauja kai kurių priebalsių kietinimo prieš priešakinės eilės vokalizmą reiškinyse rytinėse kapsų šnektose. Kaip minėta šio darbo pradžioje, viena iš ypatybių, aiškiau skiriančių Príenų šnektą nuo kitų priedzūkio šnektų, yra priebalsio *l* kietinimo prieš *e*, *ę*, *ie*, *ė* riba. LKA 2 (žemėl.: 15, 27)¹⁸⁶ nurodoma, kad junginiai *le*, *lė* tariami kietai Balbiėriškio ir Príenų punktuose. Tačiau vienas kitas *l* kietinimo atvejis užrašytas tik aprašomojo ploto pietuose, prie pat Nėmuno, plg.: *pasìlanķi* ~ pasìlanki „pasilenki“ ir *galėj* ~ galėj „galėjo“. Daugiau atvejų užfiksuota gretimose šnektose kitoje Nėmuno pusėje, pvz., *slaņ. kštis* ~ slaņkstis „slenkstis“, *lá. ido.* ~ láido „leido“, *gelažinis* ~ gelažinis „geležinis“ (taip pat plg.: *graĩ. t* ~ graĩt „greitai“). Birstone ir prie Balbiėriškio kalbamasis reiškinyse taip pat retas (dar žr. [Markevičienė, 2001, 42, 235]). Kur kas dažniau *l* prieš *e*, *ę*, *ie*, *ė* kietinamas apie Nemajũnus ir ties Jiėznũ, ypač Krũonio, Vilũnų apylinkėse, pvz.: *išláido.* ~ išleido, *išķėlę.* ~ iškėlė, *pářsike. lę.* ~ persikėlė, *užláido.* ~ užleido, *dienė. la.* ~ dienele, *naktė. la.* ~ naktelė ir pan. (žr. [Markevičienė, 2001, 214–217, 222–227, 243–245, 252–255]).

§ 108. Aptariant Príenų šnektos kietųjų ir minkštųjų priebalsių savarankiškumo klausimą, vertėtũ atsižvelgti į visas įmanomas fonologines lietuvių kalbos priebalsių minkštumo interpretacijas [Girdenis, 1967b, 613–615

¹⁸⁵ Plačiau žr. [Girdenis, 1979, 34–36 (= 2000b, 347–349)].

(=2000a, 313–315); 2003a, 241–246; DLKG, 28].

Fonetikos ir fonologijose darbuose manoma, kad ir vakarų aukštaičių kauniškių šnektose kietumas ir minkštumas iš tikrųjų yra ne atskirų garsų, o ištisų jų grupių ypatybė (plg. [Girdenis, 2003a, 245, 151; Pakerys, 2003, 181–183; Vaitkevičiūtė, 1979, 33–37 ir kt.]). Kitaip tariant, kietumas ar minkštumas apima ištisinius priebalsių junginius (taip pat plg. kietųjų ir minkštųjų priebalsių įtaką balsių kokybei § 89): minkštieji priebalsinių fonemų junginiai kontrastuoja su kietaisiais pozicijoje prieš supriešakėjusius ir nesupriešakėjusius užpakalinės eilės balsius. Jeigu laikysime, kad kietumo ir minkštumo požymiai diferencijuoja ištisus junginius, o ne atskiras fonemas, turėsime rinktis supersegmentinę tiriamosios šnektos kietųjų ir minkštųjų priebalsių interpretaciją ir laikyti kalbamuosius požymius supersegmentiniais elementais, plg.: *vešlù* ~ *vešlù* : *vešlù* ~ *vešliù*, *aštrù* ~ *aštrù* : *aštrù* ~ *aštriù*, kur lankelis (virš žodžių) žymi minkštumo supersegmentinį elementą¹⁸⁷. Tokiu atveju distinktyvinę funkciją, atsižvelgiant į supersegmentinių požymių ‘kietumas’ arba ‘minkštumas’ buvimą ar nebuvimą, atliktų ištisų fonemų junginiai, o ne atskiros fonemos. Tačiau toks sprendimas nepriimtinas gramatinio tikslingumo požiūriu, nes griaua pirmiausia asmenuojamųjų ir linksniuojamųjų žodžių formų gramatinės sandaros tapatumą (plačiau žr. [Girdenis, 2003a, 73–78, 245]).

Dėl tos pačios priežasties neparanku supriešakėjusių ir nesupriešakėjusių užpakalinės eilės balsių laikyti savarankiškoms fonemoms ir kietuosius bei minkštuosius priebalsius traktuoti kaip pozicinius tos pačios fonemos alofonus, nes tiriamojoje šnektoje [*u*], [*ù*], ir [*o*], [*ò*] ir t. t. yra laikomi vienos fonemos poziciniais (kokybiniais) variantais (plačiau žr. §§ 163–171, § 178, taip pat plg. [Girdenis, 2003a, 192 ir ten min. lit., 244–245 ir kt.]).

Ne visai paranki būtų ir vadinamoji „jotinė“ kietųjų ir minkštųjų priebalsių traktuotė, pagal kurią minkštumas akustiniu ir artikuliacinis požiūriu

¹⁸⁶ Taip pat žr. [Zinkevičius, 1994, 26, 3 pav.].

¹⁸⁷ Kietumo požymis specialiu ženklu nežymimas, nes jis yra nežymėtasis šios supersegmentinių elementų opozicijos narys.

galėtų būti interpretuojamas kaip fonemos /j/ manifestacija. Tokiu atveju prieš priešakinius balsius ir prieš priebalsius minkštumas būtų laikomas alofonų požymiu, plg.: *vešlù ~ vešlù : vęšljù ~ vešliù, aštrù ~ aštrù : aštrjù ~ aštriù*. Tai sukomplikuotų tiriamosios šnektos sintagminius fonemų santykius, nes taptų įmanomi keturnariai pradiniai priebalsių junginiai (plg. [Girdenis, 2003a, 243, 245 ir ten min. lit.]).

Taigi, gramatinio tikslingumo požiūriu ir atsižvelgiant į fonologinę Priėnų šnektos balsinių fonemų sistemą, pagal kurią supriešakėję ir nesupriešakėję užpakalinės eilės balsiai laikomi tos pačios fonemos alofonais, t. y. [u], [ú] = /u/, [w]/[ú] = /w/, [o]/[ó] = /o/ ir t. t., tikslingiausia šiame darbe laikytis vadinamosios tradicinės kietųjų ir minkštųjų priebalsių interpretacijos. Žinoma, ji nėra tokia tvirta, kaip tose šnektose, kur žodžio gale įmanomi minkštieji priebalsiai, tačiau ją remia tokios kietųjų ir atitinkamų minkštųjų kamiengalio priebalsių opozicijos: *ga<l>ù ≠ ga<ŀ>ù, ža<l>õs ≠ ža<ŀ>õs, ža<l>ũ ≠ ža<ŀ>ũ* ir t. t. Taip pat plg.: *trókšt ~ trókšt ≠ řrókšt ~ triókšt, kùro. ~ kùro ≠ kùro. ~ kiùro*. Kietieji ir minkštieji priebalsiai pagal šią interpretaciją laikomi savarankiškais fonemomis, nes prieš užpakalinės eilės fonemų nesupriešakėjusius ir supriešakėjusius alofonus neabejotinai atlieka distinktyvinę funkciją. Tiesa, ir šiuo atveju negalima pamiršti, kad minkštumas ir kietumas veikia ištisas garsų grupes ar net apima visą žodį (plg. [Bacevičiūtė, 2008, 8, 3 išn.; taip pat plg. Dogelytė, 1973; Strimaitienė, Girdenis, 1978 (= Girdenis, 2000b, 126); Kliukienė, 2002, 33–49; Girdenis, 2003a, 229, 246, 263–264 ir kt.])¹⁸⁸.

§ 109. Iš afrikatų aprašomame plote dažniausiai vartojamos [č̂] ir [š̂]. Kaip ir bendrinėje kalboje, prieš priešakinės eilės balsius šios afrikatos kaitaliojasi su minkštaisiais [f], [d̂] (reikiami žodžiai parašyti didesniu šriftu), plg.: *o. ĵău vīras ↗ turė † už apŗvaš̂o. ↘ / tai àš pasēmău dúono.s ↗ / in̄te. ĵăũ. in tvárta ↗ /*

¹⁸⁸ Taip pat plg. regresyvinę priebalsių palatalizacijos poveikį balsių spektrui Priėnų šnekte (§ 89), šiaurės žemaičių tarmėje [Girdenis, Kubiliūtė–Kliukienė, 1982, 30–38 (= Girdenis, 2000b, 258–267)], vakarų aukštaičių kauniškių Šakių šnekte [Bacevičiūtė, 2004, 189], bendrinėje lietuvių kalboje

iir_ĩš_vĩro. apĩvadi. pàjg. m̃au ↗ (Nar̃vai), *o_kelnaĩ. ĉĩr ↗ / iř. gĩ † tiktai_áudeklo. ↘*
bù-o. kelnaĩ. tẽ.s (Prĩenai). Bet plg. ir beafrikates veiksmazodžio tariamosios
nuosakos formas kaip *aĩ.tau / aĩ. tá.u ~ aĩtau* „eĩčiau“ šalia *aĩ. ĉẽ ~ aĩčia*; *darĩtau*
/ darĩ. tá.u ~ darĩtau „darỹčiau“ šalia *darĩ. ĉẽ ~ darỹčia*; taip pat plg. *vẽstau /*
vẽs. tá.u ~ vẽstau „vesčiau“, *pẽštau / pẽš. tá.u ~ pẽštau* „peščiau“ ir t. t. Prieš
priešakinės eilės balsius afrikatos dažniausia vartojamos skoliniuose,
onomatopėjiniuose žodžiuose, tikriniuose daiktavardžiuose ir viename kitame
savame žodyje, plg.: *o_paskuĩ. užáugo. † kai_va_ ĉĩpkẽ.s / mažũkũ. vištũku.*
k̃aušĩnis ↘ (Prĩenai), *to'kẽ̀ bù-o. m̃nika ↘ kučĩnskaĩ. tẽ. / tai_su_já'ĩ ↗ † labaĩ.*
dra'sù ↘ bo. (Nar̃vai), *jĩs_ma. ĉĩsta. po.pierũka. pàdavẽ ↗ / ĉẽ_sá.ko. pasirašĩk ↘*
(Vartai). Taip pat plg. *ziĩ. ksi ~ dziĩksi* „spengia“, *ziliĩ. ~ dziliĩ*, *mẽžõklinis ~*
medžiõklinis ir kt. Kietosios afrikatos labai retos, jos vartojamos svetimuose ir tik
kai kuriuose savuose žodžiuose (pvz., *žář.kštẽls ~ džářkštẽls*, *žũrkas ~ dzũkas*,
càptẽlẽ. ~ càptelẽ „càptelẽjo“).

§ 110. Toliau plačiau reikėtų aptarti probleminę afrikatų sudėties klausimą,
nes iš esmės, lygiai kaip bendrinėje kalboje ir kitose tarmėse, galimos kelios
beveik ekvivalentiškos interpretacijos. Lietuvių kalbotyros darbuose afrikatas
dažniausia linkstama laikyti fonologiškai neskaidomomis. Šiame darbe afrikatos
irgi laikomos savarankiškais priebalsių sistemos nariais, tačiau pirmiausia bendrais
bruožais apžvelgtina galima bifonemė jų traktuotė (dėl afrikatų fonologinio
savarankiškumo bendrinėje lietuvių kalboje žr. [Pakerys, 2003, 126–127, 142–
150; DLKG, 28; Girdenis, 2003a, 88; taip pat plg. Vaitkevičiūtė, 1957, 16,
Mikalauskaitė; 1962, 57–58; Pupkis, 1966a, 109–117 ir kt.]).

Jei šiuos sudėtinius garsus, kurių pradžia labai panaši į [t d], o toliau
tariama panašiai kaip pučiamuosius [s z š ž], suskaidytume į dvi fonemas, t. y. [c]
= /t/ + /s/, [č] = /t/ + /š/, [ʒ] = /d/ + /z/, [ž] = /d/ + /ž/, priebalsinių
fonemų inventorius sumažėtų, tačiau toks skaidymas be abejo komplikuo-
tų priebalsių junginių modelius, nes atsirastų žodžio pradžiai nebūdingų T + š tipo

---

[Kliukienė, 2002, 33–49] ir kt.

junginių¹⁸⁹. Be to, žodžio viduje susidarytų tokių sudėtingų penkianarių junginių kaip [ŋkšfš], [rkšfš] ir pan., plg.: iŋkšfše ~ iŋkščia, išviškšfšėi ~ išvirkščiai, sùšviškšfšau ~ sùšvirkščiau. Eksperimentiniais bendrinės kalbos ir kitų tarmių tyrimais įrodyta, kad afrikatos ir *T–S* tipo junginiai nėra tapatūs segmentai: skiriasi 1) jų trukmė (pvz., afrikatos truputį ilgesnės už atitinkamus pavienius sprogstamuosius ar pučiamuosius priebalsius, tačiau afrikatų pučiamieji elementai kur kas trumpesni už savarankiškus pučiamuosius priebalsius), 2) kokybinės charakteristikos ir 3) kai kurios audicinės savybės (plačiau apie tai žr. [Strimaitienė, 1974, 175–187; Kubiliūtė, Girdenis, 1977, 50–57 (= Girdenis, 2000b, 69–78), Strimaitienė, Girdenis, 1978, 61–68 (= Girdenis, 2000b, 121–129); Kliukienė, 1992, 29–36; Pakerys, 2003, 126] ir kt.). Iš žvalgomųjų eksperimentinių stebėjimų galima spręsti, kad ir Priėnų šnektoje esama kokybinių ir kiekybinių afrikatų ir *T–S* tipo junginių skirtumų (plačiau žr. §§ 145–149). Dėl šios priežasties ir dėl padėties priebalsių junginiuose, taip pat dėl glaudžių santykių su /s z š ž/ (kaip ir apskritai lietuvių kalboje, aprašomame plote [č] [ž] santykiai su [č̆] ir [ž̆] iš esmės tokie pat, kaip /š ž/ su /š̆ ž̆/, niekuo nesiskiria [c], [ʒ] ir [č̆], [ž̆] santykiai su /s z/ ir /š ž/ nuo [č], [ž] ir [č̆], [ž̆] santykių su /š̆ ž̆/ ir /š ž/¹⁹⁰) afrikatos tiriamojoje šnektoje laikomos savarankiškais priebalsių sistemos nariais ir, kaip matyti, yra žymimos /c č ʒ ž̆ č̆ ž̆/¹⁹¹.

§ 111. Dar reikėtų aptarti svetimos kilmės priebalsius <*f x*>. Tai gana naujos periferinės fonemos, pasitaikančios tik nesenuose skoliniuose, tikriniuose daiktavardžiuose ir kai kuriuose jaustukuose. Apskritai pasakytina, kad šių periferinių priebalsių vartojimas priklauso nuo kalbėjimo temos (diskurso), aplinkybių ir pan., vietoj jų, išskyrus galbūt jaunesnės kartos atstovus, dažniausia

¹⁸⁹ Kaip žinoma, žodžio pradžios pozicijoje sprogstamieji priebalsiai neina prieš pučiamuosius [Pakerys, 2003, 79–82, 127; Girdenis, 1970, 6–20 (=2000, 194–203), 2003, 121–132, 147; LKFS, 189 ir kt.]. Taip pat žr. šio darbo skyrių *Pradiniai (eksploziniai) priebalsių junginiai*.

¹⁹⁰ Priėnuose užrašyta atvejų, kai vietoj afrikatos [č] vartojama [š], plg.: *apsėlūšėi* ~ abseliūšiai „absoliučiai“.

¹⁹¹ Transkribuojant afrikatas galima žymėti ir kitaip (*ts, tš, dz, dž*), į tai atsižvelgiant tada atitinkamai reikėtų žymėti ir junginius (*t–s, t–š, d–z, d–ž*) (plačiau žr. [Girdenis, 1971a (= 2000, 219); Kubiliūtė, Girdenis, 1977 (= Girdenis, 2000b, 76, 24 išn. ir ten min. lit.); Kliukienė, 1992, 36, 32 išn. ir ten min. lit.].

vartojami panašios artikuliacijos lietuviški garsai: [p], [v] vietoj [f], [k] vietoj [x], plg.: *kómpliktas* ~ kòmpliktas „konfliktas“, *ṭili'pònu.* ~ tilipònų „telefonų“, *pérma.* ~ pèrmą „fermą“, *dip,tari'tù* ~ diptaritù „difteritu“, *pùdbo.la.* ~ pùdbolą „futbolą“, *póřtvelis* ~ pòrtvelis „portfelis“, *kórà.kto.řù.* ~ korāktorių „charakterių“, *krizañtèmu.* ~ krizantèmų „chrizantemų“ ir t. t. Dažniau iš kalbamųjų svetimoms kilmės priebalsių vartojamas tik minkštasis [f̃], plg. šiuos pavyzdžius: *reĩ.(k) kat_vai.kas f̃iziškai* ↘ *isi-'aũ.kle.tu.* (Vartai), *tai_mamà nusivėde. pas_ókiet.* ↘ / *fėl.šera.* ↘ (Priēnlaukis), *vaikė.li* ↗ *sakãũ.* / *žũ.rėk f̃ilma. kap_reĩ.ke* ↘ (Priēnai), *sá.ko.* ↘ / *atsidarís fróntas* ↘ / *kàt nepra'žũtut* ↘ (Narāvai), *ba_màno. 'tė.tė.* ↗ *vienúolika. má.tu.* / *dírbo. rùsijo.ĩ* ↘ / *šá.xto.ĩ* ↘ / *ir_dá vė'žó.ĩo.* ↗ *añgli.* ↘ *žmo.'nė.mi* (Priēnlaukis).

Priebalsis [h] vyresnės kartos atstovų iš viso beveik nevartojamas, su šiuo priebalsiu užfiksuotas vos vienas kitas žodis, pvz., *hiktá.ras* ~ hiktāras „hektaras“, tačiau ir jis vartojamas šalia tokių formų kaip *giktá.ras* ~ giktāras ir *gektá.ras* ~ gektāras „hektaras“. Vietoj [h] aprašomame plote paprastai tariamas priebalsis [g], pvz.: *gematogėnas* ~ gematogėnas „hematogenas“, *gema'rōjus* ~ gemarōjus „hemorōjus“, *gorizóntas* ~ gorizòntas „horizontas“ ir pan. Pastebėtina, kad net ir jaunieji šnektos atstovai vietoj [h] dažnai pavartoja [g].

Taigi į fonologinę priebalsių sistemą iš svetimųjų priebalsių įtrauktini tik <f x> ir tik kaip periferinės fonemos. Šių fonemų į priebalsinių fonemų inventorių, pavyzdžiui, neįtraukė lietuvių fonologijos pradininkas ir klasikas N. Trubeckojus [Trubeckoj, 1960; taip pat žr. Girdenis, 1977 (= 2000b, 86)]. Kitose tarmėse šie svetimieji priebalsiai nelaikytini tarmės fonemų sistemos dalimi dėl to, kad atlieka ekspresyvinę, o ne distinktyvinę funkciją [Girdenis, 1971a, 27 tt. (= 2000a, 217 tt.)]. A. Girdenis, skirstydamas lietuvių kalbos priebalsius, atkreipia dėmesį, kad periferinius <f h x> tikslingiausia išskirti kaip atskirą „svetimų“ garsų kategoriją (žr. [Girdenis, 1970, 6–20 (= 2000a, 194–203); 2003a, 187]; taip pat plg. [Kenstowicz, 1972, 8–9; Pakerys, 2003, 90 ir kt.]).

§ 112. Toliau trumpai apžvelgtini svarbesni priebalsinių fonemų

kombinaciniai variantai, arba alofonai (dėl terminų žr. [Trubeckoj, 1960, 56; Martinet, 1960, 232; Girdenis, 2003a, 70 ir ten min. lit.; Pakerys, 2003, 10, 35–36; Odden, 2007, 333 ir kt.]). Kaip jau kalbėta *Vokalizmo* skyriuje, alofonai yra nulemti pozicijos ir patys savarankiškai neatlieka nei distinktyvinės, nei ekspresyvinės funkcijos, jie laikomi vienai fonemai priklausančiais panašiais garsais, tarp kurių yra papildomosios distribucijos santykis [Ščerba, 1983, 9 tt.; Chambers, Truggill, 1998, 176–177; Clark Yallop, 1999, 93 tt.; Girdenis, 2003a, 70].

Kaip ir kitose tarmėse (ir bendrinėje kalboje), liežuvio užpakalinis [ŋ] tiriamojame šnektoje yra priebalsio [n] kombinacinis variantas. Jis tariamas prieš liežuvio užpakalinius priebalsius [k] [g], pvz.: *ne_nusi'miņ.k* ~ nenusimiņk, *búrŋkeřô.* ~ bŋnkerio, *angôš* ~ angôs, *raņ.ko.s* ~ raņkos, *apliņ.k* ~ apliņk, *laimíngai* ~ laimìngai, *langai.* ~ langai. Tai vadinamoji /n/ veliarizacija. Bet plg.: *vá.ñdeñù* ~ vándeniui, *inskúñde.* ~ inskùndė „įskundė“, *kučín'skaĩ.te.* ~ Kučinskaĩtė ir t. t.

Žodžio gale [j], [v] virsta neskiemeniniais [i], [u], plg. *rùsiĭo.i* ~ Rùsijoje „Rusijoje“, *píeniņ.i* ~ píeninėj „pieninėje“, *sudiēu* ~ sudiēv „su Dievu“. Neskiemeniniai [i], [u] nesistemiškai gali būti vartojami tarp balsių ar žodžio pradžioje prieš balsį, pvz.: *bùuo.da. ĭir švečũ* ↗ (Príenai), *bùuo. to'kìs* *kaimi.'nùkas* ↘ (Príenlaukis), *o.tēp.tai uúogu.* ↗ *pasiso.dídauo.m* (Príenlaukis), *àl kap_ġjo. tie_prúsaiv / bùuo. blo.gai.* ↘ (Príenlaukis), *o.tóĭ mo.čù.tę* ↗ † *pradėjo. jáu neřimá.ut* ↘ (Vartaĩ), *ba_pati* ↘ *aĩ.dauáu* (Narāvai).

Kirčiuotuose tvirtagaliuose dvigarsiuose balsingieji priebalsiai pailgėja (tai patvirtina ir žvalgomieji instrumentiniai tyrimai), plg.: *daĩ.gæ.* ~ daĩgę „dalgi“, *kař.tais* ~ kařtais, *susi'ĩm.da-o. aĩ.ga.* ~ susijiñdao aĩgą „pasiimdavo algą“, *iñ.dráu.de.* ~ iñdraudė „įdraudė, įkalbėjo“ (plg. § 53).

Príenų šnektoje (kaip ir kitose tarmėse ir bendrinėje kalboje) prieš lūpinius balsius (ypač [u], [o], [uo]) visi kietieji priebalsiai daugiau ar mažiau lūpinami, pažemėja jų tembras, plg.: *r°ud°ũ* ~ rudũ, *p°óu°u.* ~ pówũ, *i.d°õm°u* ~

įdõmu „įdomù“, *r°ód°o.s* ~ ródos, *m°ùd°u* ~ mùdu, *s°uk°l°ós°t°o.* ~ suklõsto, *vien°úolik°o.s* ~ vienúolikos. Minkštųjų priebalsių labializacija prieš lūpinius balsius kur kas silpnesnė arba visai silpna negu atitinkamai kietųjų, pvz.: *šúrlinasi* ~ siúlinasi „siūlosi“, *žvi.řúoda–o.* ~ žvyriúodao „žvyriuodavo“.

Priebalsiams [t], [d] pozicijoje prieš [n], o [p], [b] pozicijoje prieš [m] būdingas faukalinis sproginimas: pirmasis tokių junginių priebalsis tariamas nuleidžiant ne liežuvio galą, o minkštąjį gomurį, plg.: *silpnà* ~ silpnà, *atnèšk* ~ atnèšk, *liūdna* ~ liūdna, *apmo.'kít* ~ apmokýt „apmókyti“. Panašiai kaip faukaliniai (nosiniai) sprogstamieji gali būti tariami ir [t], [d] prieš [m], o [p], [b] prieš [n], tik faukalinis atspalvis šiuo atveju silpnesnis, plg.: *ritmas.* ~ ritmas, *dūdmaišis* ~ dūdmaišis, *sá.pno.* ~ sãpno, *adgrub'ná.gę.* ~ atgrubnãgė.

Kaip ir bendrinėje kalboje, tiriamajame plote prieš [l] priebalsiai [t], [d] artikuliuojami kaip lateraliniai (šoniniai), juos tariant staigiai nuleidžiamas ne liežuvio galas, o šonas arba abu šonai, plg.: *á.tlaidus* ~ átlaidus, *ne.atlái'kítáti* ~ neatlaikýtai „neatlaikytum“, *kùdliūs* ~ kùdlius.

Eksperimentinių tyrimų duomenimis, žodžio gale šnektoje vartojami daugiau ar mažiau aspiruoti sprogstamieji [t] ir [k], rečiau – [p], visi jie tariami su papildomu oro pūstelėjimu, plg.: *řjáut'* ~ pjaut, *kaũ.pt'* ~ kaũpt, *pamai'tík'* ~ pamaityk „pamaitink“, *mèsk'* ~ mèsk, *kàp'* ~ kàp „kaip“. Aspiracija paprastai ryškesnė, kai aspiruojamasis priebalsis yra trumpame kirčiuotame ar cirkumfleksiniame skiemenyje (dėl šiaurės žemaičių aspiruotų [k], [t], [p] žr. [Girdenis, 1967a, 248], taip pat žr. § 40).

Prieš priebalsius /r ř/ einantys /t ř d á/ virsta alveoliniais, plg.: *kilõmetrai* ~ kilõmetrai „kilomètrai“, *uřtráukę.m* ~ užtráukém, *řrís* ~ trýs, *drùsko.s* ~ drùskos, *draugĩ* ~ draugũ, *iřđrĩsk'* ~ išdrĩsk.

Kaip buvo matyti iš pavyzdžių, prieš pauzė (ir kalbos sraute prieš kito žodžio duslųjį) skardieji trankieji suduslėja. Tačiau suduslėję jie išlaiko mažesnią įtempimą ir silpnesnę artikuliaciją negu atitinkami duslieji.

§ 113. Taigi Priėnų šnekotos priebalsinių fonemų inventorius mažai kuo

skiriasi nuo bendrinės lietuvių kalbos ir, pvz., pietinių vakarų aukštaičių šiaurinės dalies. Skaičiuojant priebalsių sistemos periferijai priklausančius svetimoms kilmės <f f̂ x x̂>, taip pat savarankiškoms fonemomis laikomas afrikatas, iš viso tiriamojame šnektoje susidaro 43 savarankiškos priebalsinės fonemos: /p p̂ b b̂ t t̂ d d̂ k k̂ g ĝ c ĉ ʒ ʒ̂ č č̂ ʃ ʃ̂ s ŝ z ẑ š š̂ ž ž̂ <f f̂ x x̂> m m̂ n n̂ v v̂ j l l̂ r r̂/, kurias būtų galima pavaizduoti tokia schema:

/p	b	t	d			k	g
p̂	b̂	t̂	d̂			k̂	ĝ
		c	ʒ	č	ʃ̂		
		ĉ	ʒ̂	č̂	ʃ̂		
<f>		s	z	š	ž̂	<x>	
<f̂>		ŝ	ẑ	š̂	ž̂	<x̂>	
	v						
	v̂				j		
	m		n				
	m̂		n̂				
			l				
			l̂				
					r		
					r̂/.		

Šių priebalsinių fonemų savarankiškumą rodo opozicijos pagal tarimo būdą ir vietą, taip pat duslumo–skardumo ir tembrinės koreliacijos pavyzdžiai:

1) tarimo būdo (modalinė) opozicija, plg.: *bá.la.* ~ *bā.la.* : *gá.la.* ~ *gā.la.* : *žá.la.* ~ *žā.la.* : *sá.la.* ~ *sā.la.*, *pé.ŗtie* ~ *pértie* : *žé.ŗtie* ~ *žértie* : *vé.ŗtie* ~ *vértie* : *gé.ŗtie* ~ *gértie* : *šé.ŗtie* ~ *šértie* : *bé.ŗtie* ~ *bértie* : *né.ŗtie* ~ *nértie*, *mamùtę.* ~ *mamùtè* : *mažùtę.* ~ *mažùtè*, *palis* ~ *palis* : *šalis* ~ *šalis*, *karĩs* ~ *karỹs* : *kazĩs* ~ *Kazỹs*, *gá.ro.* ~ *gā.ro.* : *cá.ro.* ~ *cā.ro.* : *má.ro.* ~ *mā.ro.* : *ká.ro.* ~ *kā.ro.* : *vá.ro.* ~ *vā.ro.*, *šāũ.ks* ~ *šāũks* : *lāũ.ks* ~ *lāũks* : *rāũ.ks* ~ *raũks*, *prikéľę.* ~ *prikéľè* : *prižéľę.* ~ *prižéľè* : *přivéľę.* ~ *přivéľè*, *negáusim* ~ *negáusim* : *neráusim* ~ *neráusim* : *nešáusim* ~ *nešáusim* : *nemáusim* ~ *nemáusim*, *prajójo.* ~ *prajójo* : *pražójo.* ~ *pražójo*, *róvāũ* ~ *róvāũ* : *róžāũ* ~ *ródžiaũ*, *pečĩũ* ~ *pečiũ* : *peľĩũ* ~ *peľiũ*, *žā.ksťeľę.s* ~ *džārkšťeľes* : *bař.ksťeľę.s* ~ *bařkšťeľes*, *vař.žo.* ~ *vařžo* : *dař.žo.* ~ *dařžo*, *fá.ršo.* ~ *fāršo* : *má.ršo.* ~ *māršo*, *šá.xas* ~ *šāchas* „šachmatuose – priešininko karaliaus tiesioginis

puolimas“ : *šá.pas* ~ šāpas ir kt.;

2) tarimo vietos (lokalinė) opozicija, plg.: *bá.rę.* ~ bārė : *tá.rę.* ~ tārė : *vá.rę.* ~ vārė : *dá.rę.* ~ dārė, *pař.šo.* ~ pařšo : *dař.žo.* ~ dařžo, *padėkė* ~ padėk : *žadėkė* ~ žadėk, *supùs* ~ supùs : *sušùs* ~ sušùs, *gá.ro.* ~ gāro : *gá.lo.* ~ gālo : *gá.vo.* ~ gāvo, *žùs* ~ džiuš : *sùs* ~ siùs, *gá.ras* ~ gāras : *cá.ras* ~ cāras : *má.ras* ~ māras : *ká.ras* ~ kāras : *ná.ras* ~ nāras, *fá.rša.* ~ fāršą : *má.rša.* ~ māršą, *šá.ša.* ~ šāšą : *šá.ma.* ~ šāmą : *šá.xa.* ~ šāchą „šachmatuose – priešininko karaliaus tiesioginis puolimas“ : *šá.pa.* ~ šāpą : *šá.ka.* ~ šāką, *palāũ.ks* ~ palaũks : *pašāũ.ks* ~ pašaũks ir kt.;

3) duslumo–skardumo opozicija, plg.: *kėlė.* ~ kėlė : *gėlė.* ~ gėlė, *tařāũ.* ~ dariaũ : *dařāũ.* ~ dariaũ, *pùvo.* ~ pùvo : *bùvo.* ~ bùvo, *šilo.* ~ šilo : *žilo.* ~ žilo ir kt.;

4) kietumo–minkštumo opozicija, plg.: *lá.pu.* ~ lāpų : *lá.pù.* ~ lāpių, *žalũ* ~ žalų : *žalũ* ~ žalių, *žalõs* ~ žalõs : *žalĩõs* ~ žaliõs, *sùstie* ~ sùstie : *sũstie* ~ siùstie, *gražùs* ~ gražùs : *gražĩùs* ~ gražiùs, *su'ru* ~ sùrù : *su'ri* ~ sùriù, *pigù* ~ pigù : *pigũ* ~ pigiù, *puikùs* ~ puikùs : *puikĩùs* ~ puikiùs, *pliko.* ~ pliko. : *plĩko.* ~ plikio, *šauñùs* ~ šauñùs : *šauñĩùs* ~ šauniùs, *tá.ko.* ~ tāko : *tá.ko.* (*tá.ko.*) ~ tēko, *trókšt* ~ trókšt : *trókšt* ~ triókšt, *kùro.* ~ kùro : *kĩuro.* ~ kiùro ir kt.

4.1.2. Sintagminė priebalsių analizė

§ 114. Sintagminius priebalsinių fonemų santykius geriausia aprašyti atsižvelgiant į priebalsių užimamas pozicijas skiemenyje ir žodyje ([Girdenis, 1970, 6–20 (= 2000a, 194–203) ir ten. min. lit.; DLKG, 29–33; Girdenis, 2003a, 121–141; taip pat plg. Kurschat, 1876, 37 tt. ir kt.]; kitoki priebalsių skirstymą žr. [Vaitkevičiūtė, 1965, 68 tt.; Skardžius ir kt., 1950, 51 ir kt.]¹⁹². Kaip žinoma,

¹⁹² Lietuvių kalbotyroje priebalsių junginius pirmasis analizavo A. Pupkis (1966), o bendrąsias priebalsių fonotaktikos taisykles aprašė A. Girdenis (1970, 6–20 (= 2000a, 194–203); 2003a, 121 tt.). A. Girdenis išsamiai išanalizavo ir aprašė šiaurės žemaičių Mažeikių tarmės priebalsių junginius, jų struktūrą ir sintagminius (ir paradigminius) priebalsių santykius (1967a; 1971a (= Girdenis, 2000a, 221).

lietuvių kalboje skiemuo gali turėti dvi priebalsių grupes: pradinę (eksplozinę) ir galinę (implozinę). Kadangi pradinės priebalsių grupės labiau atsijusios nuo skiemens centro negu galinės, sintagminė, arba funkcinė, priebalsių klasifikacija pirmiausia pradedama pradinėmis jų grupėmis [Girdenis, 1970, 8 (= 2000a, 196); Girdenis, 2003a, 125 ir ten min. lit.].

Kaip ir kitose tarmėse (ir bendrinėje lietuvių kalboje), sintagminį priebalsių skirstymą komplikuoja periferiniai elementai (t. y. tarptautinės leksikos elementai, pvz., [f], [x], kai kurie pradiniai tarptautinių žodžių junginiai ir pan.), todėl į juos, kaip neautentiškus, neatsižvelgiama¹⁹³. Vėliau [f], [x] į skirstymo schemą įtraukiami atsižvelgiant į centrinis elementus. Tiesa, skirstant priebalsius pagal sintagminius santykius, neatsižvelgiama į priebalsių kietumą ir minkštumą, nes šis požymis būdingas visų tipų priebalsiams. Taip pat į tiriamosios šnektos priebalsių sistemą vis dėlto vėliau įtraukiamos ir afrikatos, nes, kaip minėta, kietosios afrikatos neskolintuose žodžiuose daugiausia vartojamos tik kai kuriuose onomatopėjinuose žodžiuose, o minkštosios afrikatos [č̆], [š̆] ne skoliniuose ir ne garsų pamėgdžiojimuose prieš priešakinės eilės balsius kaitaliojasi su minkštaisiais [f], [d̆], tačiau prieš užpakalinės eilės balsius [č̇], [ṧ] vartojami rečiau nei bendrinėje lietuvių kalboje, nes šnektai būdingos ir beafrikatės tariamosios nuosakos formos, pgl.: *aĩ.čė* ~ *aičia* ir *aĩ.tau* / *aĩ.tá.u* ~ *aĩtau* „eičiau“, *darĩ.čė* ~ *darỹčia* ir *darĩtau* / *darĩ.tá.u* ~ *darỹtau* „darỹčiau“, *vėstau* / *vėš.tá.u* ~ *vėstau* „vesčiau“, *pėštau* / *pėš.tá.u* ~ *pėštau* „peščiau“ ir pan. (dar žr. § 110 ir [Girdenis, 1970, 8 (= 2000a, 196); 2003a, 121 tt.]).

Toliau, aprašant sintagminius priebalsių santykius, abėcėlės tvarka pateikiami visų užfiksuotų priebalsių junginių (ne dūriniuose ir ne priešdėlių

Lietuvių (ir anglų) kalbos vidines priebalsių grupes (ir jų dažnumą) analizavo M. Strimaitienė (1974, 61–71; 1979, 48–61), A. Kazlauskienė ir G. Raškinis [Kazlauskienė, 2007; Kazlauskienė, Raškinis, 2008]. V. Karosienė (1985, 18–31; 1987, 44–55; 2004) ir I. Kruopienė (2000, 71–81; 2001, 67–82; 2005, 73–82) savo darbuose, aprašydamos skiemens ir šaknies struktūrą, skyrė dėmesio ir priebalsių sintagmatikai.

¹⁹³ Šiame darbe svetimybėmis nelaikomi tik tradiciniai, visuotinai šnekoje vartojami skoliniai (vgl. [Girdenis, 1970 (=2000a, 196), 10 išn.]), pvz.: akvatà (/ kvatà) „noras“, škadà „nuostolis“, advėrija „stakta“ ir t. t.

vediniuose) sąrašai ir junginių elementai (išskyrus, kaip minėta, svetimus elementus, junginius su [f], [x] bei afrikatomis)¹⁹⁴. Taip pat trumpai aprašoma atskirų priebalsių distribucija įvairiose junginių pozicijose, pateikiamas tiriamojoje šnektoje vartojamų junginių sąrašas ir atskirų priebalsių ar jų grupių vartojimas tuose junginiuose lentelėse. Priebalsių pozicijų lentelėse pliusai reiškia šnektoje užfiksuotus junginius, o minusai – junginius, kurie toje pozicijoje niekada nevartojami ne tik šnektoje, bet ir apskritai lietuvių kalboje (žr., pvz., [Pupkis, 1966b; Girdenis, 1967a; 2003a ir kt.]).

Pradiniai (eksploziniai) priebalsių junginiai

§ 115. Eksplozinėmis grupėmis laikomi žodžio pradžios junginiai – jie kartu yra ir skiemens pradžia [Girdenis, 2003a, 125]. Priėnų šnektos žodžio pradžios priebalsių junginiai gali turėti dvi arba tris fonemas¹⁹⁵.

Dviejų priebalsių junginiai gali būti tokie: [bj] *bjaurībė*. ~ bjaurybė, [bl] *blo'gà* ~ blogà, [br] *braidít* ~ braidýt, [dr] *dra'sùs* ~ drąsùs, [dv] *dvì* ~ dvì, [gl] *glámži.t* ~ glámžyt, [gn] *gnĩptu.* ~ gnỹbtų, [gr] *grót* ~ grót, [gv] *gvá.řdiję* ~ gvárdija, [kl] *kláusít* ~ klausýt, [kn] *kni'gà* ~ knygà, [kr] *krúmai* ~ krúmai, [kv] *kviēst* ~ kviēst, [pj] *pjóvę.* ~ pjóvė, [pl] *plikas* ~ plikas, [pr] *praũ.štie* ~ praūstie „prausti“, [sk] *skarikę.* ~ skarikė „skarelė“, [sl] *šlidù* ~ slidù, [sm] *smalà* ~ smalà, [sn] *šniėgas* ~ sniėgas, [sp] *špėt* ~ spėt, [sr] *šrėpt* ~ srėbt, [st] *stubà* ~ stubà, [sv] *šviėstas* ~ sviėstas, [šk] *škadà* ~ škadà „nuostolis“, [šl] *šluotùkę.* ~ šluotùkė „maža šluota“, [šm] *šmičūs* ~ šmičius „smičius“, [šn] *šné.ki.t* ~ šnėkyt „šnekinti“, [šp] *špó.si.t* ~ špósyt „juokauti“ [šr] *šrá.tas* ~ šrątas, [št] *štá.bas* ~ štąbas, [šv] *šviėsi.t* ~ šviėsyt „šviesinti“, [tr] *trīs* ~ trýs, [tv] *tvírti.t* ~ tvirtyt „tvirtinti“, [zb] *zbitku.* ~ zbitkų „išdaigų“, [zd] *zdanauskùtis* ~ Zdanauskùtis „pav. Zdanáuskas“, [zm] *zmeņ.ga* ~ zmeņga, [zv] *zviĩbę.* ~ zviĩbė, [žl] *žliũmbę.* ~ žliũmbė, [žm] *žmónę.s* ~

¹⁹⁴ Dauguma junginių gali būti ir kieti, ir minkšti, tačiau dėl ribotos darbo apimties, šiame darbe sąrašuose pateikiama tik po vieną, o ne po du kiekvieno užfiksuoto junginio pavyzdį, į priebalsių minkštumą ir kietumą klasifikuojant priebalsius atsižvelgiama vėliau (žr. § 126 ir toliau.).

¹⁹⁵ Vienanariais žodžio pradžios elementais Priėnų šnektoje (ir apskritai lietuvių kalboje) gali eiti bet kuris priebalsis, tačiau toks laisvas vartojimas nepadės atlikti sintagminės priebalsių klasifikacijos.

žmónės, [žn] žnaibikė. ~ žnaibikė, [žv] žvą.kė. ~ žvākė.

Šie pradiniai dvifonemiai junginiai gali susidėti iš pirmojo elemento [b], [d], [g], [k], [p], [s], [š], [t], [z] arba [ž] ir antrojo elemento [b], [d], [g], [j], [k], [l], [m], [n], [p], [r], [t] arba [v]. Vienas kito atžvilgiu šie elementai užima tokias pozicijas (žr. 40 lentelę):

40 lentelė. **Pradinių dviejų priebalsių junginių elementų pozicijos**

Pirmasis elementas	Antrasis elementas											
	[b]	[d]	[g]	[j]	[k]	[l]	[m]	[n]	[p]	[r]	[t]	[v]
[b]	-			+	-	+			-	+	-	
[d]		-			-				-	+	-	+
[g]			-		-	+		+	-	+	-	+
[k]	-	-	-		-	+		+		+		+
[p]	-	-	-	+		+			-	+		
[s]	-	-	-		+	+	+	+	+	+	+	+
[š]	-	-	-		+	+	+	+	+	+	+	+
[t]	-	-	-							+	-	+
[z]	+	+			-		+		-		-	+
[ž]					-	+	+	+	-		-	+

Atsižvelgdami į tai, kad pirmuoju dviejų priebalsių grupės elementu negali eiti [j], [l], [m], [n], [r] ar [v]¹⁹⁶, priebalsius galime suskaidyti į dvi klases:

1) *R* klasė, kuriai priklauso tik betarpiškai prieš balsį vartojami priebalsiai ([j], [l], [m], [n], [r], [v]¹⁹⁷);

2) *C* klasė, kuriai priklauso ne tik betarpiškai prieš balsį vartojami priebalsiai ([b], [d], [g], [k], [p], [s], [š], [t], [z] ir [ž]).

Be to, skiemenys su imploziniais sonantais visada būna ilgi ir kirčiuoti turi priegaides. Vadinasi, *R* klasės priebalsiai nuo kitų priebalsių skiriasi ir tuo, kad yra gana artimi balsiams, nes tam tikrais atvejais nulemia prozodinę skiemens

¹⁹⁶ Junginių [vl] lietuvių kalboje prasideda vardas *Vladas* ir pavardės *Vladarskis*, *Vladarskienė* (jų pasitaiko ir daugiau). Manoma, kad tai nelietuviškos struktūros tikriniai daiktavardžiai, todėl neturėtų būti laikomi lietuvių kalbos faktu. Tikriniai daiktavardžiai apskritai nėra visai geri pavyzdžiai, nors, kita vertus, tokie pavyzdžiai, kaip ir skoliniai, taip pat rodo tai, kas kalboje įmanoma (plg. [Trubeckoj, 1960, 254 tt.; Girdenis, 1970 (= 2000a, 197), 11, 12 išn.; 2003a, 126, 26 išn. ir ten. min. lit.]).

struktūrą. Šie priebalsiai vadintini sonantais, arba balsingaisiais priebalsiais.

Visi kiti – *C* klasės – priebalsiai yra konsonantai, arba trankieji. Juos galėtume skirstyti smulkiau atsižvelgdami į trinarius priebalsių junginius (žr. toliau), kurie būna tik STR tipo, plg.: [skl] *skl̥.pas* ~ skl̥pas „rūsysis“, [skr] *skraidít* ~ skraidýt, [skv] *skveřb̥e.si* ~ skveřb̥esi, [spj] *špjóv̥e.* ~ spjóv̥e, [spr] *špriņ̥ks* ~ sprin̥gs, [str] *štribaĩ.* ~ stribaĩ „civilinių ginkluotų sovietų valdžios būrių, 1944–1954 m. Lietuvoje padėjusių okupantams vykdyti represijas, nariai“, [stv] *št̥v̥ėr̥e.* ~ stv̥ér̥e, [špr] *špr̥ətai* ~ špr̥ətai, [štr] *šštrimaič̥ėĩ.* ~ Šštrimaičiaĩ (pavardė), [zgr] *žgri̥mba* ~ zgri̥mba.

Pirmuoju šių junginių elementu būna [s], [š] ar [z], o antruoju – [d], [g], [k], [p], [t]. Vienas kito atžvilgiu šie elementai išsidėsto taip (žr. 41 lentelę):

41 lentelė. Pradinių trijų priebalsių junginių elementų pozicijos

Pirmieji du elementai	Trečiasis elementas			
	[j]	[l]	[r]	[v]
[sk]		+	+	+
[sp]	+		+	
[st]			+	+
[šp]			+	
[št]			+	
[zg]			+	

Kaip matyti, visi junginiai, prasidedantys priebalsiais [š] ir [z], vartojami tik tikriniuose daiktavardžiuose (daugiausia pavardėse) ir skoliniuose.

Toliau priebalsiai [s], [š] ar [z] žymėtini simboliu *S* – tai pagal fonetines ypatybes reikš pučiamąjį priebalsį, arba tolydųjį, o [d], [g], [k], [p], [t] žymėtini simboliu *T* – tai atitinkamai reikš sprogstamąjį, arba netolydųjį, priebalsį. Tiesa, [ž] ir [b] žodžio pradžioje nesijungia (plg. [Girdenis, 1970, 9 (= 2000a, 197)], taip pat plg. šiaurės žemaičių pradinius trijų priebalsių junginius [Girdenis, 1967a, 207–208; Kliukienė, 1992, 28]), todėl priskirti juos kuriai nors konkrečiai klasei

¹⁹⁷ Išskyrus šiuo atveju nosinius.

galėsime tik atsižvelgę į neutralizacijos reiškinius, koreliaciją ir pan. (žr. § 126).

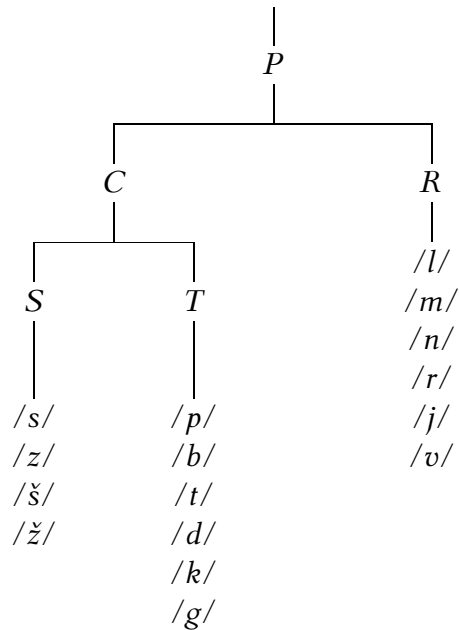
§ 116. Bendras pradinių priebalsių junginių sąrašas pateikiamas 42 lentelėje (prisimintina, kad į priebalsių junginių minkštumą ir kietumą šioje ir kitose lentelėse neatsižvelgiama):

42 lentelė. Pradinių priebalsių junginių sąrašas

Trijų fonemų junginiai	Dviejų fonemų junginiai		
	TR	ST	SR
<i>STR</i>	<i>TR</i>	<i>ST</i>	<i>SR</i>
<i>skl</i>	<i>bj</i>	<i>sk</i>	<i>sl</i>
<i>skr</i>	<i>bl</i>	<i>sp</i>	<i>sm</i>
<i>skv</i>	<i>br</i>	<i>st</i>	<i>sn</i>
<i>spj</i>	<i>dr</i>	<i>šk</i>	<i>sr</i>
<i>spr</i>	<i>dv</i>	<i>šp</i>	<i>sv</i>
<i>str</i>	<i>gl</i>	<i>št</i>	<i>šl</i>
<i>stv</i>	<i>gn</i>	<i>zb</i>	<i>šm</i>
<i>špr</i>	<i>gr</i>	<i>zd</i>	<i>šn</i>
<i>štr</i>	<i>gr</i>		<i>šr</i>
<i>zgr</i>	<i>gv</i>		<i>šv</i>
	<i>kl</i>		<i>zm</i>
	<i>kn</i>		<i>zv</i>
	<i>kr</i>		<i>žl</i>
	<i>kv</i>		<i>žm</i>
	<i>kv</i>		<i>žn</i>
	<i>pj</i>		<i>žv</i>
	<i>pj</i>		
	<i>pl</i>		
	<i>pr</i>		
	<i>tr</i>		
	<i>tv</i>		

Apibendrinti pradinių trijų priebalsių junginių struktūrą būtų galima taip: pirmuoju šių junginių elementu gali būti *S* klasės priebalsiai (dažniausiai [*s*]), viduryje vartojami *T* klasės priebalsiai (dažniausiai [*k*], [*t*], [*p*]), o betarpiškai prieš balsį eina *R* klasės priebalsiai (dažniausiai [*r*], rečiau [*v*] ir [*l*], [*j*]).

Pagal padėtį dviejų ir trijų priebalsių junginių grupėse priebalsių sintagminę klasifikaciją galima pavaizduoti tokia schema, kurioje *P* reiškia bet kokį priebalsį, *C* – trunkųjį (konsonantą), *T* – sprogstamąjį, *S* – pučiamąjį, *R* – balsingąjį (sonantą) (žr. 84 pav.):

84 pav. Sintagminės priebalsių klasės

Galiniai (imploziniai) priebalsių junginiai

§ 117. Kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje, galiniai (imploziniai) junginiai pirmiausia nagrinėtini nuo žodžio galo [Girdenis, 2003a, 129 ir ten min. lit.].

§ 118. Galiniai dviejų priebalsinių fonemų junginiai tiriamojoje šnekoje būna tokie: [ks] *pašóks* ~ pašóks, [kš] *bréks* ~ bréks, [kt] *palìkt* ~ palìkt, [lk] *nesu'kúlk* ~ nesukùlk, [ls] *pakaĩ.s* ~ pakaĩs, [lš] *pamé.lš* ~ paméłš, [lt] *išpílt* ~ išpílt, [mk] *nejiĩ.k* ~ nejiĩk „neimk“, [ms] *išiĩ.s* ~ išiĩs, [mš] *prikiĩ.š* ~ prikiĩš, [mt] *nuiĩ.t* ~ nuiĩt „nuimti“, [nk] *pririĩ.k* ~ pririĩk, [ns] *gi.veĩ.s* ~ gyveĩs, [nt] *nupínt* ~ nupínt, [pk] *nulùpk* ~ nulùpk, [ps] *priiùps* ~ priiùps, [pš] *šniĩpš* ~ šniĩpš, [pt] *priiùpt* ~ priiùpt, [rk] *neveĩ.k* ~ neveĩk, [rp] *taĩ.p* ~ taĩp, [rs] *išveĩ.s* ~ išveĩs, [rš] *priiē.š* ~ priiēš, [rt] *paká.rt* ~ pakárt, [sk] *papũsk* ~ papũsk, [st] *išmèst* ~ išmèst, [šk] *vèšk* ~ vèšk, [št] *vèšt* ~ vèšt.

Pirmaisiais galinių dvifonemių junginių elementais būna: [k], [l], [m], [n], [p], [r], [s], [š], antraisiais elementais – [k], [p], [s], [š] ir [t]. Vienas kito atžvilgiu jie užima tokias pozicijas (žr. 43 lentelę):

43 lentelė. Galinių dviejų priebalsių junginių elementų pozicijos

Pirmasis elementas	Antrasis elementas				
	[k]	[p]	[s]	[š]	[t]
[k]	–		+	+	+
[l]	+		+	+	+
[m]	+		+	+	+
[n]	+		+		+
[p]	+	–	+	+	+
[r]	+	+	+	+	+
[s]	+		–	–	+
[š]	+		–	–	+

Kaip matyti, prie šių grupių, o kaip matysim toliau, ir prie galinių trifonemių bei prie keturių priebalsinių fonemų junginių, ir atskirų galinių priebalsių prišlyja struktūriškai nemotyvuoti /k/, /t/, todėl žodžio gale realizuojama tokių junginių, kurie neįmanomi žodžio pradžioje, pvz.: [šk] *vėšk* ~ *vėzk*, [pk] *nulùpk* ~ *nulùpk*, taip pat [mt] *nejiñt*.t ~ *nejiñt* „neimti“, [nt] *nupínt* ~ *nupínt*. Tiesa, dėl istorinių priežasčių šnektoje (ir apskirtai lietuvių kalboje) žodžio gale nėra [šn] atitikmens [nš] (plg. *patreñš → *pafrãš* ~ *patrėš*) [Girdenis, 2001, 217].

§ 119. Galinių trijų priebalsinių fonemų junginių sąrašas toks: [ksk] *mėksk* ~ *mėgzk*, [kst] *primėkst* ~ *primėgzt*, [kšt] *plúkšt* ~ *pliúkšt*, [lks] *išal.ks* ~ *išalks* „išalks“, [lkt] *nusi'vil.kt* ~ *nusivilkt*, [lpk] *čiułpk* ~ *čiułpk*, [lps] *tił.ps* ~ *tiłps*, [lpt] *tił.pt* ~ *tiłpt*, [lsk] *meł.sk* ~ *mełsk*, [lst] *meł.st* ~ *mełst*, [lšk] *pamá.lšk* ~ *pamélžk*, [lšt] *pamá.lšt* ~ *pamélžt*, [mpk]¹⁹⁸ *pateñ.pk* ~ *pateñpk*, [mps] *žviñ.ps* ~ *zviñbs*, [mpt] *teñ.pt* ~ *teñpt*, [msk] *nedruñ.sk* ~ *nedruñsk*, [mst] *druñ.st* ~ *druñst*, [mšk] *prikiñ.sk* ~ *prikiñsk*, [mšt] *kiñ.št* ~ *kiñšt*, [nks] *pašpriñ.ks* ~ *paspriñgs*, [nkš] *iñ.kš* ~ *iñkš*, [nkt] *uždeñ.kt* ~ *uždeñgt*, [pšk] *šniřpšk* ~ *šnřpšk*, [pšt] *šniřpšt* ~ *šnřpšt*, [rks] *išpiř.ks* ~ *išpiřks*, [rkš] *sučiř.kš* ~ *sučiřkš*, [rkt] *veř.kt* ~ *veřkt*, [rpk] *dírpk* ~ *dírpk*, [rps] *kiř.ps* ~ *kiřps*, [rpš] *šniř.pš* ~ *šniřpš*, [rpt] *nukiř.pt* ~ *nukiřpt*, [rsk] *neišveř.sk* ~ *neišveřsk*, [rst] *nuveř.st* ~ *nuveřst*, [ršk] *priveř.šk* ~ *privėřžk*,

¹⁹⁸ Šnektoje (ir kitose lietuvių kalbos tarmėse) junginiai, kuriuose priebalsis [p] eina prieš kitą priebalsį, tą priebalsį [p] gali prarasti, pvz., *pateñ.pk* ~ *pateñpk*, *žviñ.ps* ~ *zviñbs* gali būti tariami ir be

[ršt] *veř.št* ~ *vèřzt*.

Pirmaisiais galinių trifonemių junginių elementais gali būti: [k], [l], [m], [n], [p], [r], antraisiais – [k], [p], [s], [š], trečiaisiais – [k], [t], [s] ir [š]. Galinis priebalsis [k] gali eiti po [p], [s], [š], galinis [t] gali eiti dar ir po [k], galiniai [s] ir [š] vartojami tik po [k] ir [p]. Taigi paskutiniai du priebalsiai gali jungtis taip: [ks], [kš], [kt], [pk], [ps], [pš], [pt], [sk], [st], [šk], [št]. Šie priebalsiai vienas kito atžvilgiu jungiasi taip (žr. 44 lentelę):

44 lentelė. Galinių trijų priebalsių junginių elementų pozicijos

Pirmasis elementas	Galinė grupė										
	[ks]	[kš]	[kt]	[pk]	[ps]	[pš]	[pt]	[sk]	[st]	[šk]	[št]
[k]	–	–	–					+	+		+
[l]	+		+	+	+		+	+	+	+	+
[m]				+	+		+	+	+	+	+
[n]	+	+	+								
[p]				–	–	–	–			+	+
[r]	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Kaip matyti iš pavyzdžių, žodžio gale yra junginių, nerealizuojamų žodžio pradžioje, pvz.: [kst] *primèkst* ~ *primègzt*, [lps] *til.ps* ~ *tilps*, [mst] *druñ.st* ~ *druñst*, [nkš] *iñ.kš* ~ *iñkš*, [rst] *nuveř.st* ~ *nuveřst* ir t. t.

§ 120. Toliau pateikiami galinių keturių priebalsinių fonemų junginių pavyzdžiai: [nkšk] *ne–iñ.kšk* ~ *neiñkšk*, [nkšt] *kreñ.kšt* ~ *kreñkšt*, [rksk] *ne–uř.ksk* ~ *neuř.gzk*, [rkst] *uř.kst* ~ *uřgzt*, [rkšk] *papuř.kšk* ~ *papuřkšk*, [rkšt] *supuř.kšt* ~ *supuřkšt*, [rpšk] *šniř.pšk* ~ *šniřpšk*, [rpšt] *šniř.pšt* ~ *šniřpšt*.

Pirmaisiais galinių keturių priebalsių junginių elementais gali eiti: [n] ir [r], antraisiais – [k] ir [p], trečiaisiais – [s] ir [š], o ketvirtaisiais – [k] ir [t]. Prieš paskutiniuosius priebalsius gali [š] ir [s]. Po pradinio [n] būna [k], o po pradinio [r] – dar ir [p]. Taigi du galiniai priebalsiai sudaro grupes [sk], [st], [šk] ir [št], o du pradiniai – [nk], [rk] ir [rp]. Viena kitos atžvilgiu šios grupės jungiasi taip (žr. 45 lentelę):

---

[p]: *pateñ.k* ~ *pateñk*, *žviñ.s* ~ *žviñs* ir pan. (plg. [Girdenis, 1967a, 213–214, 1 išn.]).

45 lentelė. Galinių keturių priebalsių junginių elementų pozicijos

Pradinė grupė	Galinė grupė			
	[sk]	[st]	[šk]	[št]
[nk]	+	+	+	+
[rk]	+	+	+	+
[rp]	+		+	+

§ 121. Bendras galinių priebalsių junginių sąrašas toks (žr. 46 lentelę):

46 lentelė. Galinių priebalsių junginių sąrašas

Keturių fonemų junginiai	Trijų fonemų junginiai				Dviejų fonemų junginiai					
	<i>RTST</i>	<i>TST</i>	<i>RST</i>	<i>RTT</i>	<i>RTS</i>	<i>ST</i>	<i>RS</i>	<i>TT</i>	<i>TS</i>	<i>RT</i>
<i>nkšk</i>	<i>ksk</i>	<i>lsk</i>	<i>lkt</i>	<i>lks</i>	<i>sk</i>	<i>ls</i>	<i>kt</i>	<i>ks</i>	<i>lk</i>	
<i>nkšt</i>	<i>kst</i>	<i>lst</i>	<i>lpk</i>	<i>lps</i>	<i>st</i>	<i>lš</i>	<i>pk</i>	<i>kš</i>	<i>lt</i>	
<i>rksk</i>	<i>kšt</i>	<i>lšk</i>	<i>mpk</i>	<i>mps</i>	<i>šk</i>	<i>ms</i>	<i>pt</i>	<i>ps</i>	<i>mk</i>	
<i>rkst</i>	<i>pšk</i>	<i>lšt</i>	<i>lpt</i>	<i>nks</i>	<i>št</i>	<i>mš</i>		<i>pš</i>	<i>mt</i>	
<i>rkšk</i>	<i>pšt</i>	<i>msk</i>	<i>mpt</i>	<i>nkš</i>		<i>ns</i>			<i>nk</i>	
<i>rkšt</i>		<i>mst</i>	<i>nkt</i>	<i>rks</i>		<i>rs</i>			<i>nt</i>	
<i>rpšk</i>		<i>mšk</i>	<i>rkt</i>	<i>rkš</i>		<i>rš</i>			<i>rk</i>	
<i>rpšt</i>		<i>mšt</i>	<i>rpk</i>	<i>rps</i>					<i>rp</i>	
		<i>rsk</i>	<i>rpt</i>	<i>rpš</i>					<i>rt</i>	
		<i>rst</i>								
		<i>ršk</i>								
		<i>ršt</i>								

Kaip matyti, produktyviausias galinių priebalsių junginių –*RST*– tipas, mažiausiai šnekoje dvifonemių –*TT*– tipo junginių.

Vidiniai (medialiniai) priebalsių junginiai

§ 122. Vidinių dviejų priebalsinių fonemų junginių sąrašas toks: [bd] *kìbdavo*. ~ *kìbdavo*, [bl] *kablìs* ~ *kabl̃s*, [br] *stuobr̃s* ~ *stuobr̃s*, [dl] *kùd̃l̃iūs* ~ *kùdliūs*, [dn] *l̃irdna* ~ *liūdna*, [dr] *budr̃iūs* ~ *budr̃iūs*, [dv] *advė.rijæ*. ~ *advėriją* „staktą“, [gd] *šo.gdít* ~ *šokdýt*, [gl] *agl̃inas* ~ *agl̃ynas*, [gm] *dr̃ė.gm̃ē* ~ *dr̃ėgm̃ē*, [gn] *ùgni*. ~ *ùgni*, [gr] *agr̃a.stas* ~ *agr̃astas*, [kl] *m̃ikli.t* ~ *m̃iklyt* „miklinti“, [km] *akm̃ė'nùku*. ~ *akmenùkų*, [kn] *sukñė.l̃ę*. ~ *sukñėl̃ė*, [kr] *vikr̃iūs* ~ *vikr̃iūs*, [ks]

pašóksim ~ pašóksim, [kš] *priřrēkšū* ~ pritrēkšiu, [kt] *piktas* ~ piktas, [kv] *akvatà* ~ akvatà „noras“, [lb] *búlbę.s* ~ búblęs „bulvęs“, [ld] *šíłdi.t* ~ šıldyt, [lg] *vá.łgi.t* ~ válgyt, [lk] *pé.łkę.* ~ pélkė, [lm] *ká.lmas* ~ kélmas, [ln] *píłno.* ~ pílno, [lp] *kíłpa* ~ kíłpa, [ls] *bał.sas* ~ bałsas, [lš] *mé.łšū* ~ méłšiu, [lt] *tíłtas* ~ tíłtas, [lv] *ká.łvis* ~ kálvis, [lz] *alžùkę.* ~ Alziùkė „Elzytė“, [lž] *mé.łžę.* ~ méłžė, [mb] *kamba'řù.ki.* ~ kambariùky „kambariuke“, [md] *giř.do.* ~ giřdo, [mk] *pasé.mkim* ~ pasémkim, [ml] *imlùs* ~ imlùs, [mp] *klúřpę.m* ~ klúřpėm, [ms] *keřsínai* ~ kemsýnai, [mš] *kiř.šo.* ~ kiřšo, [mt] *pareř.tu.* ~ pareřtu, [mř] *šiř.to.* ~ šiřto, [mž] *kiř.ždamas* ~ kiřždamas, [nd] *buřda* ~ buřda, [ng] *bangà* ~ bangà, [nk] *suř.ku* ~ suřku „sunkù“, [ns] *mířřu* ~ mįrsiu, [nt] *lentùkę.* ~ lentùkė, [pk] *sùpkis* ~ sùpkis, [pl] *žio.plřs* ~ žioplřs, [pn] *sá.pnas* ~ sāpnas, [pr] *kuprà* ~ kuprà, [ps] *lùpřu* ~ lùpsiu, [pš] *lé.přis* ~ lėpřis, [pt] *nùlupto.* ~ nùlupto, [rb] *indá.řbi.t* ~ indárbyt, [rd] *arđít* ~ ardýt, [rg] *vař.gas* ~ vařgas, [rk] *tá.rka* ~ tárka, [rl] *vařłę* ~ varłė, [rm] *pířmo.* ~ pįrmo, [rn] *vá.rna* ~ vārna, [rp] *kař.pę.* ~ kařpė, [rs] *kiř.řu* ~ kiřriu, [rš] *arřùs* ~ arřùs, [rš] *viř.ři.t* ~ viřřyt, [rt] *kařti* ~ karti, [rv] *vař.vi.t* ~ vařvyt „varvinti“, [rz] *ziř.žę.* ~ ziřžė, [rž] *veř.žę.* ~ veřžė, [sk] *drařkít* ~ draskýt, [sl] *uuořłę* ~ vuoslė „uosłė“, [sm] *skaũ.smo.* ~ skaũsmo, [sn] *kářnis* ~ kāsnis, [sp] *ká.řpinas* ~ kāspinas, [sr] *nasraĩ.* ~ nasraĩ, [st] *ràstu.* ~ ràstu, [sv] *lá.iřvi.t* ~ láisvyt, [šk] *miřkėtas* ~ miřkėtas, [řl] *nařlai'tę.łę.* ~ nařlaitėłė, [řm] *teřmuo* ~ teřmuo, [řn] *lařnójo.* ~ lařnójo, [řr] *deřrà* ~ deřrà, [řt] *krá.řtas* ~ krāřtas, [tk] *sietkùtę.* ~ sietkùtė „tinklinis krepřelis“, [tl] *putlùs* ~ putlùs, [tm] *řitmo.* ~ řitmo, [tn] *tìtnagas* ~ tìtnagas, [tr] *sùřę.* ~ sùřė, [tv] *gá.tvę.* ~ gātvė, [zd] *lazdùkę.* ~ lazdùkė, [zg] *mežgĩkla.* ~ mežgĩkla, [zl] *zi.žłřs* ~ zylřs, [žd] *kùřda* ~ kùřda, [žn] *mìřņius* ~ mįņius.

Pirmuoju vidinių dvifonemių junginių elementu gali būti visi priebalsiai, išskyrus [j], [v], antruoju elementu – visi priebalsiai, išskyrus [j]. Vienas kito atžvilgiu priebalsiai užima tokias pozicijas (žr. 47 lentelę):

47 lentelė. Vidinių dviejų priebalsių junginių elementų pozicijos

Pirmasis element.	Antrasis elementas														
	[b]	[d]	[g]	[k]	[l]	[m]	[n]	[p]	[r]	[s]	[š]	[t]	[v]	[z]	[ž]
[b]	-	+		-	+			-	+	-	-	-			
[d]		-		-	+		+	-	+	-	-	-	+		
[g]		+	-	-	+	+	+	-	+	-	-	-			
[k]	-	-	-	-	+	+	+		+	+	+	+	+	-	-
[l]	+	+	+	+	-	+	+	+		+	+	+	+	+	+
[m]	+	+		+	+	-		+		+	+	+			+
[n]		+	+	+			-			+		+			
[p]	-	-	-	+	+		+	-	+	+	+			-	-
[r]	+	+	+	+	+	+	+	+	-	+	+	+	+	+	+
[s]	-	-	-	+	+	+	+	+	+	-	-	+	+	-	-
[š]	-	-	-	+	+	+	+		+	-	-	+		-	-
[t]	-	-	-	+	+	+	+		+			-	+	-	-
[z]		+	+	-	+			-		-	-	-		-	-
[ž]		+		-			+	-		-	-	-		-	-

§ 123. Vidinių trifonemių priebalsių junginių pavyzdžiai tokie: [bzd] *vabzdīs* ~ *vabzdīs*, [bžd] *šná.bžda* ~ *šnābžda*, [gzd] *regzda'mì* ~ *regzdamì*, [gžd] *žvaigždė* ~ *žvaigždė*, [gžl] *pu.gžlùkas* ~ *pūgžliukas*, [ksk] *mėškīm* ~ *mėgzkīm*, [ksl] *mókslu.* ~ *mókslų*, [ksm] *riksmas* ~ *riksmas*, [ksn] *rė.kšnīs* ~ *rėksnīs*, [kst] *mėkstukas* ~ *mėgztukas*, [kšk] *tėkškīm* ~ *tėkškīm*, [kšl] *nešùkšli.k* ~ *nešiùkšlyk* „nešiukšlink“, [kšm] *frùkšmas* ~ *triùkšmas*, [kšr] *vìkšras* ~ *vìkšras*, [kšt] *rikštùkė* ~ *rykštùkė*, [lbd] *švilbda'mì* ~ *švilpdamì*, [ldr] *kó.ldro.m* ~ *kòldrom* „apklotas“, [lgd] *vilgda'mì* ~ *vilkdamì*, [lks] *vil.ksim* ~ *vilksim*, [lkš] *il.kšis* ~ *ilgšis*, [lkt] *vil.ktu.* ~ *vilktų*, [lpk] *sučùl.pkit* ~ *sučiułpkit*, [lpn] *silpnà* ~ *silpnà*, [lps] *til.psim* ~ *tilpsim*, [lpt] *til.pta.i* ~ *tilptai* „tilptum“, [lsk] *meļ.škīm* ~ *meļskim*, [lsm] *šēlsmo.* ~ *šēlsmo*, [lsn] *pabal'snót* ~ *pabalsnót*, [lst] *žilštēlė.s* ~ *žilstelės*, [lsv] *mēlsvà* ~ *mēlsvà*, [lšk] *mé.lškīm* ~ *mélžkim*, [lšt] *pamel'stūr* ~ *pamelštū*, [lzd] *mēļ.zda-o.* ~ *mēļzdavo*, [lžd] *mēļzda'mì* ~ *mēļzdamì*, [mbl] *duñ.blas* ~ *duñblas*, [mbr] *skuñ.brė.* ~ *skuñbrė*, [mpk] *išteñ.pkim* ~ *išteñpkim*, [mpl] *krumplėtas* ~ *krumplėtas*, [mpr] *tamprūs* ~ *tamprūs*, [mps] *žviñ.pšu* ~ *zviñbsiu*, [mpt] *teñ.pta.i* ~ *teñptai* „temptum“, [msk] *griñ.škīm* ~ *griñzkim*, [msn] *kramsnót* ~ *kramsnót*, [mst] *sùdrumsto.* ~ *sùdrumsto*, [mšk] *kiñ.škit* ~ *kiñškit*, [mšt] *kiñ.štu.* ~ *kiñštų*,

[mzd] *grimzdãũ.* ~ grimzdaũ, [mzl] *druĩ.žlę.s* ~ druĩžlės, [mžd] *kimžda'mi* ~ kimždami, [ndr] *gaĩ.drã.s* ~ gaĩdrã.s, [ngd] *baĩ.gdamã.s* ~ baĩgdã.s, [ngl] *aĩglĩs* ~ anglĩs, [ngn] *druĩ.gnã.s* ~ druĩgnã.s, [ngr] *viĩgrũs* ~ vingrũs, [ngv] *leĩĩgvãuse* ~ lengviãusia, [nkl] *aĩ.klo.dę.* ~ aĩklodę „antklodę“, [nks] *špriĩ.ksim* ~ spriĩsim, [nkš] *iĩ.kšit* ~ iĩkšit, [nkt] *uždeĩ.ktu.* ~ uždeĩktũ, [ntn] *ceĩ.ĩneris / seĩ.ĩneris* ~ ceĩtneris / seĩtneris „centneris“, [ntr] *aĩ.trã.s* ~ aĩtrã.s, [nzb] *lá.nžbeĩgini.kãi* ~ lãnzberginykãi „landzbergininkãi“, [psn] *žũpsnis* ~ žiũpsnis, [pst] *drã.psto.* ~ drãbsto, [psv] *vãpsvã* ~ vãpsvã, [pšk] *šniĩpškit* ~ šniĩpškit, [pšn] *lipšnũs* ~ lipšnũs, [pšt] *šniĩpštu.* ~ šniĩpštũ, [rbd] *kiĩ.bdamã.s* ~ kiĩbdã.s, [rbl] *siurbliĩs* ~ siurbliĩs, [rgd] *vaĩ.gdamã.s* ~ vaĩgdã.s, [rgl] *snaĩglĩs* ~ snãrgliĩs, [rkl] *ãrklĩs* ~ arklĩs, [rks] *piĩ.ksim* ~ piĩksim, [rkš] *šviĩ.kšũ* ~ šviĩkšiu, [rkt] *veĩ.ktu.* ~ veĩktũ, [rpk] *dĩrĩpkim* ~ dĩrbkim, [rpl] *sviĩplĩs* ~ sviĩrplĩs, [rps] *kiĩ.ĩsim* ~ kiĩĩsim, [rps] *šniĩ.ĩsim* ~ šniĩĩsim, [rpt] *kiĩ.ptũ.* ~ kiĩptũ, [rsk] *kiĩ.škim* ~ kiĩškim, [rsl] *'veĩ.sli.ni.kã.s* ~ veĩslinykas „verslininkã“, [rst] *veĩ.stũ.* ~ veĩstũ, [ršk] *vaĩškę* ~ vaĩškę, [ršl] *dũršlikã.s* ~ dũršlikã „koštuvas, akytas samtis“, [ršt] *piĩ.štã.s* ~ piĩštã.s, [rtk] *kũrĩtkę.* ~ kũrĩtkę „striukę“, [rzd] *barzdã* ~ barzdã, [rzg] *uĩ.žgę.* ~ uĩžgę, [ržd] *veĩ.ždãvo.* ~ veĩždãvo, [str] *ã.strũ.* ~ ãstrũ, [štr] *aštrũs* ~ aštrũs.

Pirmuoju vidinių trifonemių junginių elementu būna [b], [g], [k], [l], [m], [n], [p], [r], labai retai (tik keliuose žodžiuose) gali būti [s], [š]. Antruoju vidinių trifonemių junginių priebalsiu gali eiti [b], [d], [g], [k], [p], [s], [š], [z], [ž]. Trečiuoju vidinių trifonemių junginių elementu būna [b] (labai retai), [d], [g], [k], [l], [m], [n], [r], [s], [š], [t], [v].

Galiniai du priebalsiai gali sudaryti tokias grupes: [bd], [bl], [br], [dr], [gd], [gl], [gn], [gr], [gv], [kl], [ks], [kš], [kt], [pk], [pl], [pn], [pr], [ps], [pš], [pt], [sk], [sl], [sm], [sn], [st], [sv], [šk], [šl], [šm], [šn], [šr], [št], [tk], [tn], [tr], [zb], [zd], [zg], [zl], [žd], [žl].

Vienas kito atžvilgiu išvardyti elementai jungiasi taip (žr. 48a ir 48b lenteles):

48a lentelė. Vidinių trijų priebalsių junginių elementų pozicijos

Pirmasis element.	Galinė grupė																			
	[bd]	[bl]	[br]	[dr]	[gd]	[gl]	[gn]	[gr]	[gv]	[kl]	[ks]	[kš]	[kt]	[pk]	[pl]	[pn]	[pr]	[ps]	[pš]	[pt]
[b]	-	-	-							-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
[g]					-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
[k]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-							
[l]	+			+	+						+	+	+	+		+		+		+
[m]		+	+											+	+		+	+		+
[n]				+	+	+		+	+	+	+	+	+							
[p]	-	-	-	-	-	-	-	-	-					-	-	-	-	-	-	-
[r]	+	+			+	+				+	+	+	+	+	+			+	+	+
[s]	-	-	-	-	-	-	-	-	-											
[š]	-	-	-	-	-	-	-	-	-											

Pirmasis element.	Galinė grupė																					
	[sk]	[sl]	[sm]	[sn]	[st]	[sv]	[šk]	[šl]	[šm]	[šn]	[šr]	[št]	[tk]	[tn]	[tr]	[zb]	[zd]	[zg]	[zl]	[žd]	[žl]	
[b]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		+			+		
[g]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-		+			+	+	
[k]	+	+	+	+	+		+	+	+		+					-	-	-	-	-	-	
[l]	+		+	+	+	+	+					+					+			+		
[m]	+			+	+		+	+									+		+	+		
[n]														+	+	+						
[p]				+	+	+	+			+		+				-	-	-	-	-	-	
[r]	+	+			+		+	+				+	+		+		+	+		+		
[s]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			+	-	-	-	-	-	-	
[š]	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-			+	-	-	-	-	-	-	

48b lentelė. Vidinių trijų priebalsių junginių galinių elementų pozicijos

Antrasis elementas	Trečiasis elementas											
	[b]	[d]	[g]	[k]	[l]	[m]	[n]	[r]	[s]	[š]	[t]	[v]
[b]	–	+			+			+				
[d]		–		–				+	–	–	–	
[g]		+	–	–	+		+	+	–	–	–	+
[k]	–	–	–	–	+				+	+	+	
[p]	–	–	–	+	+		+	+	+	+	+	
[s]	–	–	–	+	+	+	+		–	–	+	+
[š]	–	–	–	+	+	+	+	+	–	–	+	
[t]	–	–	–	+			+	+			–	
[z]	+	+	+	–	+				–	–	–	
[ž]		+		–	+				–	–	–	

§ 124. Šnektoje vartojami tokie vidiniai keturių priebalsinių fonemų junginiai: [lksm] *dveļ.ksmas* ~ dveļksmas, [lksn] *dulksnà* ~ dulksnà, [lkst] *smiļ.ksta* ~ smiļksta, [lkšn] *kuļkšnis* ~ kulkšnis, [lkšv] *pilkšvó.kas* ~ pilkšvókas, [lpsm] *šviļ.psmas* ~ švilpsmas, [lpst] *al.psta* ~ alpsta, [mpst] *kliņ.psta* ~ kliņpsta (gali būti ištariama ir *kliņ.sta* ~ kliņsta), [ngžd] *iļ.gždamas* ~ iņkšdamas, [nksm] *liņ.kšmi.t* ~ liņksmyt „linksminti“, [nksn] *žīņkšnis* ~ žingsnis, [nkst] *aņkšti* ~ ankšti, [nkšk] *kreņ.kškim* ~ kreņkškim, [nkšt] *míņkšti.t* ~ minkštyt „minkštinti“, [rbžd] *šniř.bždamas* ~ šniřpšdamas, [rgzd] *buř.gzdamas* ~ buřgzdamas, [rgzl] *niurgzļis* ~ niurgzļys, [rgžd] *gīrgžda* ~ gīrgžda, [rksm] *veř.ksmas* ~ veřksmas, [rksn] *veřkšnis* ~ verksnys, [rkst] *vař.ksta* ~ vařksta, [rkšk] *puř.kškim* ~ puřkškim (tačiau gali būti ištariama ir *puř.škim* ~ puřskim), [rkšl] *čūrkšļē* ~ čuurkšļē, [rkšn] *šeř.kšnas* ~ šeřkšnas, [rkšt] *šviř.kštai* ~ švirkštai „švirkštum“, [rpsn] *verpsnóiau* ~ verpsnójau, [rpst] *siř.psta* ~ siřpsta, [rpšt] *darpstūs* ~ darbštūs.

Pirmaisiais vidinių keturių priebalsių junginių elementais gali eiti [l], [m], [n], [r], antraisiais – [b], [g], [k], [p], trečiaisiais – [s], [š], [z] ir [ž], o ketvirtaisiais – [d], [k], [l], [m], [n], [t] ir [v].

Du galiniai priebalsiai sudaro tokias priebalsių grupes [sm], [sn], [st], [šk], [šl], [šn], [št], [šv], [zd], [zl], [žd], du pradiniai – [lk], [lp], [mp], [ng], [nk], [rb], [rg], [rk], [rp]. Viena kitos atžvilgiu grupės užima tokias pozicijas (žr. 49 lentelę):

49 lentelė. Vidinių keturių priebalsių junginių elementų pozicijos

Pradinė grupė	Galinė grupė										
	[sm]	[sn]	[st]	[šk]	[šl]	[šn]	[št]	[šv]	[zd]	[zl]	[žd]
[lk]	+	+	+			+		+	-	-	-
[lp]	+		+						-	-	-
[mp]			+						-	-	-
[ng]	-	-	-	-	-	-	-	-			+
[nk]	+	+	+	+			+		-	-	-
[rb]	-	-	-	-	-	-	-	-			+
[rg]	-	-	-	-	-	-	-	-	+	+	+
[rk]	+	+	+	+	+	+	+		-	-	-
[rp]		+	+				+		-	-	-

§ 125. Kaip matyti iš pavyzdžių, vidiniai keturių priebalsių junginiai tiriamojoje šnektoje (ne dūriniuose ir ne priešdėlių vediniuose) gali būti dviejų tipų: 1) $-RTST-$, pvz.: [lkst] *šmiľ.ksta* ~ smiľksta, [nkšt] *mĩŗkšti.t* ~ mĩnkštyt „minkštinti“, [rgžd] *gĩrgžda* ~ gĩrgžda, 2) $-RTSR-$, pvz.: [lksn] *dulksnà* ~ dulksnà, [lkšv] *pilkšvó.kas* ~ pilkšvókas, [nksm] *liŗ.kšmi.t* ~ liĩksmyt „linksminti“, [rkšn] *šer.kšnas* ~ šerĩkšnas. Tačiau jeigu skaičiuotume ir tokius junginius, į kurių sudėtį įeina ir afrikatos, keturių (taip pat ir trijų bei dviejų) priebalsių junginių sąrašas būtų ilgesnis¹⁹⁹, pvz.: $RTSĉ-$ ([rkšč] *šviŗ.kšĉe* ~ šviŗkšĉia, taip pat plg. *kapšĉãũ.* ~ kapšĉiaũ), $RTSž-$ ([rgždž] *beŗ.gžžes* ~ beŗgždžias, taip pat plg. *aŗžãũ.* ~ ardžiaũ) (plg. [Girdenis, 1967a, 215–227; 2003a, 136]). Kiekvienam keturių priebalsinių fonemų junginiui atliepia $-TST-$, $-RST-$, $-RTS-$, $-RTT-$ arba $-TSR-$, $-RSR-$, $-RTR-$ tipo trifonemiai ir $-ST-$, $-TS-$, $-TT-$, $-RS-$, $-RT-$, $-SR-$, $-TR-$ ir $-RR-$ tipo dvifonemiai junginiai, sudaryti iš tų pačių priebalsinių fonemų²⁰⁰. Labai retas $-STR-$ tipo junginys (plg. 48b ir 50 lenteles): kaip ir kitose tarmėse (ir apskritai lietuvių kalboje) su šia vidine priebalsių grupe vartojamas vos vienas kitas žodis.

Iš vidinių priebalsinių junginių pavyzdžių matyti, kad *R* klasės priebalsiai,

¹⁹⁹ Tačiau šiuos atvejus aptarsime vėliau (žr. § 126, 135–136).

²⁰⁰ Apskritai prisimintina, kad sudėtingesnis junginys implikuoja atitinkamo paprastesnio buvimą, t. y. „jeigu randame $-RTST-$ ar $-RTSR-$ junginį, rasime ir $-TST-$ ar $-TSR-$; jeigu randame $-TST-$ ar $-TSR-$, rasime ir $-ST-$ ar $-SR-$ “ (plačiau žr. [Girdenis, 2003a, 137]).

vartojami tik po balsių ar prieš balsius, o kiti priebalsiai gali užimti ir kitas pozicijas (taip pat plg. eksplozines ir implozines priebalsių grupes). Taip pat atkreiptinas dėmesys į tai, kad *R* klasės priebalsiai neduslėja prieš dusliuosius priebalsius ir neskardina dusliųjų (žr. toliau § 126).

Atsižvelgiant į vidinių trijų priebalsių junginių struktūrą, nesunku pastebėti, kad *C* klasės priebalsiai gali eiti viduriniu ju (centrinu) šių junginių elementu. Taip pat šie priebalsiai būna pirmieji prieš balsinguosius pradiniuose dvifonemiuose junginiuose.

50 lentelė. Vidinių priebalsių junginių sąrašas

Keturių fonemų junginiai		Trijų fonemų junginiai								Dviejų fonemų junginiai							
<i>RTST</i>	<i>RTSR</i>	<i>TST</i>	<i>RST</i>	<i>RTS</i>	<i>RTT</i>	<i>TSR</i>	<i>RSR</i>	<i>RTR</i>	<i>STR</i>	<i>ST</i>	<i>TS</i>	<i>RS</i>	<i>TT</i>	<i>RT</i>	<i>SR</i>	<i>TR</i>	<i>RR</i>
<i>lkst</i>	<i>lksm</i>	<i>bzd</i>	<i>lsk</i>	<i>lks</i>	<i>lbd</i>	<i>gžl</i>	<i>lsm</i>	<i>ldr</i>	<i>str</i>	<i>sk</i>	<i>ks</i>	<i>ls</i>	<i>bd</i>	<i>lb</i>	<i>sl</i>	<i>bl</i>	<i>lm</i>
<i>lpst</i>	<i>lksn</i>	<i>bzd</i>	<i>lst</i>	<i>lkš</i>	<i>lgd</i>	<i>ksl</i>	<i>lsn</i>	<i>lpn</i>	<i>štr</i>	<i>sp</i>	<i>kš</i>	<i>lš</i>	<i>gd</i>	<i>ld</i>	<i>sm</i>	<i>br</i>	<i>ln</i>
<i>mpst</i>	<i>lkšn</i>	<i>gzd</i>	<i>lšk</i>	<i>lps</i>	<i>lkt</i>	<i>ksm</i>	<i>lsv</i>	<i>mb</i>		<i>st</i>	<i>ps</i>	<i>lz</i>	<i>kt</i>	<i>lg</i>	<i>sn</i>	<i>dl</i>	<i>lv</i>
<i>ngzd</i>	<i>lkšv</i>	<i>gzd</i>	<i>lšt</i>	<i>mps</i>	<i>lpk</i>	<i>kns</i>	<i>msn</i>	<i>mbr</i>		<i>šk</i>	<i>pš</i>	<i>lž</i>	<i>pk</i>	<i>lk</i>	<i>sr</i>	<i>dn</i>	<i>ml</i>
<i>nkst</i>	<i>lpsm</i>	<i>ksk</i>	<i>lzd</i>	<i>nks</i>	<i>lpt</i>	<i>kšl</i>	<i>mzl</i>	<i>mpl</i>		<i>št</i>		<i>ms</i>	<i>pt</i>	<i>lp</i>	<i>sv</i>	<i>dr</i>	<i>rl</i>
<i>nkšk</i>	<i>nksm</i>	<i>kst</i>	<i>lzd</i>	<i>nkš</i>	<i>mpk</i>	<i>kšm</i>	<i>rsl</i>	<i>mpr</i>		<i>zd</i>		<i>mš</i>	<i>tk</i>	<i>lt</i>	<i>šl</i>	<i>dv</i>	<i>rm</i>
<i>nkšt</i>	<i>nksn</i>	<i>kšk</i>	<i>msk</i>	<i>rks</i>	<i>mpt</i>	<i>kšr</i>	<i>ršl</i>	<i>ndr</i>		<i>zg</i>		<i>mž</i>		<i>mb</i>	<i>šm</i>	<i>gl</i>	<i>rn</i>
<i>rbzd</i>	<i>rgzl</i>	<i>kšt</i>	<i>mst</i>	<i>rkš</i>	<i>ngd</i>	<i>psn</i>		<i>ngl</i>		<i>žd</i>		<i>ns</i>		<i>md</i>	<i>šn</i>	<i>gm</i>	<i>rv</i>
<i>rgzd</i>	<i>rksm</i>	<i>pst</i>	<i>mšk</i>	<i>rps</i>	<i>nkt</i>	<i>psv</i>		<i>ngn</i>				<i>rs</i>		<i>mk</i>	<i>šr</i>	<i>gn</i>	
<i>rgzd</i>	<i>rksn</i>	<i>pšk</i>	<i>mšt</i>	<i>rpš</i>	<i>rbd</i>	<i>pšn</i>		<i>ngr</i>				<i>rš</i>		<i>mp</i>	<i>zl</i>	<i>gr</i>	
<i>rkst</i>	<i>rkšl</i>	<i>pšt</i>	<i>mzd</i>		<i>rgd</i>			<i>ngv</i>				<i>rz</i>		<i>mt</i>	<i>žn</i>	<i>kl</i>	
<i>rkšk</i>	<i>rkšn</i>		<i>mzd</i>		<i>rkt</i>			<i>nkl</i>				<i>rž</i>		<i>nd</i>		<i>km</i>	
<i>rkšt</i>	<i>rpsn</i>		<i>nzb</i>		<i>rpk</i>			<i>ntn</i>						<i>ng</i>		<i>kn</i>	
<i>rpst</i>			<i>rsk</i>		<i>rpt</i>			<i>ntr</i>						<i>nk</i>		<i>kr</i>	
			<i>rst</i>		<i>rtk</i>			<i>rbl</i>						<i>nt</i>		<i>kv</i>	
			<i>ršk</i>					<i>rgl</i>						<i>rb</i>		<i>pl</i>	
			<i>ršt</i>					<i>rkl</i>						<i>rd</i>		<i>pn</i>	
			<i>rzd</i>					<i>rpl</i>						<i>rg</i>		<i>pr</i>	
			<i>rzg</i>					<i>rtr</i>						<i>rk</i>		<i>tl</i>	
			<i>rzd</i>											<i>rp</i>		<i>tm</i>	
														<i>rt</i>		<i>tn</i>	
																<i>tr</i>	
																<i>tv</i>	

Kaip matėme, pradiniuose junginiuose, sudarytuose tik iš *C* klasės priebalsių, pirmieji būna *S* poklasio nariai, dažniausiai [s], [š], [z], o antraisiais – *T* poklasio nariai, dažniausiai [b], [d], [k], [p], [t]. Kad *S* ir *T* poklasiai sudaro skirtingus sintagminius poklasius, matyti ir iš vidurinių keturių priebalsių junginių (išskyrus junginius, į kurių sudėtį įeity afrikatos): jų pirmasis elementas visada būna balsingasis (sonantas), antrasis – sprogstamasis [p], [b], [k], [g],

trečiasis – pučiamasis (dažniausiai [s], [š], [z]), ketvirtasis – sprogstamasis arba balsingasis priebalsis.

Akustiniu ir artikuliaciniu požiūriu sprogstamuosius nuo pučiamųjų priebalsių skiria tarimo pobūdis: tariant sprogstamuosius iš pradžių tam tikrais kalbos padargais burnoje sudaroma aklina kliūtis, tada įvyksta staigus sprogimas (burnoje sudaryta kliūtis likviduojama): kalbos padargai staigiai prasiskečia, oras akimirksniu prasiveržia. Pučiamųjų artikuliacijai būdinga ne aklina uždaruma, o siauras plyšys tarp kalbos padargų visą tarimo laiką [plg. Pakerys, 2003, 71; Girdenis, 2003a, 182 ir kt.].

§ 126. Toliau sintagminę priebalsių klasifikaciją patogiausia tėti atsižvelgiant į neutralizacijos reiškinius²⁰¹. Kaip žinoma (plg. [Girdenis, 1970, 9–13 (= 2000a, 197–198); Girdenis, 2003a, 149–150, 155–157 ir kt.], neutralizaciją patiria *C* klasės (t. y. *S* ir *T* poklasių) nariai: relevantinė, arba stiprioji, jų pozicija yra prieš balsius ir *R* tipo priebalsius. Kitaip tariant, prieš balsius ir *R* tipo priebalsius realizuojamos *C* klasės narių opozicijos. *O* neutralizuojama tų priebalsių opozicija prieš *C* klasės priebalsius ir žodžio gale, t. y. prieš pauzę (plg. *C* klasės priebalsių distribucijos lentelę).

Prieš *C* klasės narius ir pauzę ir pučiamieji, ir sprogstamieji skyla į du poklasius: ten, kur vartojami [z], [ž] ir [b], [g], [d], nevartojami [s], [š] ir [k], [t], [p], o kur vartojami [s], [š] ir [p], [t], [k], negali būti [z], [ž] ir [b], [g], [d]. Žodžio gale būna tik [s], [š] ir [p], [t], [k]. *R* tipo priebalsiai aptartai neutralizacijai indiferentiški: kaip buvo matyti iš junginių pavyzdžių, dėl balsingųjų priebalsių kiti priebalsiai neskardėja, o ir patys jie neduslėja.

Taigi atsižvelgiant į šią neutralizaciją, atsiskiria skardieji trunkieji [z], [ž], [b], [g], [d] ir duslieji trunkieji [s], [š], [p], [t], [k]. Kaip buvo matyti iš priebalsių junginių pavyzdžių, šių klasių priebalsiai gali jungtis tik su savo poklasio nariais,

---

²⁰¹ Kaip žinoma, neutralizacija vadinamas reguliarus fonemų (arba ištisų jų klasių) neskyrimas tam tikrose griežtai apibrėžtose pozicijose. Ji svarbi todėl, kad „leidžia tėti ir detalizuoti bei konkretizuoti tą fonemų klasifikaciją, kurios pagrindinius griaučius suformuoja sintagminių klasių analizė“ [Girdenis, 2003a, 169], taip pat žr. [Trubeckoj, 1960, 256 tt.; Girdenis, 1970 (= 2000a, 197 ir ten min. lit.); 2003a, 147–175; Odden, 2007, 333, 336 ir kt.].

pvz.: /pt/, /kt/, /št/ ir pan. arba /bd/, /gd/, /žd/ ir pan.

51 lentelė. **C klasės priebalsių distribucija Priėnų šnektoje**²⁰²

Sintagminė klasė	Priebalsiai	Pozicijos				
		[-V]	[-t/s]	[-d/z]	[-R]	[-#]
		1	2	3	4	5
C	[k]	+	+		+	+
	[g]	+		+	+	
	[t]	+	+		+	+
	[d]	+		+	+	
	[p]	+	+		+	+
	[b]	+		+	+	
	[s]	+	+		+	+
	[z]	+		+	+	
	[š]	+	+		+	+
	[ž]	+		+	+	

Kadangi tose pačiose morfemose tų poklasių nariai kaitaliojasi gana reguliariai (pvz.: *pešù* ~ *pešù* : *pèštu.* ~ *pèštù* : *pèždamas* ~ *pèšdamas*, *vežù* ~ *vežù* : *vèštu.* ~ *vèštù* : *vèždamas* ~ *vèždamas*, *tepù* ~ *tepù* : *tèptu.* ~ *tèptù* : *tèbdamas* ~ *tèpdamas*, *šrebù* ~ *srebiù* : *šrèptu.* ~ *srèbtù* : *šrèbdamas* ~ *srèbdamas*, *lekù* ~ *lekiù* : *lèktu.* ~ *lèktù* : *lègdamas* ~ *lèkdamas*, *bai'gù* ~ *baigiù* : *baĩ.ktu.* ~ *baĩgtù* : *baĩ.gdamas* ~ *baĩgdamas*), galima sakyti, kad tarp jų yra koreliacija /s/ : /z/ = /š/ : /ž/ = /p/ : /b/ = /t/ : /d/ = /k/ : /g/. Atsižvelgiant į tai, dabar galima tiksliau nustatyti [b], [ž] vietą priebalsių sistemoje (plg. § 115) – pirmąjį priskirti skardžiųjų sprogstamųjų, o antrąjį – skardžiųjų pučiamųjų poklasiui. Tokį pasirinkimą remia ir minėta koreliacinių porų narių opozicijos neutralizacija, t. y. ta pozicija, kurioje jos nariai automatiškai virsta vieni kitais – suduslėja arba suskardėja. Kadangi neutralizacijos pozicijoje (ne dėl gretimų garsų įtakos, o dėl struktūrinių priešasčių) [p], [t], [k], [s], [š] vartojami prieš pauzę ir apskritai yra dažnesni [Svecevičius, 1966; Šimkūnaitė, 1965; Karosienė, Girdenis, 1993, 28–38 (= Girdenis, 2001, 64–74)], jie toliau klasifikuojant bus laikomi

²⁰² Pozicijų reikšmės tokios: pirma pozicija prieš balsį, antra – prieš [k], [t], [p], [s], [š], trečia – prieš [g], [d], [b], [z], [ž], ketvirta – prieš R tipo priebalsį, penkta – prieš pauzę (plg. [Girdenis, 2003a, 150, 13 lent.]).

nežymėtisiais koreliacijos nariais (taip pat žr. [Girdenis, 1970, 11–12 (= 2000a, 198)]. Priskirti [ž] *S* poklasiui verčia ir visų to poklasio narių neutralizacija prieš afrikatas /č̣/, /ǰ̣/: šioje pučiamųjų [s], [z] ir [š], [ž] neutralizacijos pozicijoje gali būti vartojami tik [š] ir [ž], plg. *pařškrìšù* ~ *pařskrìsiu* : *pařškrìščē* ~ *pařskrìščia* „*pařskrìščiau*“, *zřze* ~ *zřzia* : *zřščē* ~ *zřščia* „*zřščiau*“ ir pan. Be to, ir atsižvelgiant į šią neutralizaciją, ir pagal artikuliacinius požymius (tarimo vietą), pučiamuosius [s], [z] ir [š], [ž] galima suskaidyti į smulkesnius poklasius: [s], [z] laikytini dantiniai, o [š], [ž] – alveoliniais (*mùšē* ~ *mùsē* : *mùšē* ~ *mùšē*, *vèzdamas* ~ *vèzdamas* : *vèždamas* ~ *vèždamas*).

Atsižvelgiant į: **1)** *R* klasės lūpinių ir alveolinių nosinių opozicijos neutralizaciją prieš lūpinius [p], [b] (plg.: *šviñ.ta* ~ *šviñta* (šalia *švìto*. ~ *švìto*), *buñ.da* ~ *buñda* (šalia *bùdo*. ~ *bùdo*), bet *liñ.pa* ~ *liñpa* (šalia *lìpo*. ~ *lìpo*), *kiñ.ba* ~ *kiñba* (šalia *kìbo*. ~ *kìbo*), taip pat plg.: *iñpìlk* ~ *impìlk* „*ìpilk*“, *iñbìršto.na*. ~ *im Bìrštoną* „*ì Bìrštoną*“, *sémbeřnis* ~ *sénbernis*, tačiau pasitaiko ir dvejopų variantų, pvz., pavartojama ir *iñpříenus* ~ *im Príenus*, ir *iñpříenus* ~ *in Príenus* „*ì Príenus*“ ir pan. (tokių pavyzdžių yra ir daugiau); ir **2)** *R* klasės narių padėtį pradiniuose trijų priebalsinių fonemų junginiuose (šiuose junginiuose niekada nevartojami [m], [n]), balsinguosius [j], [l], [m], [n], [r], [v] reikėtų skirstyti taip: sklandieji [l], [r]²⁰³; pučiamieji [j], [v]²⁰⁴; nosiniai lūpinis (arba žemo tembro²⁰⁵) [m] ir nelūpinis (arba aukšto tembro) [n].

Kadangi afrikatos Príenų šnekteje laikomos savarankiškėmis fonemomis, jos sintagminiu požiūriu turėtų būti priskiriamos prie trankiųjų sprogstamųjų priebalsių, kaip ir bendrinėje kalboje. Pirmiausia tokią išvadą remtų padėtis vidinių priebalsių junginiuose: afrikatos (ypač [č], [dž]) vartojamos kartu su *T* klasės priebalsiais, ir antra, negalima pamiršti morfonologinės /č̣/, /ǰ̣/ ir /t/, /d/

²⁰³ Kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje, šiems priebalsiams bendra tai, kad jiems nebūdingos nei [m], [n], nei [j], [v] sintagminės savybės [Girdenis, 1970, 19 (= 2000a, 199)].

²⁰⁴ Jei sudėtinius dvibalsius laikytume junginiais *balsis* + [*i u*], tai tam tikrose pozicijose [*i*], [*u*] galėtume laikyti [j], [v] poziciniais variantais [Kazlauskas, 1966, 75; Svecvičius, Pakerys, 1968, 86–96; Pakerys, 2003, 130; Girdenis, 1970, 12–13 (= 2000a, 198–199) ir ten min. lit.; DLKG, 22 ir kt.].

²⁰⁵ Dėl akustinių ir artikuliacinių diferencinių požymių koreliatų žr. 210 išn. ir ten min. lit.

kaitos (plg. *téte*. ~ *téte* „tėtė“ ir *téčei* ~ *téčiai* „tėčiai“, *mé.dis* ~ *mėdis* ir *mé.žėi* ~ *mėdžiai*, *piř.ktu.* ~ *piřktų* ir *piř.kčė* ~ *piřkčia* „pirkčiau“, *iř.kštu.* ~ *iřkštų* ir *iř.kščė* ~ *iřkščia*)²⁰⁶.

§ 127. Kaip ir bendrinėje lietuvių kalboje, svetimoms kilmės <f x> traktuotini kaip atskira periferinių garsų kategorija [plg. Girdenis, 1970, 6–20 (= 2000a, 194–203); DLKG, 27–34; Girdenis, 2003a, 121 tt. ir kt.]²⁰⁷. Kaip žinoma, periferiniai šnektos elementai nėra lygiaverčiai su centriniais fonologinės sistemos nariais, taigi vienokia ar kitokia <f x> klasifikacija nepakeistų šnektos sistemos vaizdo.

Nors <f x> yra pučiamosios artikuliacijos, sintagminiu požiūriu jie dažniausia vartojami T tipo priebalsių pozicijose. Ypač tai matyti iš toliau pateikiamų pavyzdžių. Pavyzdžiui, <f> tiriamojoje šnektose gali būti pakeičiamas sprogstamaisiais [p] ir [b], pvz.: *kómpliktas* ~ *kòmpliktas* „konfliktas“, *tili'pònu.* ~ *tilipònu* „telefonų“, *pérma.* ~ *pèrmą* „fermą“, *korá.kto.řù.* ~ *korãktorių* „charakterį“, *dip,tari'tù* ~ *diptaritù* „diferitu“, *pùdbo.la.* ~ *pùdbolą* „futbolą“ ir pan., bet plg. *fróntas* ~ *fròntas*, *atmòsfèra.* ~ *atmosfèrą*. Tiesa, vietoj <f> kartais pavartojamas balsingasis lūpinis [v], plg. *póřřvėlis* ~ *pòrtvelis* „portfelis“.

Panašiai kaip <f>, į sprogstamuosius (tik nelūpinius) sintagminiu požiūriu panašus ir <x> (plg. *xló.rkalķė.s*²⁰⁸ ~ *chlòrkalkės*, *šá.xto.į* ~ *šãchtoį*, bet *krizañtėmu.* ~ *krizantėmų* „chrizantemų“, *korá.kto.řù.* ~ *korãktorių* „charakterį“).

Svetimųjų priebalsių padėtis tiriamosios šnektos (ir apskritai lietuvių kalboje) priebalsinių fonemų sistemoje matyti pateikiamoje 54 lentelėje.

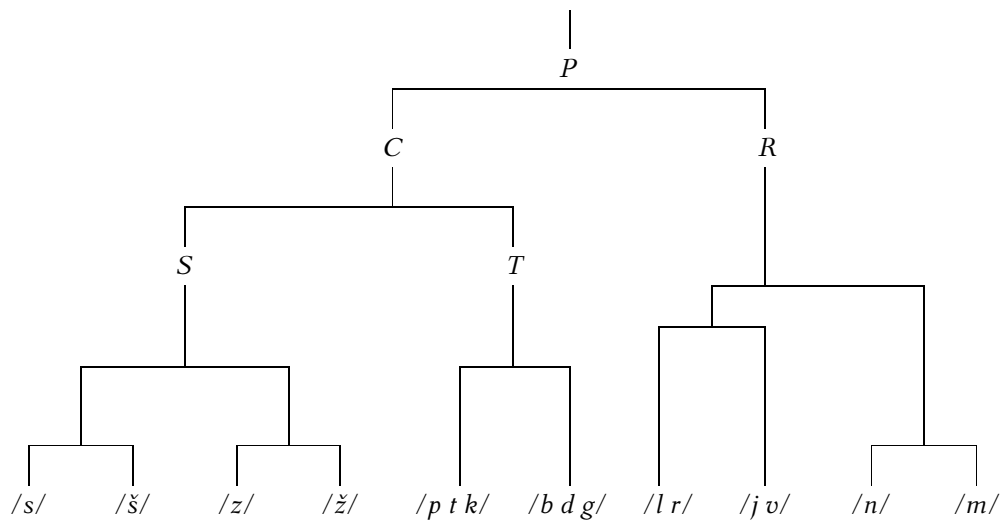
§ 128. Atsižvelgiant į sintagminius priebalsių santykius ir neutralizacijos reiškinius, pateikiama pagrindinė priebalsinių fonemų klasių ir poklasių

²⁰⁶ Vadinasi, žodžiai *cvàktele.* ~ *cvàktelė* („cvaktelėjo“) (plg. *kvañ.ktele.įo.* ~ *kvañktelejo*), *cvàkt* ~ *cvàkt* ir pan. prasideda normalios sandaros junginiu (TR–). Tiesa, lietuvių kalbos ištiktukai laikomi reguliarios fonotaktinės sandaros žodžiais [Girdenis, 2003a, 138, 42 išn. ir ten min. lit.; 1970 (= 2000a, 200)].

²⁰⁷ N. Trubeckojaus manymu, kalbos sistemos nariai apskritai gali būti tik autentiški elementai [Trubeckoj, 1960; plačiau apie tai žr. Girdenis, 1977, 183–193 (= 2000b, 79–87)].

²⁰⁸ Trumpasis [ɔ] Priėnų šnektose šiame žodyje pailgėjęs. Taip pat plg. *kó.rtom* ~ *kòrtom*. Plačiau apie trumpąjį [ɔ] žr. *Vokalizmo* skyriuje, § 48–49.

sistema²⁰⁹:

85 pav. **Sintagminių priebalsių klasių ir poklasių sistema**

Baigiant sintagminę priebalsių klasifikaciją, dar prisimintina, kad visus priebalsius (išskyrus [j], nes jis visada minkštas) galima suskirstyti pagal tembrinę koreliaciją: kietųjų (nepalatalizuotų) ir minkštųjų (palatalizuotų) priebalsių opozicija galimà tik prieš užpakalinės eilės balsius, todėl kietieji ir atitinkami minkštieji priebalsiai laikytini savarankiškomis fonemomis. Visais kitais atvejais priebalsio kietumas ar minkštumas priklauso nuo pozicijos: prieš priešakinius balsius ir minkštuosius priebalsius gali eiti tik daugiau ar mažiau minkšti priebalsiai, o žodžio gale ir prieš kietuosius priebalsius vartojami tik kieti priebalsiai (pavyzdžius ir išimtis žr. § 105, taip pat plg. Girdenis, 2003a, 150–151 ir ten min. lit.).

Reikia pabrėžti, kad tiriamosios šnektos sintagminės priebalsių klasės iš esmės tokios pačios kaip bendrinės kalbos [DLKG, 32]. Tai visai normalu, nes apskritai lietuvių tarmių konsonantizmas nuo bendrinės kalbos skiriasi iš esmės tik tam tikromis detalėmis: gali nesutapti jų morfonologiniai santykiai ir dažnumas (pvz., afrikatų). Būtent todėl, kaip teigia A. Girdenis ir Z.

²⁰⁹ Kaip jau buvo minėta, *P* reiškia bet kokį priebalsį, *C* – trunkųjį (konsonantą), *T* – sprogtamąjį, *S* – pučiamąjį, *R* – balsingąjį (sonantą).

Zinkevičius, priebalsių sistema negalima remtis klasifikuojant tarmes [Girdenis, Zinkevičius, 1966, 141 (= Girdenis, 2000a, 47); Girdenis, 2003a, 210, 128 išn.].

§ 129. Priebalsių sintagminę klasifikaciją, kaip žinoma, galima apibendrinti ir atsižvelgiant į dichotominės fonologijos principus [Trubeckoj, 1960; Jakobson, Challe, 1962; Kazlauskas, 1966; Girdenis, 2003a, 216 tt. ir ten min. lit.]: *C* klasės (trankieji) priebalsiai, arba nebalsingieji, laikytini turinčiais konsonantiškumo požymį, tačiau neturinčiais vokališkumo; *R* klasės priebalsiams (balsingiesiems, arba sonantams) būdingas ir konsonantiškumo, ir vokališkumo požymis. *S* klasės (pučiamieji) priebalsiai yra tolydūs, *T* klasės (sprogstamieji) – netolydūs. Pučiamieji sonantai /*j v*/ galėtų būti laikomi difuziniais, nedifuziniai sonantai /*l r*/ – kompaktiniais, /*m n*/ – nekompaktiniais²¹⁰. Arba /*n m*/ galima laikyti nosiniais, tokiu atveju nedifuziniai sonantai laikytini nenosiniais ir pan. Visi skardieji priebalsiai pagal dichotominės fonologijos terminus interpretuoti kaip skardieji, o duslieji – kaip duslieji ir pan. Plačiau diferenciniai požymiai, arba binarinės opozicijos²¹¹, aptariamoms skyriuje „Priebalsinių fonemų opozicijos ir diferenciniai požymiai“.

4.1.3. Priebalsių junginių struktūros apžvalga

§ 130. Toliau apžvelgiama pradinių, vidinių ir galinių junginių struktūra. Pirmiausia prisimintina, kad kiekvienas priebalsių junginys sintagminiu požiūriu gali susidėti iš *C* (*S*, *T*) ir *R* tipo fonemų (žr. §§ 115–128). Kaip matyti iš

---

²¹⁰ Iš priebalsių, kaip žinoma, kompaktiniai yra tie, kurie turi pagrindinį tarimo židinį vidurinėje arba užpakalinėje burnos dalyje. Taigi šnektoje, ir apskritai lietuvių kalboje, be balsingųjų /*l l̃ r r̃*/, kompaktiniai yra ir /*k k̃ g g̃ š š̃ ž ž̃*/ tipo balsiai. Dėl kompaktinių bei difuzinių priebalsių ir kitų akustinių ir artikuliacinių diferencinių požymių koreliatų žr. [Jakobson, Fant, Halle, 1962, 177–210; Jakobson, Challe, 1962, 254–258; Jakobson, Fant, Halle, 1972, 18–45], taip pat žr. [Pakerys, 2003, 76; Girdenis, 2003a, 225–237 ir kt.].

²¹¹ Šių opozicijų nežymėtisiais nariais laikytini atitinkami duslieji, kietieji, dantiniai ir nelūpiniai priebalsiai. Kaip ir bendrinėje kalboje, visos priebalsių priešpriešos galimos prieš užpakalinės eilės balsius. Duslieji ir skardieji priebalsiai dar priešinami prieš priešakinės eilės balsius ir balsinguosius priebalsius (pavyzdžių žr. § 113).

sintagminės analizės, vien iš konsonantų (*S* ir *T* klasės priebalsių) susidedančiuose junginiuose vartojamos tik dusliosios arba tik skardžiosios fonemos. Be to, junginiai gali būti kieti ir minkšti: kaip minėta, prieš minkštąjį priebalsį ir priešakinės eilės balsį einantys priebalsiai yra daugiau ar mažiau minkšti, išskyrus kai kurias išimtis (žr. § 105). Paprastai tik kieti būna galiniai priebalsių junginiai. Kaip buvo galima matyti iš pavyzdžių, tik iš kietų arba tik iš minkštų susideda daugelis žodžio pradžios junginių (žr. §§ 115–116). Toliau apžvelgiant junginių struktūrą, į priebalsių minkštumą ir kietumą neatsižvelgiama.

Pradiniai trifonemiai junginiai Priėnų šnektoje, kaip ir bendrinėje kalboje (ir kitose tarmėse), būna *STR* tipo, iš kurio gali būti išvedami dvifonemiai junginiai, plg.: *ST* (/sp/, /st/, /sk/, /šp/, /št/, /šk/, /zb/, /zd/), *SR* (/sl/, /sm/, /sn/, /sr/, /sv/, /šl/, /šm/, /šn/, /šr/, /žl/ ir t. t.), *TR* (/bj/, /pj/, /gl/, /pl/, /pr/, /tr/, /kv/, /tv/ ir t. t.). Pastebėtina, kad tam tikrais atvejais teoriškai įmanomi junginiai žodžio pradžioje (ir ne tik) nerealizuojami. Tai atsitinka ne tik dėl vienokių ar kitokių fonetinių priežasčių, dažniausia tie formaliai įmanomi junginiai sudaro vadinamuosius tuščiuosius langelius, arba sistemos spragas [Girdenis, 2003a, 147–149 ir ten min. lit.; Girdenis, 1967a, 273], kurios iš esmės bet kada galėtų būti užpildytos (pvz., naujais skoliniais ar garsažodžiais ir pan.). Pavydžiui, sintagminė analizė parodė, kad tiriamojoje šnektoje pradiniuose junginiuose /j/ vartojama tik po /p/ arba /b/; prieš *T* tipo priebalsius niekada nevartojama /ž/; pradiniuose trijų fonemų junginiuose niekada nepasitaiko /m/ ir /n/ ir t. t. Panašių pavyzdžių galima rasti kone visose lietuvių tarmėse ir bendrinėje kalboje (žr. [Girdenis, 2003a, 125–126], dar plg. [Pupkis, 1966b; Girdenis, 1967a; Strimaitienė, 1976 ir kt.]).

§ 131. Daug ir įvairių vartojama vidinių dvifonemių priebalsių junginių, pvz.: *RS*, *RT*, *RR*, *ST*, *SR*, *TS*, *TT*, *TR*. Šio tipo junginiuose randamos arba žodžio pradžioje galimos grupės *ST* ir *SR*, arba trijų priebalsių junginių elementai *R–*, *T–* ir *–S*, *–T*, *–R*.

Palyginti nemažai ir vidinių trifonemių junginių, plg.: *RST*, *RSR*, *RTS*, *RTT*, *RTR*, *TST*, *TSR*, *STR*. Paskutinis junginys apskritai lietuvių kalboje yra labai retas ir neproduktyvus (žr. 48b, 50 lent., taip pat plg. šio darbo 192 išnašoje min. lit.). Visiems šiems junginiams pirmiausia bendra tai, kad jų centre gali būti vartojami tik konsonantai. Išsamiau jų (kaip ir dvifonemių) struktūrą patogiausia aptarti iš pradžių apžvelgus vidinių keturių priebalsių grupių *RTST* ir *RTSR* sandarą. Kaip matyti, jų paskutiniai du elementai sudaro žodžio pradžioje vartojamus junginius *-ST* ir *-SR*, o pirmieji elementai – žodžio pradžioje pagal sintagminius dėsnius negalimą junginį *RT-*. Kurią nors iš šių trijų gupių visada turi ir kiekvienas vidinis trijų priebalsinių fonemų junginys, išskyrus, žinoma, retus junginius */str/*, */štr/*. Kaip iš sintagminės analizės paaiškėjo, vidiniai priebalsių junginiai, kurie prasideda *R* klasės priebalsiu, gali baigtis arba elementais *-S*, *-T*, *-R*, arba dvifonemiais *-ST*, *-SR*, *-TS*, *-TT*, *-TR* ar trifonemiais *-TST* ir *-TSR* tipo junginiais. Junginiai, kurie prasideda *T* klasės priebalsiu, gali baigtis elementais *-S*, *-T*, *-R* arba junginiais *-ST*, *-SR*. Taigi vidiniai priebalsių junginiai yra: 1) neišvestiniai – tai *STR*, *ST*, *SR* tipo junginiai ir, žinoma, tokie, kuriuos sudaro kuris nors vienas *S*, *T* arba *R* klasės priebalsis; 2) išvesti iš pirmiau minėtų, pridėjus *R-*, *T-* ar jų grupę *RT-*. Pažymėjus neišvestinius junginius *-ST-*, *-SR-* ir atskiro tipo (*S*, *T* arba *R*) priebalsį simboliu *x*, vidinių junginių struktūrinių tipų santykiai atrodo taip (žr. 52 lentelę):

52 lentelė. Vidinių priebalsių junginių tipai Priėnų šnektoje

x	Tx	$R(T)x$
<i>ST</i>	<i>TST</i>	<i>RST, RTST</i>
<i>SR</i>	<i>TSR</i>	<i>RSR, RTSR</i>
<i>S</i>	<i>TS</i>	<i>RS, RTS</i>
<i>T</i>	<i>TT</i>	<i>RT, RTT</i>
<i>R</i>	<i>TR</i>	<i>RR, RTR</i>

Kaip ir bendrinėje kalboje (ir kitose lietuvių tarmėse), vidinių junginių

struktūrinius santykius galima apibendrinti ta pačia dėsningumo formule: $RTx \supset Tx \supset x$ (dėl formulės žr. [Girdenis, 1967a, 275; 1971, 30 (= 2000a, 221); 2003a, 137; DLKG, 31–33], kuri reiškia, kad visada sudėtingesnis junginys suponuoja atitinkamo paprastesnio junginio buvimą: jeigu yra Tx ir Rx , yra ir x , jeigu yra RTx , tai būtinai yra ir Tx , ir x ir pan.

§ 132. Aptariant implozines grupes, iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad ne visus junginius galima laikyti veidrodiniais pradinių junginių atspindžiais, kaip bendrinėje kalboje. Pavyzdžiui, aiškiai veidrodiniais pradiniais laikytini junginiai RTS (*išpiř.ks* ~ išpiřks, *tiļ.ps* ~ tiļps), RS (*išveř.s* ~ išveřs, *přikiř.š* ~ přikiřš), RT (*paká.rt* ~ pakárt, *neįiř.k* ~ neįiřk „neimk“) ir TS (*pašóks* ~ pašóks, *přilùps* ~ přilùps). Tačiau tokie junginiai kaip $RTST$, RST , RTT , TST , ST , TT skiriasi nuo pirmiau minėtų. Pasigilinus atidžiau matyti, kad nuo RTS , RS , RT , TS tipo junginių antrieji tiesiog skiriasi prišlijusiais nemotyvuotais priebalsiais /t/ ir /k/, plg.: $RTS-T$ (*ne-uř.ksk* ~ neuř.gzk, *šniř.pšt* ~ šniřpšt), $RS-T$ (*druř.st* ~ druřst, *nuveř.sk* ~ nuveřsk), $RT-T$ (*teř.pt* ~ teřpt, *nukiř.pt* ~ nukiřpt), $TS-T$ (*mėksk* ~ mėgzk, *šniřpšk* ~ šniřpšk), $S-T$ (*papĩsk* ~ papĩusk, *vėšk* ~ vėžk), $T-T$ (*palĩkt* ~ palĩkt, *přilùpt* ~ přilùpt). Taigi manytina, Priėnų šnektoje visi galiniai junginiai yra atitinkamų pradinių priebalsių grupių veidrodiniai variantai, kartais išplėsti nemotyvuotais priebalsiais /t/ ir /k/. Žinoma, kai kurie galiniai priebalsių junginiai savo struktūra sutampa ir su atitinkamais vidiniais junginių variantais, pavyzdžiui, skirtingose vieno žodžio formose tas pats priebalsinių fonemų junginys gali būti ir vidinis, ir galinis (plg. *veř.št* ~ vėršt ir *veř.stu.* ~ vėrztų, *přimėkst* ~ primėgzt ir *přimėkstu.* ~ primėgztų). Tačiau galiniuose priebalsinių fonemų junginiuose po trankiųjų neina R tipo priebalsiai (t. y. žodžio gale nevartojami CR tipo junginiai), be to, jie negali baigtis dviem skardžiaisiais sprogstamaisiais (ir apskritai skardžiaisiais trankiaisiais), taip pat minkštaisiais priebalsiais.

Skirtingai negu Priėnų šnektoje (taigi ir bendrinėje lietuvių kalboje) interpretuojami galiniai šiaurės žemaičių Mažeikių tarmės priebalsių junginiai: jie

aprašomi griežtai nesilaikant universalios J. Kurilovičiaus ir S. Šaumiano schemos (plg. [Kuryłowicz, 1960, 193 tt.; Šaumjan, 1962, 169 tt.]), nes didžioji galinių priebalsių junginių dalis šioje tarmėje yra ne veidrodinis pradinių priebalsių junginių atspindys, o atitinkamų vidinių grupių variantai, kartais išplėsti priešijusiu priebalsiu /s/. Tik žodžio gale, kaip ir Prėnų šnektoje, nebūna tų vidinių priebalsių junginių, kuriuose balsingieji priebalsiai eina po trankiųjų (plačiau žr. [Girdenis, 1967a, 208–227, 268–279; Girdenis, 1971a, 30 (= 2000a, 221)]; dar plg. [Kliukienė, 1992, 28]).

4.1.4. Priebalsinių fonemų opozicijos ir diferenciniai požymiai

§ 133. Visi kalbos elementų, taigi ir fonemų, santykiai gali būti ne tik sintagminiai, bet ir paradigminiai (žr. [Martinet, 1963, 391; Stepanov, 1975, 258 tt.; Girdenis, 2003a, 109–110 ir ten min. lit., 115 tt., 176 tt.]). Aprašius priebalsių inventorius ypatybes ir išanalizavus sintagminius fonemų santykius bei neutralizacijos atvejus, toliau galima trumpai aptarti fonemų paradigminius santykius (opozicijas) ir pačius mažuosius fonologinius elementus – diferencinius požymius, leidžiančius nusakyti kiekvienos fonemos fonologinį turinį, t. y. apibūdinti fonemas kaip simultaninius skiriamųjų požymių derinius [Trubeckoj, 1960, 73; Blumfeld, 1968, 78; Fant, 1970, 52; Girdenis, 2003a, 172 tt. ir kt.]). Išsamų lietuvių kalbos priebalsių paradigminių santykių ir diferencinių požymių aprašą žr. [Girdenis, 2003a, 178–191]). Prisimintina, kad požymis fonologijoje laikomas skiriamuoju tuomet, kai jo vieno pakanka skirti žodžius ar formas [Martinet, 1960, 96]. Aprašant požymius svarbu atsižvelgti ir į fonemų dažnumą, taip pat akustines bei artikuliacines garsų ypatybes. Kaip ir balsinių, taip ir priebalsinių fonemų diferenciniai požymiai šiame darbe pateikiami vadinamojoje fonemų matricoje (priebalsių matricą žr. 53 lent., balsių – 24 lent.): jos stulpeliai

atliepia fonemoms, o eilutės – diferenciniams požymiams²¹².

Esminiai sintagminių priebalsių klasių ir požymių išskyrimo motyvai jau buvo išdėstyti (žr. §§ 115–128). Dabar lieka rasti diferencinius požymius²¹³, kurie leistų suskirstyti likusias nesuskirstytas trankiųjų sprogstamųjų (dusliųjų */p t k/* ir skardžiųjų */b d g/*) ir balsingųjų sonantų klases */l r/* ir */j v/*.

§ 134. Kaip buvo minėta, */p/* ir */b/* yra priebalsiai, prieš kuriuos neutralizuojama */m/ : /n/* opozicija, kurios nariai skiriasi požymiu ‘lūpinis’–‘nelūpinis’. Taigi galima laikyti, kad ir */p/*, */b/* skiriasi nuo kitų *T* poklasio narių kaip lūpiniai nuo nelūpinių. Tariant lūpinės artikuliacijos */p/*, */b/*, lūpos sudaro aklina sątaigiai pašalinamą kliūtį. Tariant nelūpinius sprogstamuosius kliūtis sudaroma liežuvio, tik */t/*, */d/* artikuliuojami liežuvio galu, pakeltu prie viršutinių dantų ar alveolių, todėl jiems priskirtinas diferencinis požymis ‘liežuvio priešakinis’, o */k/*, */g/* artikuliuojami prie minkštojo gomurio prispausta užpakaline liežuvio dalimi – jie nuo */t/*, */d/* skirtųsi požymiu ‘liežuvio užpakalinis’ (arba kitaip – ‘neprišakinis’). Suklasifikavus sprogstamuosius pagal požymius ‘lūpinis’–‘nelūpinis’ ir ‘liežuvio priešakinis’–‘neprišakinis’, toliau, atsižvelgiant į hierarchinę tvarką, reikėtų juos skirstyti pagal požymius ‘skardusis’–‘duslusis’²¹⁴ (koreliacijų požymiai, kaip žinoma, laikytini ir diferenciniais požymiais) – šių trijų požymių visai pakanka kiekvienam sprogstamajam priebalsiui apibūdinti ir atskirti nuo bet kurio kito sprogstamojo.

Balsinguosius (sonantus) toliau galima skirstyti taip: */j/* ir */v/* gali būti skiriami nuo */l/* ir */r/* kaip pučiamieji nuo nepučiamųjų (plg. */s/ : /t/*), */v/* nuo */j/* skiriasi pagal tarimo židinio vietą ir aktyvųjį kalbos padargą, ir yra laikytinas

---

²¹² Visi skiriamieji koreliacijų ir jų pluoštų požymiai yra teigiami arba neigiami: atsižvelgiant į fonemų santykius žymėtųjų narių diferenciniai požymiai laikomi teigiamais, o nežymėtųjų – neigiamais [Trubeckoj, 1960, 82 tt., 90; Girdenis, 2003a, 159 tt. ir ten min. lit.]. Kaip paprastai, nuliais žymimi tie požymiai, pagal kuriuos atitinkamos priebalsinės fonemos neskiriamos – arba jie negali tiesiogiai atlikti skiriamosios funkcijos, arba jie yra svetimi toms fonemoms.

²¹³ Kaip žinoma, skirtingų sintagminių klasių nariams atsidūrus vienoje pozicijoje, sintagminių klasių požymiai funkcionuoja kaip pagrindiniai atitinkamų fonemų klasių diferenciniai požymiai“ [Girdenis, 2003a, 186].

²¹⁴ Priebalsių opozicija pagal šiuos požymius, kaip minėta analizuojant sintagminius priebalsių santykius, realizuojama prieš balsius ir balsinguosius priebalsius.

lūpiniu. /j/ (kaip ir /n/) yra nelūpinis (arba liežuvinis). Taigi nelūpinė artikuliacija būdinga /t d k g n j/, o lūpinė artikuliacija – priebalsiams /p b m v/.

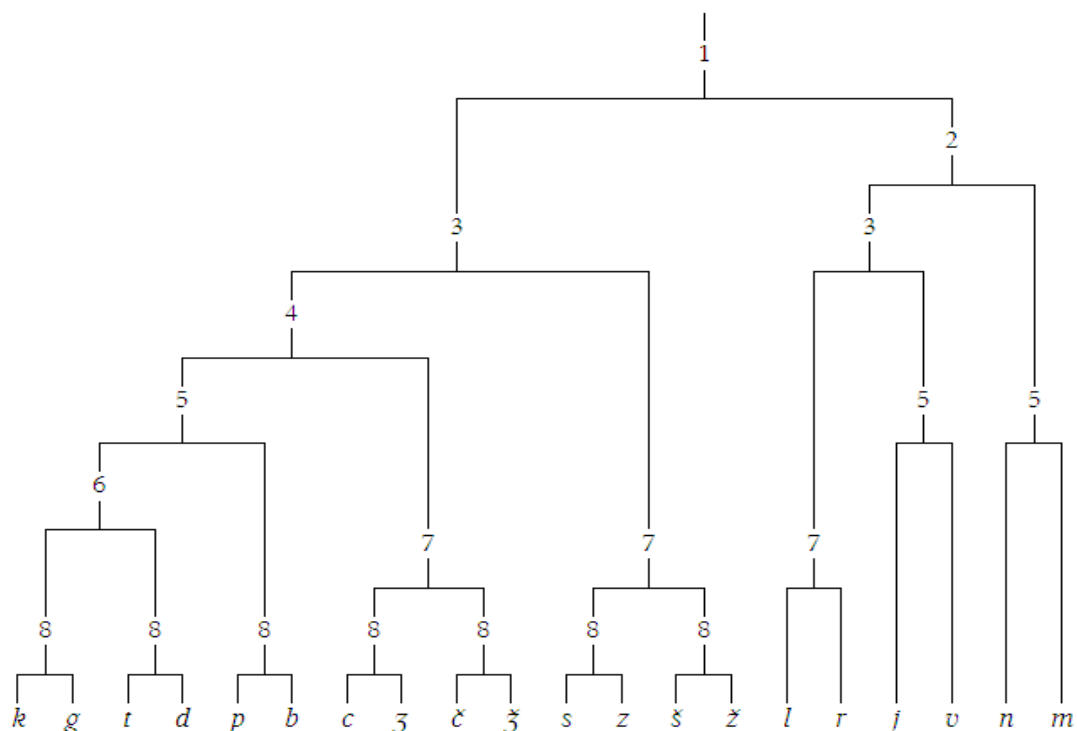
Atskiro komentaro reikėtų dėl balsingojo /r/ artikuliacijos pobūdžio. Iš atskirų informantų spektrogramų pastebėta, kad šis priebalsis aprašomoje tarmėje dažniau tariamas nepabrėžtas, liežuvio galas prie alveolių daugiau negu vieną kartą dažniausia suvirpa tik tariant tokius žodžius kaip *vař.pas* ~ vařpas, *vař.tai* ~ vařtai ir pan. Žinoma, tai tik pastebėta tendencija (/r/ pabrėžimas ar nepabrėžimas gali priklausyti nuo įvairių veiksnių: kalbėjimo tempo, noro pabrėžti ir kt.), kuri leidžia spėti, kad kalbamajam garsui suvokti artikuliacijos pobūdis, matyt, nėra toks svarbus kaip bendrinėje lietuvių kalboje. Dėl šios priežasties diferenciniai požymiai ‘dantinis’–‘alveolinis’ (plg. /s/ : /š/), o ne ‘virpamasis’–‘nevirpamasis’, smulkiau klasifikuojant nepučiamuosius /l/ ir /r/, tinka labiausiai: požymis ‘dantinis’ priskirtinas priebalsiui /l/, o ‘alveolinis’ – /r/ (plg. [Girdenis, 2003a, 183–184; Pakerys, 2003, 72 ir kt.]).

§ 135. Priebalsinių fonemų paradigminius santykius pagaliau galima apibūdinti pagal šiuos hierarchiškai išdėstytus diferencinius požymius (plg. 53 lentelę): (1) ‘balsingasis’–‘nebalsingasis’; (2) ‘nosinis’–‘nenosinis’; (3) ‘pučiamasis’–‘nepučiamasis’; (4) ‘afrikata’–‘neafrikata’; (5) ‘lūpinis’–‘nelūpinis’; (6) ‘liežuvio priešakinis’–‘nepriešakinis’; (7) ‘alveolinis’–‘dantinis’; (8) ‘skardusis’–‘duslusis’; (9) ‘minkštasis’–‘kietasis’.

Kiekvieną priebalsinę fonemą dabar galima interpretuoti kaip tam tikrą nustatytą diferencinių požymių kombinaciją (žr. 53 lent.). Kaip matyti, požymiai ‘balsingasis’–‘nebalsingasis’ priešina sklandžiuosius, arba sonantus, nuo visų kitų, t. y. nuo sprogtamųjų ir pučiamųjų; požymių pora ‘nosinis’–‘nenosinis’ skiria nosinius priebalsius /m m̃ n ñ/ nuo kitų balsingųjų (prisimintina, kad šie nosiniai priebalsiai nevartojami žodžio pradžios (eksploziniuose) trijų priebalsių junginiuose). Požymiai ‘pučiamasis’–‘nepučiamasis’ skiria nebalsingųjų, arba trunkųjų poklasių ir /j v ṽ/ nuo kitų nenosinių balsingųjų – /l l̃ r r̃/.

Pagal požymių porą ‘afrikata’–‘neafrikata’ priešinamos kintamos artikuliacijos, arba sudėtinės /č ĉ ž̂ ž̃/ ir paprastieji, arba pastovios artikuliacijos /p p̂ b b̂ t t̂ d d̂ k k̂ g ĝ/; ‘lūpinis’–‘nelūpinis’ atskiria žymėtąsias /p p̂ b b̂ m m̂ v v̂/ ir nežymėtąsias /k k̂ g ĝ t t̂ d d̂/; požymiai ‘liežuvio priešakinis’–‘nepriešakinis’ priešina sprogstamųjų poklasio fonemas /t t̂ d d̂/ ir /k k̂ g ĝ/. Septintoji požymių pora ‘alveolinis’–‘dantinis’ skiria žymėtąsias /č ĉ ž̂ ž̃ š̂ š̃ ž̂ ž̃/ ir /r r̂/ nuo nežymėtųjų /c ĉ ʒ ʒ̂ s ŝ z ẑ/ ir /l l̂/. Pagal skardumo ir duslumo požymius suskirstomi trankieji, arba nebalsingieji: žymėtieji yra duslieji, o nežymėtieji – skardieji koreliacijos nariai. Paskutinė požymių pora ‘minkštasis’–‘kietasis’ priešina tembrinės koreliacijos žymėtuosius ir nežymėtuosius narius. Iš esmės analogiškas bendrinės lietuvių kalbos priebalsių matricas (ir dendrogramas – žr. toliau 81 pav.) žr. [DLKG, 32–34; Girdenis, 2003a, 189–190].

86 pav. Priėnų šnektos priebalsių klasifikacijos dendrograma

Kaip matyti (žr. 86 pav.), tą pačią klasifikaciją galima pavaizduoti dendrograma. Pastebėtina, kad hierarchinė klasifikacija pagal diferencinius

požymius paryškina ir fonotaktikos ypatybes. Pavyzdžiui, sprogstamieji, kuriems priskirtas požymis 'lūpinis', nevartojami žodžio pradžios junginiuose prieš /v/, bet gali būti vartojami prieš /j/, o nelūpiniai priebalsiai, kuriems būdingas požymis 'liežuvio priešakinis', žodžio pradžios grupėse negali eiti prieš /l/ ir pan.

Apskritai, dendrograma, kaip ir matrica, gerai vaizduoja ir sintagminius, ir paradigminius priebalsinių fonemų santykius. Pavyzdžiui, pagal aštuntąją požymių porą fonemoms būdinga skardumo koreliacija, o pagal devintąją – minkštumo. Artikuliacinė žvarbumo²¹⁵ koreliacija būdinga fonemoms, kontrastuojančioms pagal septintąją požymių porą. Nuo šios poros korelacių pluoštai jungia žvarbumo, skardumo ir minkštumo koreliacijas ir pan. Smulkesnės fonemų ir jas reprezentuojančių garsų ypatybės savaime aiškios iš šių požymių arba iš pozicijų. Jos negali būti laikomos relevantinėmis distinktyvinės funkcijos požiūriu. Pavyzdžiui, balsingasis nosinis /n/ prieš liežuvio užpakalinius yra liežuvio užpakalinis [ŋ], o prieš kitas fonemas – liežuvio priešakinis [n].

54 lentelė. **Príenų šnektos priebalsių sistema**

T a r i m o b ū d a s			T a r i m o v i e t a			
			lūpiniai (ir lūpų dantiniai)	nelūpiniai		
				liežuvio priešakiniai		neprie- šakiniai
				dantiniai	alveoliniai	
nebal- singieji	pučiamieji		<f> – <f̂>	/s/ – /ŝ/	/š/ – /š̂/	<x> – <x̂>
	nepučia- mieji	afrikatos	/z/ – /ẑ/	/ž/ – /ž̂/		
			neafrika- tos	/c/ – /ĉ/	/č/ – /č̂/	
				/ʒ/ – /ʒ̂/	/ž̃/ – /ž̃̂/	
bal- singieji	pučiamieji		/v/ – /v̂/	/j/		
	nepučia- mieji	nosiniai	/m/ – /m̂/	/n/ – /n̂/		
		nenosiniai		/l/ – /l̂/	/r/ – /r̂/	

²¹⁵ Tiesa, labai funkcionalūs ir parankūs J. Jablonskio terminai *sargieji* ([s], [z]...) ir *žvarbieji* ([š], [ž]...), vertalai *švilpiamieji* ir *šnypliamieji* (priebalsiai), A. Girdenio teigimu, jiems nė iš tolo neprilygsta [Girdenis, 2009a, 380, 13 išn.].

Priebalsių sistemą galima pavaizduoti ir lentele (žr. 54 lentelę), kurią pasukus 90⁰ kampu, nesunku pastebėti, kad joje sintagminės priebalsinių fonemų klasės, neskaičiuojant afrikatų ir svetimųjų elementų, išsidėsčiusios daugmaž ta pačia tvarka, kuria jos eina pradiniuose priebalsių junginiuose. Lentelėje matyti šnektai būdingos koreliacijos bei koreliacinės eilės [plg. Girdenis, 2003a, 210; DLKG, 32 ir kt.].

§ 136. Nesileidžiant į smulkesnes diskusijas, nustatytuosius artikuliacinius požymius galima pakeisti akustiniais. Dalies artikuliacinių požymių akustiniai koreliatai jau žinomi. Pavyzdžiui, požymius (1) 'balsingasis'–'nebalsingasis' atitinka 'konsonantas'–'nekonsonantas', (8) 'duslusis'–'skardusis' – 'neįtemptas'–'įtemptas', požymių pora (2) 'nosinis'–'nenosinis' lieka nepakeista, tik šiuo atveju ji apibūdintų atitinkamas tembrines garsų ypatybes, o ne artikuliaciją. Požymių poros (9) 'kietasis'–'minkštasis' akustinis atitikmuo 'paprastasis'–'diezinis' ('paaukštintasis').

Požymių (3) 'pučiamasis'–'nepučiamasis' įprastas akustinis atitikmuo 'tolydus'–'netolydus', tačiau, kaip matyti, iš balsingųjų priebalsių netolydus yra tik /r r̂/. Todėl /r r̂ l l̂/ nuo /j v v̂/ geriausia skirti kaip kompaktinius nuo nekompaktinių. Požymis 'kompaktinis', kaip minėta (žr. šio darbo 210 išn.), tinka ir priebalsiams /k k̂ g ĝ/, kitiems netolydiesiems konsonantams (/p p̂ b b̂ t t̂ d d̂/) priskirtinas požymis 'nekompaktinis'. Priebalsines fonemas /š š̂ ž ž̂/ ir /s ŝ z ẑ/ taip pat galima skirti kaip atitinkamai 'kompaktines' ir 'nekompaktines'. Prie nekompaktinių reikėtų priskirti ir < f f̂ >, o < x x̂ > laikytinos kompaktinėmis. Tokiu atveju < x x̂ > nuo /š š̂ ž ž̂/, o < f f̂ > nuo /s ŝ z ẑ/ skirtųsi kaip 'žemieji' nuo 'aukštųjų'.

Požymių poros (4) 'afrikata'–'neafrikata' akustinis koreliatas galėtų būti 'kintamas'–'nekintamas'; (5) 'lūpinių' ir 'nelūpinių' atitikmuo būtų 'žemasis'–'aukštasis' – šie akustiniai atitikmenys tiktų skiriant ir (6) 'liežuvio priešakinius' ir 'nepriešakinius' priebalsius atitinkamai /k k̂ g ĝ/ – jie laikytini žemaisiais, ir /t t̂ d d̂/ – jie laikytini aukštaisiais. Tas pats pasakytina ir dėl diferencinių artikuliacinių

požymių poros (7) ‘alveolinis’–‘dantinis’: akustinis artikuliacinio požymio ‘alveolinis’ atitikmuo būtų ‘žemasis’, o požymio ‘dantinis’ – ‘aukštasis’. Plačiau apie artikuliacinių diferencinių požymių akustinius atitikmenis žr. [Jakobson, Fant, Hale, 1962, 177–210; Jakobson, Challe, 1962, 254–258; Jakobson, Gunnar, Fant, Hale, 1972, 18–45; Girdenis, 2003a, 225–237 ir kt.].

4.2. Instrumentiniai konsonantizmo tyrimai

§ 137. Pirmiausia prisimintina, kad iš lietuvių kalbos tarmių gana išsamiai ir sistemiškai aprašytos tik šiaurės žemaičių tarmės priebalsių spektrinės charakteristikos ir regresyvinis priebalsių palatalizacijos poveikis balsių spektrui (žr. [Kubiliūtė, Girdenis, 1977, 50–57 (= Girdenis, 2000b, 69–78); Girdenis, Kubiliūtė-Kliukienė, 1982, 30–38 (= Girdenis, 2000b, 258–267); Kliukienė, 1992; 1994, 43–52; 1995, 58–68;]). Kiti instrumentiniai darbai skirti daugiausia atskiriems bendrinės lietuvių kalbos konsonantizmo atvejams, pvz., geminatoms, afrikatoms ir atitinkamiems priebalsių junginiams, sklandiesiems priebalsiams ir pan. (žr. [Vaitkevičiūtė, 1957, 5–66; 1965, 43–157; Plakunova, 1966, 40–67; 1968, 79–85; Pupkis, 1968, 69–78; Mikalauskaitė, 1975, 154–184; Strimaitienė, 1974, 48–64; Strimaitienė, Girdenis, 1978 (= Girdenis, 2000b, 121–129); Tankevičiūtė, 1981, 96–105; Girdenis, 2000, 165–167 (= Girdenis, 2001, 411–413); Kazlauskienė, 2006, 148–154; Kazlauskienė, Raškinis, 2006, 64–69; Raškinis, Dereškevičiūtė, 2006, 99–103; 2007a, 68–75; 2007b, 57–61; Bacevičiūtė, 2008, 7–19 ir kt.]).

Aprašant fonologines priebalsių charakteristikas ir kitus požymius, būtina atsižvelgti ne tik į tuos požymius lemiančias formantes, kurias paprastai turi tik balsingieji priebalsiai (tik jos ne tokios ryškios kaip balsių), bet ir į gretimų balsių spektro bruožus (pvz., tiriant nosinius sonantus) (žr. [Girdenis, 2003a, 221 ir ten min. lit., 224]; taip pat žr. [Ladefoged, Maddieson, 2002, 102–136, 182–245;

Ladefoged, 2005, 49–62; Odden, 2007, 11; Bacevičiūtė, 2008, 7–19 ir kt.]). Pavyzdžiui, trankiųjų priebalsių spektrą sudaro ištinės dažnių juostos, skirtingų priebalsių jos skiriasi trukme, aukštumu ir intensyvumu. Sprogstamųjų priebalsių kokybę tiksliau rodo gretimų balsio formančių pradžia arba pabaiga: kaip matysime toliau, vieni priebalsiai formantes (ypač antrąją ir trečiąją) pakreipia vienokia kryptimi, kiti kitokia (plg., pvz., [Jakobson, Fant, Challe, 1962, 178; Ladefoged, 1975, 159–191; 2005, 49–62, 63–65; Ladefoged, Maddieson, 2002, 47–101, 137–181; Girdenis, 2003a, 224; Odden, 2007, 4–11 ir kt.]). Tai tik patvirtina, kad fonologiniai kalbos elementai yra ne absoliutūs, o santykiniai, – pavyzdžiui, garsai, turį panašią spektro struktūrą, gali būti suvokiami skirtingai, jeigu skiriasi jų aplinka [Girdenis, 2003a, 224 ir ten min. lit.; Odden, 2007, 5–6 ir kt.].

§ 138. Iš žvalgomųjų eksperimentinių Priėnų šnektos vokalizmo tyrimų paaiškėjo, kad, balsiai patiria regresyvinę minkštųjų priebalsių įtaką: kaip rodo balsių formančių dinamika, balsiai prieš minkštuosius priebalsius kirčiuotoje ir nekirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje yra priešakesnės artikuliacijos ir uždaresni, jų antroji formantė, ypač tuomet, kai balsis arčiau pabaigos, t. y. arčiau priebalsio, dažniausia būna aukštesnė negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį (plg. [uo], [ie] spektrogramas prieš kietąjį ir minkštąjį priebalsį, §§ 83–92). Nuo priebalsių kietumo ar minkštumo Priėnų šnekte ypač priklauso [a] ir [e] tipo balsių kokybė: žodžio viduje ir gale po minkštųjų priebalsių vartojami [e], [e.], [e'] (arba [e], [æ.], [æ']), o po kietųjų – [a], [a.] ir [a'] (plačiau žr. § 51, §§ 93–102). Po minkštųjų priebalsių žodžio kamiene ir gale supriešakėja užpakalinės eilės uždarieji balsiai (vartojami [ú], [ú'], [j], [j'], [úo]). Ryškios skardžiųjų ir dusliųjų priebalsių įtakos balsinių fonemų kokybei nenustatyta (bet plg. § 2 ir ten min. lit., taip pat žr. § 27, § 67), tik pastebėta, kad greta dusliųjų priebalsių balsiai labiau linkę į kokybinę redukciją negu atitinkamai greta skardžiųjų.

Toliau trumpai apžvelgiama Priėnų šnektos sprogstamųjų, pučiamųjų ir balsingųjų priebalsių bei priebalsių junginių spektro sklaida ir kitos ypatybės.

4.2.1. Trankiųjų priebalsių spektrai ir skiriamosios ypatybės

4.2.1.1. Sprogstamųjų priebalsių spektrinė analizė

§ 139. Kaip teigia P. Ladefogedas (2005, 49), dauguma priebalsių – tai būdas pradėti ir baigti balsį. Ypač tai pasakytina apie priebalsius [p], [p̂], [t], [t̂], [k], [k̂] ir [b], [b̂], [d], [d̂], [g], [ĝ]: jiems būdingas staigus kalbos padargų prasiskėtimas pradėdant ir baigiant tarti greta jų esantį balsį. Šie priebalsiai vadinami sprogstamaisiais, nes juos tariant burnoje tam tikrą laiką sudaroma vadinamoji aklina kliūtis (uždaruma), ir tik tada pro staigiai prasiskėtusius kalbos padargus su sprogitu išsiveržia oras. Tariant abilūpinius [p], [p̂], [b], [b̂] minėta aklina kliūtis sudaroma apatinei lūpai prisispaudus prie viršutinės lūpos, o tariant dantinius [t], [t̂], [d], [d̂] – liežuvio priešakinėi daliai prisispaudus prie priekinių dantų. Artikuliuojant gomurio užpakalinius priebalsius [k], [g] aklina kliūtis susiformuoja liežuvio užpakalinei daliai pakilus ir trumpam prisispaudus prie minkštojo gomurio, o tariant gomurio vidurinius [k̂], [ĝ] – liežuvio vidurinei daliai pakilus ir trumpam prisispaudus prie kietojo gomurio vidurinės dalies.

Tariant kalbamuosius priebalsius pro kalbos padargus prasiveržia kintamos kokybės garsai. Garso formantės ima formuotis maždaug tuo metu, kai vyksta sprogitas ar kalbos padargai prasiskečia [Ladefoged, 2005, 50]: kalbos padargų padėties kaitą puikiai rodo balsio pradžios (arba pabaigos, jeigu priebalsis eina po balsio) formančių dinamika (žr. 87–100, 105–107 pav.).

Norint bent minimaliai palyginti, kaip apytiksliai kinta formančių trajektorijos tariant sprogstamuosius priebalsius, du šnektos atstovai (amžiaus vidurkis ≈ 60 m.) normaliu tempu po 3–5 kartus į diktofono juostą ar tiesiai į kompiuterį įskaitė su žodžiais *bá.ro.* ~ *bāro*, *dá.ro.* ~ *dāro*, *gá.ro.* ~ *gāro*, *pá.ra.* ~ *pāra*, *tá.ra.* ~ *tāra*, *ká.ra.* ~ *kāra*, *bérę.* ~ *bérè*, *pérę.* ~ *pérè*, *gélę.* ~ *gélè*, *kélę.* ~ *kélè*, *tėtę.* ~ *tètè*, *dėdę.* ~ *dėdè*, *pá.das* ~ *pādas*, *bá.das* ~ *bādas* sudarytus konstatuojamuosius sakinius, kad tariant rūpimas žodis būtų kiek labiau pabrėžiamas, pvz.: *Visą parą tę laikė*, *Visą karą tę buvo*, *Visą tarą tę daužė*, *Mą net*

padas plyšo ir t. t. Atskirai ne sakiniuose buvo ištarti žodeliai *kàp' ~ kàp, kàt' ~ kàd* ir *læk' ~ læk*. Sakiniai ir žodžiai buvo sumaišyti atsitiktine tvarka. Eksperimentų įrašai daryti uždaroje patalpose diktofonu *SONY* ar kompiuteriu su kryptiniu mikrofonu. Apdorojant medžiagą nenatūraliai ištarti ar su trikdžiais įrašyti pavyzdžiai atmesti.

Įrašai iš juostinio diktofono perkelti į kompiuterio atmintį. Visa medžiaga apdorota kompiuterinės analizės programos PRAAT įvairiomis versijomis²¹⁶: iškirpti tiriamieji segmentai, nustatyta ir nupiešta kiekvieno tiriamojo segmento *Visible Speech* tipo spektrograma ir oscilograma. Žvalgomajam tyrimui piešiant spektrogramas aukščiausiu pasirinktas 3500 Hz dažnis, tačiau kai kuriais atvejais, be abejo, aukščiausiu reikėtų rinktis kur kas aukštesnių formančių duomenis (plg. [Ladefoged, Maddieson, 2002, 108–109, 112–113, 125–126, 130, 162 tt.; Ladefoged, 2005, 49–62; Dereškevičiūtė, Kazlauskienė, 2009, 98–111 ir kt.]). Piešiant spektrogramas vaizdumo sumetimais tyrimui nesvarbi skiemens ar žodžio atkarpa nukirpta. Analizuojant skardžiuosius priebalsius, kairėje spektrogramų pusėje strėlėmis nurodyta apytikslė formančių pradžia. Aprašant dusliusius platėjančios strėlės žymi apytikslę priebalsių momento trukmę nuo sprogo iki balsingumo pradžios.

§ 140. Kaip matyti iš 87 pav., pirmosios dvi žodžio *bá.ro. ~ bāro* formantės prasideda žemųjų dažnių srityje ir įveikus aklina kliūtį šiek tiek staigiai pakyla. Tokių formančių kilimą variant [ba.] būtų galima paaiškinti taip: kol apatinė lūpa prispausta prie viršutinės, balso stygų sukeltų periodinių virpesių diapazonas yra žemas, o įvykus sproгимui (įveikus uždarumą), formantės staigiai pakyla, pradedamas tarti gretimas balsis.

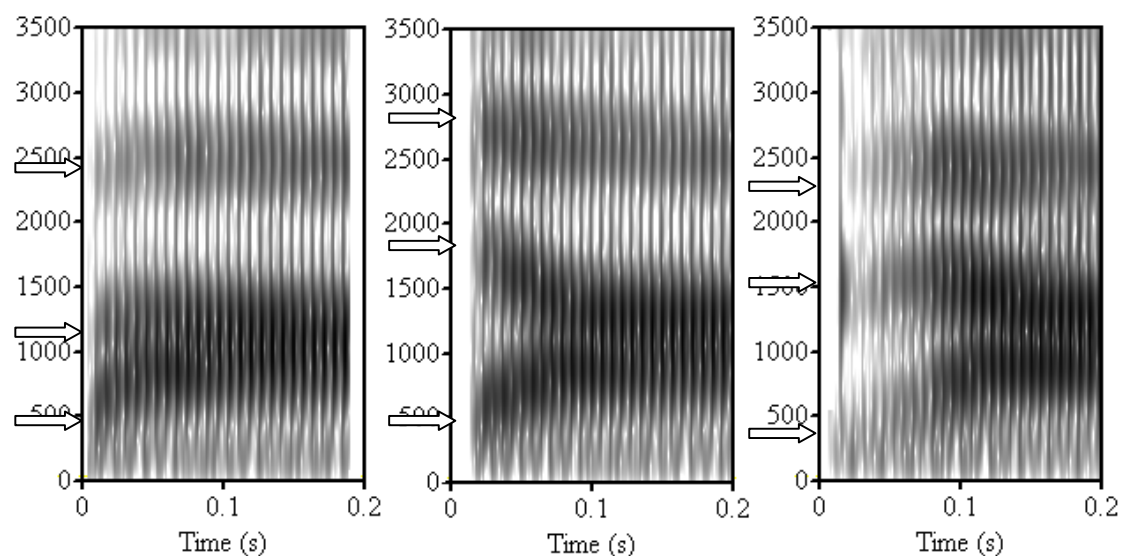
Žodžio *dá.ro. ~ dāro* pradžios formančių dinamika taip pat kintama: F_1 yra aiškiai kylančio pobūdžio, 1500–2000 Hz dažnių zonoje prasidėjęs F_2 – krintančio, F_3 nežymiai leidžiasi. Iš spektrogramos galima spręsti, kad pirmoji formantė ima kilti, o antroji – leistis likvidavus aklina kliūtį, susidariusią liežuvio

---

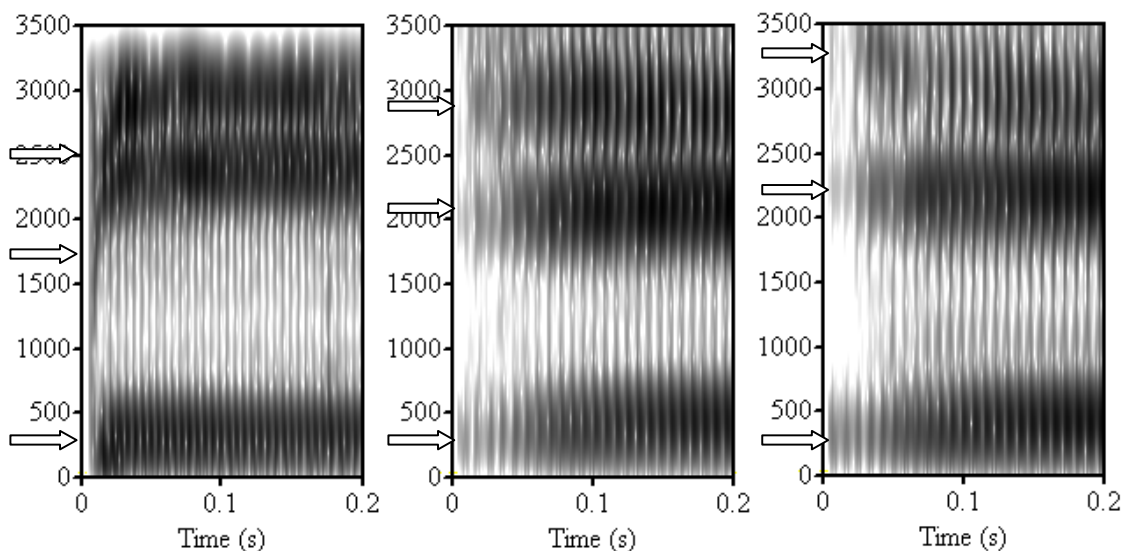
²¹⁶ Plačiau apie programą žr. <http://www.praat.org>.

priešakinei daliai prispaudus prie priekinių dantų. Trečiojo žodžio (*gá.ro.* ~ *gāro*) pradžioje F_1 , kaip ir aptartųjų žodžių, yra kylančio pobūdžio, tik labiau išblėsusi, ne tokia ryški ir prasideda kiek žemesnių dažnių zonoje. Kiek aukščiau negu 1500 Hz zonoje prasidėjusi antroji formantė iš pradžių labai neryški, o po to yra krintančio pobūdžio. Trečiosios formantės pradžia šiek tiek kyla. Pastebėtina, kad priebalsis [b] iš skardžiųjų yra žemiausio tembro garsas.

87–89 pav. [ba.], [da.], [ga.] žodžiuose *bà.ro.* ~ *bāro*, *dà.ro.* ~ *dāro*, *gà.ro.* ~ *gāro*

90–92 pav. [bē.], [dē.], [gē.] žodžiuose *bē.rē.* ~ *bērè*, *dē.dē.* ~ *dēdè*, *gē.lē.* ~ *gélè*

Labiausiai visų trijų žodžių pradžios skiriasi antrąja ir trečiąja formantėmis – tai, matyt, ir yra viena iš svarbiųjų skiriamųjų aptartų sprogstamųjų priebalsių spektrinių charakteristikų (plg. [Ladefoged, 2005, 51]). Pirmųjų formančių (F_1) dinamika pačioje kiekvieno žodžio pradžioje maždaug panaši: ji rodo šiems aptartiesiems priebalsiams būdingą susidarančią akliną uždaramą (plg. [*ten pat*]) ir yra siejama su ryklės rezonatoriumi (žr. [Pakerys, 2003, 25]).

Panašių, tik šiek tiek aukštesnių, dažnių zonoje prasideda ir atitinkamų minkštųjų priebalsių spektrai (labiau skiriasi tik [ġ] ir [g]), tačiau kiek kitaip kyla ar krenta gretimų priešakinės eilės balsių pradžios formantės (žr. 90–92 pav.), nes tai – aukšto tembro garsai, be to, nepamirština, kad balsių spektrų skirtumai dar gali priklausyti ir nuo balsių ilgumo: trumpieji ir pozicinio ilgumo balsiai dažniausia patiria didesnę kitų garsų įtaką negu atitinkami ilgieji. Aukštesnės minkštųjų sprogstamųjų formantės susijusios su aukšta tembrine balsių artikuliacija ir priebalsių tarimo vieta: tariant minkštuosius priebalsius vidurinė liežuvio dalis daugiau ar mažiau pakeliama kietojo gomurio link, todėl greta priešakinės eilės balsių priebalsių formantės yra aukštesnių dažnių zonoje.

Ypač skiriasi [ġ] ir [g] (taip pat [k̂] ir [k]) dažnių zonos (plg. 87–89 ir 90–92 pav.): minkštojo priebalsio gerokai aukštesnė ypač antroji ir trečioji formantės. Tai būtų galima paaiškinti taip: nuo [g] (ir [k]) minkštasis [ġ] (ir [k̂]) skiriasi ne tik vidurinės liežuvio dalies poslinkiu kietojo gomurio link, bet ir horizontaliu liežuvio poslinkiu. Būtent tai ir atsispindi spektrogramose. Kadangi minkštieji priebalsiai šiuo atveju eina prieš balsį [ė], kurio F_1 yra daug žemesnė, o F_2 – daug aukštesnė negu atitinkamai užpakalinės eilės žemo tembro [a.], balsių formantės 90–92 paveiksluose kiekvienu atveju išsidėsto kitaip: pavyzdžiui, segmento [bė] pradžios F_1 kilimo diapazonas dėl aukšto tembro balsio pobūdžio yra mažesnis, o F_2 kilimo diapazonas gerokai aukštesnis negu atitinkamai tariant segmentą [ba.]. Dėl tos pačios priežasties labai skiriasi [da.], [ga.] ir atitinkamai [dė], [gė] pradžios balso formančių dinamika.

Minkštieji skardieji ypač skiriasi antrąja ir trečiąja formantėmis: [bė] F_2 ir

F₃ prasideda kiek žemiau ir staigiai kyla daug aukščiau negu atitinkamai tariant [dɛ]. Aukščiausiai prasideda [gɛ] F₂ ir F₃, be to, pastebėtina, kad segmento [gɛ] susijungusi F₃ ir F₄ pradžia, tik to nematyti pateiktoje spektrogramoje, nes ketvirtoji formantė prasideda aukštesnių negu 3500 Hz dažnių zonoje.

Taigi, kaip matyti, ypač antrųjų ir trečiųjų formančių dinamika ir diapazonu vienas nuo kito skiriasi segmentai ir su skardžiais kietaisiais, ir su minkštaisiais sprogtamaisiais. Lyginant kietuosius [b], [d], [g] su atitinkamais minkštaisiais, reikia pasakyti, kad aukštesnių dažnių zonoje prasideda minkštieji priebalsiai, ypač [g]: šio priebalsio F₂ prasideda iki ~ 600 Hz aukščiau negu atitinkamai kietojo [g].

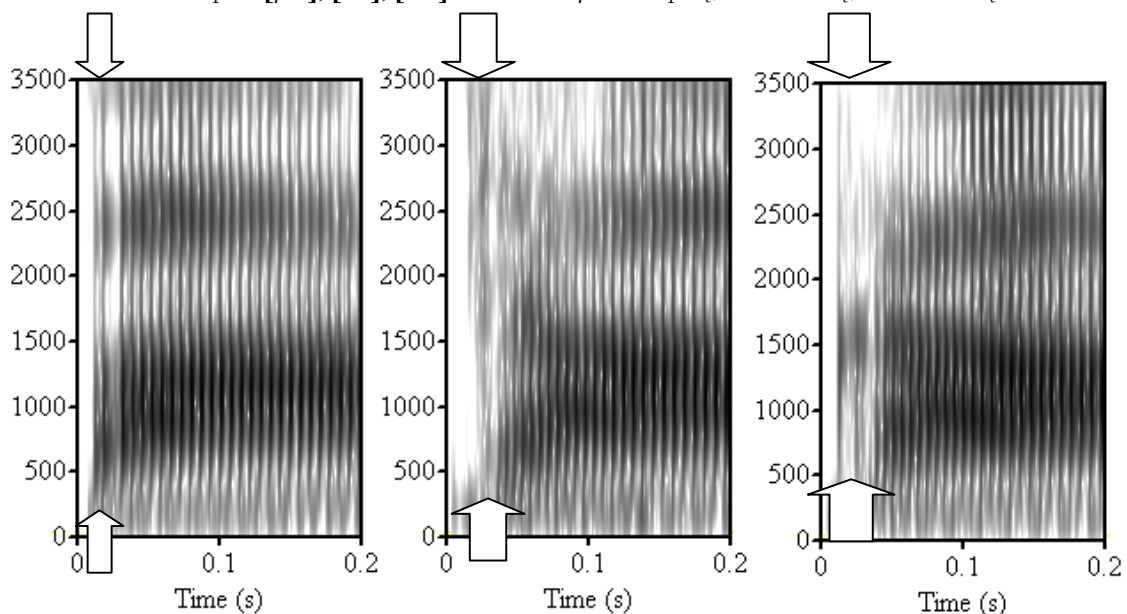
§ 141. Toliau nagrinėjama dusliaisiais sprogtamaisiais [p], [p̂], [t], [t̂], [k], [k̂] prasidedančių segmentų spektrinės charakteristikos (žr. 93–95 pav.), analizuojama, kuo jų spektrų pradžia skiriasi nuo atitinkamų skardžiųjų ([b], [b̂], [d], [d̂], [g], [ĝ]), taip pat lyginama kietųjų ([p], [t], [k]) ir atitinkamų minkštųjų ([p̂], [t̂], [k̂]) spektro sklaida ir gretimų balsių pradžios (ar pabaigos) formantės.

Kaip matyti (žr. 93–95 pav.), formančių pradžios dažnių zonos ir pobūdis kiekvieno segmento atveju mažai kuo skiriasi nuo atitinkamų skardžiųjų priebalsių pavyzdžių: [pa.], kaip ir [ba.], pirmosios dvi formantės labiau, trečioji mažiau staigiai pakyla, antroji formantė prasideda žemųjų dažnių srityje; segmento [ta.], kaip ir [da.], ryškiau leidžiasi tik trečioji formantė, pirmosios dvi savo dinamika sutampa, antroji formantė prasideda iki 2000 Hz dažnių zonoje. Panašios ir [ka.] bei [ga.] F₁ formančių trajektorijos, o F₃ pradžia tariant duslųjį priebalsį visiškai susilietusi su F₂ (1650 Hz), toliau F₂ ryškiai ir staigiau leidžiasi, o F₃ – kyla. Matyt, tariant segmentą su dusliuoju [k], kalbos padargai, įvykus sproгимui, greičiau pakeičia padėtį, negu atitinkamai tariant segmentą su skardžiuoju [g].

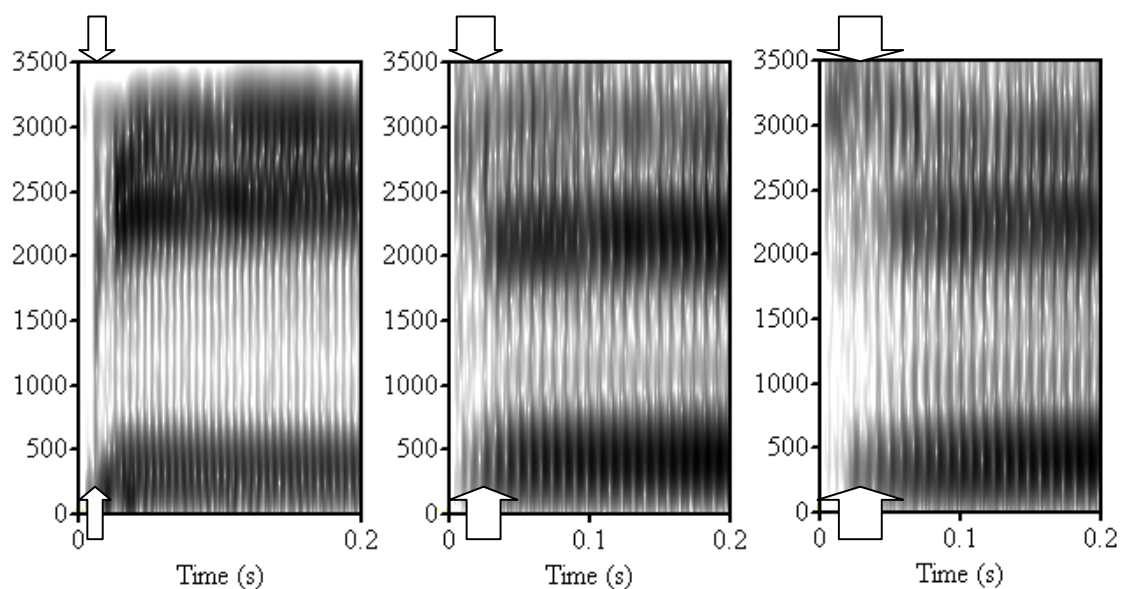
Dusliųjų priebalsių tembrą atliepanti antroji formantė yra panašių dažnių zonoje kaip ir tariant atitinkamus skardžiuosius: žemo tembro priebalsiams priskirtinas [p], jo F₂ prasideda žemiau nei 1500 Hz (kaip ir [b] atveju),

aukštaisiais laikytini $[t]$ ir $[k]$, nes jų F_2 yra aukštesnių negu 1500 Hz dažnių zonoje (kaip ir atitinkamai $[d]$ ir $[g]$ atveju).

93–95 pav. $[pa.]$, $[ta.]$, $[ka.]$ žodžiuose *pá.ra.* ~ *pā.rā*, *tá.ra.* ~ *tā.rā*, *ká.ra.* ~ *kā.rā*

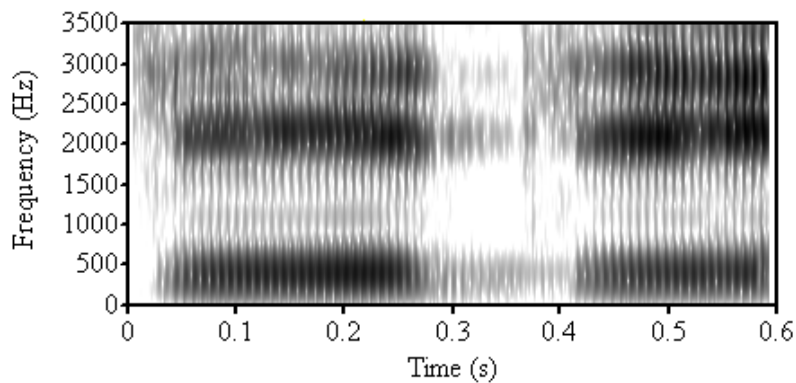
96–98 pav. $[pę]$, $[tę]$, $[kę]$ žodžiuose *pė.rė.* ~ *pė.rė*, *tė.tė.* ~ *tė.tė*, *kė.lė.* ~ *kė.lė*

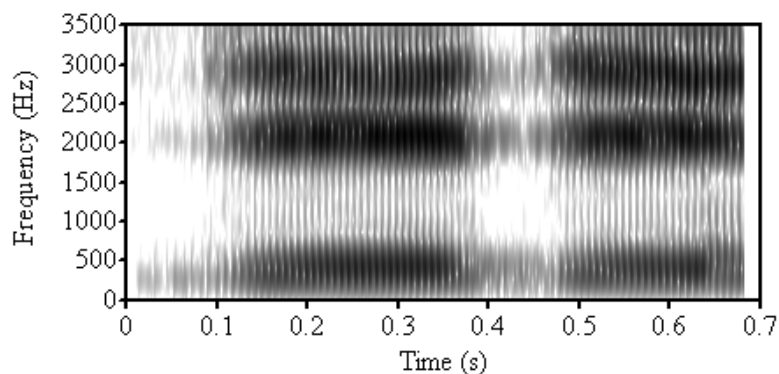
Kaip ir $[\hat{b}]$, $[\hat{d}]$, $[\hat{g}]$ atveju, atitinkamų dažnių zonoje prasideda ir segmentų

su minkštaisiais $[\hat{p}]$, $[\hat{t}]$, $[\hat{k}]$ pirmosios trys formantės (plg. 90–92 pav. ir atitinkamai 96–98 pav.): po $[\hat{p}]$ sprogo (kaip ir $[\hat{b}]$ atveju) ypač staigiai ir aukštai pakyla F_2 ir F_3 ; $[\hat{t}]$ ir $[\hat{k}]$ (kaip ir atitinkamai $[\hat{d}]$ ir $[\hat{g}]$) krintančio pobūdžio trečioji formantė, tik po duslių priebalsių jos kiek labiau išblėsusios.

99 pav. Žodžio *tėtė*. ~ *tėtė* spektrograma

100 pav. Žodžio *dėdė*. ~ *dėdė* spektrograma

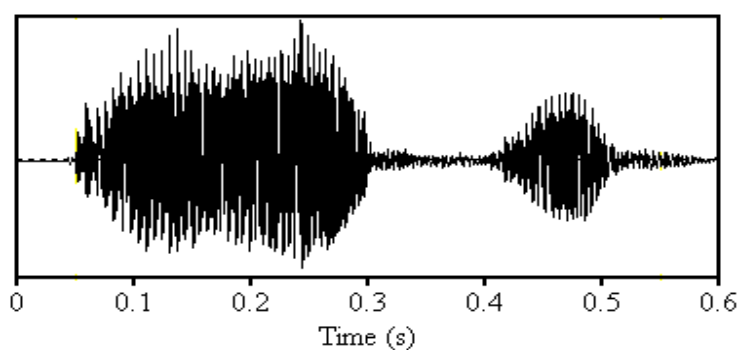
Atitinkamų priebalsių poveikis balsių formantėms panašus ir tada, kai balsis eina prieš priebalsį (žr. 99, 100 pav.). Jeigu po priebalsio, pvz., žodyje *tėtė*. ~ *tėtė* (žr. 99 pav.) balsių F_2 pradžioje šiek tiek kyla, tai prieš priebalsį jos atitinkamai tiek pat nusileidžia. Tai pasakytina ir apie dusliuosius, ir apie skardžiuosius (žr. 100 pav.) priebalsius.

Taigi, kaip matyti, gretimi priebalsiai daugiau ar mažiau labiausiai veikia balsių spektrą pačioje pradžioje ir pabaigoje, štai kodėl analizuojant balsių

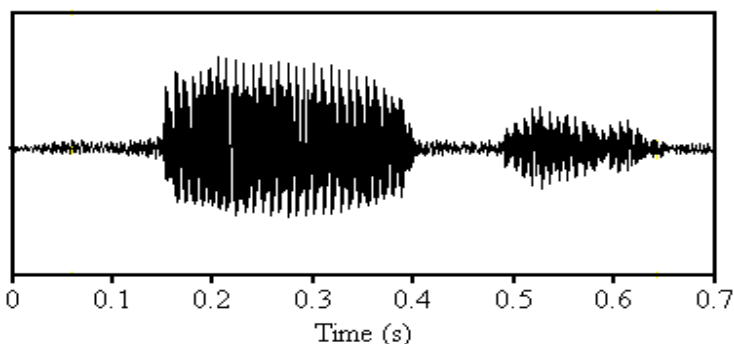
kokybę, matuota gryniausioji balsio dalis – viduryrs, t. y. nustatytos balsio vidurio formantės (F_1 , F_2 , F_3) (žr. §§ 7–19, 33–38, 69–102).

§ 142. Prisimintina, kad skardieji $[b]$, $[\hat{b}]$, $[d]$, $[\hat{d}]$, $[g]$, $[\hat{g}]$ nuo atitinkamų dusliųjų $[p]$, $[\hat{p}]$, $[t]$, $[\hat{t}]$, $[k]$, $[\hat{k}]$ ypač skiriasi balsingumo, kuris priklauso nuo stygų veiklos: virpančiomis balso stygomis tariami skardieji priebalsiai, jų balsą spektre rodo žematoniai dažniai.

101 pav. Žodžio *pá.das* oscilograma

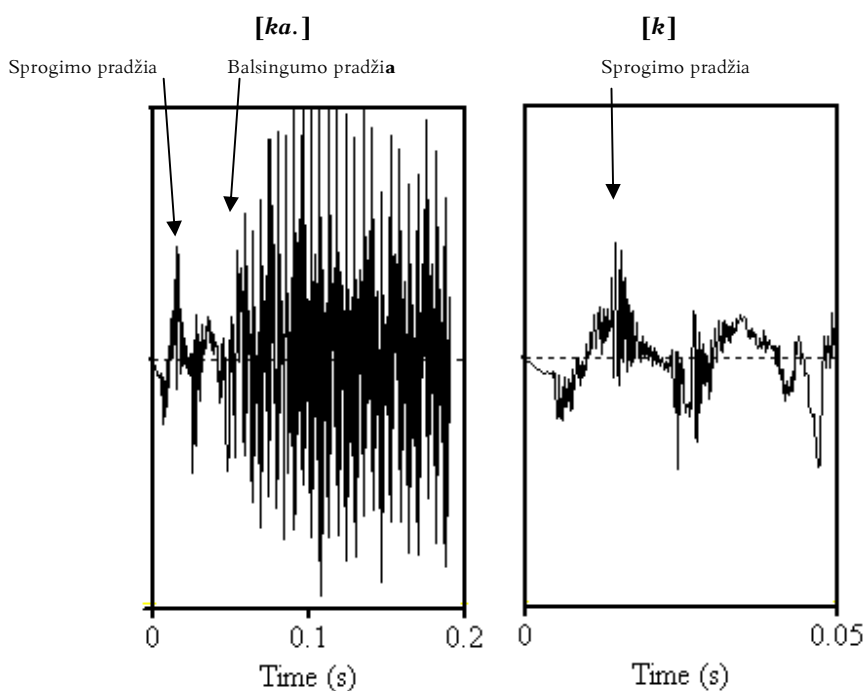
102 pav. Žodžio *bá.das* oscilograma

Šlamesį priebalsių sprogo metu rodo dažnių diapazonas: skardziųjų priebalsių šlamesio virpesiai sprogo momentu išsidėstę platesniame dažnių diapazone (plg. 101–102 pav.). Balso stygų veikla tariant duslųjį $[p]$ ir skardųjį $[b]$ gerai matyti palyginus toliau pateiktų dviejų oscilogramų pradžią (rūpimi priebalsiai ištarti žodžiuose *pá.das* ~ pādas ir *bá.das* ~ bādas): aišku, kad balso stygos nevirpa tariant duslųjį $[p]$ (žr. 101 ir 102 pav.).

Dusliųjų priebalsių sprogo pradžia ir išsklaidytas priebalsio spektras, taip pat toliau einančio balsio [a.] virpesių pradžios momentas matyti 103 paveiksle (tiriamasis segmentas iškirptas iš žodžio *ká.ra. ~ kãrã*, žr. 103–104 pav.). Nesunku pastebėti (93–99 pav.), kad visų dusliųjų sprogstamųjų ([p], [t], [k]) kalbamasis momentas nuo sprogo fazės pradžios iki balsingumo pradžios skiriasi.

103–104 pav. **Priebalsio [k] sprogo ir balsio [a.] virpesių pradžios momentas**

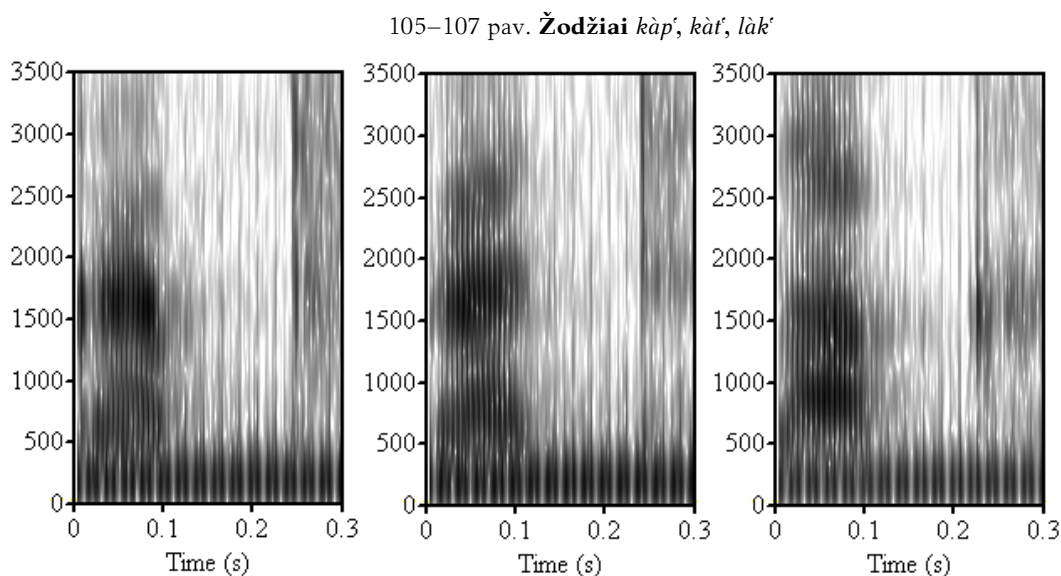

Sprogstamųjų artikuliacijai dėl aklinos kliūties būdinga pauzė ir mažos energijos pliūpsnis spektrogramose išryškėja kaip tam tikras stulpelis. Kaip minėta, kiekvieno priebalsio stulpeliai (t. y. spektras) labai skiriasi intensyvumu, aukštumu ir trukmės požiūriu, plg. spektrogramų (93–98 pav.) apačioje ir viršuje pažymėtas skirtingo platumo rodyklės: siauriausia reiškia mažiausią energijos pliūpsnį, plačiausia – didžiausią energijos pliūpsnį. Iš priebalsių [p], [p̂], [t], [t̂], [k], [k̂] šiuo požiūriu daug platesni, intensyvesni ir aukštesni (intensyviausi aukštesnių dažnių zonoje) [t], [t̂] ir [k], [k̂] stulpeliai (t. y. spektras), o priebalsių

[p] ir [p̄] spektras išsisklaidęs ir labai siauras. Spektrų platumas atliepia priebalsių trukmę, taigi trumpiausiai tariami priebalsiai [p], [p̄]. Gali būti, kad tai susiję su priebalsio tarimo vieta: burnos priekyje sudaryta kalbos padargų kliūtis greičiau įveikiama nei burnos gilumoje (plg. [Ladefoged, 2005, 52–53; Dereškevičiūtė, Kazlauskienė, 2009, 107 ir ten min. lit. ir kt.]).

§ 143. Prisimintina, kad priebalsiai [p], [t], [k] žodžio gale daugiau ar mažiau gali būti pabrėžiami (aspiruojami), t. y. tariami su tam tikru papildomu pučiamuoju elementu, kuris atsiranda oro srovei einant pro pagrindinės artikuliacijos metu pravertą balso traktą, jų spektrai ryškesni ir ilgesni negu tariant [p], [t], [k] įprastai (plg. 105–107 pav.). Pastebėtina, kad aspiracijos laipsnis nėra vienodas: dažniausia ryškesnė aspiruotojo priebalsio [kʰ] aspiracija, silpniausia – abilūpinio [pʰ].

Aspiracijos ryškumas, kaip minėta, Priėnų šnektoje priklauso ir nuo skiemens tipo, ir nuo gretimų priebalsių bei jų tipo ir pan. (taip pat plg. [Girdenis, 1967a, 247–248]). Kaip ir šiaurės žemaičių tarmėje, ryškiausiai aspiruojami trumpųjų kirčiuotų ir cirkumfleksinių skiemenų priebalsiai. Aspiraciją taip pat sustiprina priešpaskutinis to paties tipo, t. y. sprogstamasis

priebalsis (*nulùpk' ~ nulùpk*).

§ 144. Apibendrinant sprogstamųjų priebalsių spektrines charakteristikas ir skiriamąsias ypatybes, pasakytina, kad kiekvienas iš šių priebalsių daro panašią įtaką atitinkamų balsių spektro ir pradžiai (kai eina prieš balsį), ir pabaigai (kai eina po balsio). Ypač priebalsiai skiriasi antrąja ir trečiąja formantėmis: jų pradine padėtimi spektre ir gretimų balsių formančių pradžios dinamika, taip pat savo spektrų intensyvumu, aukštumu ir trumpumu.

Kaip matyti iš spektrogramų, artikuliuojant skardžiuosius sprogstamuosius, reikšmingą vaidmenį atlieka šlamesys ir balsas, sprogimo momentu virpesiai išsidėsto platesniame dažnių diapazone negu tariant atitinkamus dusliuosius priebalsius. Tariant dusliuosius sprogstamuosius svarbiausias vaidmuo tenka triukšmo ar šlamesio šaltiniui. Jiems būdinga pauzė ir mažos energijos pliūpsnis, kurie spektrogramose išryškėja kaip tam tikras stulpelis: plačiausias jis priebalsių $[k]$ ir $[\hat{k}]$ (žr. plačiausią rodyklę 95 ir 98 pav.), siauriausias – $[p]$ ir $[\hat{p}]$ (žr. siauriausią rodyklę 93 ir 96 pav.).

Lūpiniai sprogstamieji $[p]$ ir $[\hat{p}]$ tariami su mažiausiu triukšmu, atsižvelgdami į gretimų balsių kokybės skirtumus, šiuos garsus galima priskirti žemųjų garsų klasei. Iš skardžiųjų neintensyviausi ir žemiausi atitinkamai $[b]$ ir $[\hat{b}]$. Lyginant $[p]$, $[\hat{p}]$ ir $[b]$, $[\hat{b}]$, reikia pasakyti, kad jie skiriasi balsingumu, šiek tiek žemesnio tembro yra atitinkami skardieji. Šie lūpiniai sprogstamieji nuo kitų sprogstamųjų ypač skiriasi tembro aukštumu, t. y. kaip žemieji nuo aukštųjų.

Liežuvio priešakiniai priebalsiai $[t]$ ir $[\hat{t}]$, palyginti su $[p]$ ir $[\hat{p}]$, yra intensyvesni garsai, atsižvelgdami į gretimų balsių spektrą, juos galima priskirti aukštųjų garsų klasei. Atitinkamai skardieji $[d]$, $[\hat{d}]$ taip pat intensyvesni už lūpinius $[b]$, $[\hat{b}]$. Nuo dusliųjų koreliatų $[t]$ ir $[\hat{t}]$ skardieji taip pat skiriasi balsingumu, tik $[d]$, $[\hat{d}]$ yra intensyvesni ir žemesnio tembro garsai negu atitinkamai $[t]$ ir $[\hat{t}]$. Atsižvelgiant į gretimų garsų spektro sklaidą, reikia pasakyti, kad kietieji $[t]$ ir $[d]$ gerokai paaukština gretimų užpakalinės eilės balsių tembrą jų pradžioje ar atitinkamai pabaigoje.

Intensyviausi Priėnų šnektoje liežuvio užpakaliniai (gomurio užpakaliniai) ir liežuvio viduriniai (gomurio viduriniai) [k] ir [k̂] bei [g] ir [ġ], jie taip pat priskirtini aukšto tembro priebalsiams, tik jie yra kompaktiniai garsai. Kaip ir [t] ir [d] atveju, kietieji [k] ir [g] gerokai paaukština gretimų užpakalinės eilės balsių tembrinę artikuliaciją.

Pastebėtina, kad atitinkamų skardžiųjų ir dusliųjų sprogstamųjų spektrai panašūs, tik žodžių pradžioje dusliųjų spektras nuo sprogimo momento iki balsingumo pradžios daug labiau išsisklaidęs ir ne toks ryškus, nes, kaip minėta, tariant dusliuosius balso stygos nevirpa.

Minkštieji nuo atitinkamų kietųjų sprogstamųjų skiriasi tembro aukštumu: iš sprogstamųjų dieziniais laikytini paaukštinto tembro priebalsiai [b̂], [d̂], [ġ], [p̂], [t̂], [k̂] (plg. 90–92 ir 96–98 pav.). Ypač tembro aukštumu skiriasi [k] ir [k̂] bei [g] ir [ġ].

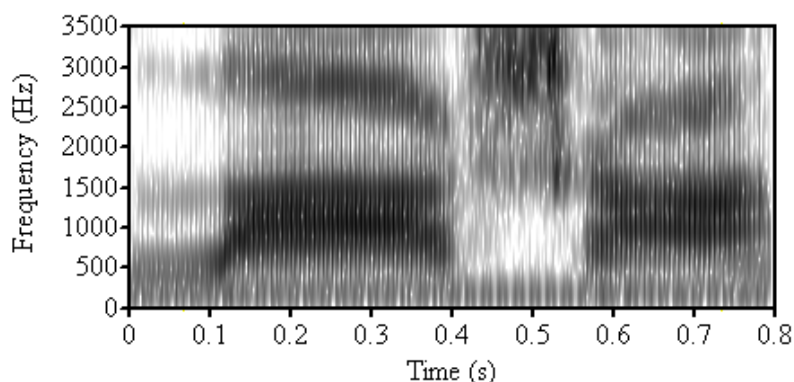
Kaip pastebėta, sprogstamųjų priebalsių trukmė susijusi su priebalsio tarimo vieta: trumpiausi Priėnų šnektoje lūpiniai sprogstamieji, – matyt, burnos priekyje sudaryta kalbos padargų kliūtis greičiau įveikiama nei burnos gilumoje.

4.2.1.2. Pučiamųjų priebalsių spektrų apžvalga

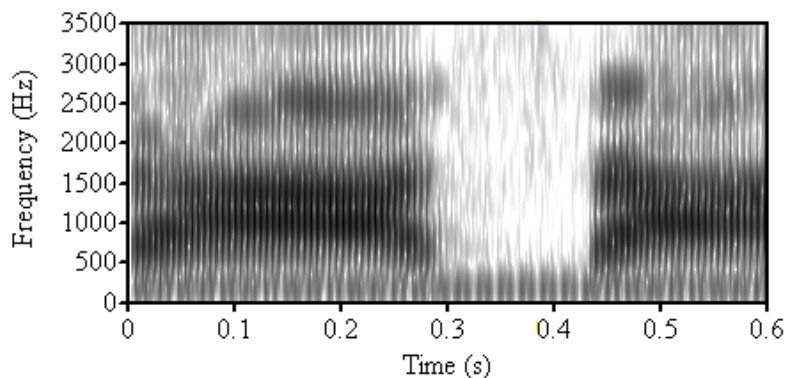
§ 145. Toliau trumpai apžvelgtinos ne periferinių trankiųjų pučiamųjų priebalsių spektrų skiriamosios ypatybės. Pučiamuosius priebalsius nuo sprogstamųjų, kaip žinoma, skiria tarimo šaltinis – ilgai trunkantis šlamesys, todėl pučiamųjų garsų spektras yra šlamesio zona aukštesnių dažnių diapazone, ji trunka visą tokio garso tarimo laiką. Kaip matyti iš spektrogramų (žr. 108–111, 115–120 pav.), kalbamųjų priebalsių skiriamosioms ypatybėms aprašyti gretimų balsių pradžios ar pabaigos formančių padėtis ir dinamika nėra tokia svarbi, kaip analizuojant sprogstamųjų priebalsių diferencinius požymius. Labiausiai pučiamųjų priebalsių spektrai skiriasi trukme, intensyvumu ir aukštumu. Visa tai

galima aptarti atsižvelgiant į tokių žodžių spektrogramas kaip *lá.ša.* ~ *lášą* ir *rá.sa.* ~ *rāšą* (žr. 108–109 pav.) bei *má.ža.* ~ *māžą* ir *vá.za.* ~ *vāžą* (žr. 110–111 pav.). Su šiais žodžiais buvo sudaryti konstatuojamojo pobūdžio sakiniai ir tų pačių dviejų šnektos atstovų kaip ir analizuojant sprogstamuosius priebalsius po 3–5 kartus buvo įskaityti į kasetinį diktofoną ar tiesiai į kompiuterio atmintį. Tolesnę medžiagos apdorojimo ir tyrimo metodiką plačiau žr. § 139 ir *Ivade*.

108 pav. Žodžio *lá.ša.* spektrograma

109 pav. Žodžio *rá.sa.* spektrograma

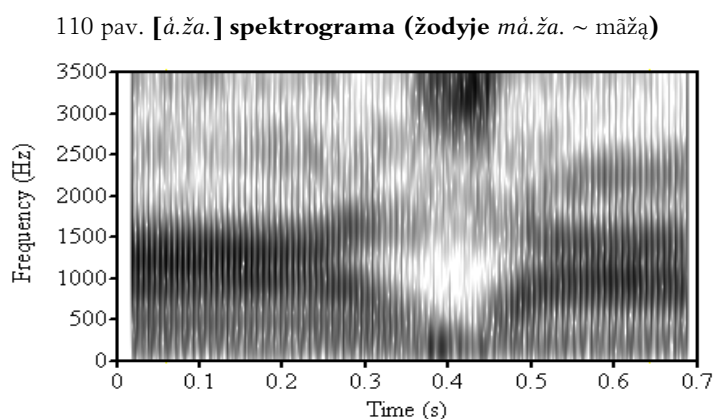
Palyginus 108 ir 109 spektrogramas, matyti kad priebalsio [š] spektras daug intensyvesnis, ryškesnis ir žemesnis (spektras intensyviausias maždaug 3000 Hz zonoje) negu atitinkamai [s] spektras (šio priebalsio spektras intensyvesnis maždaug nuo 3500 Hz, todėl šioje spektrogramoje to nematyti). Be to, šiek tiek skiriasi gretimų balsių formančių pabaiga ir pradžia: prieš [š] ryškiai krintančio

pobūdžio yra trečiosios formantės pabaiga, prieš priebalsį ji atitinkamai kyla, be to antroji ir trečioji formantės balsių pradžioje ir pabaigoje yra labai arti viena kitos; prieš priebalsį [s] balsio pirmoji formantė leidžiasi, o F_2 ir F_3 staigiai kyla, ir atvirkščiai, po priebalsio F_1 atitinkamai staigiai kyla, o F_2 ir F_3 yra krintančio pobūdžio.

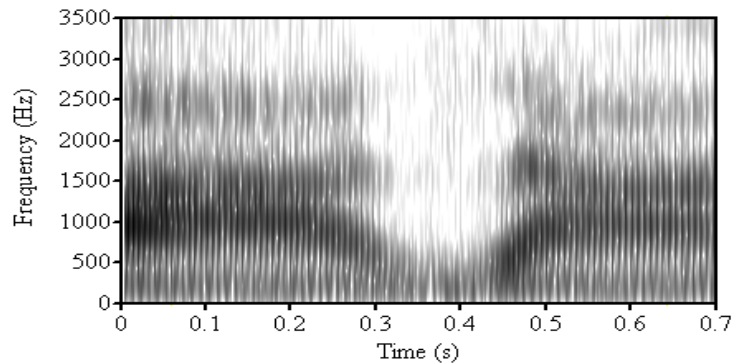
Instrumentiniu būdu tyrinėjant priebalsius, pastebėta, kad tokių žodžių galūnėse kaip *žúrke.s* ~ žiurkės priebalsis [s] kiek aukštesnio tembro negu atitinkamai žodžio *šá.rko.s* ~ šarkos galūnėje. Priebalsio [s] (ir atitinkamai [š]) tembras aukštesnis ir tada, kai jis tariamas tarp dviejų priešakinės eilės balsių, plg. *gręšę.* ~ grėšė ir *grá.so.* ~ gráso (taip pat plg. *plęšę.* ~ plėšė ir *lá.šo.* ~ lášo).

Patyrinėjus ir atitinkamų minkštųjų priebalsių spektrus, pastebėta, kad apibendrintais duomenimis alveolinių [š] ir [š̥] spektro diapazonas platesnis, o dantinių [s] ir ypač [š] – aukštesnis, be to, dantinių spektrai intensyviausi aukštesnių dažnių zonoje negu atitinkamai priebalsių [š] ir [š̥] (plg. ir 112–114 pav.).

§ 146. Kietųjų skardžiųjų pučiamųjų spektro intensyvumas ir kiti požymiai bei poveikis gretimiems balsiams aiškiai matyti iš žodžių *má.ža.* ~ mážą ir *vá.za.* ~ vážą iškirptų segmentų spektrogramose (žr. 110–111 pav.).

111 pav. [á.za.] spektrograma (žodyje *vá.za. ~ vāza*)

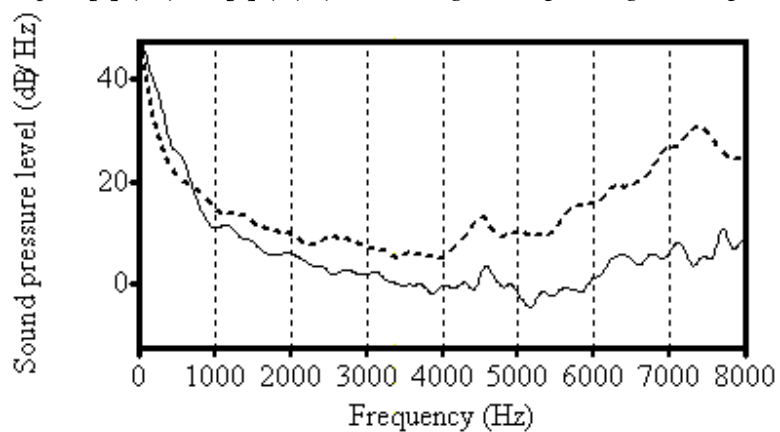

Ryškesnis ir nuo 3000 Hz labai intensyvus [š] spektras, priebalsio [z] intensyviosios spektro dalies šioje spektrogramoje nematyti, nes ji yra gerokai aukščiau negu 3500 Hz (žr. 113, 114 pav.), taigi [z] spektras labiau išsisklaidęs, daug aukštesnis ir ne toks intensyvus kaip atitinkamai priebalsio [ž] spektras. Kalbamųjų priebalsių poveikis balsiams daugmaž panašus: pirmiausia, kaip ir dusliųjų [s] ir [š] atveju, greta [z] gretimų balsių pabaiga ir pradžia aukštesnio tembro negu atitinkamai greta [ž]; ir antra, palyginti su F_1 ir F_2 , gana išblėsusios greta [z] ir [ž] (ypač prieš [ž]) einančių balsių trečiosios formantės.

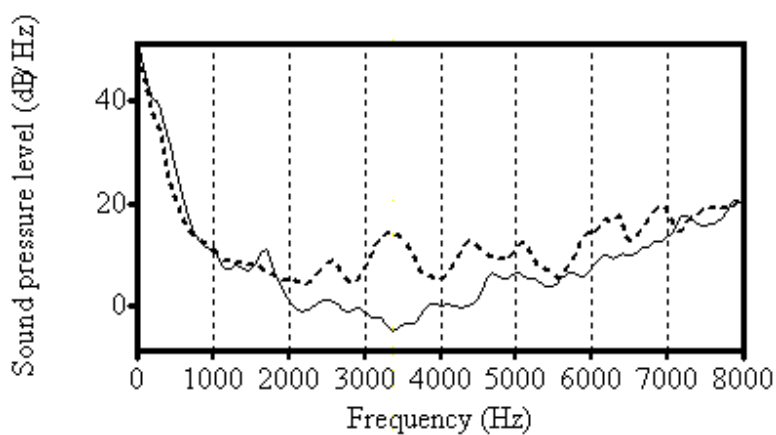
§ 147. Apibendrinant (dar žr. priebalsių spektrinius pjūvius, 112–114 pav.) reikia pasakyti, kad duslieji [s], [š] (ir [s̺], [š̺]) nuo atitinkamų skardžiųjų [z], [ž] (ir [z̺], [ž̺]) pirmiausia skiriasi intensyvumu ir tembro aukštumu: aukštesnio tembro yra skardieji priebalsiai, jų spektrai labiausiai skiriasi dėl balso stygų veiklos, šį skirtumą spektrogramose galima pamatyti ypač aukštesnėje nei 3500 Hz dažnių zonoje (skardžiųjų spektro vadinamasis stulpelis pradžioje yra kiek išsisklaidęs, o dusliųjų vienodas visą tarimo laiką).

Lyginant [s] ir [š], matyti, kad alveolinio [š] spektras daug intensyvesnis, ryškesnis, jis yra žemesnio tembro negu atitinkamai dantinis [s], o lyginant [z], [ž], intensyvesnis ir žemesnis alveolinio [ž] spektras.

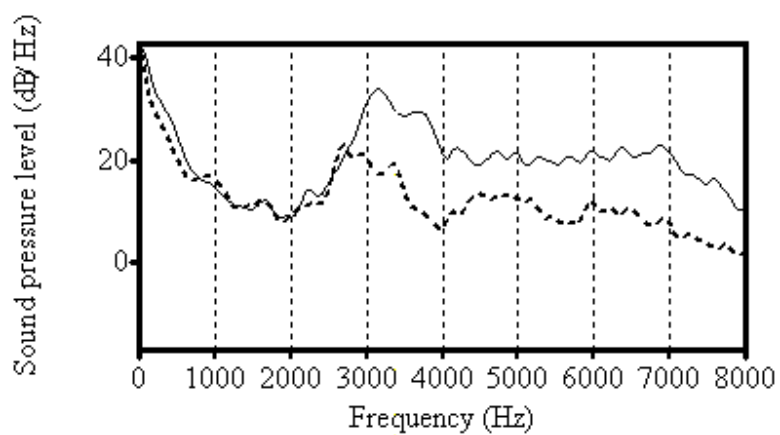
112 pav. [s] (---) ir [s] (—) (žodžiuose gr̃s̃ę. ~ gr̃s̃ė ir gr̃a.so. ~ gr̃aso)

113 pav. [ž] (---) ir [z] (—) (žodžiuose b̃a.z̃ę. ~ b̃az̃ė ir ṽa.za. ~ ṽaz̃a)

114 pav. [š] (---) ir [ž] (—) (žodžiuose š̃ūs ~ š̃ūs ir ž̃ūs ~ ž̃ūs)

Taigi žematoniais, didesnės energijos garsais laikytini alveoliniai pučiamieji, o aukštatoniais, mažesnės energijos garsais – dantiniai.

4.2.2. Atskirų priebalsių ir *T–S* tipo junginių kokybė ir kiekybė

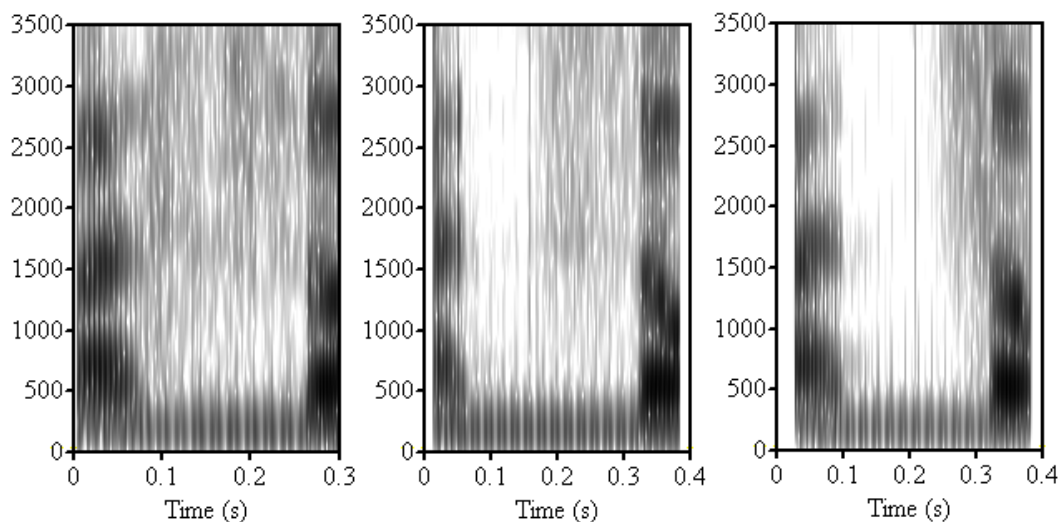
§ 148. Instrumentiniu būdu patyrinėta atskirų pučiamųjų priebalsių, *T–S* tipo junginių ir afrikatų kokybė ir kiekybė. Artikuliaciniu požiūriu afrikatos yra tarpiniai garsai tarp sprogstamųjų ir pučiamųjų. Akustiškai afrikatos suvokiamos kaip priebalsiai su sprogstamąja faze, kuri, kaip matysime spektrogramose, realizuojama aukštų dažnių šlamesiais, artimais pučiamiesiems garsams. Kaip minėta (§ 110), eksperimentiniais bendrinės kalbos ir kitų tarmių tyrimais įrodyta, kad afrikatos ir *T–S* tipo priebalsių junginiai nėra tapatūs segmentai: skiriasi jų trukmė, nevienoda kokybė ir kai kurios audicinės savybės (žr. [Strimaitienė, 1974, 175–187; Kubiliūtė, Girdenis, 1977, 50–57 (= Girdenis, 2000b, 69–78), Strimaitienė, Girdenis, 1978, 61–68 (= Girdenis, 2000b, 121–129); Kliukienė, 1992, 29–36; Pakerys, 2003, 126] ir kt.). Nustatyta, kad afrikatos truputį ilgesnės už atitinkamus pavienius sprogstamuosius ar pučiamuosius priebalsius, tačiau afrikatų pučiamieji elementai kur kas trumpesni už savarankiškus pučiamuosius. Kadangi iš klausos pastebėta, kad ir Prīenų šnektoje esama kokybinių ir kiekybinių afrikatų ir *T–S* tipo junginių skirtumų, nuspręsta atlikti nedidelį eksperimentinį tyrimą. Tyrimui pasirinkti tokie pavyzdžiai: *pasùko*. ~ pasùko : *atsùko*. ~ atsùko : *pacùko*. ~ pacùko; *pašĩl.s* ~ pašĩls : *aĩšĩl.s* ~ atšĩls ir *pačĩr.kš* ~ pačĩrkš. Sakinius su šiais žodžiais atsitiktinės eilės tvarka po 3–5 kartus tiesiai į kompiuterį ar diktofono juostą įskaitė tie patys du šnektos atstovai. Nenatūraliai ištarti pavyzdžiai tyrimui nenaudoti. Tiriamoji medžiaga apdorota lygiai taip pat, kaip ir tiriant sprogstamuosius priebalsius (žr. § 139). Programos PRAAT braižytos ir analizuotos rūpimų segmentų spektrogramos, matuota priebalsių trukmė. Garsų trukmė įvertinta A. Girdenio

sudaryta programa STUDENT.PAS: ja automatiškai apskaičiuotas aritmetinis trukmės (ms) ir formančių (Hz) vidurkis ($\bar{x}$), standartinis nuokrypis (s), variacijos koeficientas (v) ir 95% pasikliaujamasis intervalas, o Studento kriterijaus reikšmė (t) palyginta su kritine reikšme (t_α).

§ 149. Pirmiausia atkreiptinas dėmesys į atskirų pučiamųjų, $T-S$ tipo junginių ir afrikatų spektrus (plg. 115–117 pav.). Kaip matyti, pučiamasis priebalsis [s] gerokai skiriasi nuo kitų dviejų priebalsių spektrų: jis vienodai intensyvus visą tarimo laiką, nes jį tariant pro susidariusią ankštumą (plyšį) oras pučiamas vienoda srove visą tarimo laiką. Priebalsių [ts] spektras visai kitoks, nes yra sudarytas iš dviejų elementų (žr. 116 pav.): pirmasis elementas yra sprogstamasis priebalsis, o antrasis – pučiamasis. Aiškiai matyti, kad maždaug iki pusės priebalsių spektro sudaro elementas [t], o įvykus sproгимui pereinama prie antrojo elemento, spektro intensyvumas padidėja ir vienodai tęsiasi iki pat balsingumo pradžios. Pastebėtina, kad antrojo elemento spektras intensyvumu sutampa su pučiamojo [s] spektru, tik yra kiek trumpesnis.

115–117 pav. [asu], [atsu], [acu] žodžiuose pasūko. ~ pasūko : atsūko. ~ atsūko : pacūko. ~ pacūko

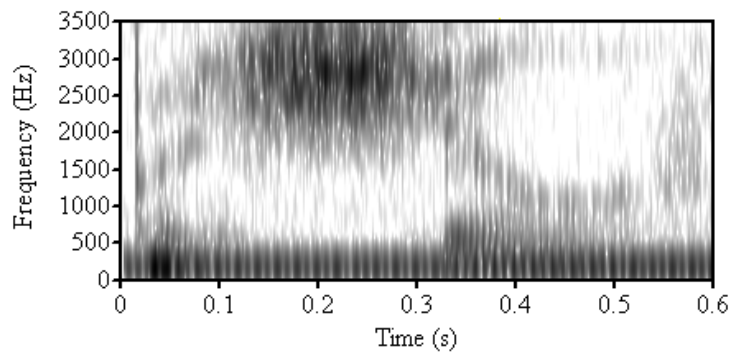
Iš pirmo žvilgsnio panašus į [ts] atrodo afrikatos [c] spektras (žr. 117 pav.). Tačiau patyrinėjus atidžiau matyti, kad [c] nuo [ts] labai skiriasi perėjimu nuo

vieno dėmens prie kito: tai patvirtina, kad afrikata [c] artikuliuojama truputį kitaip negu tariant priebalsių junginį [ts]. Kad afrikatos pradžia tariama labai panašiai kaip [t], galima girdėti ir iš klausos, tai aiškiai rodo ir spektrogramoje matomas sprogo momento (žr. 120 pav.). Pučiamasis afrikatos [c] elementas labai panašus į [s], tik spektras kiek intensyvesnis, ryškesnis ir gerokai trumpesnis ir už atitinkamai priebalsio [s], ir už junginio [ts] antrojo elemento. Po sprogo momento [c] spektras kurį laiką išsisklaidęs, toliau intensyvėja ir žemėja, kol beveik pabaigoje visiškai pereina ir tampa panašus į priebalsio [s], o šio priebalsio ([s]) intensyvumas ir aukštumas, kaip minėta, daugmaž vienodas visą tarimo laiką (žr. 115 pav.). Kaip rodo savistaba, afrikatos dėmenys ir akustiškai, ir artikuliaciškai glaudesni, perėjimo momentas nuo vieno dėmens prie kito nepastebimas: iš paveikslų matyti, kad afrikatos spektrogramoje (žr. 117 pav.) po sprogo momento garso labai sklandžiai pereinama prie pučiamojo elemento; priebalsių junginio [ts] spektrogramoje (žr. 116 pav.) tas perėjimas yra labai staigus. Nuo savarankiško priebalsio [s] spektrinėmis savybėmis mažiausiai skiriasi priebalsių junginio [ts] antrasis elementas.

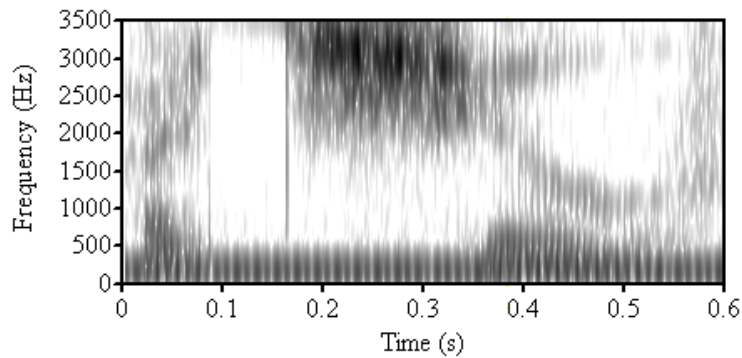
§ 150. Įdomu palyginti ir atitinkamų priebalsių spektrą prieš priešakinės eilės balsius žodžiuose *pašil̃.s ~ pašil̃s*, *ašil̃.s ~ atšil̃s* ir *pačir̃.kš ~ pačirk̃š* (žr. 118–120 pav.). Kaip manoma, bendrinėje kalboje morfemų sandūroje prieš priešakinės eilės balsį *T–S* tipo junginiai linkę virsti afrikatomis [Girdenis, 1970 (= 2000a, 196)]. Toks įspūdis gali susidaryti ir klausantis tiriamosios šnektos atstovų, ypač kalbančių greitesniu tempu. Norint tai bent apytiksliai patikrinti, būtina paanalizuoti eksperimentinio tyrimo rezultatus.

Vis dėlto, kaip matyti, rūpimų priebalsių spektro sklaida prieš užpakalinės eilės ir priešakinės eilės balsį iš esmės panaši, tik daugiau ar mažiau minkštasis [f] yra aukštesnio tembro negu atitinkamai [t], o priebalsio [š] spektras daug intensyvesnis, ryškesnis ir žemesnio tembro negu atitinkamai priebalsio [s], taigi atitinkamai skiriasi sprogo momentai ir pučiamieji atitinkamų priebalsių junginių ir afrikatų elementai.

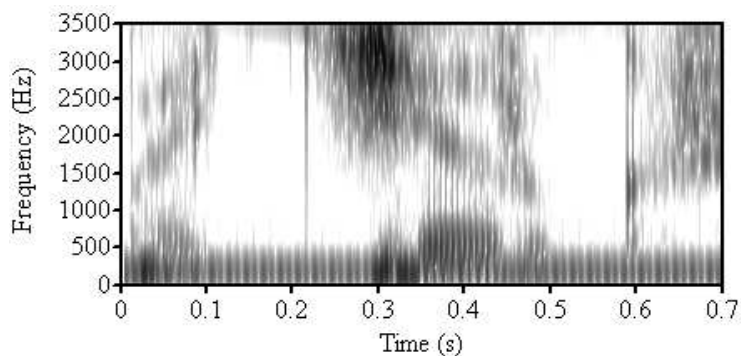
118 pav. **Žodžio pašil.s spektrograma**

119 pav. **Žodžio atšil.s spektrograma**

120 pav. **Žodžio pačiř.kš spektrograma**

Nors iš klausos atrodo, kad priebalsių junginys $[\hat{f}\hat{s}]$ šiuo atveju tariamas labai panašiai kaip afrikata $[\hat{c}]$, spektras rodo visai ką kita (žr. 119, 120 pav.). Dėmesį vis dėlto reikėtų atkreipti į priebalsio $[f]$ tembrą. Galimas dalykas, kad morfemų sandūroje prieš minkštąjį priebalsį sprogstamojo $[t]$ tembras nėra toks aukštas, koks būna tiesiai prieš priešakinės eilės balsį: kiek žemesnio tembro $[f]$,

matyt, nesutrukdo staigiai pereiti prie antrojo [tʃ] elemento, todėl šis priebalsių junginys nevirsta afrikata.

Taigi [tʃ] ir [č] spektrinės charakteristikos taip pat skiriasi tuo momentu, kai pereinama nuo vieno elemento prie kito: staigus perėjimas matyti [ts] atveju, garsų spektras žemesnis, o tariant [č] (kaip ir [c] atveju) spektras aukštesnis ir intensyviausias šiek tiek aukštesnių dažnių zonoje.

§ 151. Išmatuotos priebalsių [s], [š] (toliau – [S]), afrikatų [c], [č] (toliau – [C]) ir priebalsių junginių [ts], [tš] (toliau – [T–S]) trukmės rezultatai rodo, kad trumpiausi yra S tipo priebalsiai ([s] ir [š] bendras trukmės vidurkis $\bar{x} = 210$ ms), ilgiausi – T–S tipo junginiai ([ts] ir [tš] bendras trukmės vidurkis $\bar{x} = 268$ ms); afrikatos ([c] ir [č] bendras trukmės vidurkis $\bar{x} = 236$ ms) yra kiek ilgesnės už pirmuosius, tačiau trumpesnė už antruosius (žr. 55 lentelę).

Kaip matyti, rūpimų priebalsių kiekybė įvertinta programa STUDENT.PAS – visais atvejais trukmės skirtumai statistiškai reikšmingi: pasikliaujamieji intervalai arba nutolę vienas nuo kito, arba susiliečia labai nedaug ([S] pasikl. int. 196 ÷ 223 ms, [T–S] pasikl. int. 246 ÷ 289 ms, [C] pasikl. int. 219 ÷ 253 ms), o Studento kriterijaus reikšmė visais atvejais patikimai skiriasi nuo kritinių ne mažesne negu 95 % tikimybe.

55 lentelė. Apibendrinta atskirų priebalsių ir priebalsių junginių kiekybė

Garsas	n	$\bar{x} \pm s$ (ms)	(%)	Santykis	95% pasik. intervalas (ms)	$t_{\alpha} > t_{\alpha}$
[S] [T–S]	10 10	210 ± 18 268 ± 29	8,8 13,7	1,26 : 1	196 ÷ 223 246 ÷ 289	5,13 > $t_{0,001} = 3,92$
[S] [C]	10 10	210 ± 18 236 ± 24	8,8 10,2	1,12 : 1	196 ÷ 223 219 ÷ 253	2,74 > $t_{0,05} = 2,10$
[T–S] [C]	10 10	268 ± 29 236 ± 24	13,7 10,2	1,14 : 1	246 ÷ 289 219 ÷ 253	2,45 > $t_{0,05} = 2,10$

Apskaičiuoti kiekybiniai [S], [C] ir [T–S] santykiai tokie: [S] už [C] trumpesnis 1,12 karto, o už [T–S] – 1,26 karto. Afrikatos už priebalsių junginius trumpesnės 1,14 karto.

§ 152. Žvalgomojo tyrimo interpretacija galėtų būti tokia. Pastebėtina,

kad tariant afrikatas (ir sprogstamąjį, ir pučiamąjį dėmenis), liežuvio galas būna arba prie alveolių, arba prie apatinių dantų. Tariant *T–S* tipo junginius, liežuvio galas, pereidamas nuo pirmojo elemento prie antrojo, keičia savo padėtį: junginio [tš] atveju peršoka nuo dantų prie alveolių, o [ts] atveju – nuo viršutinių dantų prie apatinių. Toks liežuvio peršokimas iš vienos padėties į kitą užtrunka tam tikrą laiką, todėl priebalsių junginiai ilgesni už atitinkamas afrikatas, be to, artikuliacinio perėjimo momentas yra svarbus skiriamasis kokybinis *T–S* tipo junginių ir atitinkamų afrikatų požymis. Taigi darytina išvada, kad *T–S* tipo junginiai nei kokybe, nei kiekybe nėra tapatūs su atitinkamomis afrikatomis (plg. atitinkamas išvadas šiaurės žemaičių tarmėje, žr. [Kubiliūtė, Girdenis, 1977, 50–57 (= Girdenis, 2000b, 69–78)], taip pat plg. [Kliukienė, 1994, 43–52]).

4.2.3. Kai kurių balsingųjų priebalsių spektrinė charakteristika

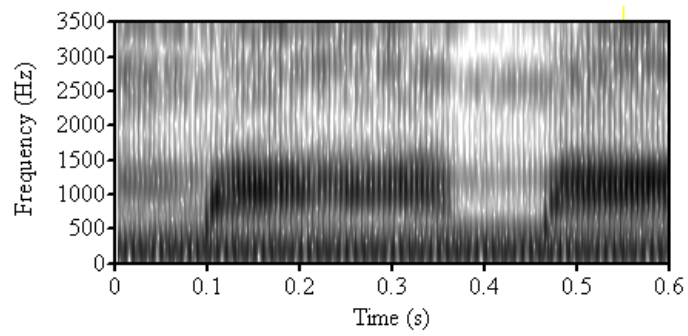
§ 153. Artikuliacijos požiūriu balsingieji priebalsiai kardinaliai skiriasi nuo sprogstamųjų, kuriuos tariant, kaip minėta, tam tikrą momentą burnoje susidaro aklina kliūtis, kurią likvidavus staigiai prasiskečia tam tikri kalbos padargai ir oras prasiveržia. Priebalsiams [j], [l], [m], [n], [r], [v] būdingos ir balsio savybės, juos tariant sudarytos kliūtys netrukdo orui išeiti gana sklandžiai, juos tariant vyrauja pagrindinis tonas, labai silpnas sprogstamiesiems ir pučiamiesiems priebalsiams būdingas šlamesys. Taigi balsingieji priebalsiai – tai fonemos, kurių šaltinis, kaip ir balsių, yra periodiškai virpesiai, jų kokybines charakteristikas ypač lemia pirmosios dvi formantės, tik pastebėtina, kad jos ne tokios ryškios kaip balsių (plg. balsinguosius priebalsius žodžių *lá.ša. ~ lāšą* ir *rá.sa. ~ rāšą* spektrogramose (108–109 pav.), taip pat žr. 118–120 pav.). Tyrinėjant nosinių sonantų spektrus papildomai atsižvelgta ir į gretimų balsių spektrą: kaip žinoma, tariant [m], [n] burnoje sudaroma vadinamoji uždaruma, tačiau oro srovė sklandžiai išeina pro nosį, būtent šis nosinis rezonansas, kaip matysime, lemia žemesnę antrąją (ir

išblėsusią trečiąją) gretimų balsių formantę. Norint išsamiau paanalizuoti, ar Priėnų šnekoje greta ir tarp nosinių sonantų balsiai nazalizuojami vienodai, žvalgomajam tyrimui pasirinkti žodžiai *má.ma.* ~ *māma*, *ná.ma.* ~ *nāma*, *sná.pa.* ~ *snāpa*, *smá.la.* ~ *smāla*, *ká.pa.* ~ *kāpa*, *lá.pa.* ~ *lāpa*. Su šiais žodžiais sudarytus konstatuojamuosius sakinukus (pvz., *Tuoj mamą pavys, Tau namą tvarkys, Tą kapą tvarkys...*) du šnektos atstovai po 3–5 kartus normaliu kalbėjimo tempu įskaitė į magnetofono juostą ar tiesiai į kompiuterį. Nenatūraliai ištarti žodžiai atmesti ir tyrimui nepanaudoti. Tiriamosios medžiagos įrašymo ir apdorojimo metodika tokia pati, kaip ir tiriant sprogstamuosius priebalsius (žr. § 139).

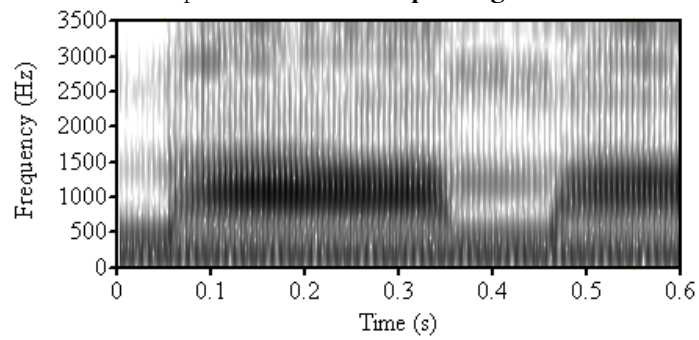
§ 154. Išanalizavus visas spektrogramas (plg. 121–125 pav.), pirmiausia pastebėta, kad žodžiuose *sná.pa.* ~ *snāpa*, *smá.la.* ~ *smāla* pirmojo [*a.*], o žodžių *má.ma.* ~ *māma* ir *ná.ma.* ~ *nāma* – dar ir antrojo [*a.*] antroji formantė (F_2) žemesnė negu atitinkamai balsių greta nenosinių priebalsių (plg. 121–122, 124 pav. ir 108, 109, 123, 125 pav.).

Gerokai aukštesnė ir išblėsusi greta (ypač tarp) [*m*], [*n*] trečioji [*a.*] formantė, ypač žodyje *ná.ma.* ~ *nāma* (žr. 122 pav.). Kadangi dėl nosinio rezonanso pažemėja antroji nazalizuojamųjų balsių formantė, abi pirmosios jų formantės išsidėsto labai arti viena kitos. Greta nenosinių priebalsių (žr. 123, 125 pav.) balsių F_3 aiškiai ryškesnės ir žemesnės, o F_2 – šiek tiek aukštesnės. Lyginant [*m*] ir [*n*] spektrą, reikia pasakyti, kad truputį intensyvesnės ir ryškesnės nosinio [*m*] formantės, be to, F_3 aukštesnė, o F_2 – žemesnė negu atitinkamai priebalsio [*n*]: apibendrintais duomenimis [*m*] $F_1 = 360$ Hz, $F_2 = 1190$ Hz, $F_3 = 2710$ Hz; [*n*] $F_1 = 360$ Hz, $F_2 = 1310$ Hz, $F_3 = 2680$ Hz. Vadinasi, sonantas [*m*] žemesnio tembro garsas negu atitinkamai [*n*]. Be to, kaip pastebėta, [*m*] visais atvejais yra ir ilgėlesnis negu atitinkamai [*n*].

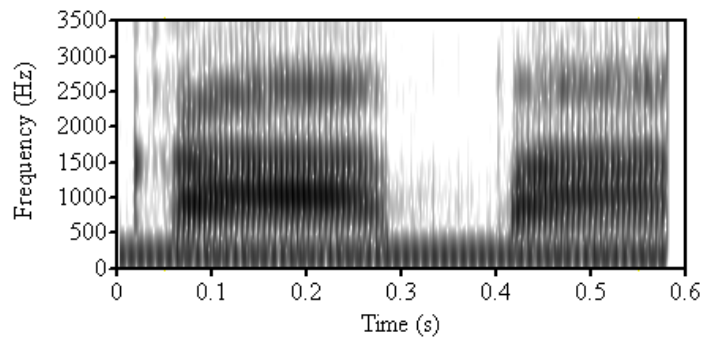
121 pav. **Žodžio *mà.ma.* spektrograma**

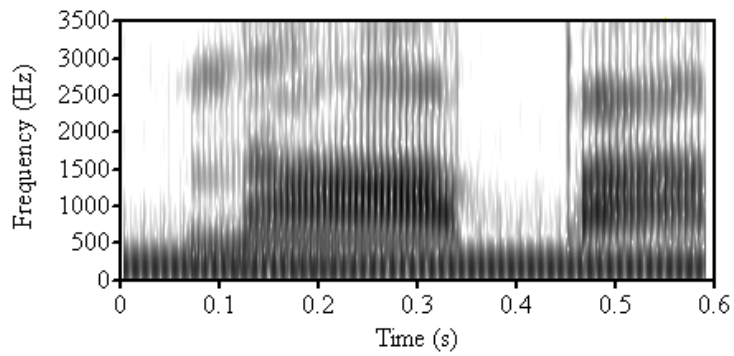
122 pav. **Žodžio *nà.ma.* spektrograma**

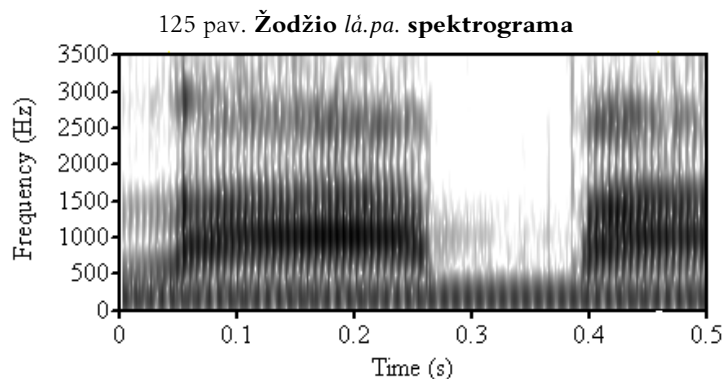

123 pav. **Žodžio *kà.pa.* spektrograma**

124 pav. **Žodžio *snà.pa.* spektrograma**

Palyginus nazalizuojamųjų balsių kokybę tarp (žodžiuose *má.ma.* ~ *māma*, *ná.ma.* ~ *nāma*) ir greta (žodyje *sná.pa.* ~ *snāpa*, *smá.la.* ~ *smāla*) nosinių sonantų, galima sakyti, kad nazalizacijos laipsnis nevienodas, t. y. balsiai labiau nazalizuojami tarp dviejų nosinių sonantų, plg.: apibendrintais duomenimis, žodžiuose *ká.pa.* ~ *kāpa* ir *lá.pa.* ~ *lāpa* (žr. 123, 125 pav.) pirmojo [a.] pirmosios trys vidurio formantės tokios: $F_1 = 850$ Hz, $F_2 = 1360$ Hz, $F_3 = 2540$ Hz, nazalizuoto [a.] formantės žodžiuose *má.ma.* ~ *māma*, *ná.ma.* ~ *nāma* tokios: $F_1 = 860$ Hz, $F_2 = 1220$ Hz, $F_3 = 2690$ Hz, o žodžiuose *sná.pa.* ~ *snāpa*, *smá.la.* ~ *smāla* – tokios: $F_1 = 850$ Hz, $F_2 = 1310$ Hz, $F_3 = 2620$ Hz. Taigi žodžiuose *má.ma.* ~ *māma*, *ná.ma.* ~ *nāma* nazalizuotieji balsiai žemesnio tembro negu atitinkamai žodžiuose *sná.pa.* ~ *snāpa* ir *smá.la.* ~ *smāla*, o šiuose žodžiuose nazalizuotas [a.] yra žemesnio tembro negu atitinkamai greta ar tarp nenosinių priebalsių.

§ 155. Žvalgomojo tyrimo rezultatai, kaip ir tikėtasi, rodo, kad dėl nosinių sonantų poveikio gretimi balsiai būna žemesnio tembro ir užpakalesnės artikuliacijos negu atitinkamai greta nenosinių priebalsių, tačiau tas poveikis nėra vienodas: tarp nosinių sonantų balsiai yra nazalizuojami labiau (tarp jų balsio antroji formantė žemesnė visą tarimo laiką) negu atitinkamai greta vieno nosinio sonanto (greta vieno nosinio balsio antroji formantė žemesnė tik tam tikrą laiką).

§ 156. Toliau aptartinas priebalsio [r] artikuliacijo pobūdis Priėnų šnektoje. Kaip žinoma, tariant [r] (ir [r̥]), dėl praeinančios oro srovės virpa

liežuvio galiukas, atsitrenkdamas į alveoles. Tyrinėjant įvairių informantų spektrogramas, pastebėta, kad rišlios kalbos sraute šis sonantas Priėnų šnekoje dažniausia pabrėžiamas, t. y. suvirpa daugiau nei vieną kartą, kirčiuotas [r], plg. *vař.pa.* ~ vařpa, *pař.sa.* ~ pařsa, bet *vá.rpa.* ~ várpą, *ká.ršta.* ~ kárštą, *ká.ra.* ~ kārą, *karštũ* ~ karštũ, *rá.sa.* ~ rāsą. Tačiau taip pat pastebėta, kad virptelėjimų skaičius gali priklausyti nuo kalbėjimo tempo, noro pabrėžti ar kitų veiksnių. Paanalizavus dviejų šnektos atstovų po tris kartus į magnetofono juostelę ar tiesiai į kompiuterio atmintį normaliu tempu įskaitytų ir atskirai, ir sakiniuose pateiktų žodžių²¹⁷ *vař.pa.* ~ vařpa, *vá.rpa.* ~ várpą, *vař.na.* ~ vařną, *vá.rna.* ~ vārą, *kař.po.* ~ kařpo, *ká.rpu.* ~ kárpu, spektrogramas (žr. 126–127 pav., taip pat plg. 109, 120 pav.), paaiškėjo, kad sakiniuose kirčiuotas [r] tariamas labai panašiai kaip nekirčiuotas, tik pirmasis labiau pabrėžiamas ir yra ilgesnis negu atitinkamai nepailgėjęs [r] (plg. 126 ir 127 pav.), jų kokybinės charakteristikos iš esmės panašios: visos formantės daugiau ar mažiau ryškios, gana žema trečioji [r] formantė (apie 2000 Hz).

Apibendrintais duomenimis, sakiniuose ištartų žodžių *vař.pa.* ~ vařpa, *vá.rpa.* ~ várpą, *vař.na.* ~ vařną, *vá.rna.* ~ vārą, *kař.po.* ~ kařpo, *ká.rpu.* ~ kárpu [r] pirmosios trys formantės tokios: $F_1 = 560$ Hz, $F_2 = 1390$ Hz, $F_3 = 2100$ Hz. Kadangi, kaip ir balsių, matuotas spektrogramoje matomo [r] spektro formančių vidurys, atkreiptinas dėmesys, kad toliau formantės dar žemėja, o pradžioje jos aukštesnės negu atitinkamai viduryje. Vadinasi, artikuliuojant priebalsio [r] tembras žemėja.

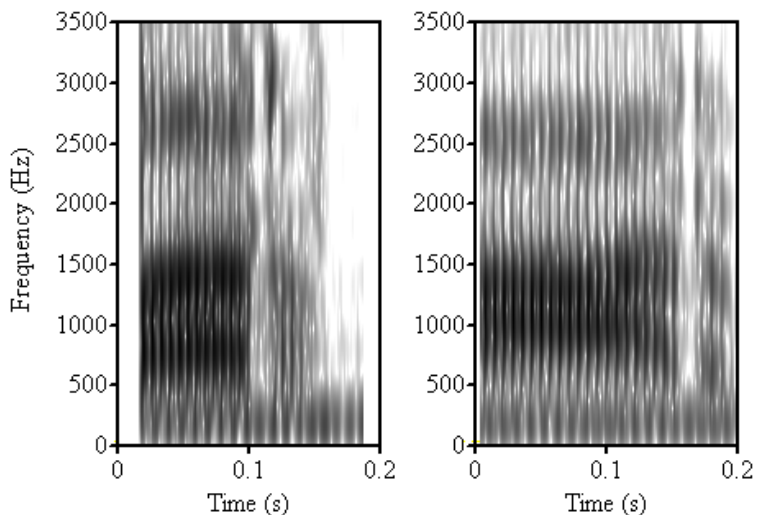
Izoliuotai, t. y. ne sakiniuose ištartų tiriamųjų žodžių [r] skiriasi labiau: ir ilgesnis, ir 1–2 virptelėjimus dažniau turi kirčiuotasis [r], bet ir tai, reikia pasakyti, priklauso nuo tokių veiksnių kaip kalbėjimo tempas, noras pabrėžti ir pan. Kiek kartų dėl praeinančios oro srovės suvirpa liežuvio galiukas atsitrenkdamas į alveoles, aiškiai matyti spektrogramose (plg. 128 ir 129 pav.),

---

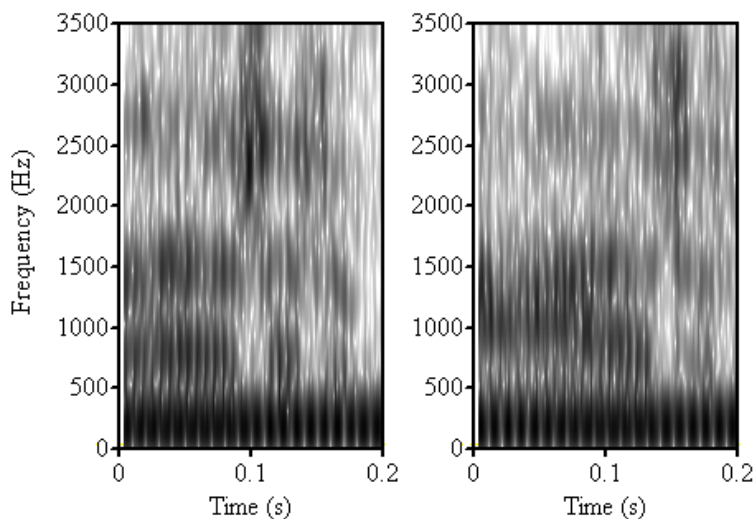
²¹⁷ Žodžiai buvo pateikti konstatuojamojo pobūdžio sakiniuose ir, kaip ir atskiri žodžiai, išmaišyti atsitiktine tvarka. Tarp jų buvo įmaišyta ir tyrimui neaktualių sakinių ar žodžių. Nenaturaliai ištarti pavyzdžiai tyrimui nepanaudoti. Medžiagos įrašymo ir tyrimo metodika tokia pati, kaip ir tiriant

kurios nupieštos tiriamuosius segmentus [aĩ.] ir [á.r] iškirpus ne iš rišlios kalbos, o iš izoliuotai ištartų žodžių.

126–127 pav. [aĩ.] ir [á.r] spektrogramos (sakiniuose ištartuose žodžiuose)

128–129 pav. [aĩ.] ir [á.r] spektrogramos (atskirai ištartuose žodžiuose)

Kaip 128 paveiksle matyti, [r] spektre matyti periodiškas formantės struktūros ir intensyvumo susilpnėjimas, kuris atitinka artikuliacinius virptelėjimus („dūžius“): priebalsis suvirpa du kartus, jam virpant kiekviename

---

sprogstamuosius priebalsius (§ 139).

„dūžyje“ formantės vis žemesnės.

Virpamojo [r] trukmė akivaizdžiai ilgesnė nei atitinkamai nevirpamojo, t. y. virpančio tik vieną kartą (plg. 126 pav., taip pat žr. 109, 120, 126–129 pav.): apskaičiuotas apibendrintos vidutinės trukmės skirtumas rodo, kad virpamasis [r] izoliuotai ištartame žodyje (žr. 128 pav.) maždaug 1,6 karto ilgesnis už atitinkamą nekirčiuotą (žr. 129 pav.). Patyrinėjus daugiau pavyzdžių, tas santykis, be abejo, gali svyruoti. Kiekybės požiūriu skiriasi ir kiti balsingieji: kirčiuotieji [l] (plg. 108, 118, 119 pav.), [m], [n] ilgėlesni už atitinkamus nekirčiuotus. Dar reikia pasakyti, kad gretimų balsių formantės po ar prieš [r] yra atitinkamai kylančio ar krintančio pobūdžio, ypač tai pasakytina apie trečiąją formantę.

§ 157. Nors išsamesnėms išvadoms reikėtų daugiau tyrimų, jau ir iš atliktos žvalgomosios analizės galima daryti prielaidą, kad [r] Príenų šnektoje linkstama tarti kiek kitaip nei bendrinėje kalboje. Tam tikromis sąlygomis, šio priebalsio virpėjimas Príenų šnektoje gali priklausyti nuo noro pabrėžti ir kitų ekstralingvistinių veiksnių. Kalbos sraute (sakiniuose) įvairiose žodžio ir skiemens pozicijose jis tariamas panašiai: liežuvio galas dažniausia suvirpa ne daugiau kaip vieną kartą. Bendrinėje lietuvių kalboje tariant priebalsį [r] liežuvio galiukas atsitrenkdamas į alveoles paprastai suvirpa 1–3 kartus, dėl tokio artikuliacijos pobūdžio šis sonantas vadinamas virpamuoju²¹⁸.

4.3. Konsonantizmo išvados

§ 158. 1. Príenų šnektos priebalsinių fonemų inventorių susideda iš 43 savarankiškų priebalsinių fonemų: /p p̂ b b̂ t t̂ d d̂ k k̂ g ĝ c ĉ ʒ ʒ̂ č č̂ ʃ ʃ̂ s ŝ z ẑ š š̂ ž ž̂ ʒ̂ <f f̂ x x̂> m m̂ n n̂ v v̂ j l̂ l̂ r̂ r̂/, iš kurių <f f̂ x x̂> laikytinos periferinėmis.

Atsižvelgiant į fonemų paradigminius santykius ir neutralizacijos reiškinius, visus šnektos priebalsius galima identifikuoti pagal 9 diferencinių

---

²¹⁸ Prisimintina, kad pasaulio kalbose [r] gali būti ištiriamas labai skirtingai (plg. [Ladefoged,

požymių poras: (1) ‘balsingasis’–‘nebalsingasis’; (2) ‘nosinis’–‘nenosinis’; (3) ‘pučiamasis’– ‘nepučiamasis’; (4) ‘afrikata’–‘neafrikata’; (5) ‘lūpinis’–‘nelūpinis’; (6) ‘liežuvio priešakinis’–‘nepriešakinis’; (7) ‘alveolinis’–‘dantinis’; (8) ‘skardusis’–‘duslusis’; (9) ‘minkštasis’–‘kietasis’. Tais pačiais požymiais galima aprašyti ir kitų pietinių vakarų aukštaičių šnektų konsonantizmą.

Prėnų šnektos fonologinės priebalsių sistemos schema atrodo taip:

T a r i m o b ū d a s			T a r i m o v i e t a			
			lūpiniai (ir lūpų dantiniai)	nelūpiniai		
				liežuvio priešakiniai		neprie- šakiniai
				dantiniai	alveoliniai	
nebal- singieji	pučiamieji		<f> – <f̂>	/s/ – /ŝ/	/š/ – /š̂/	<x> – <x̂>
	nepučia- mieji	afrikatos		/z/ – /ẑ/	/ž/ – /ž̂/	
			neafrika- tos		/c/ – /ĉ/	/č/ – /č̂/
					/ʒ/ – /ʒ̂/	/ž̃/ – /ž̃̂/
bal- singieji	pučiamieji		/v/ – /v̂/	/j/		
	nepučia- mieji	nosiniai	/m/ – /m̂/	/n/ – /n̂/		
		nenosiniai		/l/ – /l̂/	/r/ – /r̂/	

1.1. Šnektos priebalsinių fonemų sistema nuo kauniškių šiaurinės dalies labiausiai skiriasi minkštųjų /f̂ d̂/ fonologine interpretacija, o nuo bendrinės lietuvių kalbos – dar ir tam tikrų fonemų neturėjimu (/ĥ ĥ/) ir kai kurių priebalsių vartojimo dažnumu: pavyzdžiui, /ĉ/ ir ypač periferinės <f̂ f̂ x̂> šnekteje tam tikrais atvejais vartojamos rečiau.

1.2. Dabartinės situacijos analizės duomenimis, Prėnų šnektos plote priebalsis [l] prieš priešakinės eilės balsius tariamas minkštai, todėl [l] kietinimo prieš [e] tipo vokalizmą riba (LKA 2, žemėl.: 15, 27) brėžtina dar kiek ryčiau Nėmuno link.

2. Aprašomame plote visi galiniai junginiai yra atitinkamų pradinių

priebalsių grupių veidrodiniai variantai, kurie dažnai būna išplėsti struktūriškai nemotyvuotais priebalsiais /t/ ir /k/, panašiai kaip bendrinėje lietuvių kalboje.

3. Trankiųjų priebalsių fonologines charakteristikas ir diferencinius požymius lemia gretimo balsio spektro pradžia ar pabaiga, priebalsių spektro trukmė, intensyvumas ir aukštumas: ypač trankieji nepanašūs antrosios ir trečiosios gretimo balsio pradžios ar pabaigos formančių dinamikos pobūdžiu, kaitos staigumu ir padėtimi spektre, o sprogstamieji duslieji ir pučiamieji – dar ir spektro trukme, intensyvumu ir aukštumu.

3.1. Artikuliuojant skardžiuosius sprogstamuosius, reikšmingą vaidmenį atlieka šlamesys ir balsas, sprogimo momentu virpesiai išsidėsto platesniame dažnių diapazone negu tariant atitinkamus dusliuosius. Tariant dusliuosius sprogstamuosius svarbiausias vaidmuo tenka triukšmo ar šlamesio šaltiniui. Jiems būdinga pauzė ir mažos energijos pliūpsnis, kurie spektrogramose išryškėja kaip tam tikras stulpelis: plačiausias jis priebalsių [k] ir [k̂], siauriausias – [p] ir [p̂]. Atsižvelgiant į tai, manytina, kad sprogstamųjų priebalsių trukmė susijusi su priebalsio tarimo vieta: burnos priekyje sudaryta kalbos padargų kliūtis, matyt, greičiau įveikiama nei burnos gilumoje, todėl lūpiniai sprogstamieji trumpiausi.

Palyginus minkštųjų ir atitinkamų kietųjų sprogstamųjų spektrus, pastebėta, kad labiausiai tembro aukštumu skiriasi liežuvio užpakaliniai (gomurio užpakaliniai) ir liežuvio viduriniai (gomurio viduriniai) [k] ir [k̂] bei [g] ir [ĝ]. Šie priebalsiai iš visų sprogstamųjų intensyviausi.

Priebalsiai [p], [t], [k] žodžio gale gali būti aspiruojami, t. y. tariami su tam tikru papildomu pučiamuoju elementu. Pastebėta, kad paprastai ryškesnė aspiruotojo priebalsio [k] aspiracija, silpniausia – abilūpinio [p̂]. Be to, aspiracijos ryškumas tiriamojoje šnektoje gali priklausyti ir nuo skiemens tipo, ir nuo gretimų priebalsių bei jų tipo ir pan.

3.2. Afrikatos savo spektrinėmis savybėmis nesutampa su *T–S* tipo junginiais: joms būdingi akustiškai ir artikuliaciškai glaudesni dėmenų santykiai, sklandus perėjimas nuo vieno elemento prie kito. Tarp afrikatų ir *T–S* tipo

junginių yra ir statistiškai reikšmingų kiekybės skirtumų: *T–S* tipo junginiai, kuriuos tariant liežuvio galas, pereidamas nuo pirmojo elemento prie antrojo, užtrunka, t. y. keičia savo padėtį, 1,14 karto ilgesni už atitinkamas afrikatas.

4. Balsingųjų priebalsių kokybės skirtumus atliepia jų pačių didesnio ar mažesnio ryškumo formantės, o nosinių sonantų – dar ir gretimo balsio spektras.

4.1. Eksperimentinių tyrimų duomenimis, greta ir ypač tarp nosinių sonantų dėl nosinio rezonanso ryškiai pažemėja balsių tembras: tarp nosinių sonantų balsio antroji formantė žemesnė visą tarimo laiką, o greta vieno nosinio sonanto balsio antroji formantė būna žemesnė tik tam tikrą laiką.

4.2. Eksperimentinių tyrimų duomenimis, pagal tarimo pobūdį nuo bendrinės kalbos skiriasi sonantas [r]: tiriamojoje šnektoje natūraliame kalbos sraute įvairiose žodžio ir skiemens pozicijose jį tariant liežuvio galas, atsitrenkdamas į alveoles, dažniausiai suvirpa ne daugiau kaip vieną kartą.

5. Iš garsų spektrogramų matyti, kad stipriausiai visi priebalsiai veikia gretimų balsių pradžios ar pabaigos formantes, todėl aprašomosios šnektos vokalizmo kokybiniai požymiai instrumentiniu būdu tirti atsižvelgiant į gryniausiąją balsių dalį – vidurį ir atitinkamai vidurio formantes (F_1 , F_2 , F_3).

5. BAIGIAMOSIOS IŠVADOS

§ 159. 1. Vakarų aukštaičių rytinių kauniškių Priėnų šnektos fonologinės sistemos ir kitų ypatybių analizė leidžia teigti, kad šis tarmės plotas yra savita šnektą, besiskirianti nuo ją supančių kitų rytinių kauniškių, ypač vadinamojo priedzūkio šnektų, kuriose gausiau pietų aukštaičiams būdingų ypatybių. Empiriniai stebėjimai ir artimesnių tarmių bei patarmių atitinkamų duomenų lyginimas rodo, kad šnektą savo prozodine struktūra ir vokalizmo bei konsonantizmo ypatybėmis artima pietinių kauniškių fonologinei sistemai. Šiuo atžvilgiu Priėnų šnekteje esama skirtybių ne tik su pietų aukštaičiais ir šiauriniais kauniškiais, bet ir su bendrinės lietuvių kalbos fonologine sistema.

2. Eksperimentinių tyrimų duomenimis, kaip ir kitur vakarų aukštaičių kauniškių plote, tiriamojoje šnekteje pozicinio ilgumo žemutinio pakilimo [a], [e] tipo balsiai esti ne ilgieji, bet pusilgiai, todėl yra kirčiuojami su vidurine priegaide arba tam tikrais atvejais (greta dusliųjų priebalsių) gali būti kirčiuojami su tvirtaprade priegaide, pvz.: *gá.ras* ~ gāras, *gė.ras* ~ gēras, *ká.pas* ~ kāpas, *kė.pa* ~ kēpa. Prozodijos atžvilgiu vadinamoji vidurinė priegaidė šnekteje laikytina pusilgių skiemenų ir balsių kirčiu. Greta dusliųjų priebalsių tariama tvirtapradė kalbamųjų pusilgių balsių priegaidė fonetiškai nesiskiria nuo tikrojo tvirtapradžiškumo, tačiau funkciškai skiemenys su šiuo variantu sietini su kirčiuotais trumpaisiais skiemenimis, nes, pavyzdžiui, netrukdo kirčiui nušokti į atrakcines galūnes pagal Saussure'o ir Fortunatovo dėsnį, plg.: *kė.pa* ~ kēpa, bet *kepù* ~ kepù, *ká.pas* ~ kāpas, bet *kapùs* ~ kapùs. Taigi tvirtapradė pusilgių balsių priegaidė laikytina šalutiniu vidurinės priegaidės alotonu.

Priėnų šnektos prozodinės skiemens struktūros sistema dėl kirčiuotų pusilgių skiemenų, kurių centrą gali sudaryti balsinės fonemos /a./ alofonai [a.], [e.] ([æ.]), skiriasi nuo bendrinės lietuvių kalbos. Tiriamojoje šnekteje kirčiuoti pusilgiai ir kirčiuoti trumpieji skiemenys sudaro vieną neilgųjų skiemenų klasę. Nekirčiuotų pusilgių skiemenų centrą gali sudaryti tik ilgųjų balsių alofonai.

3. Kaip ir kitose tarmėse bei bendrinėje kalboje, kirtis aprašomajame plote

reiškiamas prozodinių požymių kompleksu. Instrumentinių tyrimų duomenimis, šnekte kirčio suvokimui svarbūs kirčiuoto skiemens pagrindinis tonas, intensyvumas ir ypač trukmė. Tiesa, intensyvumo rodikliai šiuo atžvilgiu kiek mažiau reikšmingi negu bendrinėje lietuvių kalboje.

Kirčio suvokimui svarbi ir balsių kokybė: kirtis paryškina ilgųjų ir trumpųjų balsių prigimtines akustines ir artikuliacines savybes, pvz., kirčiuoti priešakinės eilės balsiai būna kiek priešakesni ir uždaresni, užpakalinės eilės balsiai – užpakalesni ir dažniau žemesnio tembro garsai negu atitinkami nekirčiuoti.

Dėl didelio nekirčiuotų ilgųjų balsių įtempimo ir gana aukšto intensyvumo lygio, galūnėse jie atrodo beveik netrumpinami, nors pagrindinio tono, trukmės ir kokybinių parametrų rodikliai skiriasi nuo atitinkamų kirčiuotų balsių. Kirčiuotoje ir nekirčiuotoje pozicijoje šnekte gerai išlaikoma ilgųjų ir atitinkamų trumpųjų balsių kiekybės opozicija.

4. Be pagrindinio kirčio, daugiaskiemeniai žodžiai gali turėti vieną ar net kelis šalutinius kirčius. Šalutiniai kirčiai gali būti fonologiniai ir nefonologiniai. Jų realizacija šnekte fakultatyvi: jų buvimas ar nebuvimas priklauso nuo kalbėjimo tempo, teksto ekspresyvumo, intonacijos ir kitų veiksnių. Kiek nuosekliau šnekte vartojamas tik šalutinis morfemos kirtis.

Eksperimentais nustatyta, kad akcentogeninės, t. y. galinčios gauti kirtį kituose žodžiuose ar jų formose, morfemos nuo atitinkamų niekada nekirčiuojamų daugiau ar mažiau skiriasi aukštesniu tonu, didesniu intensyvumu ir dažnai geriau išlaikyta prigimtine kiekybe ir kokybe.

Dviviršūnio kirčio atveju silpnąją kirtį gaunantys skiemenys prieš trumpą kirčiuotą galinį (rečiau ir negalinį) skiemenį dažniausiai išlaiko savo kiekybę (ar net dar labiau pailgėja kaip ir šiaurinių kauniškių Šakių šnekte) ir kokybę bei kitas kirčiuotiems skiemenims būdingas prozodines savybes.

5. Akūto ir cirkumflekso opozicija realizuojama ilguosiuose negaliniuose skiemenyse. Žodžio galo skiemenys dažniau realizuojami su cirkumfleksine

priegaide, tačiau tradicinį teiginį dėl cirkumfleksinių skiemenų dažnumo aukštaičių tarmėje, taigi ir Prienų šnektoje, dar reikėtų kruopščiai patikrinti, nes:

a) kai kurių skirtingos kilmės galūnių priegaidės šnektoje nėra visiškai sutapusios: eksperimentiniais ir audiciniais tyrimais nustatyta, kad tokių žodžių kaip *sak<aĩ.>* ~ sakaĩ (daiktav. dgs. vard.) : *sak<aĩ.>* ~ sakaĩ (veiksmaž. es. 1. 2 a.) galūnių priegaidės, skirtingai negu pietų aukštaičių ir šiaurinių kauniškių patarmėse, skiriasi ne tik kokybiniais požymiais, bet ir bendrąja dvibalsių trukme bei pirmojo dėmens kiekybe, taip pat pagrindiniu tonu bei intensyvumu;

b) šnektoje akūtas žodžio galo pozicijoje pasitaiko dažniau negu bendrinėje lietuvių kalboje, pvz.: a) vardažodžių naudininko formose su *-m* (*kitám* ~ kitám, *dainóm* ~ dainóm), b) kai kuriuose vienskiemeniuose žodžiuose (*jíe* ~ jíe „jiė“, *túos* ~ túos „tuōs“, *dá* ~ dá „dár“, *táís* ~ táís „tàs“ ir kt.), c) kai kuriuoserieveksmiuose (*pusáeu* ~ pusiáu, *visáí* ~ visái) ir d) įvairiose veiksmažodžių formose (*skañdíť* ~ skandýt „skandinti“, *tarnáut* ~ tarnáut, *skañdírk* ~ skandýk „skandink“, *noré* ~ noré „norėjo“, *bó* ~ bó „buvo“ ir kt.).

Galiniuose tvirtagaliuose skiemenyse kartais vartojama vidurinė priegaidė (pvz., *vienáís mǎ.tais* ~ vienaĩs mėtais) laikytina cirkumflekso alotonu.

6. Priegaidžių diferenciacija šnektoje nuo ilgojo skiemens foneminės sandaros priklauso labiau negu bendrinėje lietuvių kalboje ir pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnektoje. Ryškiausiai skiriamos dvibalsių ir dvigarsių, silpniausiai – ilgųjų balsių priegaidės. Kadangi ilgųjų balsių priegaidės skiriamos silpniau negu pietinių vakarų aukštaičių Šakių šnektoje, galima manyti, kad aprašomajame plote esama tam tikro priegaidžių niveliacijos polinkio, tik jis daug mažesnis negu pietų ar rytų aukštaičių tarmėse.

Nuo skiemens foneminės sandaros priklauso priegaidžių skiriamųjų požymių svarba. Atsižvelgiant į instrumentinių tyrimų rezultatus, esmingiausiu ilgųjų balsių priegaidžių diferenciniu požymiu laikytini pagrindinio tono rodikliai, taip pat svarbi trukmė.

Dvibalsių priegaidės labiausiai diferencijuoja bendroji dvibalsių trukmė ir

pirmojo dėmens kokybė ir kiekybė. Ne visi kokybiniai parametrai vienodai svarbūs dvibalsių priegaidės suvokimui: pavyzdžiui, skirtingai nei bendrinėje lietuvių kalboje, nei pirmųjų, nei antrųjų dėmenų įtempimas tiriamajoje šnekte nėra svarbus priegaidės skiriamasis požymis.

Nekirčiuotuose skiemenyse priegaidžių kontrastas paprastai neutralizuojamas. Aiškesnę priegaidę galima girdėti tik tuomet, kai skiemuo pabrėžiamas šalutiniu kirčiu. Prieškirtiniuose skiemenyse dažniausiai vartojamas cirkumfleksas. Panašiai kaip ir kitose pietinių vakarų aukštaičių šnektose, ilgųjų pokirtinių, ypač žodžio galo skiemenų dažnesnė akūtinė priegaidė, cirkumfleksas daugiausia vartojamas tik senosiose tvirtagalėse galūnėse.

7. Šnektos balsinių fonemų inventorių, kuris skiriasi ir nuo šiaurinių kauniškių, ir nuo pietų aukštaičių, ir nuo bendrinės lietuvių kalbos, sudaro 7 ilgosios /i u ie uo ę o a/, 1 pusilgė /a./ ir 5 trumposios /i u <ɔ> <e> a/ fonemos, iš kurių <ɔ> ir <e> laikytinos periferinėmis.

Balsinės fonemos kontrastuoja pagal šias diferencinių požymių poras: 1) 'ilgasis'–'neilgasis', 2) 'priešakinis'–'nepriešakinis', 3) 'uždarasis'–'atvirasis', 4) 'aukštutinis'–'neaukštutinis', 5) 'pusilgis'–'trumpasis', 6) 'kintamasis'–'nekintamasis'.

8. Balsiai [a.], [a'] ir [e.], [e'] ([æ.], [æ']) laikytini fonemų /a. a'/ alofonais, nes jie neturi bendros pozicijos: vienintelėje relevantinėje pozicijoje – žodžio pradžioje šneкта yra patyrusi priešakinių žemutinių [e] tipo balsių defonologizaciją (plg. *ážuola*. ~ *ąžuola*, *a.sōtis* ~ *ąsotis*, *á.sla*. ~ *ąslą*). Trumpoji fonema /e/ į balsių fonologinę sistemą vis dėlto įtraukiama kaip periferinė, nes žodžio pradžios pozicijoje gali būti pavartojama kai kuriuose naujuose iš bendrinės kalbos atėjusiuose žodžiuose (pvz., *èra*. ~ *èrą*).

Trijų ilgumų žemutinio pakilimo balsinės fonemos kontrastuoja kirčiuotoje žodžio kamieno pozicijoje (plg.: *rāsto*. ~ *rāsto* : *rā.sto*. ~ *rāsto* ir *rāstu*. ~ *rāstų* : *rāstu* ~ *rāstų*). Eksperimentinio tyrimo duomenimis, pozicinio ilgumo (t. y. pusilgiai) balsiai yra trumpesni už atitinkamus nosinės kilmės (t. y.

ilguosius) balsius, bet ilgesni už trumpuosius. Tarp kalbamųjų žemutinio pakilimo trumpųjų, ilgųjų ir pusilgių balsių esama ir kokybės skirtumų.

9. Priešakinės eilės /ie/ ir užpakalinės eilės /uo/ yra laikytini labai kintamomis vidutinio (ne aukštutinio kaip bendrinėje lietuvių kalboje) pakilimo fonemomis. Garsų analizės ir akustiniai eksperimentai rodo, kad šios balsinės fonemos yra diftongoidai, sudaryti iš gana stabilaus įtempto ilgojo balsio (atitinkamai [i̯] arba [u̯]) ir glaidinio elemento, kuriam savarankiškųjų fonemų atitikmenų Priėnų šnektos balsių sistemoje nėra ir kurio kokybė priklauso nuo prozodinių požymių ir koartikuliacijos su gretimais garsais.

Prieš minkštąjį priebalsį [ie] visą tarimo laiką kokybė kinta mažiau ir tolygiau, jis aukštesnio tembro ir priešakesnės artikuliacijos negu atitinkamai prieš kietąjį priebalsį; diftongoidui [uo] kietojo ar minkštojo priebalsio poveikis tuo stipresnis, kuo garsas arčiau pabaigos (t. y. arčiau priebalsio). Lyginamosios analizės duomenimis, pozicijoje prieš kietąjį priebalsį šnektos [ie] ir [uo] atviresnės artikuliacijos negu atitinkamai bendrinėje lietuvių kalboje.

10. Palyginus pietų aukštaičių Kučiūnų, vakarų aukštaičių šiauliškių Pāšušvio, šiaurinių kauniškių Lukšiū, rytų aukštaičių vilniškių Svirkų, šiaurės žemaičių raseiniškių Eŗžvilko ir Priėnų šnektos izoliuotųjų garsų kokybinius požymius, pastebėta viena bendra tendencija – polinkis vengti kraštutinių kardinalinių balsių artikuliacijų. Vis dėlto Priėnų šnektos izoliuotieji balsiai mažiausiai nutolę nuo atitinkamų pirminių D. Joneso garsų.

Kraštutinė artikuliacija pagal eilę ir pakilimą būdingiausia Priėnų šnektos užpakalinės eilės vidutinio pakilimo balsiui [o̯] – jo spektrinės savybės beveik visiškai sutampa su pirminio balsio 7[o:]. Į kraštutinę artikuliaciją linkęs ir užpakalinis aukštutinio pakilimo balsis [u̯], už jį tik kiek ryškesnis pirminis kardinalinis jo atitikmuo 8[u:].

Izoliuotieji ir natūraliame kalbos sraute išstarti Priėnų šnektos balsiai skiriasi, tačiau santykiai tarp balsių išlieka tokie patys: [i̯], [i̯], [e̯], [e̯], [e.], [e], [æ̯], [æ.], [e̯] laikytini priešakiniais, [a̯], [a.], [a], [o̯], [o], [u̯], [u] – užpakalinės

eilės garsais. Aukštutinio pakilimo balsiai esti [i], [i], [u], [u], prie jų šliejasi ir [ɛ]; vidutinio pakilimo yra balsiai [o], [o], žemutiniams laikytini [e.], [e], [e], [æ], [æ], [e], [a], [a], [a].

11. Empiriniai duomenys ir eksperimentinė garsų analizė leidžia teigti, kad Priėnų šnektos priebalsinių fonemų inventorių susideda iš 43 savarankiškų priebalsinių fonemų: /p p̂ b b̂ t t̂ d d̂ k k̂ g ĝ c ĉ ʒ ʒ̂ č č̂ ʃ ʃ̂ s ŝ z ẑ š š̂ ž ž̂ <f f̂ x x̂> m m̂ n n̂ v v̂ l l̂ r r̂/.

Atsižvelgiant į fonemų paradigminius santykius ir neutralizacijos reiškinius, visus šnektos priebalsius galima identifikuoti pagal 9 diferencinių požymių poras: 1) 'balsingasis'–'nebalsingasis'; 2) 'nosinis'–'nenosinis'; 3) 'pučiamasis'–'nepučiamasis'; 4) 'afrikata'–'neafrikata'; 5) 'lūpinis'–'nelūpinis'; 6) 'liežuvio priešakinis'–'nepriešakinis'; 7) 'alveolinis'–'dantinis'; 8) 'skardusis'–'duslusis'; 9) 'minkštasis'–'kietasis'. Tais pačiais požymiais galima aprašyti ir kitų pietinių vakarų aukštaičių šnektų konsonantizmą.

12. Šnektos priebalsinių fonemų sistema nuo vakarų aukštaičių kauniškių šiaurinės dalies labiausiai skiriasi minkštųjų /t̂ d̂/ fonologine interpretacija, o nuo bendrinės lietuvių kalbos – dar ir tam tikrų fonemų neturėjimu (/h ĥ/) ir kai kurių priebalsių vartojimo dažnumu: pavyzdžiui, /č̂/ ir ypač periferinėmis laikytinos <f f̂ x x̂> šnektoje tam tikrais atvejais vartojamos rečiau.

Kadangi balsiai [a.], [a] ir [e.], [e] ([æ.], [æ]) šnektoje realizuojami kaip fonemų /a. a/ alofonai, tiriamojoje šnektoje minkštosios /t̂ d̂/ laikytinos savarankiškoms ne periferinėmis fonemomis, plg.: *tá.ko.* (*tá.ko.*) ~ *tēko*, *dá.gi.t* (*dá.gi.t*) ~ *dēgyt* „deginti“ ir *tá.ko.* ~ *tāko*, *dá.gi.* ~ *dāgi*.

13. Dabartinės situacijos analizės duomenimis, Priėnų šnektos plote priebalsis [l] prieš priešakinės eilės balsius tariamas minkštai, todėl [l] kietinimo prieš [e] tipo vokalizmą riba (LKA 2, žemėl.: 15, 27) brėžtina dar kiek ryčiau Nėmuno link.

14. Trankiųjų priebalsių fonologines charakteristikas ir diferencinius požymius lemia gretimo balsio spektro pradžia ar pabaiga, priebalsių spektro

trukmė, intensyvumas ir aukštumas: ypač trankieji nepanašūs antrosios ir trečiosios gretimo balsio pradžios ar pabaigos formančių dinamikos pobūdžiu, kaitos staigumu ir padėtimi spektre, o sprogstamieji duslieji ir pučiamieji – dar ir spektro trukme, intensyvumu ir aukštumu.

Afrikatos savo spektrinėmis savybėmis nesutampa su *T–S* tipo junginiais: joms būdingi akustiškai ir artikuliaciškai glaudesni dėmenų santykiai, sklandus perėjimas nuo vieno elemento prie kito. Tarp afrikatų ir *T–S* tipo junginių yra ir statistiškai reikšmingų kiekybės skirtumų: *T–S* tipo junginiai 1,14 karto ilgesni už atitinkamas afrikatas.

15. Balsingųjų priebalsių kokybės skirtumus atliepia jų pačių didesnio ar mažesnio ryškumo formantės, o nosinių sonantų – dar ir gretimo balsio spektras: greta ir ypač tarp nosinių sonantų dėl nosinio rezonanso ryškiai pažemėja balsių tembras.

Nuo bendrinės lietuvių kalbos priebalsių pagal tarimo pobūdį šiek tiek skiriasi priebalsis [r]: instrumentinės garsų analizės duomenimis, natūraliame kalbos sraute kirčiuotas ir nekirčiuotas [r] Priėnų šnektoje dažniau suvirpa ne daugiau kaip vieną kartą.

16. Stipriausiai visi priebalsiai veikia gretimų balsių pradžios ar pabaigos formantes, todėl šnektos vokalizmo kokybiniai požymiai instrumentiniu būdu tirti atsižvelgiant į gryniausiąją balsių dalį – vidurį ir atitinkamai vidurio formantes (F_1 , F_2 , F_3).

17. Aprašomame plote visi galiniai junginiai yra atitinkamų pradinių priebalsių grupių veidrodiniai variantai, kurie dažnai būna išplėsti struktūriškai nemotyvuotais priebalsiais /t/ ir /k/, panašiai kaip bendrinėje lietuvių kalboje.

6. PRIEDAI

6.1. Literatūra

- Anusienė L., 1983, Kirčiuotų ilgųjų balsių trukmė lietuvių bendrinės kalbos frazėse // Kalbotyra. T. 34 (1). P. 5–13.
- Anusienė L., 1984, Kirčiuotų akūtinių ir cirkumfleksinių dvibalsių trukmė lietuvių bendrinės kalbos frazėse // Kalbotyra. T. 35 (1). P. 12–17.
- Atkočiūtė D., 1998, Dvibalsių ir mišriųjų dvigarsių priegaidės Eržvilko šnekte // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 40. P. 5–12.
- Atkočiūtė D., 2002, Pietų žemaičių prozodija ir vokalizmas. Vilnius.
- Atkočiūtė D., Vacevičiūtė R., 2003, Dėl raseiniškių ir vakarų aukštaičių paribio dvigarsių // Kazimieras Jaunius (1848–1908) – tarmėtyrininkas ir kalbos istorikas: Konferencijos Kazimiero Jauniaus 155-osios gimimo metinėms paminėti pranešimų tezės. Vilnius: LKI. P. 11–12.
- Bacevičiūtė R., 2000, Lukšių šnektos izoliuotų balsių tyrimas // Kalbotyra. T. 48 (1)–49 (1). P. 5–18.
- Bacevičiūtė R., 2001, Šakių šnektos fonologinė sistema: Prozodija ir vokalizmas (Humanit. m. dr. disert.). Vilnius: VPU.
- Bacevičiūtė R., 2001, Mišriųjų dvigarsių kiekybė šiaurinėse kauniškių šnektose // Paribio tarmių ir kalbų problemos: Tarptautinės mokslinės konferencijos, skirtos Europos kalbų metams, pranešimai. Šiauliai. P. 12–19.
- Bacevičiūtė R., 2004, Šakių šnektos prozodija ir vokalizmas, Vilnius.
- Bacevičiūtė R., 2006, Šakių šnektos tekstai, Vilnius.
- Bacevičiūtė R., 2008, Dėl lietuvių kalbos minkštųjų priebalsių junginių (eksperimentinis tyrimas). *Perspectives of Baltic Philology*, Poznań. P. 7–19.
- Bacevičiūtė R., Leskauskaitė A., 2004, Akūtinių dvigarsių pirmųjų dėmenų [i], [u] trukmė aukštaičių šnektose // Baltų ir kitų kalbų fonetikos ir akcentologijos problemos: Mokslinių straipsnių rinkinys. Vilnius. P. 9–20.
- Baranovskij, 1898 – Барановский А. Запѣтки о литовскомъ языкѣ и словарѣ. Санктпетербургъ: Типогр. Императорской Акад. наукъ.
- Bergem D. R. van, 1991, The Influence of Linguistics Factors on Vowel Reduction // Proceedings of the Conference Linguistics and Phonetics: Prospects and Applications: Prague, August 27–31, 1990, Part Two (Phonetics), 427–436.
- Blumfeld, 1968 – Блумфилд Л. Язык. Й. Фонология южножемайтского Варняйского говора: Дис. канд. филол. наук. Т. 1–2. Вильнюс: ВГУ.
- Bondarko, 1981 – Бондарко Л. В. Фонетическое описание языка и фонологическое описание речи. Ленинград: Изд-во ЛГУ.
- Būga K., 1961, Rinkiniai raštai. T. 3. Vilnius: Valst. polit. ir moksl. lit. l-kla.
- Bukantis J., 1983, Fonologiniai šalutiniai kirčiai ir kirčio tipai pietų žemaičių varniškių tarmėje // Kalbotyra. T. 34 (1). P. 14–24.
- Bukantis, 1984 – Букантис Й. Фонология южножемайтского Варняйского говора: Дис. канд. филол. наук. Т. 1–2. Вильнюс: ВГУ.
- Chambers J. K., Truggill P., 1998, *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clark J., Yallop C., 1999, *An Introduction to Phonetics and Phonology*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Crystal D., 1997, *Dictionary of Linguistics and Phonetics*. Malden, Mass.: Blackwell Pub.
- Crothers J., 1978, Typology and Universals of Vowel Systems // *Universals of Human Language*. Ed. by J. H. Greenberg. Stanford (Calif.): Stanford University Press. Vol. 2 (Phonology). P. 95–152.
- Daugirdaitė G., 1970, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos sutaptinių dvibalsių [ie] ir [uo] trukmė // Kalbos garsai ir intonacija. T. 4. P. 55–81.
- Daugirdaitė G., 1974, Dabartinės lietuvių literatūrinės kalbos tvirtagalių sutaptinių dvibalsių [ie] ir [uo] intensyvumas // Eksperimentinė ir praktinė fonetika. Vilnius. P. 126–141.
- Dereškevičiūtė, Kazlauskienė, 2009, Dusliųjų sprogstamųjų priebalsių spektrinė analizė ir jų sprogimo trukmė // Garsas ir jo tyrimo aspektai: metodologija ir praktika = Sound and its Research Aspects: Methodology and Practice, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. P. 98–111.

- DLKG* – Dabartinės lietuvių kalbos gramatika / Ats. red. V. Ambrazas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
- Dogelytė V.*, 1973, Lietuvių kalbos priebalsių kietumas ir minkštumas (Diplominis darbas, rankraštis, Vilniaus universitetas). Vilnius.
- Eklblom R.*, 1925, Quantität und Intonation im zentral Hochlitauischen, Uppsala. 17–31.
- Fant*, 1964 – *Фант Г.* Акустическая теория речеобразования. Москва: Наука.
- Fant G.*, 1970, Sound, Features, and Perception // Proc. of the 6th Intern. Congr. of Phonetic Sciences. Prague. P. 49–60.
- Fox A.*, 2002, Prosodic Features and Prosodic Structure: The Phonology of Supersegmentals. Oxford university press.
- Garšva K.*, 1982, Svarbesnės šiaurės panevėžiškių fonologijos ypatybės // *Baltistica*. T. 18 (1). P. 65–74.
- Garšva K.*, 2001, Kirčiuotų trumpųjų ir pusilgių skiemenų „priegaidės“ // *Kalbotyra*. T. 50 (1). P. 147–150.
- Garšva K.*, 2002, Lietuvių kalbos garsų fonologinės interpretacijos // *Acta Linguistica Lithuanica* 46. P. 1–17.
- GAT* – Griškabūdžio apylinkių tekstai / Sud. R. Bacevičiūtė, V. Sakalauskienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
- Gerullis G.*, 1930, Litauische Dialektstudien. Leipzig: Market & Petters.
- Girdenis A.*, 1966a, Fonologinės pastabos apie lietuvių literatūrinės kalbos vokalizmą // Dėstytojų mokslinė-metodinė konf.: Praneš. tezės. Šiauliai: ŠPI. P. 26–27.
- Girdenis A.*, 1966b, Mažeikių (šiaurės vidurio dounininkų) tarmės pokirtinių skiemenų priegaidės // *Kalbotyra*. T. 14. P. 57–71.
- Girdenis A.*, 1967a, Mažeikių tarmės fonologinė sistema (Filol. moksl. kand. disertacija). Vilnius: VU.
- Girdenis A.*, 1967b, Keturios lietuvių kalbos priebalsių minkštumo fonologinės interpretacijos // Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje: Mokslinės konferencijos medžiaga. Vilnius: Lietuvių kalbos ir literatūros institutas. P. 613–615.
- Girdenis A.*, 1968–1989, Vakarų aukštaičių tarmių tekstai. Asm. archyvas.
- Girdenis A.*, 1970, Kaip skirstyti lietuvių priebalsius // *Kalbos garsai ir intonacija*. Vilnius: VPI. T. 4. P. 6–20.
- Girdenis A.*, 1971a, Mažeikių tarmės fonologinės sistemos apžvalga // *Baltistica*. T. 7 (1). P. 21–31.
- Girdenis A.*, 1971b, [Kn. rec.]: Lietuvių kalbos tarmės: (Chrestomatija). Vilnius: Mintis, 1970 // *Baltistica*. T. 7 (2). P. 201–209.
- Girdenis A.*, 1973 – Гирденис А. Западнолитовские и древнепрусские слоговые акценты // Балтийские языки и их взаимосвязи со славянскими, финно-угорскими и германскими языками: Тезисы докладов научной конференции, посвященной 100-летию со дня рождения Я. Эндзеллина. Рига: Зинатне. С. 71–75.
- Girdenis A.*, 1974, Prozodinės priegaidžių ypatybės šiaurės žemaičių tarmėje: (Trukmė, pagrindinis tonas, intensyvumas) // Eksperimentinė ir praktinė fonetika. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 6. Vilnius: VPI. P. 160–198.
- Girdenis A.*, 1977, Nikolajus Trubeckojus // *Žmonės ir kalba*. Vilnius: Mokslo. P. 183–193.
- Girdenis A.*, 1978, Akcentologinis mažmožis // *Baltistica*. T. 14 (1). P. 75–76.
- Girdenis A.*, 1979, Aukštaičių vokalizmo raidos fonologinės prielaidos ir sąlygos // Aktualiosios kalbotyros problemos: Moksl. konf. pakvietimas, programa ir tezės. Vilnius. P. 34–36.
- Girdenis A.*, 1981, Šiaurės žemaičių fonemų dažnumai // *Kalbotyra*. T. 32 (1). P. 15–36.
- Girdenis A.*, 1983, Lietuvių bendrinės kalbos prozodinių skiemens tipų santykiniai dažnumai // *Kalbotyra*. T. 34 (1). P. 117–118.
- Girdenis A.*, 1985, Fonologinio skiemens riba: konstruktas ar realybė // *Kalbotyra*. T. 36 (1). P. 5–11.
- Girdenis A.*, 1991–1992, Vakarų aukštaičių tarmių tekstai. Asm. archyvas.
- Girdenis A.*, 1992, Grynųjų sudėtinių dvibalsių vieta pietinių vakarų aukštaičių fonologinėje sistemoje // Lietuvių kalbos tarmės ir jų tyrinėjimai: Praeitį ir dabartis: Konf. praneš. tezės. Vilnius: LKI. P. 10–11.
- Girdenis A.*, 1995, Teoriniai fonologijos pagrindai. Vilnius: Petro ofsetas.
- Girdenis A.*, 1996a, [Rec.]: A. Salys, Raštai, IV: Lietuvių kalbos tarmės / Red. P. Jonikas, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademiija, 1992, 376 p., 4 žemėl. // *Baltistica*. T. 31 (1). P. 101–114.
- Girdenis A.*, 1996b, Taip šneka tirkšliškiai: (Šiaurės žemaičių telšiškių tarmės tekstai su komentarais). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

- Girdenis A., 1996c, Energetinė šiaurės žemaičių tarmės priegaidžių fonetinės prigimties interpretacija // *Baltistica*. T. 31 (1). P. 71–84.
- Girdenis A., 1998, Šiaurės žemaičių priegaidžių skiriamieji požymiai // Konferencijos *Lietuvių kalba: Tyrimai ir tyrėjai*, skirtos K. Jauniaus 150-osioms gimimo ir 90-osioms mirimo metinėms paminėti, pranešimų tezės. Vilnius: LKI, VPU. P. 37–38.
- Girdenis A., 2000, Dėl [k], [g] minkštumo prieš kitus priebalsius // *Kalbotyra*. T. 48 (1)/49 (1). P. 165–167.
- Girdenis A., 2000a, Kalbotyros darbai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. T. 1.
- Girdenis A., 2000b, Kalbotyros darbai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. T. 2.
- Girdenis A., 2001, Kalbotyros darbai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. T. 3.
- Girdenis A., 2002a, Intervokolinių *j, v* (< *j, *v) silpnėjimas lietuvių kalbos tarmėse ir jo morfologiniai padariniai // Tarptautinės konferencijos *Jono Kazlausko diena: istorinės gramatikos dalykai* tezės. Vilnius: VU. P. 11–12.
- Girdenis A., 2002b, Dėl kirčiuotų pusilgių balsių prozodijos // *Baltistica*. T. 37 (2). P. 211–213.
- Girdenis A., 2003a, Teoriniai lietuvių fonologijos pagrindai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Girdenis A., 2003b, Kazimieras Jaunius – dialektologas // Kazimieras Jaunius (1848–1908) – tarmėtyrininkas ir kalbos istorikas: Konferencijos Kazimiero Jauniaus 155-osioms gimimo metinėms paminėti pranešimų tezės. Vilnius: LKI. P. 24–25.
- Girdenis A., 2005a, Kazimiero Jauniaus dialektologiniai darbai: (Transkripcija, klasifikacija, prozodija) // Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos. T. 1. P. 13–48.
- Girdenis A., 2005b, Adutiškio šnektos balsių [a]/[a.] trukmė ir spektrai // *Baltistica*. T. 40 (1). P. 45–55.
- Girdenis A., 2008, Frydricho Kuršaičio priegaidės: (Akustinė rekonstrukcija) // *Baltistica*. T. 43 (3). P. 381–404.
- Girdenis A., 2009, Vadinamųjų sutaptinių dvibalsių [ie uo] garsinė ir fonologinė sudėtis // *Baltistica*. T. 44 (2). P. 213–242.
- Girdenis A., 2009a, Purpura iszganima mukos Iezusa / Pagal rankraštį parengė ir mokslinį tyrimą parašė Aleksas Girdenis. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 392 p.
- Girdenis A., Kubiliūtė-Kliukienė R., 1982, Regresyvinius priebalsių palatalizacijos poveikis balsių spektrui šiaurės žemaičių tarmėje // *Kalbotyra*. T. 33 (1). P. 30–38.
- Girdenis A., Pupkis A., 1974, Pietinių vakarų aukštaičių priegaidės: (Prozodiniai požymiai) // Eksperimentinė ir praktinė fonetika (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga, T. 6). Vilnius: VPI. P. 107–125.
- Girdenis A., Pupkis A., 1978, Bendrinės kalbos norminimo ir kodifikavimo principai // Baltų kalbos ir jų tyrinėjimo metodai. Vilnius: Vilniaus universitetas. P. 53–66.
- Girdenis A., Pupkis A., 1994, Vienas lietuvių kalbos ritmo bruožas // *Kalbotyra*. T. 43 (1). P. 88–89.
- Girdenis A., Rosinas A., 1974, [Kn. rec.]: Grinaveckis V. Žemaičių tarmių istorija: (Fonetika), Vilnius: Mintis, 1973 // *Baltistica*. T. 10 (2). P. 187–207.
- Girdenis A., Rosinas A., 1976, Keletas samprotavimų dialektologinės fonetikos klausimais // *Baltistica*. T. 12 (2). P. 188–197.
- Girdenis A., Zinkevičius Z., 1966, Dėl lietuvių kalbos tarmių klasifikacijos // *Kalbotyra*. T. 14. P. 139–147.
- Girdenis A., Židonytė G., 1994, Šiaurės panevėžiškių (Rozalimo šnektos) balsių sistema // *Baltistica*. T. 29 (2). P. 115–154.
- Girdenis A., Žulys V., 1967, „Trumpinė priegaidė“? // *Kalbotyra*. T. 15. P. 113–116.
- Glison, 1959 – Глисон Г. Введение в дескриптивную лингвистику. Москва: Изд-во иностр. лит.
- Grinaveckienė E., 1957, Mituvos upyno tarmės fonetika // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 1. P. 119–180.
- Grinaveckis V., 1972, Apie lietuvių kalbos nekirčiuotųjų skiemenų priegaides // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga: Garsai, priegaidė, intonacija. T. 5. P. 111–118.
- Grinaveckis V., 1991, Lietuvių tarmės. Fonetika, morfologija, Vilnius: Vilniaus pedagoginis institutas. 373 p.
- Jakobson, Challe, 1962, – Яковсон Р., Халле М. Фонология и ее отношение к фонетике // Новое в лингвистике. Москва. Вып. 2. С. 231–278.
- Jakobson, Fant, Challe, 1962 – Яковсон Р., Фант Г., Халле М. Введение в анализ речи // Новое в

лингвистике. Москва. Вып. 2. С. 173–230.

Jakobson R., Fant G. M., Halle M., 1972, Preliminaries to Speech Analysis: The distinctive Features and Their Correlates. Cambridge (Mass.): The M. I. T. Press.

Janušauskaitė-Simanavičienė B., 1981, Veliuoniečių šnektos prozodija (diplominis darbas, rankraštis, Vilniaus universitetas), Vilnius.

Jaroslaviėnė J., 2006, Priėnų šnektos žemutinių balsių kiekybė ir kiti skiriamieji bruožai // *Baltistica*. T. 41 (2). P. 245–264.

Jaroslaviėnė J., Kaukėnienė, 2004, Danielo Joneso kardinalinių balsių spektrinės charakteristikos // *Kalbotyra*. T. 53 (1). P. 25–38.

Jasiūnaitė B., 1985, Dar dėl rytiečių /ie/, /uo/ fonologinės interpretacijos // *Kalbotyra*. T. 36 (1). P. 94–97.

Jasiūnaitė B., 1993, Šiaurės žemaičių kretingiškių pietinių šnektų ir rytų aukštaičių uteniškių fonologinių sistemų lyginimas (Humanit. m. dr. disert.). Vilnius, VU.

Jasiūnaitė B., A. Girdenis, 1996, Trys rytų aukštaičių uteniškių fonologiniai balsių ilgumai // *Baltistica*. T. 31 (2). P. 181–199.

Jassem W., 1973, Podstawy fonetyki akustycznej. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Jaunius K., 1911, Lietuvių kalbos gramatika. Peterburgas: Mokslų akademijos spaustuvė, 216 p.

Jaunis', 1891 – *Явнись К.*, Язык // Памятная книжка Ковенской губернии на 1892 годъ. Отдѣл IV: Приложение II. С. 105–110. Ковна: Типогр. Губернскаго Правленія.

Jaunis', 1908–1916 – *Явнись К.*, Граматика литовскаго языка. Петроградъ: Типогр. Имп. Акад. наукъ.

Jonikas K., 1978, Zanavykų šnektos ir bendrinė kalba // *Zanavykija* 1. Čikaga: Lietuvių istorijos draugija. P. 211–220.

Jurgelionis K., 1911, Panemunėlio tarmės fonetika: medžiaga lietuvių kalbos fonetikai. Čikaga (III), 16 p.

Kačiuškienė G., 1984, Šiaurės panevėžiškių tarmės balsių psichoakustinė klasifikacija // *Kalbotyra*. T. 35 (1). P. 42–53.

Kačiuškienė G., 2006, Šiaurės panevėžiškių tarmės fonologijos bruožai: (Mokslinė monografija). Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 184 p.

Kačiuškienė G., Girdenis A., 1997, Rytų aukštaičių ir šiaurės žemaičių priegaidės: Bendrybės ir skirtumai // *Kalbotyra*. T. 46 (1). P. 31–36.

Kačiuškienė, 1984 – Качюшкене Г., Фонологическая система северопаневежского диалекта литовского языка: Просодия и вокализм (Дис. канд. филол. наук.). Вильнюс: ВГУ.

Kardelis V., 1998, Pastabos priebalsių l, r, s rytinėse lietuvių tarmėse istorija // *Baltistica*. T. 33 (2). P. 175–183.

Kardelis V., 1999, Fonetinės slavizmų ypatybės ir jų raida rytinėse lietuvių šnektose (Humanit. m. dr. disert.), Vilnius: VU.

Kardelis V., 2003, Rytų aukštaičių šnektų slavizmų fonologijos bruožai. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Kardelis V., 2006, Mielagėnų apylinkių tekstai. Vilnius, Lietuvių kalbos institutas.

Kardelytė J., 1975, Gervėčių tarmė: Fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis.

Karosienė V., 1985, Pradinių ir galinių priebalsių derinimas vienskiemenėse vardažodžių šaknyse // *Kalbotyra*. T. 36 (1). P. 18–31.

Karosienė V., 1987, Pirminių vardažodžių šaknų statistinės charakteristikos // *Kalbotyra*. T. 38 (1). P. 44–55.

Karosienė V., 2004, Bendrinės lietuvių kalbos vardažodžio šaknies struktūra. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

Karosienė V., Girdenis A., 1990, Bendrinės kalbos žodžio ir skiemens statistinė struktūra // *Kalbotyra*. T. 41 (1). P. 36–48.

Karosienė V., Girdenis A., 1993, Bendrinės kalbos fonemų dažnumai // *Kalbotyra*. T. 42 (1). P. 28–38.

Karosienė V., Girdenis A., 1995, Häufigkeit der Phoneme und die Phonologische Wertung der litauischen Diphthonge // *Baltistica*. T. 30 (1). P. 67–78.

Kaukėnienė L., 2003, Lietuvių bendrinės kalbos balsių spektrinės charakteristikos // *Filologija* – 2003: 1-osios doktorantų moksl. darbų konf. programa ir tezės: 2003 balandžio 11 d. Šiauliai: Raštekas.

Kaukėnienė L., 2004, Dabartinių baltų bendrinių kalbų nekirčiuotų skiemenų vokalizmas (Instrumentinis tyrimas) (Humanit. m. dr. disert.), Vilnius, VU.

- Kazlauskaitė R.*, 2002a, Pašušvio šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija (Humanit. m. dr. disert.), Vilnius, VU.
- Kazlauskaitė R.*, 2002b, Pašušvio šnektos izoliuotų balsių spektrų tyrimas // *Kalbotyra*. T. 51 (1). P. 61–78.
- Kazlauskas J.*, 1966, Fonologinė kirčio raidos baltų kalbose interpretacija // *Baltistica*. T. 2 (2). P. 119–132.
- Kazlauskas J.*, 1968, Lietuvių kalbos istorinė gramatika: (Kirčiavimas, daiktavardis, veiksmažodis). Vilnius: Mintis.
- Kazlauskas J.*, 2000a, Rinktiniai raštai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. T. 1.
- Kazlauskas J.*, 2000b, Rinktiniai raštai. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas. T. 2.
- Kazlauskienė A.*, 1996, Dvejopa ilgųjų žemutinių balsių kiekybė Igliaukos šnekte // *Kalbotyra*. T. 44 (1). P. 128–130.
- Kazlauskienė A.*, 1997, Atvirosios ir uždarosios galūnės balsių trukmė pietinių vakarų auštaičių tarmėje // Jaunųjų kalbininkų konferencija: Konferencijų pranešimų tezės. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla. P. 12–13.
- Kazlauskienė A.*, 1998a, Balsių kiekybės santykiai pietinių vakarų aukštaičių tarmėje // *Kalbotyra*. – T. 47 (1). – P. 61–77.
- Kazlauskienė A.*, 1998b, Pietinių vakarų aukštaičių tarmės balsių kiekybė (Humanit. m. dr. disert.) Kaunas: VDU.
- Kazlauskienė A.*, 2006, Pastabos dėl lietuvių kalbos pučiamųjų priebalsių kiekybės // *Valoda – 2006: Valoda dažadu kultūru kontekstā: Zinātnisko rakstu krājums*. T. 16. Daugavpils: Saule. P. 148–154.
- Kazlauskienė A.*, 2007, Intervokaliniai priebalsiai: vienarės ir dvinarės grupės // *Kalbų studijos = Studies About Languages*. Kaunas: Technologija. Nr. 11. P. 36–42.
- Kazlauskienė A., Raškinis G.*, 2006, Lietuvių kalbos sprogstamųjų priebalsių kiekybė // *Kalbų studijos = Studies About Languages*. Kaunas: Technologija. Nr. 8. P. 64–69.
- Kazlauskienė A., Raškinis G.*, 2008, Intervokaliniai priebalsiai: trinarės, keturnarės ir penkianarės grupės // *Kalbų studijos = Studies about languages*. Kaunas: Technologija. Nr. 13. P. 51–59.
- Kenstowicz M.*, 1972, Lithuanian Phonology // *Studies in the Linguistic Sciences (Working papers): Studies in Baltic Linguistics*. Fall. Vol. 2 (2). P. 1–85.
- Kliukienė R.*, 1992, Šiaurės žemaičių tarmės konsonantizmo akustinės ir audicinės ypatybės (Filol. m. kand. dis.). Vilnius.
- Kliukienė R.*, 1994, Šiaurės žemaičių priebalsių spektrai ir akustinės priebalsių klasės // *Kalbotyra*. T. 43 (1). P. 43–52.
- Kliukienė R.*, 1995, Šiaurės žemaičių intervokalinių priebalsių trukmė // *Kalbotyra*. T. 44. P. 58–68.
- Kliukienė R.*, 2002, Regresyvinis minkštųjų priebalsių poveikis trumpųjų aukštutinių ir žemutinių balsių spektrui lietuvių bendrinėje kalboje // *Kalbotyra*. T. 51. P. 33–49.
- Kliukienė R.*, 2004, Bendrinės kalbos nekirčiuotų trumpųjų balsių dinamika // *Kalbotyra*. T. 52. P. 81–93.
- Kosienė O.*, 1978, Uteniškių tarmės balsinės fonemos // *Kalbotyra*. T. 29 (1). P. 29–40.
- Kosienė O.*, 1979, Priegaidžių opozicija dvigarsinėse uteniškių galūnėse // *Aktualiosios kalbotyros problemos: Mokslinės konferencijos pakvietimas, programa ir tezės*. Vilnius. P. 44–46.
- Kosienė O.*, 1982, Rytų aukštaičių uteniškių monoftongų priegaidės // *Kalbotyra*. T. 33 (1). P. 61–71.
- Kosienė O., Girdenis A.*, 1979, Fonologinis šalutinis kirtis rytų aukštaičių uteniškių tarmėje // *Kalbotyra*. T. 30 (1). P. 48–56.
- Kruopienė I.*, 2000, Stabiliojo centro veiksmažodžių šaknies struktūra // *Kalbotyra*. T. 48 (1)–49 (1). P. 71–81.
- Kruopienė I.*, 2001, Pradinių ir galinių priebalsių derinimas veiksmažodžių šaknyse // *Kalbotyra*. T. 50 (1). P. 67–82.
- Kruopienė I.*, 2005, Veiksmažodžio šaknies trinarės inicialės ypatumai // *Kalbotyra*. 54 (1), P. 73–82.
- Kubiliūtė R., Girdenis A.*, 1977, Šiaurės žemaičių afrikatų ir heteromorfeminių T-S tipo junginių akustinės ir audicinės ypatybės // *Kalbotyra*. T. 28 (1). P. 50–57.
- Kuršaitis*, 1876 – *Kurschat F.*, *Grammatik der litauischen Sprache*. Halle: Verlag der Buchhandlung des Waisenhausen. P. 58–64.
- Kuryłowicz J.*, 1960, *Esquisses linguistiques*. Wrocław; Kraków: Wyd-wo Pol. Akad. Nauk.
- Kuryłowicz J.*, 1977, *Problèmes de linguistique indo-européenne*. Wrocław; Kraków: Wyd-wo Pol. Akad. Nauk.

- Kuzavinis K., Girdenis A.*, 1997, Kelios mintys dėl baltų vardažodžio kirčiavimo paradigų ir jų raidos // VIII tarptautinis baltistų kongresas: Pranešimų tezės. Vilnius. P. 76–78.
- Ladefoged P.*, 1967, Three Areas of Experimental Phonetics. London: Oxford Univ. Press.
- Ladefoged P.*, 1975, A Course in Phonetics. New York etc.: Harcourt & Jovanovich.
- Ladefoged P.*, 2005, Vowels and Consonants: (An Introduction to the Sounds of Languages). 2nd Edition. University of California, Los Angeles: Blackwell Publishing.
- Ladefoged P., Maddieson I.*, 1998, The Sounds of the World's Languages. Malden, Mass.: Blackwell Pub.
- Ladefoged P., Maddieson I.*, 2002, The Sounds of the World's Languages. Malden: Blackwell Publishers.
- Laigonaitė A.*, 1958, Dėl lietuvių kalbos kirčio ir priegaidės supratimo // Kalbotyra. T. 1. P. 71–100.
- Laigonaitė A.*, 1959, Literatūrinės lietuvių kalbos kirčiavimas. Vilnius: Valstyb. polit. ir moksl. lit. I-kl.
- Laigonaitė A.*, 1978, Lietuvių kalbos akcentologija. Vilnius: Mokslas, 123 p.
- Leskauskaitė A.*, 2001, Pietvakarinių pietų aukštaičių vokalizmas: fonologinis ir eksperimentinis tyrimas (Humanit. m. dr. disert.). Vilnius: LKI/VDU.
- Leskauskaitė A.*, 2003, Šalutiniai pietų aukštaičių kirčiai // *Baltistica*. T. 37 (1). P. 87–100.
- Leskauskaitė A.*, 2004, Pietų aukštaičių vokalizmo ir prozodijos bruožai. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
- Leskauskaitė A.*, 2006, Kučiūnų krašto šnektos tekstai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- LKA 1* – Lietuvių kalbos atlasas 1: Leksika. Vilnius: Mokslas, 1977, 295 p., 80 žemėl. lap.
- LKA 2* – Lietuvių kalbos atlasas 2: Fonetika. Vilnius: Mokslas, 1982, 148 p., 56 žemėl. lap.
- LKA 3* – Lietuvių kalbos atlasas 3: Morfologija. Vilnius: Mokslas, 1991, 157 p., 72 žemėl. lap.
- LKFS* – Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai / Sud. R. Kliukienė. Vilnius: Petro ofsetas, 1997, 236 p.
- LKG I* – Lietuvių kalbos gramatika 1: Fonetika ir morfologija. Vilnius: Mintis, 1965, 752 p.
- LKT* – Lietuvių kalbos tarmės: (Chrestomatija). Vilnius: Mintis, 1970, 518 p.
- LKTCh* – Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija / Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa, moksl. red. L. Grumadienė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, 328 p.
- LKŽ VII* – Lietuvių kalbos žodynas. T. 7. Vilnius: Mintis, 1966.
- LKŽ X* – Lietuvių kalbos žodynas. T. 10. Vilnius: Mokslas, 1976.
- Markevičienė Ž.*, 1999, Aukštaičių tarmių tekstai 1. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 232 p.
- Markevičienė Ž.*, 2001, Aukštaičių tarmių tekstai 2. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 295 p.
- Martinet = Martine*, 1960 – Мартине А. Принцип экономии в фонетических изменениях: (Проблемы диахронической фонологии). Москва: Изд-во иностр. лит.
- Martinet = Martine*, 1963 – Мартине А. Основы общей лингвистики // Новое в лингвистике. Москва: Вып. 3. С. 366–450.
- Mažiulienė I.*, 1996, Centrinės šiaurės žemaičių tarmės prozodija // Kalbotyra. T. 45 (1). P. 30–115.
- Meiliūnaitė, V.*, 2009, Pietų panevėžiškių vokalizmas ir jo raidos bruožai (Humanit. m. dr. disert.). Vilnius, LKI/VDU.
- Mikalauskaitė E.*, 1962, Afrikatos ir garsų samplaikos // Kalbos kultūra. T. 3. P. 57–58.
- Mikalauskaitė E.*, 1975, Lietuvių kalbos fonetikos darbai. Vilnius: Mokslas.
- Mikulėnienė*, 1995 – Микуленене Д. Нейтрализация оппозиции слоговых интонаций литовского языка в говорах балто-славянского пограничья // Badania dialektów i onomastyki na pograniczu polsko-wschodniosłowiańskim. Białystok: Orthdruk. P. 181–186.
- Mikulėnienė D.*, 1996, Dėl linksniuojamųjų žodžių kirčiavimo variantų pietinėse aukštaičių šnektose // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 36. P. 148–154.
- Mikulėnienė D.*, 1996–1997, Einwicklung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten // Linguistica Baltica 5–6. P. 57–67.
- Mikulėnienė D.*, 2005, Cirkumfleksinė metatonija lietuvių kalbos vardažodiniuose daiktavardžiuose ir jos kilmė. Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 332 p.
- Mikulėnienė D., Morkūnas K.*, 1997, Dieveniškių šnektos tekstai. Vilnius: Mokslo ir encikl. leid. intas. 191 p.
- Mikulėnienė D., Trumpa E.*, 2008, Naujas žvilgsnis į Kazimiero Jauniaus tarmių klasifikaciją // Kalbos istorijos ir dialektologijos problemos 2, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas. P. 128–146.
- Murininė L.*, 1998, Akmenės šnektos izoliuotų balsių spektrinė analizė // Kalbotyra. T. 47 (1). P. 91–

105.

Muriniėnė L., 2000, Akmenės šnektos fonologinė sistema: vokalizmas ir prozodija (Humanit. m. dr. disert.). Vilnius: VU.

Muriniėnė L., 2007, Rytinių šiaurės žemaičių fonologija: vokalizmas ir prozodija. Vilnius: LKI, VPU.

Naktiniėnė G., Paulauskienė A., Vitkauskas V., 1988, Druskininkų tarmės žodynas. Vilnius: Mokslas, 486 p.

O'Connor J. D., 1973, Phonetics. Harmondsworth: Penguin Books Ltd.

Odden D., 2007, Introducing Phonology: (Cambridge Introductions to Language and Linguistics). Cambridge University Press.

Pakerys A., 1967, Apie kirtį // Kalbotyra. T. 17. P. 129–134.

Pakerys A., 1968, Lietuvių literatūrinės kalbos sudėtinių dvibalsių *au, ai, ei* akustiniai požymiai // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 3. P. 97–118.

Pakerys A., 1974, Tvirtapradžių ir tvirtagalių dvigarsių spektras // Eksperimentinė ir praktinė fonetika. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 6. Vilnius: VPI. P. 142–155.

Pakerys A., 1982, Lietuvių bendrinės kalbos prozodija, Vilnius.

Pakerys A., 1997, Lietuvių bendrinės kalbos balsių diferencinių požymių hierarchija // Lietuvių kalbos fonetikos skaitiniai. Vilnius: Vilniaus universiteto Bendrosios kalbotyros katedra. P. 109–119.

Pakerys A., 2003, Lietuvių bendrinės kalbos fonetika. Vilnius.

Pakeris, Plakunova, Urbelene, 1970 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Относительная длительность гласных литовского языка // Kalbos garsai ir intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 4. P. 31–54.

Pakeris, Plakunova, Urbelene, 1972 – Пакерис А., Плакунова Т., Урбелене Я. Относительная длительность дифтонгов литовского языка // Garsai, priegaidė, intonacija. Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 5. P. 3–36.

Pakerys A., Plakunova T., Urbelenė J., 1974, Lietuvių kalbos mišriųjų dvigarsių santykinė trukmė // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. Eksperimentinė ir praktinė fonetika. T. 6. P. 3–47.

Paulauskaitė L., 1998, Vilkaviškio šnektos kirčiuotų [*ie*], [*uo*] kiekybės santykiai // Kalbotyra. T. 47 (1). P. 171–173.

Paulauskaitė L., 2001, Vilkaviškio šnektos balsių sistema ir spektrinė analizė (Magistro darbas, rankraštis, Vilniaus universitetas). Vilnius.

Pickett J. M., 1999, The Acoustics of Speech Communication. Fundamentals, Speech Perception theory and Technology. Boston etc.: Allyn and Bacon.

Piotrovskij, 1960 – *Пиотровский П.Г.* Ещё раз о дифференциальных признаках фонемы // Вопр. языкознания, № 6, 24–38.

Plakunova, 1966 – Плакунова Т. Некоторые особенности носовых сонорных согласных литовского языка по данным спектрального анализа // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 2. P. 40–67.

Plakunova, 1968 – Плакунова Т. Сонорные литовского языка в их групповых и индивидуальных качествах // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 3. P. 79–85.

Pocius M., 1991, Pietinių Lietuvos tarmių prozodijos ypatybės (Diplominis darbas, rankraštis, Vilniaus universitetas). Vilnius.

Prūsaitytė Ž., 1999, Zanavykų vienaskaitos vardininko ir daugiskaitos galininko galūnės *-is* audicinės ir akustinės savybės // Tarmės: Jaunųjų kalbininkų darbai: Praneš. tezės. Šiauliai: ŠU. P. 16–18.

Pupkis A., 1966a, Lietuvių literatūrinės kalbos afrikatų ir atitinkamų priebalsių junginių sudėties klausimu // Kalbotyra. T. 14. P. 107–117.

Pupkis, 1966b – Пупкис А., Сочетания согласных в современном литовском литературном языке (Дис. канд. филол. наук.). Ленинград: ЛГУ.

Pupkis A., 1968, Nuo ko priklauso priebalsių junginių ilgumas // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 3. P. 69–78.

Pupkis A., 1980, Kalbos kultūros pagrindai. Vilnius: Mokslas, 168 p.

Pupkis A., 2008, Kazlų Rūdos šnektos žodynas I (A–M). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Pupkis A., 2009, Kazlų Rūdos šnektos žodynas II (N–Ž). Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Raškiniis A., Dereškevičiūtė S., 2006, Dusliųjų sprogstamųjų priebalsių požymių tyrimai //

- Informacinės technologijos 2006: Konferencijos pranešimų medžiaga. T. 1. Kaunas: KTU. P. 99–103.
- Raškinis A., Dereškevičiūtė S., 2007a*, Spektrinių požymių, atspindinčių gomurinių sprogstamųjų priebalsių sąveiką su po ir prieš juos einančiais balsiais, tyrimas // Informacinės technologijos 2007: Konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: KTU. P. 57–61.
- Raškinis A., Dereškevičiūtė S., 2007b*, An Analysis of Spectral Attributes, Characterizing the Interaction of Lithuanian Voiceless Velar Stop Consonants with Their Pre- and Postvocalic Context. Information Technology and Control. Vol. 36, No. 1. P. 68–75.
- Reformatskij, 1970* – Реформатский А. А. Из истории отечественной фонологии. Москва.
- Roach P., 2002*, Phonetics. Oxford: University Press.
- Roca I., Jonson W., 1999*, A Workbook in Phonology. University of Essex: Blackwell Pub.
- Rosinas A., 1995*, Baltų kalbų įvardžiai: Morfologijos raida. Vilnius: VU.
- Rosner B. S., Pickering J. B., 1994*, Vowel Perception and Production. Oxford University Press.
- Salys A., 1946*, Lietuvių kalbos tarmės. Tübingenas.
- Salys A., 1992*, Raštai. T. 4.: Lietuvių kalbos tarmės / Red. P. Jonikas. Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
- Senkus J., 1955*, Pazanavykio kapsų tarmė: Kand. dis. Vilnius: VU.
- Senkus J., 1958*, Kai kurios kapsų ir zanavykų tarmių veiksmažodžio ypatybės // LTSR MA darbai. Serija A. T. 2 (5). P. 127–145.
- Senkus J., 1960a*, Daiktavardžių linksniavimo kapsų ir zanavykų tarmėse bruožai // LTSR MA darbai. Serija A. T. 2 (9). P. 157–171.
- Senkus J., 1960b*, Kapsų–zanavykų tarmių būdvardžio ir skaitvardžio kaitybės bruožai // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 3. P. 133–159.
- Senkus J., 1961*, Kapsų ir zanavykų tarmių jungtukas, jaustukas ir ištiktukas // LTSR MA darbai. Serija A. T. 1 (10). P. 105–127.
- Senkus J., 1962*, Kapsų–zanavykų tarmių įvardžio bruožai // LTSR MA darbai. Serija A. T. 2. P. 205–216.
- Senkus J., 1968*, Kapsų–zanavykų tarmių prievėksmiai // LTSR MA darbai. Serija A. T. 1. P. 157–176.
- Senkus J., 1972*, Kapsų–zanavykų tarmių priesaginės vardažodžių darybos bruožai // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 13. P. 143–187.
- Senkus J., 2006*, Kalbotyros darbai. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
- Simanavičienė B., 1993*, Dvejopa [ā, ē] < *-ā-, *-ē- priegaidė veliuoniečių šnekte // Kalbotyra. T. 42 (1). P. 46–53.
- Skardžius P., 1999*, Rinkiniai raštai. T. 5. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Skirmantas P., Girdenis A., 1998*, Naujesni tarmių fonetinės transkripcijos rašmenys // Kalbotyra. T. 47 (1). P. 107–121.
- Snabaitytė O., 1972*, „Ilgųjų“ balsių [a:], [e:], [æ:] ypatybės pietinėje vakarų aukštaičių tarmėje (Diplominis darbas, rankraštis, Vilniaus universitetas). Vilnius.
- Stepanov, 1975* – Степанов Ю. С. Основы общего языкознания. Москва: Просвещение.
- Strimaitienė M., 1974*, Žodžio pradžios dviejų priebalsių junginiai anglų ir lietuvių kalbose // Kalbotyra. T. 25 (1). P. 61–71.
- Strimaitienė M., 1979*, Anglų ir lietuvių kalbų vidinių priebalsių fonotaktika // Kalbotyra. T. 30 (3). P. 48–61.
- Strimaitienė M., Girdenis A., 1978*, Priebalsių junginių trukmė kaip atvirosios sandūros indikatorius bendrinėje lietuvių kalboje // Kalbotyra. T. 29 (1). P. 61–78.
- Stundžia B., 1986*, Iš Pilviškių, Gižų bei Pašvitinio šnektų vokalizmo ir prozodijos // Kalbotyra. T. 37 (1). P. 109–113.
- Stundžia B., 1995*, Lietuvių bendrinės kalbos kirčiavimo sistema. Vilnius: Petro ofsetas.
- Stundžia B., 1996*, Lietuvių kalbos kirčiavimas / Mokytojo knyga. Vilnius: Baltos lankos.
- Sudnik, 1972* – Селыбр Н. В. Лазунаі. Лиговская, белорусская и польская фонологические системы // Балто-славянский сборник / Отв. ред. В. Н. Топоров. Москва: Наука. С. 15–115.
- Svecevičius = Svecevičius, 1966* – Свецевичюс Б. К вопросу о частоте встречаемости фонем в литовской письменной речи // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 2. P. 19–22.
- Svecevičius, Pakerys = Svecevičius, Pakeris, 1968* – Свецевичюс Б., Пакерис А. О фонетических предпосылках бифонемности дифтонгов литовского языка // Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga. T. 3. P. 86–96.

- Šaumjan, 1962 – Шаумян С. К. Проблемы теоретической фонологии. Москва: Изд-во АН СССР.
- Ščerba, 1974 – Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность. Ленинград: Наука, 428 с.
- Ščerba, 1983 – Щерба Л. В. Русские гласные в качественном и количественном отношении. Ленинград: Наука, 155 с.
- Šimkūnaitė E., 1965, Lietuvių literatūrinės kalbos segmentinių fonemų dažnumas // XVIII studentų mokslinės konferencijos medžiaga: Istorija ir filologija. Vilnius. P. 5.
- Tankevičiūtė M., 1981, Bendrinės lietuvių kalbos intervokaliųjų priebalsių trukmė: Spektrografinis tyrinėjimas // Kalbotyra. T. 32 (1). P. 106–120.
- Tankevičiūtė M., 1982, Kirčiuoto skiemens priebalsių trukmė ir jos santykis su loginiu kirčiu // Kalbotyra. T. 33 (1). P. 96–105.
- Tekorius A., 1975, [Kn. rec.:] Eksperimentinė ir praktinė fonetika (Eksperimentinės fonetikos ir kalbos psichologijos kolokviumo medžiaga 6). Vilnius: VPU, 1974 // Baltistica. T. 11 (2). P. 222–229.
- Toporova, 1972 – Топорова И. Н. Дистрибуция фонем литовского языка // Балто-славянский сборник / Отв. ред. В. Н. Топоров. Москва: Наука. С. 140–173.
- Trost P., 1966, Zur phonologischen Wertung der deutschen Diphthonge // Trav. ling. de Prague. Vol. 2. P. 147–149.
- Trubeckoj, 1960 – Трубецкой Н. С. Основы фонологии. Москва: Изд-во иностр. лит.
- Trumpa E., 2000, Ilgųjų aukštutinio pakilimo balsių kokybė (Pelesos lietuvių šnektos Baltarusijoje duomenimis). // Baltu valodas laikmetu griežos: Referātu tēzes: Starptautiskais baltistu kongress: 03. 10. 2000 – 06. 10. 2000, Rīga: LU, Latviešu valodas institūts. P. 320–322.
- Trumpa E., 2005, Pelesos šnektos balsinės fonemos ir jų variantai (Humanit. m. dr. disert.). Kaunas: VDU.
- Urbach, 1964 – Урбах В. Ю. Биометрические методы (Статистическая обработка опытных данных в биологии, сельском хозяйстве и медицине). Москва: Наука.
- Urbanavičienė J., 2004, Svirkų šnektos izoliuotų balsių akustinė analizė // Kalbotyra. T. 53 (1). P. 65–80.
- Urbanavičienė J., 2005, Svirkų šnektos (Rytų aukštaičių vilniškių) fonologinė sistema: Vokalizmas ir prozodija (Humanit. m. dr. disert.). Vilnius: VDU/LKI.
- Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., Grinaveckis V., 1992, Lietuvių tarmės: Fonetika, morfologija. T. 2: Vakarų, pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tekstai. Vilnius: VPU.
- Urbanavičiūtė-Markevičienė Ž., Grinaveckis V., 1993, Lietuvių tarmės: Fonetika, morfologija. T. 3: Rytų aukštaičių ir vakarų žemaičių tekstai. Vilnius: VPU.
- Urbelene, 1967 – Урбелене Я. Долгие гласные современного литовского литературного языка: Автореф. канд. дис. Вильнюс: ВГУ.
- Vaitkevičiūtė V., 1957, Lietuvių literatūrinės kalbos priebalsinių fonemų sudėtis // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 1. P. 5–66.
- Vaitkevičiūtė V., 1960, Lietuvių kalbos balsių ir dvibalsių ilgumas, arba kiekybė // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 3. P. 207–217.
- Vaitkevičiūtė V., 1961, Lietuvių literatūrinės kalbos balsinės ir dvibalsinės fonemos // Lietuvių kalbotyros klausimai. T. 4. P. 19–46.
- Vaitkevičiūtė V., 1965, Fonetika // Lietuvių kalbos gramatika. T. 1. Vilnius: Mintis. P. 41–157.
- Vaitkevičiūtė = Vaitkjavičjute, 1979 – Вайткявичюте В. А. Смягчение сочетаний согласных в литовском литературном языке // Звуковой строй языка. Москва. С.33–37.
- Vaitkevičiūtė V., 1995, Bendrinės lietuvių kalbos priegaidės. Vilnius: Enciklopedija.
- Vaitkevičiūtė V., 2004, Bendrinės lietuvių kalbos kirčiavimas. Kaunas: Šviesa.
- VAK – Vakarų aukštaičiai kauniškiai ir Klaipėdos krašto aukštaičiai / Mokomoji knyga: (Lietuvių kalbos tarmės mokyklai) / Sud. R. Bacevičiūtė, D. Mikulėnienė, V. Salienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
- Valentas S., Girdenis A., 1976, Akūto pėdsakai dvibalsinėse aukštaičių galūnėse // Studentų moksliniai darba iš Vilnius. P. 162–170.
- Vidugiris A., 2004, Zietelos lietuvių šnektas. Vilnius: Presvika.
- Vietovardžių kirčiavimo žodynas, 1994 / Sud. M. Razmukaitė, V. Vitkauskas. Vilnius: Kultūra.
- Vitkauskas V., 2001, Lietuvių kalbos tarties žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vitkauskas V., 2005, [Rec. kn.:] Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija / Sud. R. Bacevičiūtė, A. Ivanauskienė, A. Leskauskaitė, E. Trumpa. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2004. // Acta Linguistica

Lithuanica 52. P. 170–174.

Zinder, 1979 – *Зиндер Л. Р.* Общая фонетика. Москва: Высшая школа.

Zinkevičius Z., 1966, Lietuvių dialektologija: (Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija). Vilnius: Mintis.

Zinkevičius Z., 1980, Lietuvių kalbos istorinė gramatika. T. 1. Vilnius: Mokslo.

Zinkevičius Z., 1994, Lietuvių kalbos dialektologija. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

Zinkevičius Z., 2006, Lietuvių kalbos kilmė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

6.2. Prienų šnektos tekstai

Monika Kizevičienė iš Prienų

g. 1923 m. Paprūdžių k.

*o. jāunīštē.īr / búrda-o. su mamutè va_āĩ.nam²¹⁹ ruĝùs\ im̃.ṭie²²⁰ //
saĩdĩ.da-o.²²¹ úrkini.kai²²² / staĩn.bu.s úrki.nĩ.kai ṭal'kàš\ darĩ.da-o.²²³ //
tai_āĩ.da-o.m ru'ĝùs\ / ,kvi'e'čùs\ im̃.ṭie / búlbes²²⁴ kàš.ṭie / linùs\ mĩñ.ṭie /
ir_brùk.ṭie\ linùs // nu_kai_vadĩ.da-o.²²⁵ † špēçlėĩ búrda-o. mĩntuvai\ ,ṭo'kì /
tuos_láruži.t\ linùs / mĩnt\ paskuĩ / šitas\ // aĩ.ṭæ.²²⁶ pá.skui dal̃.ĝæ.²²⁷ reĩkė²²⁸
āĩ.t²²⁹ / aĩ.ṭæ. dá vežĩmai\ kráut²³⁰ / ar_kā\ // bet_labaĩ. liĵ.ksma\ bù-o. žinókit
// o. kat_paválgĩ.ta.i²³¹ / tai_māĩ.sto.† † vĩrda-o.m bařš'čùs\ / ,ko.pu.'stùs\
kai_vadĩ.da-o. // nù.īr / dúo.na. / lašĩnė. / ,mę'sà.ṭæ. ,ko'kè // pař.ša.
,pasĩ'pjóvė. / ir_túo ĝi.vė'nì --- // ,isĩ'vérđi i_vĩskas\ // nebùvo. madōs.ṭæ.
nė. ,ko.kũ katliėtu. darĩ.ṭie / ,nė.ṭæ. ,çepė'lĩnu. / nė. ,niėko. // ĝrĩna. męsa.
išvĩrda-o. / da. šřubōs. paválgai // o. kai_dĩrbi\ / ař.lietùs\ kař.tais /
ar_kàs. pamataĩ. / tai_nėr kař.tais kadà nė. ,paválgĩ.t\ // tai_pasiĵė.mėi
,laši'nùku. gabaĩũka. / iš_dař.žo. aguř.ka. ,nusi's'kĩnėi / iĩ²³² vežĩma.† †
ir_válgai\ / iř_vĩskas\ //*

²¹⁹ *Einam(e)*. Dėl [a], [ai] vartojimo žodžio pradžioje žr. § 51.

²²⁰ Šnekteje pavartojama senesnė bendraties forma (dar žr. p. 22).

²²¹ Išnykęs neskiemeninis [u] (plg. [Markevičienė, 2001, 41; Girdenis, 2002a, 11-12; Leskauskaitė, 2006, 76, 3 išn.]).

²²² Dėl priesagos -inyk- žr. 98 išn., taip pat žr. 22 p.

²²³ Žr. 221 išn.

²²⁴ Šnekteje vartojama ir forma su [l] (t. y. *bulves*).

²²⁵ Apibendrinta pagal būsimąjį laiką (dar žr. 21-22 p., taip pat 99 išn.). Dėl išnykusio neskiemeninio [u] žr. 221 išn.).

²²⁶ *Ten*.

²²⁷ *Dalgė*.

²²⁸ Žr. 103 išn.

²²⁹ *Eit(i)* (plg. 21-22 p. ir § 51).

²³⁰ Sena beasmenė konstrukcija.

²³¹ Pavartota pietų aukštaičiams būdinga tariamosios nuosakos forma. Dar žr. 124 išn.

²³² Žr. 102 išn.

da_smagù_bo.²³³ / kap_vadžúoda-o.m in_á.flēidus²³⁴ / im²³⁵_bažnícæ. /
 búrda-o. aĩ.nam // ir_dař.v / aĩ.nam im_bažnícæ. ka(s)_sekmá.dienis /
 tai_im_prieki.† † tai_aĩ.nam po_víena. / po_dù / o_paskuĩ_jáu iš_miēsto. /
 iš_bažnícō.s / aĩ.nam kompá.nije²³⁶ / jáu_tadà // nù_jir²³⁷ búrda-o. susìtare_m /
 kuř. bu(s)_šōkeĩ / nu_tai_parējo.m / tai_reĩ.ke gĩvulēĩ. / susitvařkít²³⁸ /
 viskas / kárve.s / pasimé'lst / su_sivē'žót / susi'tvař.ko.m / nù_i tadà
 sutá.mus / vá.sara / aĩ.name i_šōkūs / tai_šókam / šōküose / liř.ksmα /
 smagù / búrda-o. // tai_tæ.gróda-o. jir_an_smúrikū.²³⁹ / jir_an_armòniko.²⁴⁰ /
 armònikaz / bù-o. / smúrike.v / tai_và / jir_màno. brólis / an_smúiko.š²⁴¹
 gróda-o. // tai_tèp ir_búrda-o. /

mum²⁴²_parēĩ.tie / tai_če_bó apę.²⁴³_dėvĩni kilòmetrai /
 o_in_mo.kĩkla. / má.s aĩ.da-o.m dù kilòmetru²⁴⁴ // if_pę'sti aĩ.da-o.m
 dáuġæuse / o_žiemō.s / taigi_ne_tóko.s kai_dabař. // búrda-o. / i(s)_šniēgo. /
 negali [išbrist] / o_kař.tais kai_inšá.læ.s / ta(s)_šniēgas / tai_viř.šum šniēgo. /
 aĩ'nì // --- aĩ'nì / tai_ne_su_kókeis bá.tais / ne_su_kúo / bet_su_klírmpę.m /
 // pá.dai mēdineĩ o_šiče óda / o_čė_va uškulņei jir'ra / jir_čė ĩnsi'stót /
 tai_p^aainì / p^aainì / kėek / tai_jáu_ná.t kóje išlipa // tai_paję.meĩ / nuseveĩ /
 / tai_sukáukšę.įei / víena ĩř_kita / iżbi.rėjo / ta(s)_šniēgas / àpseveĩ / jir_vėl /
 aĩ'nì to.lāũ. // o_mo.kĩklo.(i) / taigi_bùuo. tiktai_šitie pęčũkai / kur_kũrina²⁴⁵ /
 --- má'lko.m / apku.rída-o. // tai_nuvei'nì / tai_kař.tais jáu_ná.t ir_móki.to.įei /
 atėĩ.na / tai_vo.s_nùlupa / no.²⁴⁶_kóju. / táis klírmpes / prišá.luses / o_

²³³ Kontrakcija iš *bù-o*.

²³⁴ *Atlaidus* (plg. 133 išn.).

²³⁵ Prieš [p], [b] dažnai vartojama [m] (plačiau apie tai žr. 224 p., taip pat plg. 102 išn.).

²³⁶ *Kelių žmonių būrys*.

²³⁷ Prieš priešakinės eilės balsį pridėtas [j].

²³⁸ Plg. 230 išn.

²³⁹ Šnekoje vartojama moteriškosios giminės forma *smúikė* 'smuikas'.

²⁴⁰ Šnekoje vartojama vyriškosios giminės forma *armònikas* 'armonika'.

²⁴¹ Šnekoje vartojama ir forma *smúika* 'smuikas' (plg. 239 išn.).

²⁴² *Mums*.

²⁴³ *Apie*.

²⁴⁴ Šnekoje vis dar pavartojama dviskaita galininko reikšme.

²⁴⁵ *Kūrena*.

²⁴⁶ *Nuo*.

kelnaĩ.tęs ↗ / *iĩ.giv* † † *tiktai_áudeklo.* ↘ *bù-o. kelnaĩ.tę.s*²⁴⁷ // *áusto. namĩnò. áudeklo.* ↘ / *i_vìskas* ↘ // *kojinę.(z) žino.ma vilmõnę.z* ↘ *bù-o.* / *mă.ksto.s* ↘ / *tai_và* ↘ // --- *tai_žino.t* ↘ / *kiek_sù.tie* ↘ / *kiek_mèkš.tie* ↘ *reikė*²⁴⁸ //

Izabelė Bendickaitė-Burbulienė iš Prienlaukio

g. 1909 m.

màno. diedùkas pìnigo. ↘ *turė* / *nù.jiš bùuo. to.ksaĩ.* ↗ / *jiš_dírbo.* ↘ *vìska.* / *budavóio.*²⁴⁹ ↘ / *ĩrobàs* ↗ *dá.re.* / *lá.ŋgus* ↘ / *pečùs* ↘ // *to.ksaĩ. má.istras* ↘ *kap_sá.ko.* / *dařbi_nĩkas*²⁵⁰ ↘ // *tai.jiš to. pìnigo. turė* ↘ // *ir_sá.ko.v* / *ar_nórit úrkæ.*²⁵¹ ↗ *nupiř.kšù pale. á.žera.*²⁵² / *če_á.žeras* ↘ *tó'kìs*²⁵³ *ĩ'rà* / *o._bó* ↗ † † *dvá.ro. žemùkė.* ↘ // *tai_sá.ko.t* / *àba*²⁵⁴ *úrkæ* ↗ *šita peř.kam* / *àba padėkim in_tãu.po.ma.* ↘ // *o._ant_rĩto. ká.ras* ↘ // *iř_ĩšvežę.* ¶ † † *túos visùs túkstañčùs in_rùsijæ.*²⁵⁵ ↘ // --- *o._maĩsto.t* / *tai_žino.t* ↘ --- / *karaĩ.* ↗ *baĩ.su.s* / *tai_maĩ.sto. bo._trúkumα* ↘ // --- *paskuĩ.t.jãu* † † *màno.v bo'bù.kę* ↗ *peř_visàs pėřoversmas*²⁵⁶ † † *paliko. dù túkstañčù* ↗ † † *dù šimtù*²⁵⁷ ↗ † † *dòidėšim kæ.turis litùs* ↘ // *vajáiv* / *tai_přienláu.ki* ↗ *gá.vo.m* † † *neđidelæ. úrkæ.* ↘ // *tik_ĩřdna bùuo. be_ťę.tę.š* ↘ *gi.vá.nt* / *ba_màno. 'tę.tę.* ↗ *vienúolika.*²⁵⁸ *mă.tu.* / *dírbo. rùsijo.ĩ* ↘ / *šá.xto.ĩ* ↘ / *ir_dá' ve'žó.įo.* ↗ † † *aňgli.* ↘ *žmo.'nė.mi*²⁵⁹ // *tai_ĩsaĩ.tæ. iždĩrbo.* ↗ † † *iki_pá.čėi pá.baigai*²⁶⁰ ↘ / *kõlæ.i jáu_baĩ.gę. peň.sijæ.* ↘ *iĩsidĩrpt*²⁶¹ // *tai_paskuĩ. jis_mùmiem*²⁶² *pař.vėžę. pìnigo.*²⁶³ ↗ /

²⁴⁷ *Kelnaitės* (plg. 22 p.).

²⁴⁸ Žr. 103 išn.

²⁴⁹ *Statė.*

²⁵⁰ Žr. 98 išn.

²⁵¹ *Sklypq.*

²⁵² *Ežerą* (dar žr. 219 išn.).

²⁵³ Žr. 130 išn.

²⁵⁴ *Arba.*

²⁵⁵ *Rusiją.*

²⁵⁶ *Moteriškosios giminės daiktavardis.*

²⁵⁷ Žr. 243 išn.

²⁵⁸ *Bevardės g. liekana, įtraukta į paradigmą kaip linksniuojama.*

²⁵⁹ *Senesnė forma.*

²⁶⁰ *Sena naudininko konstrukcija.*

²⁶¹ *Užsidirbti.*

²⁶² *Prienu šnekta, kaip ir kiti vakarų aukštaičiai, vartoja skirtingas negu bendrinėje kalboje asmeninių*

vienúolika. túkstañčù. ↘ / tai_kazi'kóks_tæ. úki_nikas ↗ † inšúolino.²⁶⁴ piř.kt žemùkë.s ↗ / ir_ná.ma. ↘ inšúolino. // tai_tã. ná.ma. an_mànæ.s ↘ aprá.šë. / reĩ.k ↘ ,nuosa'vĩbë. turét // àlë kap_ğio. tie_prúsaiv / ir_kõlæ.i²⁶⁵ sto.vėio. ,ta_ka_rúomę.nę.²⁶⁶ ↗ / bùuo. ,blo.'gaĩ. ↘ // va_šita.i gatvė paaĩ.kr / tai_viskas ↘ tæ._bùvo. sudæ.gi. ,ta²⁶⁷ // tik_vie'nà baku'žùkë. iř_ké.lò.s frõbo.s ↘ lìko. // --- tai_bù-o. suņ.ku²⁶⁸ ↘ in_sigi.'væ'nt²⁶⁹ tadà // alë_ğrėĩ.t ,apsi'žė.niãu²⁷⁰ ↗ // su_ãĩ.gulũ ↘ // --- turėio.m šklepùka ↗ su_búlbę.m / ti(k)_kař.taisr táiz²⁷¹ búlbęs † vageĩ.²⁷² ↘ išnėžda-o. / girtuõklei ↘ // o._tèp_tai vúogu.²⁷³ ↗ pa_siso.'dídauo.m / brãškũ. ↘ / ,cibu'lũku.²⁷⁴ ↘ // vúo.gó.m galğtãu²⁷⁵ ,pavaĩ'sít iř_jumi ↘ //--- jáu_sėnãũ. ,paštë'bėĩãu ju._kora.kto.rũ.²⁷⁶ [kaimynu] // tèp_tai búrda-o. nègere ↘ / nè-ima nę._in_búrna. ↘ // kař.ta. per_próga. † † víena. čeř.ka.²⁷⁷ ↘ inšúlinãu / alë_dauğãũ. nęšúlinu ↘ / ba_galvóiu ↗ / kap_jie impràs ↗ // tai_da'baĩ. ,tęs²⁷⁸ ↗ † 'kõ_læ'i tũri ↗ pinigo. / tai_ňeškan'dá.li.nã ↘ // i_nèperka víena ↗ pùsæ lítro.²⁷⁹ / bet_pasiiima dvieju. ↘ lítro. / pas_jan_ká.uska.²⁸⁰ ↘ // --- má tik_anu.'kùčėi ↘ pàdėda // tai_rėĩ.k štiklas ↗ inđėt / aba_špintũ.kę. ↗ pastúrmt / ař_tæ. ařklĩ(s) ↗ saĩdĩt / ar_búlbęs ↗ pamá. ,čít²⁸¹ ,paso.'dĩt kaimí'nu²⁸² // --- tai_anu.kùčėi † aĩ_prienu. kálno. ↘ gi.væ.nã // tæ._màno. urėdas lá.fõis † † pastá.tę. ↘ ta._namũka. // laňgĩnæ. ↘ padá.rę. / kai_ka._tai mó'ľũ ↗ aplibdę. † † jáu_pá.ti.s vaikaĩ. ↘ // o._màner

įvardžių formas.

²⁶³ *Pinigų.*

²⁶⁴ *Įsiulė.*

²⁶⁵ Vartojama pietų aukštaičiams būdinga forma.

²⁶⁶ Tariamasis kietasis priebalsis [r].

²⁶⁷ Žr. 106 išn.

²⁶⁸ Žr. 118 išn.

²⁶⁹ *Išgyventi, praturtėti.*

²⁷⁰ *Susituokiau.*

²⁷¹ Šnekoje vartojama kitokia nei bendrinėje kalboje moteriškosios giminės įvardžio *tas* (dgs. gal.)

forma.

²⁷² *Vagys.*

²⁷³ Žodžio pradžioje prieš [uo] pridėtas priebalsis [v].

²⁷⁴ *Svogūnų.*

²⁷⁵ Žr. 124 išn.

²⁷⁶ *Charakterį.*

²⁷⁷ *Taurelę.*

²⁷⁸ Iš 'dabar'.

²⁷⁹ Žr. 129 išn.

²⁸⁰ Pavardė.

²⁸¹ *Padėti.*

‡ išvą.rę. in_vā_šita. lúšnæ.²⁸³ \ gi.vé'nt // alė_dá'ltuva²⁸⁴ in_pare'i'góio. žá.ntar /
tai_padá.rę. / kát_jáu ne_bakĩžę. / o_namùkaš \ bĩt²⁸⁵ / kap_rėĩ.ke \ //

Onà Vitkauskienė iš Prienų

g. 1925 m. Bagrėno k.

Apie televizorių ir nuogas mergas

às negalù \ / aš_i.tā ,tėlė'vizo.řu. kab_žĩràu²⁸⁶ \ / ka(t)_tik
ne_sudáu'žĩče²⁸⁷ \ / o.táris ,mer'gàs \ ,nuo'gàs / ku(r)_ródo. ‡ viska. ‡ tai_aš_járis /
/ nežináũ. \ ka. // aš_nežĩràu \ / aš_už_gėsi'nù / arba_suku an_kìto. \ /
negalù \ // pŕę. rùso. \ tèb_da. nebù-o. // rùsai jáu_komu'nistai / bù-o. to'kì /
bet_nebù-o. \ šito.ko. burdá.ko.²⁸⁸ // dař. va peř_tėlė'vizo.řu. \ žũ.rėk / ař_víra.
núoga. ródo.? // ne \ // tiktai meř.go.s núogo.s / tik_pá.čó.(s) \ sàve isiniėkina /
tiešó(k) kat_nega'lù \ // negalù \ / kap_a(š)_šitep²⁸⁹ negi.vá.nus \ // dabař_jáu
suvęjo.²⁹⁰ / pabùvo. / dvi_vá.landás řis / jáu_sùgulė. \ / jáu_draugáuje \ //
iždráu'gáuk \ // a(š)_su_sàvo. víru ‡ du_metù \ iš_drauga'vãũ. / be_niėko. \ /
iř_niėko. \ / và // dù_metù \ // lígei \ // o_paskuĩ. ‡ ‡ apsivėdę.m \ //
o_ižgi.'vã.no.m ‡ ‡ peřkež'dė.šim peřkìs metùs \ // ir_màno.va dukrà /
ne_lá.kšte. / ne_niėko. \ // apsivėdę. / ir_và jáu_gi.vã.na \ kiek // ir_dař.²⁹¹ ‡
mař.čó.s \ màno. gė.ro.s / ne_tóko.s \ // nu_kab_dabař. \ pažĩrai / vo.viėšpatie \
// pŕę. rùso. ‡ ‡ tep_nebù-o. \ // tai_čė seseř.s mergáĩ.te.²⁹² \ / atėĩ.na \ jinaĩ. /
šitaĩ. dírba \ / nu_parduotùvę.ĩ \ an_stadi'jono.²⁹³ / tai_jáu_ka(b)_bĩrna laisvà /

²⁸² Žr. 117 išn.

²⁸³ Lūšnq.

²⁸⁴ Pavardė.

²⁸⁵ Žr. 115 išn.

²⁸⁶ Žr. 131 išn.

²⁸⁷ Žr. 268 išn.

²⁸⁸ Skolinys.

²⁸⁹ Šnekoje vartojama *tep* 'taip', *šitep* 'šitaip'.

²⁹⁰ Interpretas priebalsis [v].

²⁹¹ Žr. 271 išn.

²⁹² Kirčiuojama pagal II kirčiuotę (dar žr. 22 p.).

²⁹³ *Stadiono gatvėje* (gatvės pavadinimas).

tai_čė atėĩ.na\ // tai\ / jãu_jóm geřá'usi fíłmai²⁹⁴\ tie_visóki // o_àš negalũ\ //
 vaikė.li\ sakãũ. / žũ.rėk fíłma. kap_rėĩ.ke\ // o_nė\ tai_nedúosũ\
 ,tėlė'vizo.rãu(š) žũ.rėt // i_da_mėř.go.s\ † su_nuogaĩ.s pilvaĩ.s várikšćo.je\
 po_miėsta. // p̄rė_ruso.\ † nešó kap_rėĩ.ke\ // ir_mo.kĩklo.i móki.to.ju.\ bijóda-o.
 / dabař.gi nebijó.gi\ niėko. // o_smetõno.s²⁹⁵\ laikãĩ.s / búrda-o. im_bažníčæ.\ gi
 † viemplãũ.kę. tai_nenuvėĩ.si\ // su_skarikė²⁹⁶\ turì // jáuno.s\ / anà skarikę.m
 ,apsi'gãũ.bæ\ // ne_dabař.\ tai / su_kėlnę.m\ / viemplãũ.kę.s\ / viskas\ //
 tiktaĩ. da_kad_bámbu.\ nematít / da_im_bažníčæ. da_šita.\ bìski. ,apsi'tvař.ko.
 // búrda-o. im_bažníčæ. be_skarikę.s neiñtėĩ.si\ / rėĩ.k skarikę.\ kad_bũt
 ,apsi'gãũ.bus // ba_patì\ aĩ.dauãu / dabař.tãu²⁹⁷ ne_paa'i'nũ\ / tai_nùvėža\ //
 kab_va_dukrà\ važúoje / tai_aš_jĩ.jæ' iñsi,kabi'nũ\ / o_su_tári lazdà\ /
 tai_aš_jæ' palikšũ\ kur // da_paskuĩ. nugřĩrũ\ kur // tẽp_tai\ † su_lazdõm\ /
 namiẽ_tai su_lazdõm\ várikšćo.ju //

Apie sveikata

kai_árugãu\ † aš_nę.kar.to.\ nebuvaũ. paš_dã.ktara. // ái\ † buvaũ.\ tiėsa
 // kai_sirgãũ. diptaritũ\ / nũ_tai_jãu aš_gi nešņekėjãu\ // jãu_bù-o. p̄riáuge.
 tiek_mę.sũ\ / tai_bù-o. dá.ktaras sabalãũ.ckas²⁹⁸\ // jiz_bó neřikraš\ dá.ktaras
 // tai_paskuĩ. paš_jĩ²⁹⁹ nùvėžę.\ / tai_lėido. ámpolæ.\ in_šlãũ.ni. / ba_sá.ko. kitẽp
 negalėsit nuvėšt in_kãũ.na.³⁰⁰\ / o_àš nešņekėjãu niėko.\ / tæ_užárugæ. bù-o.
 mę.sũ\ galĩbę. / i_mãne jãu_smáuge.\ // tæ_paskuĩ.\ † suláido. in_viena šlãũ.ni.
 ámpolæ.\ / tai_ma_bó ,ketu'řólika mæ.tu.\ / tai_ketu'řólika lĩtu.\ sumo.kė //
 kiek_mæ.tu.\ / tiek_lĩtu.\ sumo.kėjo. // vã // kĩa. rĩta. àtvėžę.\ / vėl\
 ketu'řólika lĩtu. sumo.kėjo. / ir_pagijo.\ // tai_aš metũs laĩ.ko. ka_šņekėjaur\ † niėks
 ,nesu'prá.to.\ // nes_tàs ,liežũ'vũkas\ bù-o. nupũvæ.s // aš_búrda-o. šņekũ\ /
 bet_nesuprañ.ta niėko.\ // taš_gĩdi.to.je(s) sã.kę.\ / atãũ.ks ,liežũ'vũkas\ / šņekė's

²⁹⁴ Vartojamas minkštas [l].

²⁹⁵ Pavardė.

²⁹⁶ Skarele.

²⁹⁷ Sutraukta iš tai + jau.

²⁹⁸ Pavardė.

²⁹⁹ Žodžio pradžioje netariamas [j].

³⁰⁰ Kaunã.

kaṗ_rėĩ.keʎ // pùsæ. má.tu. tai_nega'lėjáu basà ↗ / an_žė.mę.št bo. 'ùždraus,t(a)
atsistót / búrda-o. vá.sara. vaikaĩ. lá.ksto.ʎ basi / o. 'àšt † apsæ.vus ↘ // iř_žĩráu ↘
// và ↘ kai_bó // múrs_tai visì ↘ jie paskuĩ. siř.go. // bet_jie labai. greĩ.t ↘ //
iš_vá.karo. pa_bę.da'vó³⁰¹ ↗ kad_gėřkle. skáu.da / tai_mìklei³⁰² † † tas_pàc dá.ktaras ↘
// tai_tiktai po_pęřkis ↘ litùs rėikėjo. // iř_tik_su'lėido. ↗ po_viena. ámpolæ. /
iř_visì švei'ki ↘ bù-o. // o.mán ↗ / gėřklė ↘ / gėřklė ↗ // nu_kàsʎ_čė? // gėřklė ↘
/ gėřklė ↗ // tai_jir_dař. ↘ / no.jō(s) škiėpina ↘ iř_viska. // i_tadà mĩrę.ʎ
labai_dáu.k // tada_mĩrę. ↘ // tada_visì mĩrę.† † i_mĩrę. ↘ / no.gėřklės ↘ /
no.gėřklės ↗ / no.gėřklės ↘ / no.gėřklės ↗ // nu_jir_paskuĩ. ir_má ↘ ta_gėřklė //
i_paskuĩ. kap_křito. ↗ ta_mę'sà / tai_và kaṗ_ řæũ.mena.³⁰³ʎ / iĩ.k ↗ / iř_šitep
škĩřsti.k ↘ // tai_và visà ↗ † † mào. ligà ↘ //

o.mamà ↗ mu.s † † labai. jáunà ↘ mĩrę. / ,ké.turez'dė.šim peřkũř má.tu. ↘ //
aš_pati vi.réuse ↗ likáu. --- // o.mamė.lę. ↗ --- / vę.žĩš ↘ bù-o. / křũ.tĩ ↘ // tadà
ne_voistũř ↗ / ne_niėko. ↘ // tadà tik_po_ká.ro. ↘ / nupjóvę.† křĩrti. / ,neuž'gĩjo ↗
/ už_dvėie³⁰⁴ sá.vai.čũ.³⁰⁵ ↗ / i_gatavà ↘ // peř_dvì sá.vaites ↗ † † jir_su_sima'tójo.³⁰⁶ ↘
// peř_vę.lai. nuvėjo. ↘ paš_brúnza.³⁰⁷ / iņ_káu.na. ↗ nùvėžę. //
tai_sabaláu.ckas³⁰⁸ʎ taš_dá.ktara(s) sá.ko. / kōlei³⁰⁹ neřėjo.³¹⁰ kai_bù-o. aņ_křũ.tiės
tóks ↘ † † kai_mažũkas žirnũkas ↘ to.ksai.? // o.paskuĩ. užáugo.† kai_va_cìpkę.s /
mažũkũ. vištũku. káušinis ↘ // turėjo. ↘ nupjé'ut //

Apie elektrą

suĩ.ķei ↘ žmónę.š gi.vė.no. / suĩ.ķei ↘ // aš_nežinaũ. ↘ kap_tenuĩ.s³¹¹
[senovėje] // čė [dabar] ir_àlektra dė.ga / da. 'nela'bai. mataĩ. ↗ / o.tæ. 'búrda-o.

³⁰¹ Dejuoti, aimanuoti.

³⁰² Greitai.

³⁰³ Raumenį.

³⁰⁴ Kaip ir pietų aukštaičių tarmėje, Priėnų šnekoje vartojama ir forma *dvėje* (plg. [Leskauskaitė, 2006, 95, 54 išn.]).

³⁰⁵ Daiktavardžio pirmasis skiemuo kirčiuojamas ir kitose vakarų aukštaičių kauniškių šnektose ((plg. [Bacevičiūtė, 2004; 2006]).

³⁰⁶ Skolinys.

³⁰⁷ Pavardė.

³⁰⁸ Pavardė.

³⁰⁹ Šnekoje šalia *kōlei* vartojama ir forma su šalutiniu kirčiu 'kō,lėi.

³¹⁰ Kontrakcija iš *ne-* + *atėjo*.

ku(r)rá.šala.↘ pastá.to. / ,raša'liŋe.↘ kur_būrna / tai_tenuĩ.s iñ.deda to.kĩ
knatùka↗ / iñ.pila ko.kõ_tai bìski. žiba_lo↗ † ar_kõ↗ / ir_pasìdeda↘_tæ. ,pale.↘
'plĩta. / kuř_værda válgì.t↘ // o._værda válgì.tr † kai_sutámsta↘ / aĩ.na
vakariēne.↘ ---// ne_tèp↘ kap_má.š dabař.tę.s // jáu_šviēsu↗ / mu.s_vaka'riēne.
gata'và↗ / iř_tęļe'vizo.řâu(z)↘ žĩro.m / viska.↘ // o._tadà↗ † suř.keĩ↘ gi.væ.no.
/ jóko.s alèktro.s↘ / niēko.↘ // aš_apsìvežáu↗ / tai_če_iř.³¹² àlektro.s nebù-o. /
tik_lámpa↘ // tai_màno. víras ,nema'tída-o.↘ niēko. // o._pas_júos àlektrav bù-o.
,mie'stè / o._čè nebù-o.↘ // paskuĩ.↘ iñ_čè iñ.vęđe. // o._aš ka(b)_buvà.ũ↗
priprá.tus pře. ,lámpei³¹³ / ,tai_aš_'viska.↘ matí.dauũ // o._jám búda-o. viskas↘
// jìs ne._skaitít↘ galéda-o. / niēko.↘ / ba_labaĩ. ,kni'gà(s) skaĩ.tę.↘ / ir_àš↘
paskuĩ. labaĩ. pradéjáu skaitít ,kni'gàs // tik_dabař.tę.s† † jáu_nelabaĩ. damatãũ.³¹⁴↗
/ i_nenórũ akĩ↘ gadít³¹⁵ / tai_và tęļevizo.řũ.↗ † da._su_akinęĩ.s↘ žĩrau //
o._knĩgu↗ / knĩgu. tai_búda-o. visuř.↘ // kur_ti(k)_knĩgu. ,iř'à↗ /
tai_mu.s_vìso.s pař.nešta↗ / iř_iskai'títa↘ vìso.s knĩgo.s // gal_jir_akìs↘
te(p)_pagadino.m // reĩ.k(s) sakãũ.jáu kai_vazũošu↗ kadà paš_gřdi.to.jæ.//
tai_tegũ↗ me.gřs rašít † kitũ↘ ,aki'nũs³¹⁶ // tèp_ma. jũ da._neręĩ.ke↘ / bet_và
jáu_tęļe'vizo.řũ.† † su_aki'neĩ.š↘ geřãũ. matít //

Apie sviestą

pas_mumi↘ kambarĩ / nebũvo. neĩ_rùsas↘ / neĩ_prũsas↘ // prũsai
tai_bù-o.↘ / vo.kiečėĩ. tai_bù-o.↘ atęjæ. // pažũ.ręt kiek_šeimíno.s↗ /
kap_kárvę.↗ / iř_kiek_píeno.↘ dúoda // ba_járigu kárvę. dìđe_ļę↗ / iř_geraĩ. píeno.
dúoda↗ / tai_bürtume švíesto.↘ negá.væ. // o._tèp mu.s_kárvę. † bù-o. neđìđe_ļę.↘
// bè(t)_ti(k) kat_jíe žinõtu.† / kai_i_píeno.↗ † kìbira. aŋ_karř.(t)↘ dúoda // ,to'kè
neđìđe_ļę.↘ / ,to'kè neđìđe_ļę. karvũ.ke.↘ ,ža'là bù-o. // tai_búda-o. švíesto.↘
gáuda-o.m / aŋ_kořtæ.lũ.↘ // švíesto.† tai_uštęgda-o. † ik_vá.ļei↘ // tai_o.kiečėĩ.

³¹¹ Formos su -ui- vartojimas aiškintinas pietų aukštaičių įtaka.

³¹² Irgi.

³¹³ Žr. 256 išn.

³¹⁴ Nėprimatau.

³¹⁵ Žr. 106 išn.

³¹⁶ Pateikėja ši daiktavardį kirčiuoja įvairiai, plg.: ,aki'nũs, akiñũs, á.kiñũs 'akinius'.

tai_bó speciá.lei↘ atĕjæ. žū.rét // vo.kietĩs ↗ / iř.lietuvis↘ / ba_má.s
 ,nesu'sikalbėda-o.m↘ vókiškai // tai_pazi.rėjo.↘ / kat_šėimína↘ / o_da_tadà ↗ †
 ne_grindūr ↗ ĕe_nėbù-o. / tig_žė.mę.↘ // tai_žinaĩ.↘ / vo.kiečėĩ.† † kab_geraĩ.
 gi.vė.ne.↗ / tai_jáu_jiemr † labai. ,bai'sù pasidá.rę.↘ / tai_jie_jáu_tadà pasá.kę.↘
 tám / kat_rašĩkit ↗ / i_dúokit_jiem švíesta.↘ // o_kárvę.† † píeno. kab_dúoda ↗ /
 tai_būt mum_nubrãũ.kæ.↘ / to_švíesto. būtume negá.væ.↘ // o_tėp ↗ /
 nusipiř.kt_gi_jo.↘ nę'rà↘ //

Kaip žaibo bijojo

jáu_ná.kti.↘ / kuř.tiktai_jėigu ĝrãužo.je ↘ / ainù pař_dùkra.↘ / b(a)_àš
 bijãũ. ĝrãũ.smo.↘ // diėna. nė ↗ / o_ná.kti. ař_bijãũ. ĝrãũ.smo.↘ //
 ař_no_ma'žĩ.kę.š↘ bijãũ. / búda-o. gi_labaĩ. ĝrãužo.da-o.↘ / tai_ař_gálva.
 po_pá.duř_ka³¹⁷ pãki_řu ↗ // ař_kad_žai.bo.↘ ,nema'tíĕė // ař_ĝrãũ.smo. nėbijãũ.↘
 / ař_tik_žai.bo.↘ bijãũ. // ir_dabař.tę.sr / kab_da_iř_víras↘ bù-o. gívas / viška.↘ /
 tai_įsaĩ.³¹⁸ † nėbijóda-o.↘ // --- ale_tai_kur_dviejė gi.vėnai. / tai_ne_vienas↘ //
 vienám žmógu³¹⁹ negerai. gi.vėnt ↗ // alė_nėži'nãũ.† † kap_to.s_móteri.s ↗ gi.vė.na
 káime↘ / kuřõs likæ. kuř. pŕę_miškũ ↗ // ař_negi.'vėnĕė↘ / ař_pardúoĕė↘ /
 ir_ãĩ.ĕe kuř in_miėsta↘ / ,mie'stė↘ ,nusi'piř.kĕe / ař_pŕę_žmo.'nũr // --- o_má
 tai_řesu'vã³²⁰↘ pãdėda ĕe_viška. dá.ro. // per_sá.vaitæ.† † řesu'vã↘ būna //
 ,vie'nà ↗ tai_jáu_àš // sakãũ. jei_žiėma. jinaĩ. nėbùs ↗ / tai_jieškósũ_ka.
 aņ_kam.bařõ.↘ / ar_kókæ. móteri.↘ ràsũ / ,vie'nà tai_nėbúsũ↘ / nors_aņĝėlę.³²¹
 liėpę.↘ / sá.ko. ai.kitr / pas_màne búkit ↗ / mę(š)_ĕė atėĩ.sim ↗ / pakúrřsim ↗ /
 ka(t)_tæ.ne † // nenóřũ↘ / nũr // jie_tai_tėlę'vizo.řãus tuoį_pùdbo.la.³²²↘ žũro. /
 tai_kãr / o_àř usilá'izũ kóki. / ka_àš↘ nóřũ / tai_tėp_vã↘ iĩř. ---// o_vie'nà
 tai_jáu_nėbúsũ↘ / jei_řesuvã↘ nėbùs //

³¹⁷ Skolinys.

³¹⁸ Žodžio pradžioje netariamas [j].

³¹⁹ Vienaskaitos naudininkas pavartojamas su galūne -u. Šis reiškiny s aiškintinas pietų aukštaičių įtaka (dar žr. 117 išn.).

³²⁰ Šnekteje pavartojama forma *sesuva* 'sesuo'.

³²¹ Pateikėjos dukros vardas.

Kur smalą virė

čė_vā ,neto.'līr † smá.la. \ virė. // o_dabař. ,tę.s tai_gi.vá.na žmónę.s \ //
jie_pīř.mai † gi.vá.no. / dař. isipiř.ko. † / ir_kitāp nevadīna \ / tik_smalėrner † †
,ir_vā'dīna \ // tai_ka(p)_pá.vāfdæ. žīno. † / tai_leikauc'kaĩ.³²³ \ sá.ko. // o_tāp
smalėrņę. \ / smalėrņę. \ // kam_kīta. kař.ta ,pasa'kīk † † kuř_gi.vėnī † / u(s)_
smalėrņę.s \ // ā \ / tai_sá.ko. žīno.m \ //

Apie vaikystę, gyvenimą

až_gīmus káime \ / bagrėno.³²⁴ káime \ / čė_vā ,neto.'lī \ / čė_,neto.'lī \ //
bagrėne \ // ,ko'kī gal_pėņkī † kilōmetrai no_čėnuĩ.s³²⁵ // o_dař. † tā. † †
ņę.ř_niėko. \ apseļūšėi // uš_kareivōĩnū. tę.vāĩ. žė.me. † ,nusi_pīř.ko. / tēnuĩ.s³²⁶ dū †
,hikta'rū // tai_tāř † gi.vá.no.m / paskuĩ. te_iškėlę. † mūmi / nes_pāję. ,mę.
iņ_kareivōĩnes \ / iņ_kareĩ'vōĩnū. rajōna. \ † ta_žė.mæ. † / mūmi čė \ paskuĩ. atkėlę.
/ iņ_čėnuĩ.s \ // iř_jāu_paskuĩ. iņ_čė kap_atsikėlę.m † / tai_jāu_čė iř_gi.vá.no.m \
visī // čė_māno. tę.vū ná.mas \ // tik_tvárta. \ † ka_su_vīru pasistá.tæ. \ // tę.vū
žė.mę. \ / tai_i_sida'līno.m \ / va_brólis \ pasiję.mę. / āš \ pasėmāu / i_da. ,vi'e_nā
sesuvā \ pasijęmus // bef_kėlintāĩ.s má.tais † / tai_āš_jāu dař. netsīme_ņu \ //
o_tėĩ.p_tai biedņėĩ.³²⁷ \ gi.vá.no.m // biedņėĩ. \ gi.vá.no.m † / bet_,netar'ná.vo.m \
// ,netar'ná.vo.ņę_vīenas \ mūs // ,ņereĩ'kė \ tarnáut // o_tę.'vāĩ. † / tai_jāu_jie
tarnáuda-o. \ / jāu_jie papá.sako.da-o. \ // mamė.lę. árņžina. á.cilsi.³²⁸ sá.kę. \ /
ka(t)_tarná.vo. \ jinaĩ. // labaĩ. paš_blóga. úki_ņi.ka. \ papúolę. tarnáut //
reikėda-o. bulbùkę.s \ tā. † tóki bū-o. ušpėčkėi \ / nu_tóki kai_pė.čūs † / tai_tóki
ušfvárta \ // tai_jāu_uštvaruōse sto.vėjo. bulbùkę.s \ jāu // šklepūr † te_iř. \
nebu-o. // paskuĩ. an_vīř.šaus † † tā_kóko.s pá.kulo.(s) \ sá.kę. bó // tai_mamė.lę.
nuvėjo. búlbu. \ // aņkšćāũ.gi p̄rikėle \ // ana_vā gaidīs užgieda † iřė.čæ.
vá.landa. naktiēs / iř_kė.le \ jāu // ba_gi_jóku. laĩ.kro.žūr † † nebu-o. niėko. \ /

³²² Vietoj svetimos kilmės priebalsio [f] pavartota [p].

³²³ Pavardė *Leikauskai*.

³²⁴ Bagrėno k.

³²⁵ *Nuo čia*. Formos su -ui- vartojimas aiškintinas pietų aukštaičių įtaka.

³²⁶ Tokia forma vartojama ir pietų aukštaičių tarmėje.

³²⁷ Skolinys.

gaižėĩ. \ viskas // nu_j_pàje.mę. \ / usidę.gę. \ ta_balá.na. // usidę.gę. pá.kulo.s \ /
 ir_usidę.gę. \ visas ná.mas // tai_pá.sak jōr sá.ko. \ ižbėgau \ basà / aň_snięgo. \ //
 tæ. \ ,neto.'lir \ i tę.vaĩ. \ gi.vá.no. // tai_jo.s_tęvas aňlę.kę. \ / pàje.mę. \ jáu.ja. /
 ,i_par'siņęšę. \ // o_tę.vaĩ. da_dírbo. \ / žvĩrũ. \ vé.žę. // žvirá.vo. \ čę šita.
 p̄rienláuķó.³²⁹ kálna. // ,darbi'nĩkai kitì iskĩrsto. \ / iskĩrsto. \ / iskĩrsto. \ /
 ir_važúoje \ // o_kap_laĩ.kę.m gĩvulũs \ / tai_šiená.-o.m \ / o_kàp nelaĩ.kę.m \ /
 gi.vulũr / tai_mũrs kiek_žę.mę.s ,ir'à \ / tai_búlve.m \ / brōkais³³⁰ \ ,uso.'dí-da-o.m /
 viska. \ // da_kap_káime \ te.gi.vá.no.m / da.paş_dędæ. \ nuveĩ.dauau //
 tai_búrda-o. išvárda ko.pũstu. \ / blũda.³³¹ búlõũ. \ p̄rišũti.da-o. su_lupĩne //
 kōžna(s) sáru nusilupi \ / ir_válgĩ.da-o. \ tęp // ne_tęp \ kai_dabaĩ. tę.s
 sá.ckinasi³³² // tai_búrlbes lùpa \ / tai_viska. lùpa \ / o_tadà \ nelũpo. nę \ //
 nelũpo. \ i nę \ //

Kučinskienė Ona iš Giraitiškių

g. 1937 m. Matiešionių k.

iř_žináu. \ / tadà_va nešójaur kàp_va / ,to'kì spórbačęĩ \ bù-o. /
 ir_basa'nòškę.s³³³ \ to.kōs / tai_dantũr pá.sta. pàsimu \ / ,isi'bá.lti.šũ \ //
 tai_ ,isibáltinam \ / ir_aĩ.nam in_á.tlaidus \ / im_bažnĩčæ. \ // ,ale'bá.so.s \ ėjo.m
 / i_dá nu'siņę_šę.m \ / par'siņę_šę.m \ // tik_bažnĩčo.j \ ,pasto.'vęjo.m /
 kat_ne- ,isi'dul.ki. ,tu³³⁴ \ / ne- ,isi'puĩ.vi. ,tu \ / nũ \ //

jáu_mamũtę. \ i tai_tęp \ darí-da-o. // nu_táis uúogas kap_škí-da-o. \ /
 tai_búrda-o. nũneša \ im_p̄rienus / par'dúo.tiẽ \ nũneša // tai_va_nũperka to.kōs
 audęklĩņę.s \ / aň_tę.nęřo. \ žinókit // o.já.gu da_šilkõ. \ kadà / vajęzáu \ /

³²⁸ Matyt, dėl pietų aukštaičių įtakos vartojama forma su -c-.

³²⁹ Prienlaukio.

³³⁰ Burokais.

³³¹ Skolinys.

³³² Skolinys.

³³³ Basutės.

³³⁴ Plg. 115 išn.

ká.rtu.naš\ da.bù-o. / tai_bó bai'sùs³³⁵ pa,šipuo'simas\ / bù-o.m labai.
 paté.ŋki.to.s\ meř.go.s // nu_ir_dař.\ ; pasi'žũrâu / tai_mėgzda-o.m\ / da.às
 patì buvãũ. pa,simo.'kĩnu(s) sũrt / tai_pasi'sũrda-o.m\ vĩaka. //

kitàp\ / kitàp\ mes_tadà gi.và.no.m // aš_gaňãũ. / gal_kókæ. đvĩlika.
 má.tu. / pŕę.gi.vu'lũ / buvãũ. iš_vaiķĩstę.s / o. ,sesu'ua / ; tai_tuos ,vai'kũs_jãu
 aũgĩno.\ // o.và_tėvas su_mamutė / laukũs\ dĩrbda-o. / vĩaka.\ //

Apie sveikata

pĩrmu_kař.t³³⁶ / bù-o. ; ma. ,mikra'insũltas\ // tai_dabař.tę.s / ; mú(s)
 žė.mę. / ; uš_penķĩr kilòmetru.\ // tai_rĩta. ,atsi'kėļę.m / tep / greičãũ. susidę,du
 bakesũs\ vĩaka. / in_mašina. / iir_vazũojem\ // ale_lĩk nepražũrâu\ àš /
 li.k_má.n an_akĩr\ kàs // galvóju / ; kàs_dar čė_dà.ro,si? // àler ; galvóju
 vazũoda,ma / ; iř_i,siblai'vĩsũ\ // tai_dař.tę.s ,nuva'žė.uom\ // pradėjãu má.lšt
 víena / ká.řvæ / kat_às_jãu ká.řvę.s\ ,nema'tãũ. / jãu_atėjo.m kóšt píena /
 jãu_aš_bakė.ło. ,nema'tãũ. // jãu_ma. ,raň.ko.s\ kriň.ta // nu_dá. ,vie'nà / [karvė
 liko] // tai_visàs frĩs\ táis ká.r'ves pasimė.lžũ / kap_atsi'sėdãu in_mašina /
 jãu_às_atsilõšus\ // sakãũ ; čė_kaškàs ma. ,negæ.ra\ / aš_ne,supra'tãũ. kàs_čė
 maň_ĩ³³⁷ / // sá.ko. / ; ko'kė_tu iżbá.lus\ / sá.ko. aĩ.k_tu\ ; ,apsi'praũ.sk\ //
 tai_ķetu'řõ.m ,užli'pãũ. / in_lóva / nu_iř_ĩj_ğrėĩ.ta.jæ. jãu_skaň.bi.nũ / //
 ģrėĩ.t atvažė.-o. / pažu.rę / // iř_čė_vis pas_màner ; žė.ma(s)\ spãudimas /
 o. ,tuo / kartũ ; jãu_rá.do. aukštęšni.\ / iř_vĩš da. ,kĩlo.\ // paskuĩ. sá.ko. ;
 tai_vazũosim\ // nu_kuř. àš vazũosũ? / rėĩ.ke píena(s)\ sakãũ. má_tvařkĩt! //
 aba_rėĩ.ke_gi_tadà iň_píeninæ.\! // nė\ sá.ko. // rėĩ.ks vaistũ_ķu / ,para'sĩt //
 žinaĩ. / ; jie_mórka\ šnėkėt // má.š tik_tęp_žũro.m\ // aš_aĩ.sũ dá in_võnæ. /
 jãu_má_nelė.iže\ / aĩ.sũ te. iň_špĩnta. / pasiiĩm.t suknė.lę.s\ / nė! // jãu_neštė\
 manė išnėšę. // tik_á.ki.(s) skãũ.da / i_kaP_gá.lva. / ģriėbę. /
 tik_mirgu'lũoje / tep / tiř.psta / visuř. / và_jãu_žóžo.\ ne_pasa'kaĩ. / ,supraň'ti\
 kat_nega'li ,pasa'kĩt / liežũvis\ klĩrva //

³³⁵ Čia labai gražus.

³³⁶ Dėl pietų aukštaičių įtakos šalia pirmąkart pavartojama ir pirmukart.

Pas Aneliukę

*tai_kuř. dař.'tę.s aš_bùvus? / šilu'võĩ³³⁸ // tai_àš in_šventàs\ ,vie'tàs /
krĩžũ. ká.lne³³⁹ / paskuĩ. tam_súožu.³⁴⁰ ká.ime // pas_tá. ,anę'lùkæ.³⁴¹ va
buuãũ. // kudírko.s nãũ.miešti.³⁴² // tã ,anę'lùkæ. kuř_jėzus aplaň.kę. /
ir_mari'jė\ aplaň.kę. // tai_dabař.tę.s / tà ,mo.tę'riškę. / ji_lìkus našlę\ //
ir_kadà bù-o. tæ. ,kõ'kìs ar_po. ,ká.ro.\ / ar_kàp\ ,čę / ji_labaĩ. ,to'kè bo. ,gerà\
// da. ,tá.ta. ji_slãũ.gę. // nũ_jir per_sá.pna. ↗ já.i ,pasi'sá.kę. \jãu // tu_sá.ko.
,nebijók\ / tu_jæ. ,slãugík\ / sá.ko. ji_neĩlgaĩ. \ / má.s jæ. ,tuõj ,pasi'ũĩm.sim\ //
nũ_ji tep_dá. ,rę ↗ / ir_vař. ,go ↗ / iř_ĩm_pérma.³⁴³ ięjo.\ // ir_tà tetùkę.
jãu_nùmirę. \ // tai_palai'dójo. / vìska. ↗ // o. ,paskuĩ. ↗ ; iř_pérmo.s ji_paręjus ↗
/ ięjo. ,pař.sũ. \ sé.řtie peř_kiēma. // ir_sá.ko. tik_peř_kiēma. 'aĩ.da_mà ↗ / nęjãuče\
,sa'vè // sá.ko. ; li.k_kũrna. \ kaškàs ùžę. ,mę ↗ / iř_pasi'giř.do. ,bal.sas\ // sá.ko.
tù ne_nusi'miň.k\ / àš ,vaka'rè atęj.sũ\ // nu_jir_vęl\ diň.go. vìskas // paskuĩ.
jãu_ji ,pasi'šęre. ↗ / vę.l_nuvęjo. iĩm_pérma ↗ / jir_kadà jãu ,paręjo ↗ /
iř_vati'ká.no.³⁴⁴ rá.dijæ. \ sukinęje // tik_vęl\ sá.ko. ; pa,siju'tãũ. aš_ ,to'kè
,nesa'và ↗ // tai_dař. aš_atej.jãũ. \ / kab_žadęjãu ; ,atej.jãũ. \ // nu_ji_kã_gi ,jái
tæ. ,sá.kę.? // nu_kat_'mel.štis\ / ir_žmo'nìmi\ ,pasα'kít / iř_vìska. \ /
iř_diň.go. \ // ji_má.tę. \ vidurĩj á.slo.s / jėzus\ ,ařsi'rišæ.s / kàp\ su_túo /
šnũru³⁴⁵? / ar_kàp\ ,čę ,pava'dít / ílgas jãu_tàs á.pšãus,tas\ / iř_diň.ksta\ //
tai_ji paskuĩ. ,alto.'ręli. \ an_stá.lo. ,padá.rę. // kíta.kart vęl\ atę // nę\ sá.ko. /
kur_àš sto.vęjãu / tã\ ,parúoškit // iř_vienaĩs má.tais ↗ / dvílikta. ,vá.landa. ↗ ;
sá.ko. an_sáulę.s\ ródo.s // tikraĩ. \ / vienaĩs má.tais ir_àš\ ,mačãũ. //
tep_stóvim ↗ / bù-o. ,ařsi'náukæ. ↗ iř_rító. / paskuĩ. tik_prasišvie.tę. ↗ / tik_pradęj
miřgét\ miřgét\ / to.ks_krĩžũs\ kap_orná.meĩte // ne_tàp_jãu to.ks_rĩškus\ /
ale_su_visóķei(s) ,špindu'leĩ.s ↗ / iř_visó'ko.m spalvõm\ miřgėjimas // tai_vie'nà*

³³⁷ Iš 'yra'.

³³⁸ Šiluvoj(e).

³³⁹ Kryžių kalne.

³⁴⁰ Suodžių k.

³⁴¹ Mažybinė vardo *Anelė* forma.

³⁴² Kudirkos Naumiesty(je).

³⁴³ Vietoj svetimos kilmės [f] pavartota [p].

³⁴⁴ Vatikanu.

to'kè jàunàr / anà\ sá.ko. / frĩs krĩžei / anà\ † jèzus krĩžũ.\ ná.ša // a(š)šìtep
 ,ne-iš' rĩškináu\ / ,bet_kat_'krĩžũs\ / va_šìtep\ / ,ir_va_'tèp\ / to.keĩ.s
 kap_špindu'leĩ.s\ / tai_šìta. mačãũ.\ // ir_kunigaĩ. † išējæ. žũ.rė // sá.ko.\ /
 ne_visì\ vienódaí má.to. // ir_dař.\ žmónę.s / tã ,anė'lūkæ. nóri ,pama'tít † /
 o. jì ,papas'tà\ ká.imo. ,mo.tė'rė'le. / batùkais\ to.keĩ.s / su_skařũkè\
 ,apsi'rišus //

Smolskas Antanas iš Šaltiniškių

g. 1939 m.

Kaip muzikantu buvo

dãũ.k vėstũũ. † / ,aštuo'nóli.ka. vėstũũ.\ abgrójæ.(s)³⁴⁶ sàvo. ,lai'kũ //
 paškãũ. šõküose † / talkõse † gródaũũ // talkàs\ darída-o. / búlõũ.\ kasìmo. /
 žiēma. plúksnu.³⁴⁷ plėši.mo. / linũ\ minìmo. talko.š bù-o. // ,gegu'žĩņę.s\ bù-o. /
 ,bĩžė'lĩņę.s\ bù-o. // bevæ.i(k) kiekvíena. vá.kara. pagíeda litá.nijæ † / nũ_i po. tõ
 pagrój † / pašó'ka\ // ,gegu'žĩ.ņę.s\ / ,bĩžė'lĩ.ņę.s\ / če_ne_šveñ.tę.s\ / če_vìsa.
 mėnesi.\ // gegužęs † mėnesi. / iĩr_bĩžė.lõ.\ mėnesi. // giedóda-o. šventàs
 ,gies'mēs\ / litá.nijæ.\ // o. põ_tõr † † šõkėi\ búda-o. vĩa. laĩ.ka. // armõniku\
 tá.ko. vis_pagrót // jæ.i_klãu'sõs nęř † / tai_tã galì mo.kítis³⁴⁸ kiek_nóri\ / ,ņę-
 iš'mók.ta.i\ // mào. ,die'dùkas † á.mžina. á.tĩsi. grójo. / du\ diedùkai /
 mamõs † pũ_sę.s / iĩr_tę.'vũ.ko.\ pũ_sę.s // ,muzikañ.tai\ bù-o. // paškãũ.
 pũbro.lei † an_smúrikũ. gróda-o. / cimbõ'laiš³⁴⁹ †_da. // pũbro.lei tai_pá.ti.s\
 pa_siga'mída-o. tái(s) smúrikes // iš_mæ.žõ.\ darída-o. --- // cimbõ'lai iĩř.\
 mėdĩnei / tik_štĩgĩnei\ jie / štĩgo.(s)\ ,suš'tĩgi.ta // o. ,stĩ'gàs † † iš_vielõs † /
 iĩr_paskãũ. ,iš_kaš'kókũ. žarnũ\ sũgda-o. darída-o. // o. šmĩčũ.³⁵⁰ iš_á.rklo.
 uuodegõs\ / valũ\ // išpę_šæ † / iĩr_padá.ro.\ šmĩčũ. // ,galem'põnije pàtę.pa † /

³⁴⁵ Skolinys.

³⁴⁶ Čia esu grojęs.

³⁴⁷ Plunksny.

³⁴⁸ Šnekoje dažniau kirčiuojama mo.kítis, rečiau – mórki.tis 'mokintis'.

³⁴⁹ Panašus į kankles styginis muzikos instrumentas.

nu_và ,to'kìs kietas\ // geltóna\ ,to'kè / in_mæ.du. ,pana'si\ / ti(k)_kie'tà
 ,kie'tà\ // ,galem'pònije\ vadída-o.m // tai_jái ištři_ŋa\ / in_sma.la.\ ,pana'si
 šitū pušū / jir_labaĩ. gæ.raş baĩ.sa(s)\ smúrikù. //

Ona Varinauskienė iš Vartų

g. 1924 m.

Apie gyvenimą

ka(p)_bu-ãũ. nevæ.dus\ / pas_'móri. ,tojæ. ,kuni'gĩškũ. ,tarna'vãũ.\ žinókit
 // bù-o. dù vaikaĩ.\ / víenas\ bù-o. dvíe\ mé.tu. / o._kitaş gime.\ // aš_juos\
 ap,tarna'vãũ. / i_da._plūs\ / ba_jíe mo.kĩklo.ĩ gi.væ.no.\ / mo.kĩkla.\ ,išva'lãũ.
 // o._má tik_jiz_dá.vę\ / ušr\ ; ka._(a)š_jĩ\ ap,tarna'vãũ. / o._už_mo.kĩklo.s\ ;
 nusùko.\ ; jis_má nèdavę.\ // jis_ma._čĩsta.³⁵¹ po.pierùka. pàdavę\ / çe_sá.ko.
 pasirašík\ // pasirašãũ.\ // i_tèp ,susi'jim.da-o.\ aĩ.ga. / i_vìskas\ // o._jier\ ;
 an_añ.tro. ãũ.kšto. gi.væ.no.\ / kíek\ te. reiké užnèšt málku.\ / i_váñdèñò.\ /
 i_vìsko.\ // i_vaikaĩ\ reiké apskal.pt / pil.nevo.t³⁵²\ // reikéjo.\ // tai_kàp
 tu._če_tiek ,pada'reĩ\ sakída-o. // ,pada'rãũ.\ / ,pada'rãũ.\ /--- o._paskuĩr\ ;
 žino.tv / bañditizmas\ bù-o. // ka(p)_bù-o. ,bai'sù\ // aĩ.na dièna. šfribaĩ.³⁵³\ /
 ná.kti. bañditai\ aĩ.na // tai_geraĩ.\ jæ.gu³⁵⁴ gerì\ atẽjo. / o._jæ.gu niét³⁵⁵? //
 tai_jir_namaĩ.\ sudé.gi.ta bù-o. // o._kitus tai_ir_mùşę\ / iř_visàp\ dá.rę. //
 va_šite(p)_bù-o. // o._kadà ká.ras\ prasidé / tai_mùmi išvá.rę. iñ_mìška.\ / lièpę.
 ,pasì'tráuk_tie\ // pa_ne_valũ nevá.rę\ / bef_lièpę. ,pasì'tráukt\ // sá.ko.\ /
 atsidarís fróntas\ / kàt ,nepra'žūtut\ // --- o._da'baĩ. ,tęs\ / tai_iř.gi\
 to.ks_laĩ.kas // gi.venù\ / i_ņežinaĩ.\ kàs atẽ.s ná.kti. // išlùps lá_ŋ.ga\ /

³⁵⁰ Dėl regresyvinės asimiliacijos žodžio pradžioje pavartotas [š].

³⁵¹ Tuščią.

³⁵² Prižiūrėti.

³⁵³ *Civilinių ginkluotųjų sovietų valdžios būrių, 1944–1954 m. Lietuvoje padėjusių okupantams vykdyti represijas, nariai.*

³⁵⁴ Jeigu.

³⁵⁵ Rus. 'Ne'.

ar_durìs ↗ išlùps / no.r³⁵⁶_jos_i_tèp ↘ ,nera'kító.s / iñtèĩ.s³⁵⁷ ↗ / i_nužu'dírs ↗ /
 ař_tã· primùš ↗ / i_vìskas ↘ // bet_à(š) žinókit nēbijãũ. ↘ // visì sá.ko. ↘ /
 tai_kàp_tu nēbijãĩ. ,vìe'nà gi.vã.nt ↘ // niēko. ↘ sakãũ. aš_nēbi'jáũ. // ,ai'nù gul.t ↗
 / pėrsižeg,nojãũ ↗ / ir_pasã'káũ. ↘ / táu diēve ,du'sšè ↗ / o.ká.m reĩ.ke ↗ /
 tegu_naudóje màno. kúna. ↘ // ir_an_šóno ↗ / ir_už'miēgu ↘ // kàp_jãũ bús ↗ /
 tèp_tã. bús ↘ // ,ne'p̃si'gíñsi no_niēko. ↘ / jã.gu kas_leĩ.ta ↘ //

Pamokymas

če_to.kõs mo.tėrìškę.s ↗ / mergãĩ.tę. ↘ labaĩ. ne-áugo. // nu_gi_žino.t ↘
 de.l_kõ tie_vaikãĩ ne-áuga ↘ // aš_táũ ,pàsã'kí'sũ teisíbã. ↘ // ,atsi'ké_lę ↗ /
 niēko. ↘ nedá.rę. / iñ.tu.pę. in_mašìna ↗ / nuvažã.vo ↗ / te_bìski. gal_kã
 pašo.kinę ↗ / parvažã.vo. ↗ iñ.tu.pę. in_mašìna. / iř_vęĩl ↘ namiē sédi //
 tai_iš_kuř. ↘ jìs / vaĩ.kas ↘ / tas_ãũ.ks ↘ // ,ne-iš'taĩ.po. nę_sàvo. ,rãume'nũ ↗ /
 nę_niēko. ↘ // reĩ.(k) kat_vaĩ.kas fìziškai ↘ ,isi-'ãũ.klę.tu. / aĩ.tu. ↘ / i_silak'stĩtu. ↘
 / i_silaĩk'stĩtu. ↘ // sakãũ. ↗ / uštãĩ³⁵⁸ iř_nę-už'áuga ↘ //

³⁵⁶ Nors.

³⁵⁷ Įeis. Plg. 102 išn.

³⁵⁸ Todėl.